SBORNÍK PRACÍ PEDAGOGICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

ŘADA SPOLEČENSKÝCH VĚD

(HISTORY AND DIDACTICS OF HISTORY)

33/2019/2

Brno
2019

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:
Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků. / The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board.
Za jazykovou úroveň textu odpovídá autor. / The author is responsible for the language level of the text. Rubrika Vzpomínky obsahuje příspěvky subjektivního charakteru nepodléhající pravidlům vědeckého textu. / The section of memoirs contains contributions of a subjective nature, not subject to the rules of the scientific text.

Rukopisy jsou anonymně posuzovány dvěma recenzenty a z jejich hodnocení vychází redakční rada při přijímání rukopisů. S výsledky recenzního řízení je autor redakcí seznámen v nejkratším možném termínu. / The articles are anonymously reviewed by two reviewers and based on the evaluation the editorial board gives the articles into press. The editoral board announces the results of the review process to the author in the shortest possible time.

Od února 2016 je časopis byl zařazen do prestižní evropské databáze vědeckých časopisů ERIH PLUS (evropského referenčního indexu pro humanitní a společenské vědy). Since February 2016 the journal has been included in the prestigious European database of scientific journals ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences).

Etický kodex: Redakce časopisu přijímá do recenzního řízení zaslané články i další příspěvky všech autorů bez rozdílu, pokud splňují stanovené podmínky pro publikování. Garantuje rovněž všem autorům profesionální recenzní řízení. Další podrobnosti etického kodexu jsou uveřejněny na internetových stránkách časopisu. Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel: www.ped.muni.cz/sbspolecenskevedy / Code of ethics: The editors accept all received articles into a peer-reviewed process as well as other authors' contributions without distinction, if they fulfi l stated conditions for publishing. Similarly, they also guarantee all authors a professional peer-reviewed process. Th e other details of the code of ethics may be found at the journal's website. Website (information for authors, content of current issues): www.ped.muni.cz/sbspolecenskevedy

Recenzovali: PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D., doc. PhDr. Jaromír Kovárník, CSc.,
Mgr. Ondřej Mlejnek, Ph.D., doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc.

Vedoucí redaktor: Jaroslav Vaculík
Výkonný redaktor: Lukáš Kratochvíl
Redakční rada: Roman Baron, František Čapka, Jaroslav Čechura, Tomáš Černušák, František Hanzlík, Bohuslav Klíma, Michail Kovaljov (Saratov), Pavel Krafl, Štefan Kucík (Ružomberok), Robert Letz (Bratislava), Jiří Mihola (předseda), Miroslav Piwowarczyk (Wrocław), Jan Saheb, Kamil Štěpánek, Marek Vařeka

Adresa redakce: Pedagogická fakulta MU
katedra historie
Poříčí 9/11, 603 00 Brno
e-mail: vaculik@ped.muni.cz

Copyright © Masarykova univerzita, 2019
ISSN 1211-6068 (Print)
ISSN 2571-0427 (Online)

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

STUDIE

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM ODHALIL DÁVNOU TRAGÉDII NA VELKOMORAVSKÉM HRADIŠTI VE ZNOJMĚ

BOHUSLAV FRANTIŠEK KLÍMA

An extremely interesting find situation excavated by archaeologists at the Great Moravian hill-fort of Saint Hippolytus in Znojmo has provided data for a description of an ancient tragedy. Several settlement features destroyed by a fire were excavated by archaeologists in the south-western part of the fortified bailey near the inner side of the main fortification, which was also affected by a large fire. Two of them deserved particular attention. It was a partly sunken dwelling (feature nr. 542) and a rainwater cistern (feature No. 543) adjoining the external side of the south-western corner of the dwelling. A partial skull of a circa sixty-year-old individual together with pottery shards was found in the upper part of the cistern infill. A skeleton of a circa six-year-old boy with a knife next to his palm was excavated in the ashy, debris containing layer just above the cistern's bottom. The boy was probably thrown into the cistern. Author of the paper attempts to unravel this ancient tragedy. On the basis of the accompanying finds he makes a direct connection to a conquest of the hill-fort by the ancient Hungarians in the first half of the 10th century AD.

Key words: Great Moravian stronghold Znoyem; archaeological investigations; capture of the hillfort in the half of 10th century; skeletons in a well; murder of the childe.

V průběhu téměř každé výzkumné sezóny se archeologům podaří v terénu narazit na nějakou zajímavou situaci, objev a nález, který nám i po více než tisíciletí dokáže prozradit a přiblížit i určitý děj či událost. Jsou momenty, kdy při postupném odkrývání nálezové situace se vám pod špachtlemi, motyčkami i košťátky začne rýsovat dávno zapomenutý příběh. A právě pro tuto skutečnost je pro mnohé archeologie tak přitažlivá. Bývá to často i malá detektivka, která vás zcela pohltí, vede k zamyšlení a na základě všech získaných indicií také k vykreslení konkrétní události. Důležité však je to, aby se interpret nepouštěl na tenký led dohadů, ale naopak se přísně držel faktů, doložených nálezy.

Jeden z nejvýznamnějších, ale současně také nejsmutnějších příběhů, které jsme v minulých letech na výzkumu velkomoravského hradiště sv. Hypolita sledovali a archeologickými metodami také dobře doložili, navozoval nález, který se pokusíme vykreslit po představení jednoho z větších terénních výzkumů. K němu se právě příběh váže.

* * *

V březnu r. 2003 jsme na katedře historie PdF MU přijali zprávu o připravované výstavbě nového rodinného domu na Hradišti sv. Hypolita ve Znojmě. Byla to vlastně žádost odboru výstavby a současně také odboru školství, kultury a památkové péče Městského úřadu ve Znojmě o vyjádření archeologů k tomuto záměru, aby mohlo být připraveno rozhodnutí k povolení či zamítnutí stavby. Stejnou žádost obdržel rovněž AÚ AV ČR v Brně. Záležitost jsme společně konzultovali a nakonec dospěli k rozhodnutí doporučit na dotčené parcele výstavbu rodinného

domu. A to i přes platnou stavební uzávěru na lokalitě i skutečnost, že nová budova měla vyrůst na dosud zástavbou neporušeném místě, v prostoru jihozápadní části velkomoravského opevněného předhradí (obr. 1).

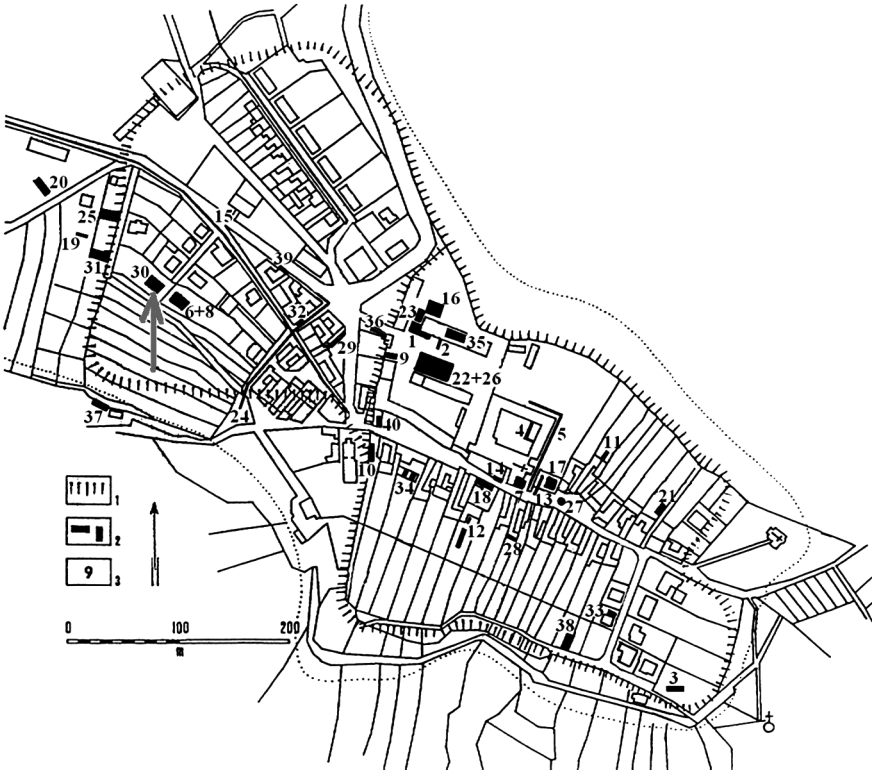

Obr. 1: Plocha velkomoravského hradiště s naznačenými místy archeologických šetření, uskutečněných v druhé dekádě výzkumných prací, v letech 1996–2005. Sonda „Dobeš“ na předhradí je označena šipkou a nese na plánku č. 30. Legenda: 1/ Průběh opevnění vnitřního hradu i předhradí; 2/ plochy jednotlivých výzkumů; 3/ čísla jednotlivých výzkumů. Kresba: B. Klíma

Výjimku ze stavební uzávěry jsme mohli opřít o celkový charakter zástavby v nejbližším okolí. Místo plánované stavby bylo posledním volným, nezastavěným prostorem na jižním konci slepé – „Nové ulice“. Sem umístěná nízká budova by uzavírala prostor a celkově dotvářena jeho charakter. Stavbu jsme však podmínili provedením plošného záchranného archeologického výzkumu, který jsme hodlali zahájit hned po podání zprávy od stavebníka, že konkrétním datem zahajuje skrývku strojem a přistoupí k odstraňování ornice. Hned jsme však na parcele provedli několik pedologických vrtů a drobných sond, abychom zjistili mocnost hlinitého pokryvu zdejšího skalního podloží.

Konstatovali jsme, že celá severní polovina budoucí skryté plochy má velmi mělký hlinitý pokryv, dosahující při severním okraji mocnosti pouhých 25 cm. Směrem k jz. se terén mírně sklání a mocnost ornice postupně narůstá. Je to pochopitelné. Původní, k jihu skloněný svah, vždy nabízel ideální podmínky jak pro osídlení, tak také pro zemědělské využívání. Od středo-

věku zde obyvatelé Hradiště budovali terasy. Dlouhodobou orbou se stupně teras na své severní straně stále více zařezávaly do původního svahu a železná radlice dokonce mnohdy porušila i svrchní, drolivou vrstvu skalního podloží. Stopy po orbě se nám podařilo zachytit. Byly to vzájemně rovnoběžné rýhy v povrchové vrstvě skalního podloží. Ornice se ale po několik staletí těmito zásahy pomalu přemísťovala k jižnímu okraji každého terénního stupně, kde její mocnost postupně narůstala.[1]

Na základě našeho prvotního průzkumu jsme stavebníkovi schválili možnost odebrání svrchní ornice strojem, a to o mocnosti 20 cm. Tedy vrstvy, která byla rytím a orbou neustále převracena. Dále jsme však hodlali postupovat ruční skrývkou s pravidelným začišťováním plochy. Spolupráce tak byla domluvena a čekali jsme na oznámení o zahájení prací.

Zprávu o již probíhající skrývce jsme od stavebníka záhy obdrželi a hned jsme také na místo dorazili, abychom zahájili výzkum. Zajistili jsme brigádu žáků prvního ročníku znojemské střední školy. Bohužel po příjezdu na místo jsme zjistili, že zde již pracuje malý stroj UNC s radlicí, který již vykonal dost práce. Navíc v terénu, který byl po jarních deštích značně provlhlý a mazlavý. Stroj tak sice opravdu odstranil doporučovanou vrstvu 20 cm, ale svými koly rozjezdil

Obr. 2: Pohled ze sz. na skrytou a žačištěnou plochu výzkumu. Šikmo středem lze sledovat rozhraní obou poloh. V levé polovině vystupuje skalní podloží a v pravé (jižní) polovině od středu plochy nastupuje čelo sprašové návěje. V ní se tmavším zábarvením rýsují zásypy sídlištních objektů. Ve vzdáleném rohu skrývky je to polozemnice s cisternou – obj. 542 a 543. Foto: B. Klíma

[1] KLÍMA, B. F.: *Archeologické výzkumy katedry historie PdF MU na velkomoravském hradišti sv. Hypolita ve Znojmě v letech 1966–2005.* In: Sborník prací PdF MU, řada spol. věd, roč. 31/2, 82–124. Brno 2017.

a také udusal část skrývky. Tuto vrstvu, představující dalších asi 8 cm, která se odlupovala v krách, jsme museli strhávat. V severní polovině skrývky jsme se takto dostali do horizontu báze ornice a místy již vystupujícího žlutavého skalního podloží. A v tomto horizontu jsme právě dokázali zachytit zmíněné stopy po orbě.

Skrývku o přibližné velikosti 20×15 m jsme nejprve zaměřili a vykolíkovali na ní čtvercovou síť 5×5 m. Ve směru Z–V to byly čtverce řady (-1, 1, 2, 3, 4) z nichž obě krajní plochy jsme vypreparovali jen v necelé polovině. Ve směru S–J jsme prozkoumali kompletní tři řady kvadrantů A, B, a C. (obr. 2).

Po začištění celé plochy motyčkami jsme přibližně uprostřed skryté plochy jasně vysledovali hranici dvou odlišných poloh, která procházela ve směru sz.–jv. Severně od ní jsme po seškrábnutí zbytků ornice v původní hloubce necelých 30 cm již čistili mírně zvlněné skalní podloží s řadou mělkých depresí a jen s minimem nálezů rozdílného stáří. Zachytili jsme střepy pravěké, ale i novověké keramiky. Nálezová situace zde vykazovala silné porušení, způsobené provedenou skrývkou.

Jižně od zmíněné hranice začínala skalní podloží pokrývat zprvu velmi slabá, ale postupně stále mocnější vrstva spraše, která u jižního okraje skrývky dosáhla mocnosti až 60 cm. Na jejím povrchu se vyrýsovaly výraznější tmavší zásahy, ve kterých jsme rozpoznali a následně prošetřili několik sídlištních objektů velkomoravského stáří.

Objekt č. 542 u jv. rohu skryté plochy patřil rozhodně k nejzajímavějším. Představoval velkomoravskou polozemnici čtvercovitého půdorysu o délkách stěn 355×365 cm a zahloubením podlahy 15–20 cm do podložní spraše. To znamená asi od původního povrchu terénu. Vzhledem k terasování celého svahu můžeme ale tuto hodnotu jen přibližně odhadnout. Stejně jako u ostatních velkomoravských domů na Hradišti zachovávala orientace stěn přibližně směr světových stran. Na sedlovou střechu s orientací hřebene Z–V poukazuje umístění kůlové jámy u vnějšího okraje středu východní stěny. Ve stejné stěně, o 70 cm jižněji jsme zjistili druhou, ale nepříliš výraznou kůlovou jamku. Dvěma kůly zasazenými do těchto jam byl vymezen vstup do objektu – tedy východní stěnou. Vpravo od vchodu, již uvnitř místnosti, stál další kůl, který mohl být součástí výbavy interiéru, patrně zbytkem lavice. V SZ rohu polozemnice, tedy oproti vchodu, se v mělkém mísovitém zahloubení s předpecní jámou nacházely zbytky zborcené kamenné pece. V samotném zahloubení i mezi kameny jsme zaznamenali hodně popela, uhlíky i střepy keramiky. Celý další prostor objektu pokrývala dobře udusaná podlaha, béžové až načervenalé barvy, která vytvářela pevnou, až 5 cm mocnou krustu. Byla velmi tvrdá, jen rozpraskaná do větších ker. Dala se dobře očistit, protože se od ní zásypová vrstva lehce oddělovala. Její pevnost způsobilo také částečné propálení ohněm. Na několika místech ji pokrývaly zbytky spálených, zuhelnatělých trámů a dřev, které průkazně dokládaly hlavní příčinu zániku stavení. Bylo zcela zničeno velkým požárem (obr. 3).

<u>V zásypu objektu byla nalezena:</u>
2 kostěná šidla, 1 kostěná jehla, oko s částí těla železného otočného klíče,
90 střepů (středohradištní keramiky),
15 zvířecích kostí, kusy mazanice, kousky strusky, uhlíky.
1 článek lidského prstu

Vyzvednuté střepy keramiky bylo možno rozdělit do dvou souborů. První z nich pocházel z báze ornice (do 40 cm hloubky), tedy vrstvy nad úrovní přímého zahloubení podlahy polozemnice do sprašového terénu. Tvořil jej nepočetný soubor rozličně datovaných, menších fragmentů. Několika zlomky z výdutí nádob a jednou částí pokličky byla zastoupena tvrdě vypálená, poměrně tenkostěnná keramika šedých odstínů, někdy s příměsí slídy, náležející raně

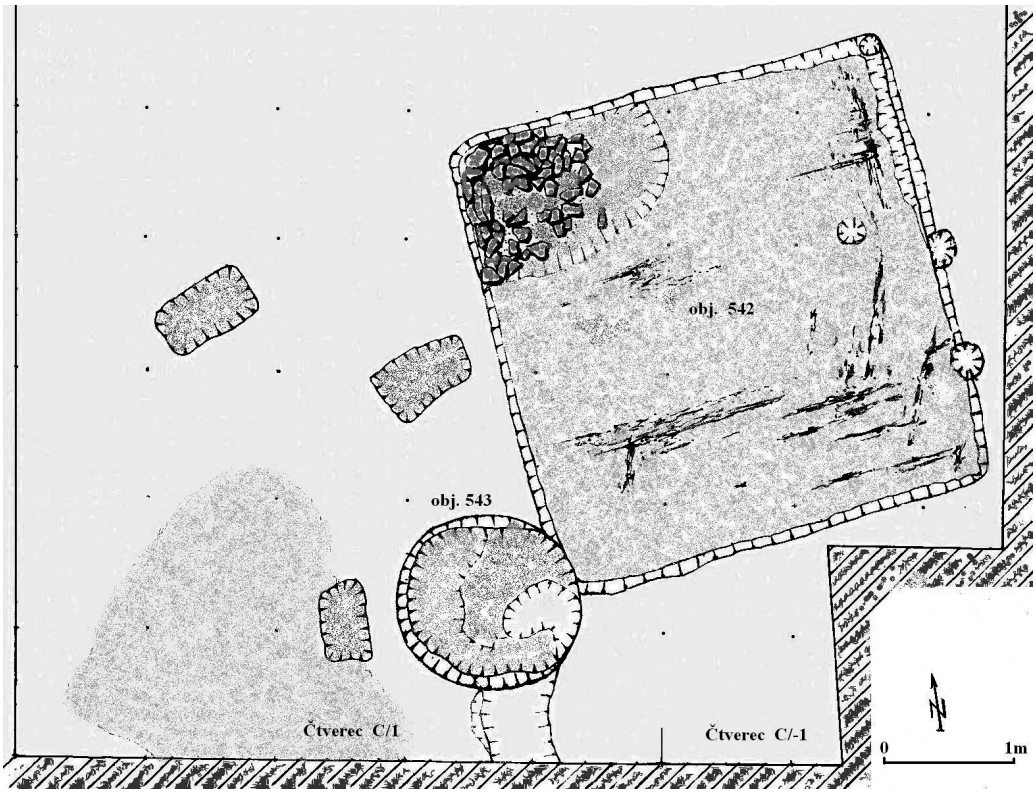

Obr. 3: Sonda Dobeš, čtv. C/-1 a C/1 v jv. části skrývky s velkomoravskou polozemnicí (obj. 542) a cisternou (obj. 543) u jejího jz. nároží. Polozemnice je vypreparovaná, ale v cisterně vidíme souvrství zásypu. Kresba: B. Klíma

novověkému stáří 15.–16. století. Dále sem patřila skupina velkomoravských střepů z okraje i těl nádob, z nichž některé ve své keramické hmotě vykazovaly příměs grafitu. Nalezli jsme zde i fragmenty silnostěnných, tuhových zásobnic. Podstatně zajímavější a výmluvnější byl však druhý soubor keramiky z vlastního zásypu polozemnice (viz. soupis výše). Střepy i větší kusy nádob byly v prostoru objektu z větší části soustředěny mezi kameny rozpadlé pece a v předpecní jámě. Ostatní drobné nálezy se soustřeďovaly na hliněné, dusané podlaze ve středu objektu. Patřila k nim dvě šidla, kostěná jehla a také oko s částí těla železného otočného klíče.[2] Pokud se zmíníme o keramice, tak dominantní postavení v ní mají střepy z hrnců s vyhnutým a kuželovitě seříznutým okrajem. Lze ji charakterizovat jako zdejší typickou středohradištní keramiku, vyrobenou z jemnozrnného těsta, dobře vypálenou do šedočerných a šedohnědých odstínů. Nechybí ani keramika s tuhou, která se na Znojemsku objevuje poměrně časně, rozhodně od druhé poloviny 9. století, s větším výskytem ve století desátém.[3] Výzdobu jedné středně velké nádoby, jejíž

[2] KLÍMA, B.: *Zámečnická práce staromoravských kovářů v Mikulčicích.* Studie AÚ ČSAV v Brně VIII, sv. 3. Praha.

[3] KRÁL, J.: *Slovanský mohylník ve Vysočanech nad Dyjí.* PA L, 220. Praha 1959; FRIESINGER, H.: *Studien zur Archeologie der Slawen in Niederösterreich I,* MPK XV–XVI, 106–108. Wien 1971–1974; STAŇA, Č.: *Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně.* PA LI, 240–294. Praha 1960; POLÁČEK, L.: (Hrsg): Frühmitelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. ITM IV. AÚ AV ČR Brno 1998 (zde další literatura).

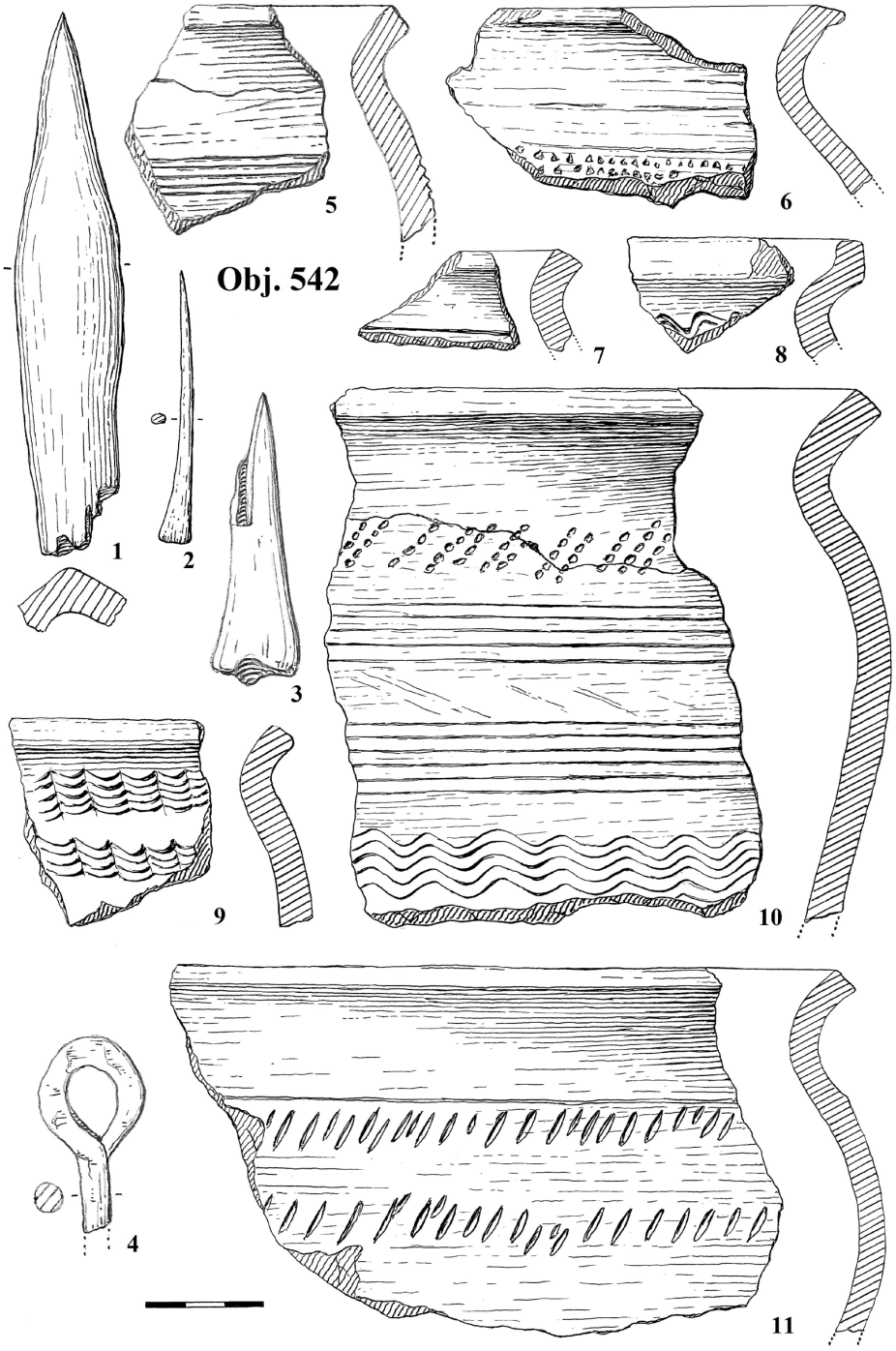

Obr. 4: Drobné nálezy a výběr keramiky z podlahy a předpecní jámy polozemnice – obj. 542. Kresba: B. Klíma

profil se podařilo zachytit, slepit a celou rekonstruovat, tvoří v podhrdlí pás doprava šikmo kladených, pětihrotých hřebenových vpichů a výduť pokrývají dva od sebe oddělené pásy vodorovných, pětinásobných rýh. Pod nimi opět s odstupem šíře pětihrotého hřebenového rydla sledujeme stejným nástrojem rytý pás středně velké, nepravidelné vlnice (obr. 5).

Mezi střepy se vyskytly ale i fragmenty, které se z typické velkomoravské kolekce trošku vymykají. Patří k nim mírně zesílený, válcovitý, mírně nahoru vytažený a horizontálně seříznutý okrajový střep. Jeho jemný materiál je tvrdě vypálen do šedohnědého odstínu a na zlomku hrdla mu vystupuje okraj výrazné vlnice (obr. 4/8). Mladší charakter má rovněž střep s mírně ven vytaženým a zaobleným okrajem (obr. 4/6). Z dalších kusů lze zmínit zlomky silnostěnných nádob jak s příměsí kousků tuhy, tak také bez grafitu. Tento jmenovaný soubor rozhodně náleží mladšímu velkomoravskému období a lze jej časově zařadit již do pokročilejšího 10. století. Má zásadní význam pro dataci požáru polozemnice.[4]

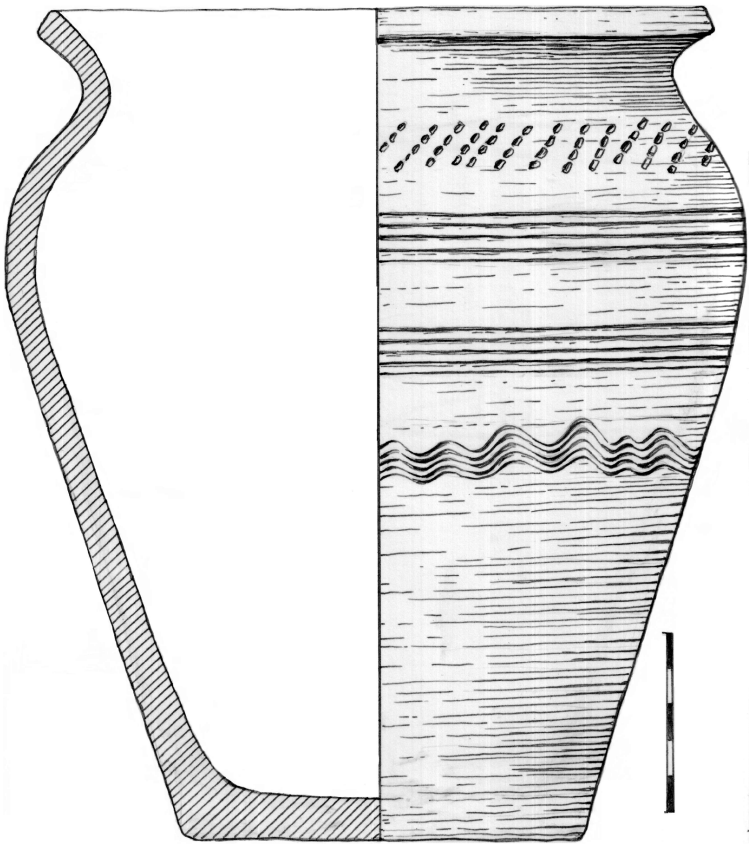

Obr. 5: Ze střepů rekonstruovaná nádoba, nalezená v prostoru pece a předpecní jámy polozemnice – obj. 542. Kresba: B. Klíma

[4] POLÁČEK, L. (Hrsg.): Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. ITMI, II. AÚ AV ČR Brno 1994, 1995. (zde další literatura).

Objekt č. 543

Vně jihozápadního nároží polozemnice se na úrovni začištěného povrchu žlutého sprašového podloží vyrýsoval velmi zajímavý, v půdorysu kruhovitý objekt o Ø 150 cm, vyplněný tmavší hlínou s uhlíky a také několika kameny. Poutal zvýšenou pozornost a tak jsme jej začali opatrně prošetřovat. Špachtlováním jsme postupně po vrstvách odebírali zásyp, zahlubovali se a situaci pečlivě dokumentovali. Objekt byl značně hluboký. Původně musel procházet ornicí (asi 50 cm), dále vrstvou spraše o mocnosti 60 cm a následně se 120 cm zahluboval do rostlého skalního podloží. V původním skloněném terénu tak mohl dosáhnout hloubky až 230 cm. V řezu vykazoval spíše válcovitý tvar se značně zaobleným mísovitým dnem. Jeho funkci se podařilo rozpoznat teprve 50 cm nade dnem, kde jsme ve vlhkém prostředí narazili na silně ztrouchnivělé zbytky dřevěného, v půdorysu čtvercového roubení, tvořeného čtyřmi svislými rohovými stojkami z kůlů o Ø 8–10 cm, svázanými zbytky silných prken. Objekt měl funkci cisterny (studny) na

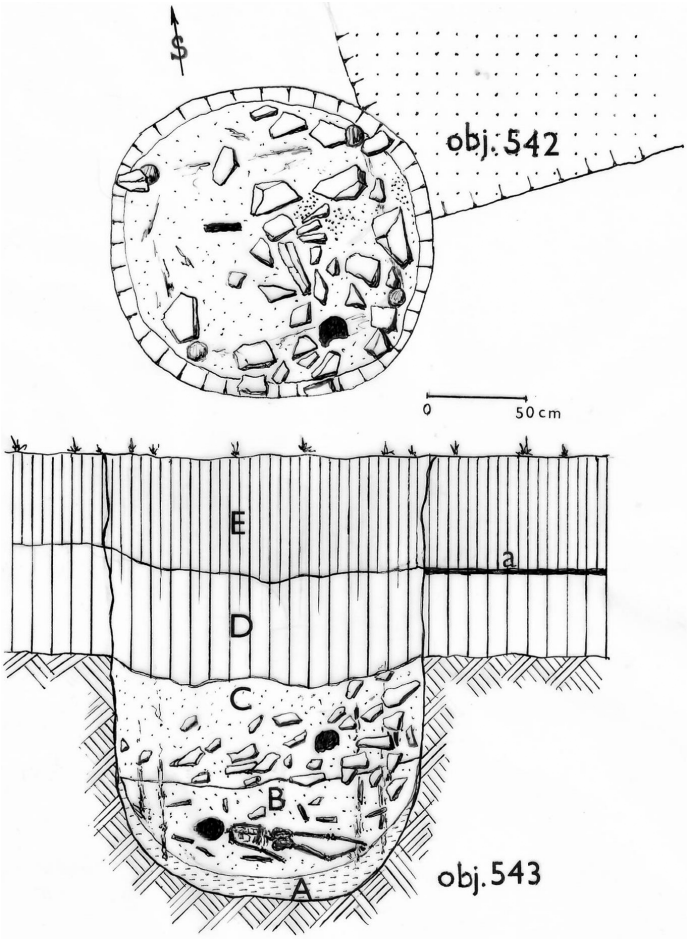

Obr. 6: Profilový řez studnou – cisternou (obj. 543) s označením jednotlivých „zásypových“ vrstev (viz text). a – úroveň dusané podlahy sousedního velkomoravského domu; tmavě vyplněné jsou lebky obou koster – Hr. č. 414 a 415. Kresba: B. Klíma

povrchovou vodu, kterou u nároží velkomoravského domu sbíral z okapové rýhy, táhnoucí se skloněným terénem podél západní i jižní stěny sousední polozemnice.

Při samotném průzkumu objektu jsme sledovali postup a způsob zasypávání cisterny a z jednotlivých vrstev jsme pozorně vybírali nálezy, které byly reprezentovány hlavně střepy keramických nádob. Zásyp vykazoval výmluvné stratigrafické polohy, které jsme pro orientaci dočasně ponechali v kontrolním bloku při severní stěně objektu (obr. 6) a postupně vybírali jednotlivé vrstvy:

Vrstva E – ornice, odebraná strojem UNC a na úroveň okolního horizontu spraše seškrábnutá motyčkami.

Vrstva D – hlinito-sprašovitá vrstva, z níž jsme získali jen malý a nevýrazný soubor keramických střepů různého stáří. Její dno bylo ve středu mírně prokleské. Ve srovnání s okolím jsme se zde již nalézali v úrovni rostlého skalního podloží.

Vrstva C – Následně jsme však již narazili na výraznou zásypovou vrstvu C, v níž se v tmavší popelovité hlíně vedle uhlíků po spálených kusech dřev častěji objevovaly i středně velké kameny. Ty mohly pocházet jak z kamenné pece v polozemnici, kde jich zůstalo poměrně málo, tak i z blízkého okolí. Tam se hojně soustřeďovaly hlavně v linii hlavního opevnění hradiště. Jinak se volné kameny v širším dosahu zkoumaného objektu nevyskytly a ani se zde nemohly vytěžit. Z vrstvy C pocházel již početný soubor nálezů, především opět keramiky (obr. 7). Zde nás také čekalo první překvapení v podobě nálezu velké části poškozené lidské lebky (Hr. 414).

Hlavní část keramické kolekce zde tvořily střepy ze středně velkých hrnců, vyrobených z drobně zrnitého materiálu světlejších hnědých, hnědošedých až šedočerných odstínů. V keramickém těstě se častěji objevovala drobná slída. Okrajové střepy vykazovaly většinou kuželovité seříznutí, někdy mírně rozšířené (obr. 7/1, 4). Nechyběl však ani střep válcovitě seříznutý a svisle nahoru vytažený (obr. 7/9), který je v souboru opět mladším prvkem. Zachytili jsme i střep z výdutě s úzkou plastickou lištou, zdobenou šikmými nehtovými vrypy (obr. 7/6). K výzdobným prvkům patří typická vícenásobná vlnice, rytá hřebenovým rydlem o třech až šesti hrotech. Vyskytla se jak drobná a hustá (obr. 7/7), tak také větší a dlouhá (obr. 7/4, 6). Stejným nástrojem byly vytvořeny i nepravidelné pásy šikmých vpichů (obr. 7/8, 10).

Z této vrstvy C pochází velmi důležitý nález zlomku keramiky, který jsme dokázali spojit se dvěma dalšími, pocházejícími ale z podlahy sousední polozemnice (obr. 8). Dokázali jsme tak současnost existence i zániku obou objektů – domu i studny.

Navíc se ještě v této vrstvě objevilo několik kusů sklovité strusky a také kusy mazanice.

Vrstva B – byla svým charakterem a strukturou téměř totožná s vrstvou C, jen s výraznějším zastoupením popelovité složky a kusy zuhelnatělých dřev. Obsahovala méně kamenů. V jejím horizontu jsme zachytili zbytky dřevěného roubení studny a na její bázi nás potom čekalo hlavní překvapení v podobě pohozené kostry malého chlapce (Hr. 415). Rovněž keramický soubor větších i drobnějších střepů byl svým charakterem totožný s kolekcí z vrstvy C. Opět zde převažovaly kuželovitě seříznuté okraje. Vyskytly se ale i okraje zaoblené a znovu také jeden mírně svisle vytažený (obr. 7/11). Jeho hrdlo pokrýval pás ostré a úzké, vícenásobné vlnice. Vyzvednuty odtud byly i dvě železné skoby z bednění, struska a řada zvířecích kostí.

Na svrchním horizontu vrstvy A a současně na bázi vrstvy B se nalézalo větší množství střepů i silnostěnných nádob s příměsí grafitu v keramickém těstě. Pozornost zaujal také střep s nálevkovitě seříznutým okrajem a mírně vytaženými okrajovými hranami (obr. 9/1).

Vrstva A – pokrývala dno studny, které bylo mísovitě zaoblené. Tvořily ji jemné vodní sedimenty a kaly.

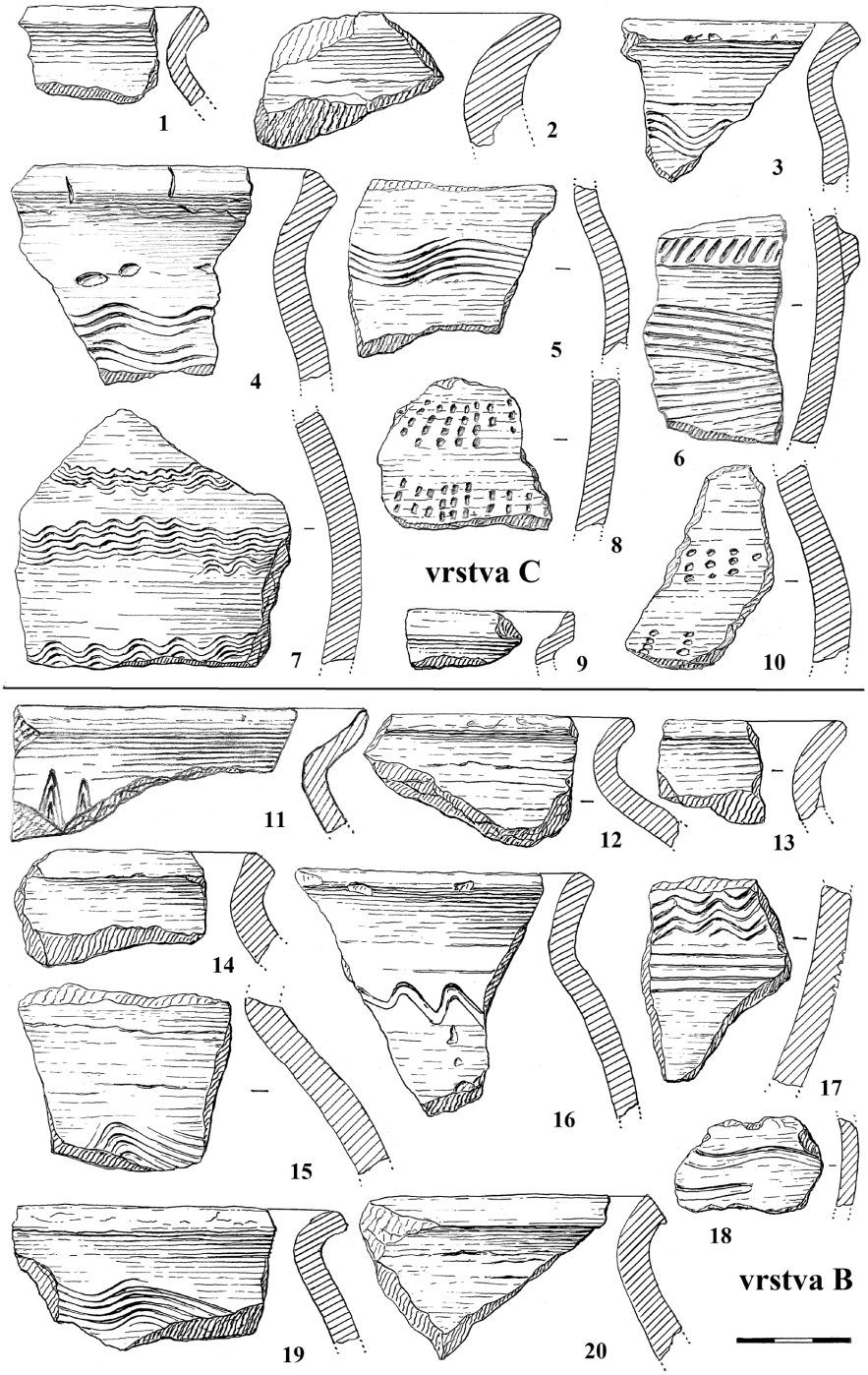

Obr. 7: Ukázky keramiky ze zásypové vrstvy C a B v objektu č. 543 (velkomoravské studni). Kresba: B. Klíma

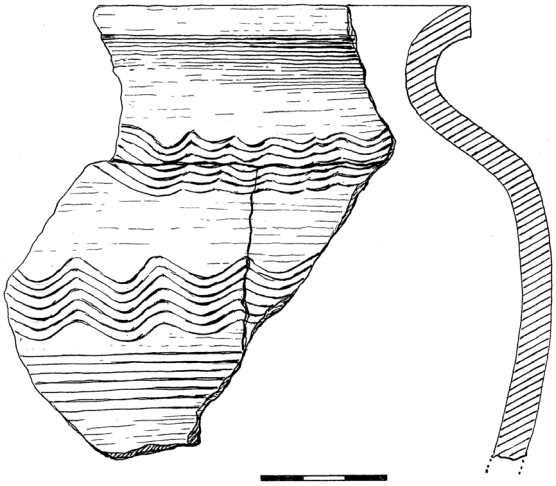

Obr. 8: Část nádoby, slepená ze střepů pocházejících z polozemnice a studny.

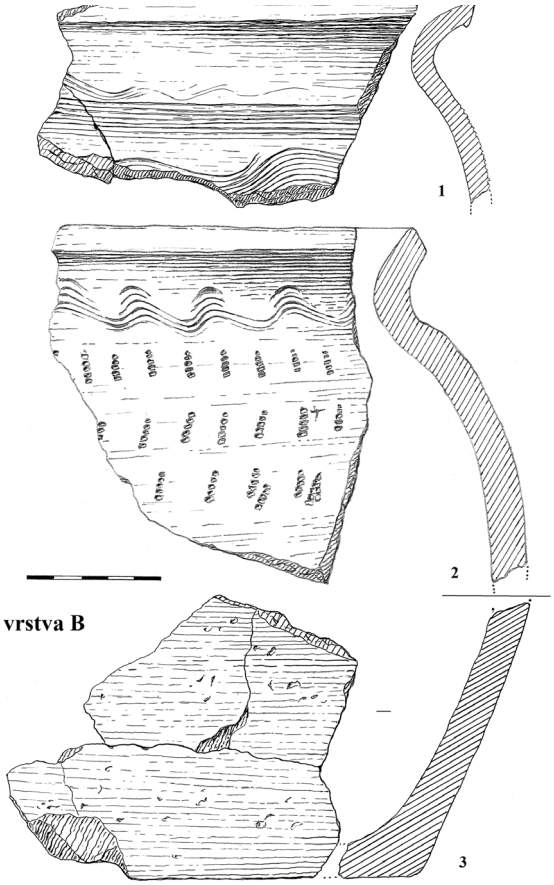

Obr. 9: Střepy větších nádob ze spodní části vrstvy B, z úrovně kostry malého chlapce. Kresba B. Klíma

V zásypu celého objektu bylo nalezeno:
143 střepů (středohradištních),
45 zvířecích kostí, 14 kusů mazanice (vzorky),
12 kusů strusky,
2 železné skoby a další Fe zlomky, 1 drobný bronzový předmět, jeden kousek mušloviny a uhlíky.

Hrob č. 414

Reprezentuje porušená a neúplná lebka dospělého, přibližně šedesátiletého jedince (muž?). Ležela pohozená ve vrstvě C zásypu studny (obj. 543), mezi kameny a zuhelnatělými kusy dřeva – trámů (obr. 10, 11).

Hrob č. 415 – Dobře zachovalá kostra dítěte – chlapce (Infans II, asi l0 roků), vhozená do studny /cisterny – obj. 543/. Ležela na břiše, s vyvrácenou hlavou při severním okraji studny a respek-

Obr. 10: Detailní pohled na dvě úrovně zásypu do skály vysekané studny – cisterny /obj. 543/ u rohu velkomoravského domu /obj. 542/. V tmavé popelovité hlíně leží ve vrstvě C mezi kameny, kusy spálených dřev a střepy poškozená lidská lebka (Hr. 414). Foto: B. Klíma

Obr. 11: Fragment mozkovny z „hrobu“ č. 414. Foto: E. Drozdová

tovala sklon mísovitě zahloubeného dna. Trupem spočívala na zbytcích dřevěného bednění a dolními končetinami na vrstvě vodních kalů, mocné až 10 cm, která pokrývala mísovitě klenuté dno studny (vrstva A). U pravé ruky se nacházel železný nůž, který čepelí směřoval ke krku. Kostru překrýval mocnější suťový zával s kameny a kusy zuhelnatělých trámů – vrstva B (obr. 12, 13).

U „hrobu“ nalezen:
Železný nůž s pochvou. Ležel v dosahu ohnuté pravé dlaně mrtvého.

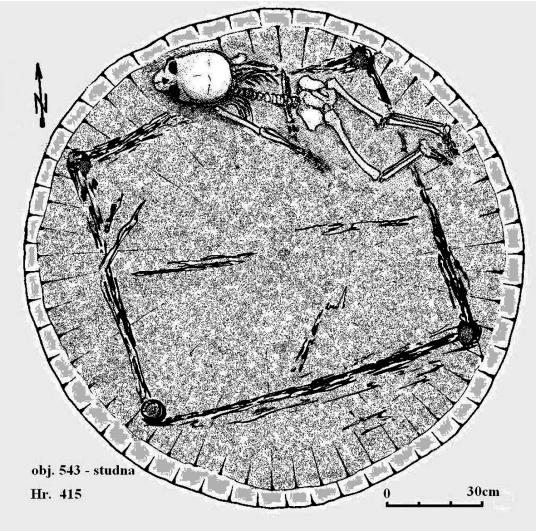

Obr. 12: Pohled do studny /cisterny/ se zbytky výdřevy a kostrou chlapce. Kresba: B. Klíma

Obr. 13: Detailní pohled na kostru šestiletého chlapce. Kostra leží na břiše, na zbytcích dřevěného roubení, při severní stěně ve skále vysekané studny /cisterny/, jejíž dno se mísovitě svažovalo ke svému středu. Foto: B. Klíma

Představená nálezová situace dovoluje vyvozovat barvitý obraz tragické události, která postihla Hradiště a vyžádala si lidské životy. Mohli bychom ji spojovat s dobytím a poničením velkomoravské pevnosti, které se odehrálo pravděpodobně ne dlouho před polovinou 10. století a bylo spojeno s tažením Maďarů. V této souvislosti se nám vybavuje nepodložená historická zpráva o hradu Znojem, která zmiňuje, že k Hradišti v letech 945–947 přitáhli Maďaři. Jejich prvnímu náporu se měl hrad ještě ubránit, ale následující tažení již nevydržel a padl. Hradiště prý bylo dobyto někdy mezi léty 949–957 a společně s celým krajem zpustošeno.[5]

Stratigrafická situace ve studni jasně odlišuje jednotlivé vrstvy, které představují dobové fáze. Ty bychom mohli spojovat s konkrétními událostmi. Na základě nálezových okolností i předmětů hmotné kultury /hlavně keramických střepů i větších částí nádob/ jsme mohli konstatovat, že zasypávání a vlastně likvidace cisterny musela proběhnout ve třech hlavních časových etapách. Na poklidné využívání objektu cisterny, doložené na jejím dně vodními sedimenty, kaly a drobnými nečistotami (vrstva A), navázala tragická událost velkého požáru se zničením a rozpadem ne pouze sousední polozemnice, ale i dalších objektů a hlavní fortifikace v blízkém okolí. Tragédii zahájilo dobytí hradiště, jeho plenění, likvidace posledního odporu jeho obránců i obyvatelstva a mohutná devastace sídlištního prostředí. Doprovázela je hořící stavení a panika domácího obyvatelstva, při níž bylo pobito mnoho lidí a násilně tak zahynul i chlapec, který byl vhozen do studny, kde našel smrt. Jeho kostra ležela na břiše, na hladině vrstvy A, a překrývala zbytky okraje rozbité roubené studny. Pod jeho levým ramenem jsme nalezli železný nůž, který hoch původně svíral v ohnuté pravé ruce, na které ležel. Možná se před smrtí bránil, ale nepodařilo se mu zachránit si život. Na něho vzápětí napadaly trosky stavení i další části rozpadajícího se dřevěného roubení studny. Tento materiál tvořil popsanou vrstvu B a reprezentoval první etapu tragického děje **(etapa I)**. Hned po uklidnění situace na hradišti muselo dojít k úklidu prostředí sídliště a jeho nové úpravě. Výsledek této činnosti představovala následná vrstva C **(etapa II)**. Na předchozí bezprostředně navazovala**.** Barevně byla téměř totožná, ale vedle popela a uhlíků se v ní v hojné míře objevily ostatní nálezy. Pozornost upoutalo výrazné zastoupení kamenů, kusů mazanice a především početné střepy keramiky. Z nich některé totiž pocházely z nádob, jejichž další části se nalézaly kolem pece a na podlaze sousední polozemnice. Jasně tak dokladují současný zánik obou objektů. Navíc i nevelký suťový kužel, hlavně kamenů, se více přimykal k východní stěně studny, kam byl z prostoru polozemnice (obj. 542) nejvíce hrnut zásypový materiál. Velké překvapení přinesl zmíněný objev části lebky asi šedesátiletého jedince. Kosti jeho skeletu však chyběly. Rozbitá lebka se do zásypu s kameny a mazanicí musela dostat velmi brzy po požáru s „úklidovou vrstvou“. Mohla být jak další stopou po nelítostném vraždění obyvatel v průběhu bojů po dobytí hradiště, ale pocházet mohla také z porušeného, staršího a mělce uloženého hrobu. Ten by se však musel nacházet v blízkosti obou objektů a navíc by vzhledem k poloze části lebky uvnitř cisterny (vrstva C) muselo dojít k jeho poškození (rozvlečení) nedlouho po velkém požáru. Když se zamyslíme nad oběma možnými interpretacemi, zdá se nám pravděpodobnější ta prvá. Pokud by totiž šlo o porušený hrob, tak zbytky kostry na dně hrobové jámy, sahající u dospělého člověka minimálně do hloubky 60 cm, bychom na ploše výzkumu museli zachytit. To se však nepodařilo. Širší plocha kolem domu i cisterny nevykazovala zásah, připomínající velikostí i orientací pozůstatky hrobové jámy dospělého člověka. Konečně třetí, dlouhodobější etapa představovala již spíše proces samovolného vyrovnávání terénu **(etapa III).** Na mírně skloněný horizont C nasedala mocnější, světlejší hlinitá vrstva s výraznějším podílem spraše, která byla více soustředěna po obvodu studny. Mohla vyplňovat

[5] PEŠINA Z ČECHORODU, T.: Mars Moravicus, 231, 234. Praha 1677.

prostor vně bednění a po jeho prolomení či zborcení pak také zahrnula centrální prostor cisterny. K tomuto jevu mohlo již dojít s jistým časovým odstupem po zvětrání a sesuvu částí stěn, které ve sprašovém nadloží skály již nejistilo dřevěné bednění. Každopádně však tato vrstva definitivně vymazala přítomnost cisterny v prostředí a zbylá prohlubeň byla následně v terénu postupně zarovnávána orbou. Na tuto vrstvu dále navázal jen souvislý hlinitý zásyp o mocnosti asi 60cm, který vyrovnal horizont původního skloněného terénu a současně spojil tento horizont s ornicí. Ta byla v následných staletích při terasování svahu postupně dále nahrnována.

* * *

Celá nastíněná situace, vycházející ze stratigrafického pozorování a archeologických nálezů nám přiblížila tragédii a katastrofu, spojenou s dobytím hradiště, velkým požárem a mohutnou devastací sídlištního prostředí. Byla ověřena i novějšími výzkumy v r. 2014–2015, které probíhaly v blízkém sousedství popsané polozemnice a studny. Pomohly nám rozkrýt pohled na větší prostor s rozpadlou a spálenou hlavní fortifikací i dalšími objekty v týlu hradby.[6]

Pokud se zamyslíme na smrtí malého chlapce, nabízí se dvě vysvětlení. První z nich je spojeno s neštěstím, kdy hoch v době požáru domu náhodou spadl do studny a tam zahynul. V takovém případě by jej však rozhodně pozůstalí vytáhli a pietně uložili na pohřebišti. Druhému výkladu nahrávají všechny zjištěné okolnosti, které se vázaly na velkou katastrofu a poničení ne pouze jednoho objektu, ale celého hradiště. V takovém případě lze proto uvažovat jedině o dobytí velkomoravské pevnosti nepřáteli – Maďary, k němuž došlo těsně před polovinou 10. století. Některá pozorování a archeologické nálezy střepů keramiky tuto přibližnou dataci podepírají. Tělo chlapce leželo na vrstvě nečistot a vodních kalů, tedy na dně studny, v úrovni nastupujícího horizontu popela a zbytků požáru, který se vršil současně a také hned po vhození dítěte do studny. Tento horizont o mocnosti 50 cm také překryl tělo dítěte tak, že se je pozůstalým, pokud nezahynuli také, nepodařilo nalézt. Dobyvatelé plenili pevnost rozhodně delší dobu a ihned neodtáhli. Teprve po jejich odchodu se domácí obyvatelé, kteří se zachránili, vrátili domů, ale chlapce nenašli. Při úklidu plochy předhradí potom nahrnuli další pozůstatky požáru ze zborcených a spálených domů do jámy. Svědčí o tom vrstva C, obsahující vedle popelovité hlíny také kusy mazanice, kameny, střepy ze stejné keramiky, jakou jsme zachytili na podlaze obj. 542 a konečně i část poškozené lidské lebky. Zásyp cisterny se vršil z jv., tedy z prostoru pod zničenou polozemnicí a před její jižní stěnou. Střepy ze stejné nádoby objevené v obou objektech nakonec průkazně doložily jejich současné zničení. Navíc několik z nich vykazovalo v kolekci typické středohradištní keramiky některé mladší rysy (profilace okraje či tuhová silnostěnná keramika), které umožnily datování zániku obou objektů právě až k polovině 10. století.

Předloženým příspěvkem jsme se na jednom ze zajímavých archeologických objevů pokusili ilustrovat tragickou situaci při dobytí velkomoravského hradiště. Téma, které je odbornou i laickou veřejností častěji sledováno.[7] Naši interpretaci a především dataci opíráme o dílčí poznatky a prameny hmotné kultury. Rádi bychom časové zařazení doložili ještě průkaznějšími důkazy, protože bychom na jejich základě mohli doplnit potřebné informace především o charakteru a typologii znojemské keramiky 10. století. Pro dendrochronologický výzkum však nebyly zbytky dřevěných součástí studny dostačující. Věříme ale, že pozitivní výsledek s potvrzením naší datace získáme v souvislosti s prováděnou analýzou vzorků, zaslaných k výzkumu C14. Ten

[6] KLÍMA, B. F.: *Hroby v sídlištním prostředí velkomoravského výšinného hradiště sv. Hypolita ve Znojmě. In:* Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie – (re)konstrukce a experiment v archeologii, supplementum 3. 211–222. Hradec Králové 2010.

[7] TICHÝ, R. (ed.): *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích.* Živá archeologie – (re)konstrukce a experiment v archeologii, supplementum 3. Hradec Králové 2010.

však ještě nebyl do odevzdání našeho příspěvku dokončen a ani jeho dílčí výsledky zatím nebyly k dispozici. Po jejich obdržení budeme o přesnější dataci události na Hradišti čtenáře informovat.

doc. PhDr. Bohuslav František Klíma, CSc.
katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: klima@ped.muni.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

ANTROPOLOGICKÝ A GENETICKÝ ROZBOR „HROBU“ 414 A 415 Z VELKOMORAVSKÉHO HRADIŠTĚ SV. HYPOLITA VE ZNOJMĚ

EVA DROZDOVÁ – HANA NOVÁČKOVÁ

Short article follows the previous contribution by B. Klíma, who discovered the Great Moravian fortified settlement in Znojmo, he evaluated it from the archaeological point of view and also dated an interesting discovery of two human skeletal remains thrown into a well. Anthropological research has provided more detailed information on both the tragically deceased people. The entire skeleton belonged to a six-year-old boy and a part of another skull belonged to an adult, about sixty-year-old man.
The dating of the tragedy that B. Klíma associated with the conquest of the fortified settlement by the Hungarians before the mid-10th century will be specified by a further research carried out by the C14 radiocarbon method.

Key words: skeletons in a well; anthropological and genetical assessment; Great Moravian stronghold Znoyem.

Úvod

Na pozemku P. Dobeše ve Znojmě-Hradišti byl při záchranném výzkumu katedry historie PdF MU, prováděném před výstavbou rodinného domu, prošetřen také 230 cm hluboký objekt (č. 543) pravidelného válcovitého tvaru. V jeho zásypu byla objevena část lidské lebky, označená jako (hrob 414) a na dně jámy potom zcela kompletní, dobře zachovalá dětská kostra (hrob 415).

Kosterní materiál byl prostudován antropologicky i geneticky.

Metody antropologického výzkumu

Antropologické posouzení kosterního materiálu se skládalo především z určení věku kosterních pozůstatků z obou hrobů, kdy byl věk nositele lebky z hrobu 414 určen metodou posouzení obliterace vnějších lebečních švů, podle Rösinga.[1] U dítěte z hrobu 415 byl věk určen podle stupně vývoje chrupu na základě Ubelakerova schématu.[2]

Metody genetického výzkumu

Izolaci genetického materiálu jsme provedly ze vzorků kostní tkáně (Hr. 414) a zubní tkáně (Hr. 415). Vzorky byly odebrány za standardních podmínek, to znamená za dodržení přísných

[1] KNUSSMANN, R. (ed.): *Anthropologie, Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen (4. Auflage des Lehrbuchs der Anthropologie begründet von Rudolf Martin), Band I und II.* Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, Jena, New York 1988.

[2] Tamtéž.

protikontaminačních opatření, která jsou vždy dodržována při práci s aDNA.[3] Veškerá činnost spojená s izolací a amplifikací DNA proběhla v laboratořích určených pouze pro práci s aDNA. Izolace byla provedena dvakrát prostřednictvím dvou izolačních postupů (tedy celkem čtyřikrát): první pomocí silikátových kolonek (MinElute™ PCR purification Kit, Quiagen) a druhou izolační metodu představoval postup pomocí magnetických částic (PrepLifer® BTA Forensic DNA Extraction Kit, AB).[4]

Určení pohlaví a kvantifikace množství aDNA získané z každé z izolací jsme provedly prostřednictvím real-time PCR s využitím forenzních kitů Plexor® HY (Promega) a Investigator® Quantiplex HYres (Quiagen).

Že se skutečně jedná o lidskou, mužskou DNA, bylo také ověřeno pomocí PCR a gelové elektroforézy s využitím primerů pro 62 bp dlouhý fragment lidské tyrozin hydroxylázy (ověření určení přítomnosti lidské DNA) a 116 bp dlouhý fragment genu SRY (ověření přítomnosti lidské mužské DNA).

Výsledky

Hrob 414

Věk asi 60 let – senilis, pohlaví nemohlo být určeno.

Zachoval se silně poškozený fragment mozkovny, tvořený částí lební klenby (obr. 1). Chybí většina mozkovny, lební báze i celá obličejová část. Mohly jsme studovat vlastně jen části šupin všech krycích kostí lebky (os frontale, ossa parietalia a os occipitale). Nález zbytku lebky neposkytl žádné pohlavní znaky, které by bylo možné pro antropologickou analýzu použít. Kosti jsou silné, zvláště v oblasti protuberantia occipitalis externa a eminentia cruciformis z vnitřní strany,

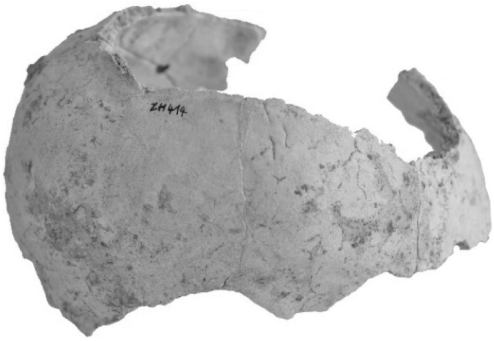

Obr. 1. Fragment mozkovny z hrobu 414.

Obr. 2. Os incae na squama occipitalis mozkovny z hrobu 414.

[3] YANG, D. Y. – WATT, K.: *Contamination controls when preparing archaeological remains for ancient DNA analysis.* Journal of Archaeological Science 32: s. 331–336. 2005; PÄÄBO, S. – POINAR, H. – SERRE, D. – JAENICKE-DESPRÉS, V. – HEBLER, J. – ROHLAND, N. – KUCH, M. – KRAUSE, J. – VIGILANT, L. – HOFREITER, M.: *Genetic Analyses from Ancient DNA*. Annu. Rev. Genet. 38: s. 645–679. 2004.

[4] ANDERUNG, C. – PERSSON, P. – BOUWMAN, A. – ELBURG, R. – GÖTHERSTRÖM, A.: *Fishing for ancient DNA*. Forensic Science International, 2008, Genetics. 2, s. 104–107; YANG, D. Y. – ENG, B. – WAYE, J. S. – DUDAR, J. C. – SAUNDERS, S. R.: *Improved DNA extraction from ancient bones using silica-based spin columns*. American journal of physical anthropology, 105, 1998, s. 539–543.

Tab. 1. Shrnutí základních antropologických charakteristik u obou hrobů.

hrob č.	pohlaví	věk	poznámka
H414 Dobeš	neurčeno	60 a více let	fragment mozkovny, přítomna výrazná sutura mendosa a os incae
H415 Dobeš	mužské	6 let	nepoškozený skelet i lebka. Slabé Harrisovy linie na kostech dolních končetin

ale není vyvinut výběžek protuberantia occipitalis externa. Ani metrickou analýzu jsme nemohly provést, protože byly poškozeny, nebo nebyly k dispozici všechny důležité antropometrické body.

Vzhledem k absenci pohlavních znaků na zachovalém fragmentu mozkovny, byl učiněn pokus o stanovení pohlaví geneticky, ze vzorků odebraných z kostí mozkovny. Genetická analýza neprokázala přítomnost DNA v kostní tkáni. Z toho důvodu nelze pohlaví určit ani genetickou cestou.

Určení věku bylo možné provést pouze podle uzavření lebečních švů.[5] A to pouze v oblasti švu lambdového a věncového. Lebeční švy jsou na zachovalých částech mozkovny téměř všechny srostlé, otevřené zůstávají pouze úseky sutura mendosa, která je na fragmentu, spolu s os incae, patrná (obr. 2) a sutura lambdoidea. Věk byl stanoven přibližně na 60 let, tedy do věkové kategorie senilis.

Okraje lomů jsou ostré, makroskopicky bez známek hojení. RTG vyšetření (obr. 3) rovněž neukázalo v této oblasti žádné změny. Proto lze poškození lebečních kostí považovat za postmortální.

Obr. 3. RTG snímek mozkovny z hrobu 414 neukazuje žádné změny vzniklé před smrtí.

[5] KNUSSMANN, R. (ed.): Anthropologie, Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen (4. Auflage des Lehrbuchs der Anthropologie begründet von Rudolf Martin), Band I und II. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, Jena, New York 1988.

Hrob 415

Pohlaví dítěte jsme určili jako mužské, protože genetická analýza prokázala přítomnost chromozomu Y (obr. 4, 5, 6). Věkově, podle stupně vývoje chrupu, dosáhl chlapec stáří asi 6 let (obr. 7). Kostra se velmi dobře zachovala (obr. 8) a to jak lebka, tak i většina kostí postkraniálního skeletu spolu s nepřirostlými epifýzami. Na kostře jsme neobjevily patologické změny, které by mohly sloužit jako podklad pro zjištění příčiny úmrtí.

Závěr

Nálezová situace obou koster je značně neobvyklá. Na dně studny archeologové objevili pohozenou kostru asi šestiletého chlapce, bez vizuálních známek zranění nebo patologických změn na kostech (Hr. 415). Provedly jsme i analýzu kostry prostřednictvím RTG vyšetření, které prokázalo pouze přítomnost slabých Harrisových linií v tělech dlouhých kostí dolních končetin (obr. 9). Ty indikují sklerotické změny ve tvorbě kostní tkáně v dlouhých kostech. A to při působení stresu na dětský organismus a jeho ústup a návrat do normálu.[6]

V zásypu nad první kostrou se nalezla zničená lebka (Hr. 414) asi 60letého člověka, která měla odlámány všechny pohlavní znaky. Antropologicky (morfologicky ani metricky) proto nebylo možné u ní určit pohlaví.

Výsledky genetické analýzy prokázaly, že pouze vzorky odebrané z hrobu 415 obsahovaly lidskou DNA, vhodnou pro další analýzy. Mohly jsme tak doložit genetické určení pohlaví pohřbeného dítěte jako mužské. Opakovaná izolace DNA ze vzorků kostní tkáně z hrobu 414 přítomnost DNA neprokázala. Díky této skutečnosti nebylo možné provést další plánované analýzy založené na genetické bázi, jako např. porovnání genetických profilů obou pohřbených nebo studium jejich původu.

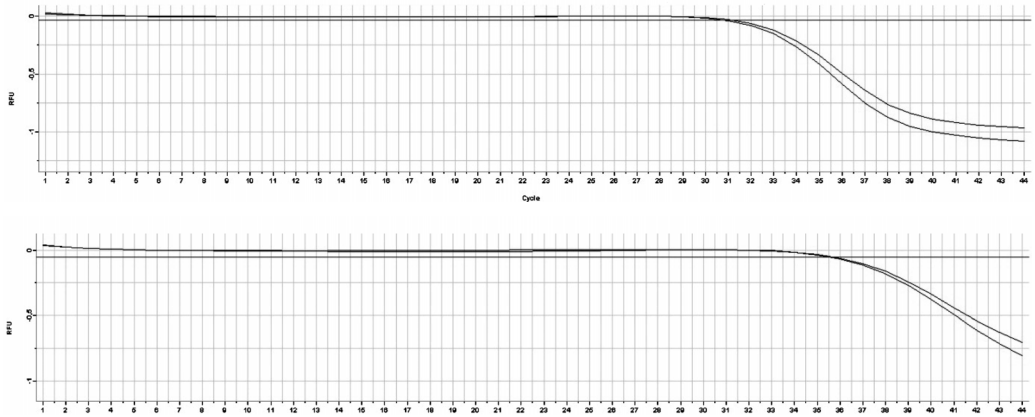

Obr. 4. Genetické určení pohlaví. Křivky poklesu fluorescence při real-time PCR pomocí Plexor® HY (Promega) u vzorku ZH_413. (a) Pokles při amplifikaci autozomální DNA. (b) Pokles při amplifikaci Y DNA.

[6] HORÁČKOVÁ, L. – STROUHAL, E. – VARGOVÁ, L.: *Základy paleopatologie.* Nadace Universitas Masarykiana. Brno 2004.

Jak ukázala antropologická analýza, na žádné z nalezených koster se nenacházejí odchylky od normálu, které bylo možné považovat za příčinu úmrtí.

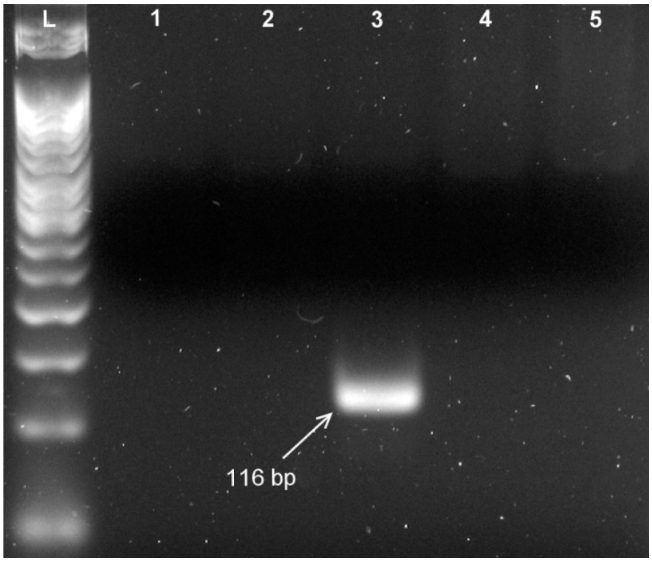

Obr. 5. Určení pohlaví. Gelová elektroforéza produktů amplifikace s primery pro gen SRY (116 bp dlouhý produkt). V jamce 3 se nachází vzorek ZH_415, v jamce 4 se nachází vzorek ZH_414.

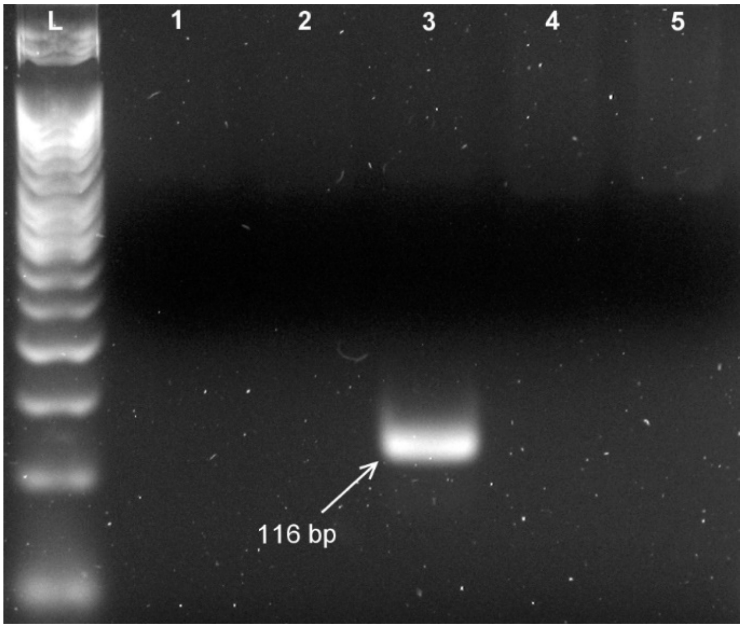

Obr. 6. Ověření přítomnosti lidské DNA v analyzovaných vzorcích prostřednictvím gelové elektroforézy produktů amplifikace s primery pro lidskou tyrozin hydroxylázu (62 bp dlouhý produkt). V jamce 3 se nachází vzorek ZH_415, v jamce 4 se nachází vzorek ZH_414.

Obr. 7. RTG snímek vývoje zubů v dolní čelisti chlapce z hrobu 415.

Obr. 8. Všechny objevené kosterní pozůstatky chlapce z hrobu 415.

Obr. 9. RTG snímek dlouhých kostí chlapce z hrobu 415.

doc. RNDr. Eva Drozdová, Ph.D. – Mgr. Hana Juránková
Laboratoř biologické a molekulární antropologie
Ústav experimentální biologie
Přírodovědecká fakulta MU
Kamenice 753/5, bud. A 36/345
625 00 Brno
Česká republika
drozdova@sci.muni.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

UNUS EX MILLE ELECTUS (HLEDÁNÍ ŽIŽKOVY DUŠE)

PETR ČORNEJ

This article pays attention to the attributes that contemporaries attributed to Žižka. They considered him special, that is, exceptional and unique, apparently abounding in charism, through which he was able to fascinate the crowd and motivate his followers. Lawrence of Březová and his old Czech translator also highlight Žižka's zeal with which he promoted the Hussite understanding of God's law. This characteristic refers to the Bible, whether in the Old Testament, deuterocannonic or New Testament texts, and it basically confirms the legitimacy of Žižka's leadership and loyalty to the principles he professed. For Žižka, the Eucharist received under both ways, the belief in Christ's bodily presence in the sacrament of the altar and the following of God's Word were the supreme command and the guarantee of the correctness of his path to salvation. However, a zealous person is usually energetic, lively and sensitive, which in turn confirms the findings of previous research. It was emotion in combination with a sense of justice that made the governor in the eyes of his warriors "brother Žižka". Even the Hussite critics admitted that he was a true divine warrior. According to them, there were few such people, at most one in a thousand.

Key words: Jan Žižka; attribute; emotivity.

Velký český historik Josef Pekař si svého času povzdechl: „U Žižky nemáme detailu potřebného: chůze, mluva, hlas, zvyky, fysiognomie. A nejmenší věci jsou často nejinteresantnější."[1] O vynikajícím vojevůdci toho ovšem nevíme mnohem víc. Zprávy, které se o něm zachovaly, jsou sice relativně četné, leč stručné a kusé, ať již se probíráme kronikami, korespondencí, záznamy úředního charakteru, teologicko-filozofickými traktáty či básnickými skladbami. Kromě *Husitské kroniky* Vavřince z Březové nacházíme jen střípky, které neumožňují sestavit ucelený válečníkův portrét, natož proniknout do jeho vnitřního světa. Je to ještě bolestnější deficit než absence Žižkova věrného výtvarného zpodobení, k němuž by husitský hejtman zřejmě ani nedal souhlas. Všechna zobrazení, jež se z 15. a počátku 16. století dochovala, jsou schematická a až na výjimky vycházejí z ustáleného archetypu, představujícího Jana Žižku v čele vojska.[2] Naštěstí se zachovalo několik válečníkových listů a slavný vojenský řád, ve skutečnosti ustavující programový zápis Žižkova východočeského svazu, avšak výsledné znění těchto písemností formuloval dle zadavatelových pokynů pověřený písař, s vysokou pravděpodobností vojevůdcův kaplan. O Žižkovi není ani známo, zda uměl psát, což bylo neskonale náročnější než se naučit

[1] *Deníky Josefa Pekaře 1916–1933,* Ed. Josef Hanzal, Praha 2000, s. 131.

[2] Viz mnohokrát reprodukovaná vyobrazení v Göttingenském rukopisu (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, sugn. Cod. Theol. 182, fol. 38^{r}), v Jenském kodexu (Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24, fol. 76^{r}) a v České kronice, Konáčově adaptaci slavného díla Historia Bohemica Eney Silvia Piccolominiho (Staré Město pražské 1510, fol. G1a). K nim je nutno připočítat četné kachle, jež evidoval PAVLÍK, Č.: *Velký obrazový atlas gotických reliéfů. Čechy, Morava, české Slezsko,* Praha 2017, s. 185 (č. 517– 519), s. 186 (č. 520–522), 187 (č. 528). Zajímavý artefakt představuje Žižkova postava na kamenném táborském městském znaku, práci Wendela Roskopfa z let 1515–1516.

číst. Cennou vypovídací hodnotu mají Žižkovy pečeti, jimiž se objevně zabýval Vladimír Růžek.[3] To je v součtu vše. V porovnání s Janem Husem, Jakoubkem ze Stříbra, Mikulášem z Pelhřimova nebo Petrem Chelčickým tak máme k dispozici poměrně skromnou pramennou základnu, leč přece jen podstatně bohatší než v případě většiny husitských hejtmanů.

Neúplné a nedostatečné výpovědi pramenů patří k hlavním důvodům, proč se charakteristika Jana Žižky v pracích moderních historiků výrazně liší. Od poloviny 19. století vykrystalizovala dvě, do značné míry protichůdná pojetí nejproslulejšího husitského hejtmana. Na jedné straně je to obraz vytvořený Václavem Vladivojem Tomkem, který v Žižkovi spatřoval nejen mimořádně schopného válečníka, ale také uvážlivého a prozíravého státníka, skutečného politického vůdce, jemuž ležela na srdci jednota všech husitských sil a který všechny snahy napřel k „obraně vlasti“ i k „zavedení pevného pořádku v zemi“.[4] Toto hodnocení převzali mimo jiné Hugo Toman, Václav Novotný, Rudolf Urbánek, František Michálek Bartoš i Jiří Kejř[5] a zásluhou celé plejády výtvarníků, beletristů, dramatiků a filmařů zakořenilo v dějinném povědomí české společnosti. Víceméně se s ním ztotožnili i čelní zahraniční znalci husitské problematiky, na předním místě Frederick Gotthold Heymann a Howard Kaminsky.[6] František Palacký a v jeho stopách též někteří významní badatelé, byť rozdílně ideově ukotvení (Josef Pekař, Kamil Krofta, Amedeo Molnár), vykreslili Jana Žižku jinak. Shledávali v něm především „fanatika – pro pobožnost“, zaníceného „božího bojovníka“, hodlajícího vnutit svůj výklad husitského programu „všem a všemu“ a usurpujícího si „právo strážce nad husitským pravověřím“. V jejich pojetí postrádá úspěšný vojevůdce širší politický rozhled i ochotu ke kompromisu a k prosazení svých představ volí cestu dlážděnou násilím.[7]

Ani historikové, kteří zpochybňovali vojevůdcovy státnické vlohy, však nepodléhali protireformační a barokní interpretaci husitského vojevůdce, obdařeného zločineckým vzhledem, nenávistně ničícího kostely i kláštery a bezohledně usmrcujícího všechny dopadené katolické kněze, hlavně řeholníky. Tato „Räubergestalt“, rozšířená na českomoravském území zvláště v pobělohorském období a čerpající podněty ze starších oblíbených textů Eney Silvia Piccolominiho, Vác-

---

3 RŮŽEK, V.: *Ikonografie pečetí Jana Žižky z Trocnova a jiných husitských bojovníků.* In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), edd. Miloš Drda – Zdeněk Vybíral ve spolupráci s Jakubem Smrčkou. Tábor 2007, s. 491–519.

4 TOMEK, W. W.: *Jan Žižka.* Praha 1879, s. 122, 131, 143, 211, 212.

5 TOMAN, H.: *Literní památky, duch a povaha Žižkova.* Věstník Královské české společnosti nauk (dále jen VKČSN) 1893, č. 16, Praha 1894, s. 1–100 (zde především s. 91, 95, 98, 100); NOVOTNÝ, V.: *Žižka. Na paměť 500. výročí jeho smrti dne 11. října 1424.* Praha 1925, s. 16–17; URBÁNEK, R.: *Jan Žižka.* Praha 1925, s. 281–283; Týž: *Slavnostní řeč prof. dr. R. Urbánka v Táboře dne 11. října 1424 u příležitosti památky 500. výročí smrti Žižkovy,* Tábor 1925, s. 8–10; Týž, *Prvních sto let utrakvismu (1419–1526).* In: Československá vlastivěda. Díl IV. Dějiny, ed. Václav Novotný. Praha 1932, s. 163– 340 (zde s. 193–194); BARTOŠ, F. M.: *Jan Žižka z Trocnova.* Praha 1924; Týž, *Jan Žižka z Kalichu.* Praha 1924; Týž, *Husitská revoluce I. Doba Žižkova 1415–1426 (České dějiny II/7).* Praha 1965, s. 198–200; KEJŘ, J.: *Jan Žižka jako politik a státník.* Jihočeský sborník historický 43, 1974 (zvláštní číslo k 550. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova), s. 19– 26; Týž, *Jan Žižka – otázky bez odpovědí.* In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 25–37. K tomuto pojetí velkého válečníka se časem, byť zprvu zastával jiné mínění, přiklonil také ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce III. Kronika válečných let.* Praha 1993, zvláště s. 148.

6 HEYMANN, F. G.:*John Žižka and the Hussite Revolution.* Princeton – New Jersey 1955, passim; KAMINSKY, H.: *A History of the Hussite Revolution.* Berkeley and Los Angeles 1967, s. 412, 420.

7 PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III.* ed. Miloslav Novotný (podle posledního vydání vyšlého za života spisovatelova a podle posledního rukopisu), Praha 1939, s. 490; PEKAŘ, J.: *Žižka a jeho doba III. Žižka vůdce revoluce.* Praha 1930, s. 290; KROFTA, K.: *Žižka a husitská revoluce.* Praha 1936, s. 66; MOLNÁR, A.: *Na okraj Žižkova rozchodu s Táborem.* Jihočeský sborník historický 43, 1974 (zvláštní číslo k 550. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova), s. 27–35, zde s. 34.

lava Hájka z Libočan i dalších katolických autorů, přežívala dlouho do 19. století a částečně ovlivnila mínění řady obrozeneckých tvůrců činných před rokem 1848. I v reformačním prostředí zdomácnělo už v druhé polovině 15. věku pojetí Žižky jako „metly boží" seslané na neužitečné mnichy. Zároveň však obdivovatelé husitských úspěchů situovali proslulého válečníka do nebeské říše, kde ve společnosti apoštolů i dalších světců střeží úzkou bránu, která do věčného Kristova království propustí toliko spravedlivé. Vyhrocená antiteze, v níž proti sobě stojí zplozenec pekla a spasený křesťan, není však pro naše téma určující, i když se zrodila krátce po Žižkově skonu.[8]

K hledání odpovědi na otázku, jaký Jan Žižka opravdu byl, mě před patnácti lety nasměrovaly právě rozporné názory předních českých (a částečně i zahraničních) husitologů. Tehdy jsem se pokusil překonat tradiční přístup, vysvětlující osobnost nejslavnějšího husitského hejtmana především prostřednictvím jeho listů a takzvaného vojenského řádu, a cíleně se zaměřil na dochovaná svědectví lidí, kteří Žižku osobně znali. Není jich mnoho, pouze čtyři. Předně pražský univerzitní mistr, spisovatel a kronikář Vavřinec z Březové, dále jeho generační vrstevník mistr Jakoubek ze Stříbra, který prosazoval přijímání eucharistie sub utraque specie jako závaznou podmínku spasení, a skrovný výčet uzavírají senior táborské církve Mikuláš z Pelhřimova s Petrem Chelčickým. Závěr vyvozený z jejich textů byl překvapivě jednoznačný a vyzněl ve prospěch názorů Františka Palackého, Josefa Pekaře i Amedea Molnára.[9]

Ve Vavřincově podání vystupuje Jan Žižka jako skvělý a mimořádně odvážný i statečný (*supra modum audax et strenuus*) bojovník.[10] Pacifista Petr Chelčický nicméně vojevůdcovy kruté činy odmítl, neboť odporovaly novozákonním principům, jimiž se opravdový křesťan musí bezvýhradně řídit.[11] Obdobně motivovaný nesouhlas čiší i z postoje Jakoubkova, který Žižku sice výslovně nejmenoval, ale zřetelně odsoudil jeho praxi zapojovat do krvavého zápasu ženy a děti (tj. chlapce mladší čtrnácti let).[12] Mikuláš z Pelhřimova ve svém rozsáhlém literárním díle nezmínil nepřemoženého válečníka ani jednou, očividně kvůli inkviziční pravomoci, kterou si hejtman osoboval a na jejímž základě persekvoval a posílal do plamenů táborské sektáře, včetně kněží.[13] Ani jeden z uvedených autorů nepropůjčil Žižkovi atributy uvážlivý (*prudens*) a prozíravý (*providens*),[14] běžně užívané v případě lidí obdařených politickým nadáním i rozhledem.

---

[8] Mnoho dokladů ke genezi obou protikladných obrazů Jana Žižky snesli KRAUS, A.: *Husitstvé v literatuře, zejména německé I. Husitství v literatuře prvních dvou století svých.* Praha 1917; URBÁNEK, R.: *Žižka v památkách a úctě lidu českého.* Brno 1924, s. 6– 91; GUTH, K.: *Žižka ve výtvarném umění.* In: Sborník Žižkův 1424–1924, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1924, s. 290– 304, zejména s. 292– 300; POCHOBRADSKÝ, F.: *Jan Žižka ve výtvarném umění.* Zvláštní otisk z Vlastivědného sborníku východočeského 2, 1924, s. 3–47, zvláště s. 4–13; PEKAŘ, J.: *Žižka a jeho doba II. Jan Žižka.* Praha 1928, s. 59–164. Z novější produkce mimo jiné VYBÍRAL, Z.: *Jan Žižka. O táborském hejtmanu a husitském vojevůdci.* Tábor 2014.

[9] Poprvé jsem tak učinil v referátu předneseném 12. října 2004 a publikovaném pod názvem *Jan Žižka ve velkých a malých dějinách*. In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 39–60. Toto pojetí jsem vzápětí poté prohloubil ve studiích *Jan Žižka (Pokus o charakteristiku).* In: Od Jana Žižky k Poděbradům (Acta Universitatis Reginaehradecensis. Facultas studiorum humanorum, Historica I.), Hradec Králové 2006, s. 17–37; *Paradoxy Tomkova pojetí Jana Žižky.* In: W. W. Tomek, historie a politika (1818–1905), ed. Miloš Řezník. Pardubice 2006, s. 111–125. Obě práce byly přetištěny v souboru mých statí *Světla a stíny husitství (Události – osobnosti – texty – tradice). Výbor z úvah a studií),* Praha 2011, s. 136–150, 347–357.

[10] *Fontes rerum Bohemicarum V* (dále jen *FRB*)*,* edd. Josef Emler – Jan Gebauer – Jaroslav Goll. Praha 1893, s. 364, 371.

[11] CHELČICKÝ, P.: *Spisy z Kapitulního sborníku.* ed. Jaroslav Boubín, Praha 2018, s. 117, 428.

[12] JAKOUBEK ze Stříbra, *Výklad na Zjevenie sv. Jana,* ed. František Šimek. Praha 1932, s. 571.

[13] Blíže k tomu MOLNÁR, A.: *Na okraj Žižkova rozchodu s Táborem.* s. 33–35.

[14] V staročeských textech nalezneme jako ekvivalent latinského pojmu *prudentia* (respektive *prudencia*) také slova *múdrost*, *rožšafnost*, *domysl* a *opatrnost*; přívlastek *prudens* byl nejčastěji překládán jako *moudrý*, *chytrý*, *smyslný*, *opatrný*. Podklady jsem čerpal ze Staročeské kartotéky oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, dostupné na webových stránkách uvedené instituce.

Naproti tomu táborský hejtman Mikuláš z Husi, zesnulý 24. prosince 1420, figuruje na foliích Vavřincovy kroniky jako *homo magni consilii et providencie*, tedy muž velké rady (velkého rozumu) a prozíravosti.[15] Stejnou charakteristikou obdařili přímí pozorovatelé o něco později také Jiřího z Poděbrad, který ctil zásadu *Non armis, sed consilio et prudencia magis* (Nikoliv zbraněmi, ale více rozvahou a rozumností).[16] To samozřejmě neznamená, že by Mikuláš z Husi a „král dvojího lidu" neprokázali statečnost, nebo že by Žižka postrádal schopnost racionálního uvažování, nicméně určující rysy jejich osobností vyvstávají z přímých svědectví dostatečně zřetelně. Tomkovo pojetí Jana Žižky jako osobnosti, v níž se snoubila odvaha, statečnost i ostražitost vojáka s rozvahou politika a státníka, v této prověrce neobstálo. Současníci naopak zdůrazňovali vojevůdcovu přímočarost, rozhodnost, schopnost volit radikální řešení i držet dané slovo. Ostatně sémantické pole adjektiva *statečný* zahrnovalo ve středověku nejen *chrabrost*, ale rovněž *čestnost* a *poctivost*, tj. *dostatečnost* v ohledu morálním.[17] Nekompromisní bojovník Žižka si potrpěl na svou neposkvrněnou čest, bez níž šlechtic nemohl dosáhnout spasení.[18]

Václav Vladivoj Tomek byl o správnosti svého portrétu Jana Žižky pevně přesvědčen, aniž si uvědomoval, jak je při psaní historických prací ovlivněn duchem romantismu a jak hluboce tkví v středověkém, ba namnoze ještě starověkém chápání dokonalého rytíře, respektive vojáka (*miles*). Dle antického, ale i biblického výměru slučoval ideální bojovník v harmonické jednotě čtyři základní ctnosti, totiž *statečnost*, *odvahu*, *uvážlivost* a *prozíravost*, přičemž první dvě obsahoval nadřazený pojem *fortitudo* (tj. *síla*, *udatnost*, *ráznost*, *zmužilost*),[19] zbývající polovina pak byla zahrnována pod sumarizující substantivum *sapientia* (*moudrost*). Už starověk ale věděl, že je téměř nemožné, aby jeden člověk v sobě spojoval natolik rozdílné ctnosti, jakými jsou *fortitudo* a *sapientia*, a naplňoval tak vysněný ideál bojovníka. I proto někteří raně středověcí autoři (například Fulgentius a Isidor Sevillský) považovali muže slučující odvahu a moudrost za „hodny nebe".[20] Ani českému kronikářovi, tradičně nazývanému Dalimil, neuniklo, že harmonické propojení zmíněných vlastností je „vláščí boží dar!"[21] V pracích autorů, zabývajících se obsahem čtyř stěžejních ctností (*prozíravost*, *statečnost*, *spravedlnost* a *umírněnost*), jimiž měl být vybaven panovník, se pak setkáváme s názorem, že je do člověka vlévá Bůh. Podle Jana Husa bylo ovšem třeba, aby dotyčný zmíněné ctnosti prokazoval opakovaně a zároveň aby se ve svých skutcích vyvaroval hříchu. Statečný rytíř musí bezpodmínečně bojovat za spravedlnost, nikoliv s vidinou dosažení kořisti a slávy.[22] Ačkoliv se Jan Žižka v husitských válkách nikterak neobohatil, dobový ideál dokonalého rytíře přesto nenaplňoval. Vyjdeme-li z Husova chápání sedmi darů Ducha svatého (moudrost, rozum, rada, síla, umění, dobrovolnost, bázeň), pak husitský válečník postrádal, alespoň ve světle předchozích zjištění, přinejmenším první tři.[23]

---

[15] *FRB V,* s. 371.

[16] Tento i další četné výroky v uvedeném smyslu uvádí URBÁNEK, R.: *Věk poděbradský (České dějiny III/2).* Praha 1918, s. 11–19 (citát na s. 18).

[17] NĚMEC, I. – HORÁLEK, J. a kolektiv. *Dědictví řeči.* Praha 1986, s. 275.

[18] ŠIMŮNEK, R.: *Reprezentace české středověké šlechty.* Praha 2013, s. 213.

[19] Výskyt slov *udatný* a *udatnost* v lexikální zásobě středověké češtiny eviduje Staročeskou kartotéka Ústavu pro jazyk český AV ČR. Viz i *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká III. Genesis – Esdráš,* ed. Vladimír Kyas. Praha 1988, s. 246, 321, 322, 368, 380 a na četných jiných místech.

[20] K tomu i předchozímu detailně ČORNEJ, P.: *Světla a stíny husitství*. s. 140.

[21] *Staročeská kronika tak řečeného Dalinila (1). Vydání textu a veškerého textového materiálu.* edd. Jiří Daňhelka – Karel Hádek – +Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková. Praha 1988, s. 251 (verš 22).

[22] Viz ŠIMEK, F.: *Staročeský překlad spisu Jana Guallensis O čtyřech stěžejních ctnostech.* VKČSN 1951 (č. 1), s. 14–15, 43–45, 51–53, 62–63; *Spisy M. Jana Husi (č. 4–6). Super IV Sententiarum,* ed. Václav Flajšhans, Praha 1904, s. 475–484.

[23] HUS, J.: *Jádro učení křesťanského.* In: Magistri Iohannis Hus Opera omnia. Tomus IV. Drobné spisy české, (zamlčený editor) Jiří Daňhelka, Praha 1985, s. 332.

Žižkovo začlenění mezi dokonalé bojovníky problematizovala rovněž jeho předrevoluční minulost lapky, násilníka, žoldnéře a člověka, který se nerozpakoval zabíjet, jakkoliv se v tomto směru nelišil od stovek, ba tisíců příslušníků nižší šlechty. Podle přísných kritérií, stanovených duchovními autoritami, nepatřil někdejší trocnovský zeman mezi správné rytíře, protože se určitý čas živil lupičstvím, účastnil se nespravedlivých válek, bojoval za žold, mstil se svým protivníkům, a pobíjel lidi bez souhlasu nadřízeného.[24] Rovněž krutý způsob, jakým vedl ozbrojený boj, se vymykal podmínkám spravedlivé války za boží zákon v definici Jana Husa, Jakoubka ze Stříbra, Jana Příbrama, Mikuláše z Pelhřimova i dalších husitských bohoslovců. Cílem spravedlivé války, vedené za boží pravdy, má být především snaha napravit protivníka, nikoliv ho fyzicky zničit.[25] Žižkovo vojsko si však v průběhu roku 1420, ale i v následujících letech počínalo jako „krvaví andělé", řídící se příklady nekompromisních starozákonních hrdinů, mimo jiné i Judy Makabejského, jehož parafrázovaná promluva se ozývá v slavném chorálu *Ktož jsú boží bojovníci*.[26] Nesmiřitelný postup Žižkových bojovníků na Rabí a v Prachaticích roku 1420 i v Chomutově a Berouně na jaře 1421 slouží jako výmluvné důkazy, které by bylo možné dále rozhojňovat.

Přesto všechno byl Jan Žižka v očích svých přívrženců a obdivovatelů božím bojovníkem a Kristovým rytířem (*miles Christi*). Formálně toto přesvědčení stvrdil před zraky tisíců husitských vojáků slavnostní akt hejtmanova pasování na rytíře, uskutečněný (zřejmě) po nedělní mši 11. ledna 1422 před dobytým Německým Brodem. Současně se tak završoval triumf spojených husitských vojsk, která porazila sbory Zikmunda Lucemburského a ukořistila pět až sedm uherských korouhví, pokládaných za mimořádně cenné trofeje.[27] Rytířské důstojenství udělila husitskému válečníkovi vítězící revoluce, předurčující jej k začlenění do Kristova nebeského vojska, které na konci věků svede vítězný zápas s Antikristem. Bylo to plně ve shodě s hodnocením nepřemoženého vojevůdce jako obzvláštního horlitele pro boží zákon („legis Christi zelatore precipuo"), jak Žižku charakterizoval Vavřinec z Březové a v jeho stopách i kališníci 16. století na stránkách tištěné *Kroniky velmi pěkné o urozeném a statečném rytíři Janovi Žižkovi, Čechu, pravdy boží horlivému milovníku*.[28] Spojení rytířské statečnosti se zaujetím pro boží zákon a národním vědomím je v případě druhého spisu příznačné i výmluvné.

Formulace o horliteli pro boží zákon či o horlivém milovníkovi božích pravd odkazuje k několika místům Starého i Nového zákona. O horlení pro Boha hovoří například Čtvrtá kniha

[24] CONTAMINE, P.: *Válka ve středověku.* Praha 2004, s. 319–320.

[25] K podmínkám spravedlivé války v obecné rovině *Tamtéž,* s. 324–339. S ohledem na husitské mínění například SEIBT, F.: *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution.* 2., erweiterte Auflage, Köln – Wien 1990, s. 16–57; MOLNÁR, A.: *Mír v husitském myšlení.* Husitský Tábor 4, 1981, s. 21–30; SOUKUP, P.: *Svatá válka v představách husitských mistrů. K formování a zdrojům husitského učení o válce.* In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 377–389; Týž: *Dobývání hradu Skály v roce 1413 a husitská teorie války. Ke spisku Jakoubka ze Stříbra o duchovním boji,* Mediaevalia historica Bohemica 9, 2003, s. 175–210; Týž, *Bible a násilí za válek s husity.* In: Pavel Soukup, Jaroslav Svátek a kolektiv, Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů, Praha 2010, s. 78–89.

[26] HOLEČEK, F. J.: *Makkabäische Inspiration des hussitischen Chorals „Ktož jsú boží bojovníci" („Ihr, die die Kämpfer Gottes und seines Gesetzes seid").* In: In memoriam Josefa Macka (1922–1991), edd. Miloslav Polívka – František Šmahel, Praha 1996. s. 111–125.

[27] *Staré letopisy české (Texty nejstarší vrstvy),* edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová, Praha 2003, s. 197; *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu,* ed. František Šimek. Praha 1937, s. 38; ČORNEJ, P.: *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka.* Praha 2019, s. 450.

[28] *FRB V,* s. 362; tištěný exemplář *Kroniky velmi pěkné* chová Knihovna Národního muzea, sign. 25 E 17. Titulní list reprodukuje například *Výbor z české literatury doby husitské II.* edd. Bohuslav Havránek – Josef Hrabák – Jiří Daňhelka a spolupracovníci, Praha 1964, obr. 24 u s. 361.

Mojžíšova (Nu 25, 13), dále Izajáš v 17 verši 59 kapitoly („…oděl se rouchem pomsty, jako pláštěm zahalil se rozhorlením“) a jako horlitele pro židovskou víru prezentuje První kniha Makabejská kněze Matatijáše, který se odmítl podřídit vůli „helenistického“ krále Antiocha IV. Syrského a zříci se náboženství předků. Panovníkova úředníka i Žida, jenž vyšel Antiochovi vstříc, zabil u oltáře (1 Mak 2, 15–25). „Bože, chraň, abychom opustili Zákon a jeho ustanovení,“ zvolal Matatijáš k shromážděnému lidu krátce předtím, než vykonal krvavý čin (1 Mak 2, 21). „Horlil pro zákon,“ dodává o několik řádků dále deuterokanonická kniha (1 Mak 2, 26). Se zabitím dvou mužů se ale Matatijáš nespokojil a téměř vzápětí veřejně vyzval Židy k ozbrojenému povstání proti cizí moci: „Každý, kdo horlí pro zákon a zachovává smlouvu, ať jde za mnou!“ (1 Mak 2, 27). Nepřímé přirovnání Jana Žižky k iniciátorovi židovské vzpoury nepostrádalo vnitřní logiku. Stejně horlivě jako vedl Matatijáš se svými syny (nejznámější z nich je Juda Makabejský) vyvolený židovský lid v Hospodinově jménu do boje proti „pronárodům“, hájil sveřepý hejtman svaté boží pravdy, shrnuté ve čtyřech artikulech pražských, proti římskému a uherskému králi Zikmundovi, křižáckým oddílům i domácím nepřátelům.

Neméně zajímavé jsou novozákonní konotace. Ve Skutcích apoštolských se píše o několika tisících Židů, kteří se stali horlivými stoupenci Kristova zákona (Sk 21, 20), avšak v souvislosti s Žižkou nás spíše upoutá výrok apoštola Pavla: „Kdo stojí v čele, ať je horlivý“ (Ř 12, 8). Ten, kdo horlivý není a neplane vášnivým zaujetím pro Krista a jeho zákon, nemůže být dobrým a úspěšným vůdcem. Žižka jím byl právě proto, že se s husitským chápáním božích pravd bytostně ztotožnil, jejich prosazení považoval za nejvlastnější smysl sklonku svého života a podřídil jim veškerou svou činnost. To také bylo, dle husitského přesvědčení, hlavní příčinou jeho vojenských úspěchů, neboť Bůh poctil svou přízní toho, v němž shledal upřímného a oddaného vykonavatele i šiřitele spasitelných pravd.

Většinu husitů přitom nezajímalo, že Apoštol povoloval výhradně boj duchovní, neboť křesťan má milovat „bližního svého jako sebe samotného“ a láska k bližnímu je „naplněním zákona“ (Ř 13, 9–10). Jedinou zbrojí, kterou křesťan disponuje, je duchovní zbroj a jedinou zbraní, která vše přemáhá, pravda božího slova. Proto, apeloval Pavel, „oblečte se v Pána Ježíše Krista“ (Ř 13, 14) a dokončete svou duchovní proměnu, staňte se opravdovými křesťany. To je stěžejní předpoklad spasení. Duchovní pojetí rytířství, s nímž v Pavlových stopách vystupovalo rané husitství a jež akcentovali Jan Hus, Jakoubek, Mikuláš z Pelhřimova a zvláště kategoricky Petr Chelčický, se však prolínalo i střetávalo se světským chápáním rytířství jako vojenské služby spjaté s povinností bránit a šířit boží pravdy s mečem v ruce i za cenu prolité krve. S výbuchem husitské revoluce se prosadil, vzdor výhradám bohoslovců a filozofů, světský výměr božího rytíře, bojujícího ve jménu Kristově, avšak inspirujícího se činy starozákonních vojevůdců, zejména Jozue a Judy Makabejského.[29] To byl i případ Žižkův, v jehož dochovaných písemnostech počet odvolávek na Starý zákon trojnásobně převažuje nad novozákonními odkazy.

Pověst mimořádného „horlitele pro boží zákon“ umocňovala Žižkovo charisma, ve značné míře podmíněné též vojenskou zkušeností, načerpanou též v zahraničí, a nespornou autoritou.[30] Některé indicie dokonce naznačují, že za pozoruhodnou osobnost byl někdejší trocnovský zeman považován už před svým vstupem na velkou dějinnou scénu, tedy před 30. červencem 1419.

[29] K tomu SOUKUP, P.: *Dvojí ideál křesťanského rytíře v husitském období.* Český časopis historický 99, 2001, s. 1–32; Týž, *Rytíři ducha na pražské univerzitě. Jakoubkovo kázání Abiciamus opera tenebrarum.* In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, edd. Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup. Praha 2004, s. 413–431; Týž, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra.* Praha 2011, s. 280–313.

[30] GRAUS, F.: *Pest – Geissler – Judenmorde. Das 14. Jahrhundert als Krisenzeit.* Göttingen 1987, s. 491.

V neuberském rukopisu *Starých letopisů českých*, kompilaci sestavené v letech 1510–1515, je totiž charakterizován jako „čeledín najzvláštnější krále Václava".[31] Tuto formulaci posléze mechanicky převzaly i další texty Starých letopisů, takže zakotvila v historické paměti.[32] Superlativ *nejzvláštnější* má v daném kontextu význam *zcela* (*naprosto*) *jedinečný*, *ojedinělý*, respektive *výjimečný*. Stupňování adjektiva *zvláštní* přitom bylo (a stále je) vzácné, takže lze oprávněně předpokládat jeho expresivní působení.[33] Přesto není snadné rozhodnout, zda si Žižkovu výjimečnost skutečně uvědomovali příslušníci a návštěvníci královského dvora, na němž budoucí husitský hejtman v předvečer revolučního výbuchu zřejmě sloužil jako vrátný, tedy člen panovníkovy ostrahy. Není vyloučeno, že jde o pozdní parafrázi výše uvedeného výroku Vavřince z Březové a zároveň o součást procesu „mytologizace" husitství, zřetelně patrného na rozhraní 15. a 16. století. Ani tato dílčí výhrada však jedinečnost Žižkovy osoby nesnižuje.

Ptáme-li se, v čem zjevná výlučnost spočívala, lze odkázat nejen na dlouhou sérii Žižkových vojenských úspěchů, ale jistě také na vojevůdcovo psychické ustrojení a na dojem, jakým na lidi působil. Svou roli v tom samozřejmě hrál tělesný defekt, ztráta oka v dětském věku, zvýrazňující hejtmanův zjev, a později (snad) úplná slepota, propůjčující jeho vítězstvím až zázračný ráz. Nicméně ani tyto okolnosti beze zbytku nevysvětlují renomé mimořádného horlitele pro boží zákon. Muselo tu být ještě něco víc, především už zmíněná oddanost husitskému pojetí božího zákona, prokazatelně doložená v dochovaných hejtmanových písemnostech. Čtyři z celkového počtu deseti kusů obsahují ve stručném znění proslulé pražské artikuly, lapidární shrnutí husitského programu nápravy církve a společnosti v souladu s nezpochybnitelnými svatými pravdami,[34] další dvě se pak výslovně dovolávají božího zákona.[35] I ze zbývajících listů (včetně kreditivu vystaveného poslu Rybkovi) čiší hluboký respekt, úcta a pokora k Všemohoucímu.[36] Upřímný vztah k Bohu, který věřícímu prokáže milost pouze v případě, dodržuje-li a prosazuje-li jeho nařízení, prostupuje veškerými Žižkovými listy i listinami, jež z titulu husitského hejtmana signoval.[37]

---

[31] *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty),* edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová. Praha 2018, s. 166.

[32] Například *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu.* s. 19; *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického,* edd. Miloslav Kaňák – František Šimek. Praha 1959, s. 51.

[33] ČERNÁ, A. M.: *Kronikářovy emoce.* Mediaevalia historica Bohemica 20/1, 2017, s. 227–240, zde s. 233.

[34] Jsou to smlouva o příměří s Oldřichem z Rožmberka, datovaná 18. listopadu 1420, list plzeňskému svazu z počátku roku 1421, nesnadno datovatelný list vydaný v Prachaticích (23. listopadu 1420 či 20. listopadu 1422) a takzvaný Žižkův vojenský řád, zřejmě z podzimu 1423. Nejlépe jsou všechny tyto písemnosti vydány v publikaci *Staročeské vojenské řády. Hájek. Vlček. Žižka, listy a kronika.* ed. František Svejkovský, Praha 1952, s. 9–10 (č. 1), 11–12 (č. 2), s. 19 (č. 7), s. 23–27 (bez čísla).

[35] Takzvaný druhý list Domažlickým, datovaný do podzimu 1421 či 1422 a list, adresovaný 1. dubna 1423 do Náchoda a České Skalice. *Tamtéž,* s. 17–18 (č. 6), 21–22 (č. 9).

[36] Viz pověřovací list Rybkovi k jednání v Třeboni je datován 10. ledna 1422, první list Domažlickým asi z jara 1421, uznání Zikmunda Korybutoviče správcem Českého království dne 11. června 1422 a list Bernardovi a Bartošovi z Valečova, který byl vydán 26. března 1423. *Tamtéž,* s. 13 (č. 3), 14 (č. 4), 15 (č. 5–6), 20 (č. 8).

[37] Eviduje je SPUNAR, P.: *Soupis písemné pozůstalosti Jana Žižky z Trocnova.* Jihočeský sborník historický 43, 1971 (zvláštní číslo k 500. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova, s. 46–49); Týž, *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans, Tomus II.* Warsaviae – Pragae 1995, s. 53–58 (č. 41–55). Jejich obsáhlý rozbor z hlediska, které nás tu zajímá, podal HOLEČEK, F. J.: *Několik poznámek k teologické inspiraci táborského Božího bojovníka dvacátých let 15. století ve světle indicií Žižkových listů a vojenského řádu.* In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách (Husitský Tábor – Supplementum 3), s. 195–276. Už dříve PEKAŘ, J.: *Žižka a jeho doba II.* s. 165–196; FLEGL, M.: *Jan Žižka ve světle svých listů.* Jihočeský sborník historický 38, 1969, s. 169–177; Týž, *Žižkův boj s hříchem.* Křesťanská revue 36, 1969, s. 84–86.

Naplňovat boží zákon jako nejvyšší normu nadřazenou počínání každého křesťana považoval vojevůdce za svou povinnost, za svůj úděl i za své poslání na pozemském světě do té míry, že si osoboval roli prodloužené a trestající boží ruky, nelítostně dopadající na všechny, kteří hřeší proti Kristovým pravdám, nezpochybnitelné podmínce spásy. Postavení vrchního polního hejtmana v táborském a posléze ve východočeském svazu mu propůjčovalo i soudcovské pravomoci. To mu dávalo dle jeho přesvědčení právo pronásledovat a trestat netoliko zjevné protivníky čtyř pražských artikulů, ale také husity, pokud se vůči božímu zákonu provinili. Odtud plynuly jeho ostré zákroky proti táborským pikartům a takzvaným adamitům, stejně jako proti husitům pražského směru, pokud dle hejtmanova mínění pošpinili boží zákon. Přitom si usurpoval právo stíhat i osoby duchovního stavu, což mu táborští kněží vyčítali s tím, že si přivlastňuje kompetence, které světské moci nepatří.[38] Žižka byl ovšem skálopevně přesvědčen o správnosti svého postupu, neboť právě kněží - kazatelé se mohou snadno stát svůdci lidu.

Vezmeme-li v potaz známé případy, kdy Jan Žižka proti husitům táborského i pražského směru nekompromisně zasáhl, rychle zjistíme, že téměř všechny souvisely se zlehčováním, hanobením či přímo popíráním významu svátosti oltářní. Husitský vojevůdce se striktně držel názoru, že v eucharistii je po konsekraci celebrujícím knězem přítomen Kristus skutečně i tělesně, že přijímáním těla a krve Páně navazuje věřící přímý kontakt s božstvím, že tak získává duchovní posilu pro namáhavý boj s Antikristem a že tento akt, uskutečňovaný přinejmenším jednou týdně, eventuálně před bitvou, je nejen nezbytný a užitečný, nýbrž striktní podmínkou spasení, danou Ježíšovými slovy: „Kdo jí mé tělo a pije mou krev, má život věčný a já ho vzkřísím v poslední den“ (J 6, 54). Kdo Kristovu tělesnou přítomnost v svátosti oltářní zpochybňoval, popíral, nebo dokonce posměšně negoval, byl podle Žižky kacíř a zasloužil, pokud svůj postoj nezměnil, jednoznačně trest smrti. Hejtmanovo naléhání na fyzickou likvidaci táborských kněží Martina Húsky a jednookého Prokopa, exekuce, kterou vykonal v Klokotech nad dopadenými pikarty a jejich vůdcem knězem Petrem, přezdívaným Kániš (tj. žvanil, kecal),[39] či exekuce, již vlastnoručně vykonal na pražském husitském knězi, který v bitvě u Strauchova dvora (4. srpna 1423) nesl monstranci s božím tělem v čele vojska bojujícího proti slepému vojevůdci, jsou dostatečně názornými příklady.[40] Mimo jiné vypovídají též o jeho vnitřní zanícenosti a horlivosti pro boží zákon.

Kdo je horlivý, bývá zpravidla i temperamentní a emocionální, což zpětně dokládá, že absence přívlastků *prozíravý* a *rozvážný* měla v Žižkově případě nesporné oprávnění. Prudké a emotivní reakce se na první pohled neslučují s obrazem nepřemoženého vojevůdce, jenž nemohl dosáhnout bojových úspěchů bez pečlivého, střízlivého a racionálního vyhodnocení situace. Tento rozpor je však pouze zdánlivý. Žižka dokázal zužitkovat vlastní dlouholetou vojenskou zkušenost a zvolit vždy optimální řešení, nejednou na poslední chvíli, což nebylo myslitelné bez rozhodnosti, vlastní temperamentnímu a energickému člověku. S tím úzce souvisela schopnost improvizace, uplatňovaná zvláště v momentech, kdy mu hrozila téměř jistá zkáza (únik z obklíčení na vrchu Vladaři v listopadu 1421, respektive z obleženého Kostelce nad Labem v červnu 1424).[41] Všechny tyto skutečnosti umocňovaly Žižkovu pověst zázračného velitele, kterému v očích jeho přívrženců pomáhal Bůh a dle přesvědčení protivníků ďábel. Na každý pád potvrzovaly výjimečnost a jedinečnost husitského válečníka. V tomto smyslu naplňoval Jan Žižka

[38] MOLNÁR, A.: *Na okraj Žižkova rozchodu s Táborem.* s. 34.

[39] K původu přezdívky MAUR, E.: *Příspěvky k prosopografii táborského kléru.* In: Vindemia. Sborník k 60. narozeninám Ivana Martinobského, edd. Lenka Bobková – Kristina Kaiserová. Ústí nad Labem 1997, s. 17–32, zde s. 25–27.

[40] *FRB V,* s. 475, 493– 495; *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty).* s. 99.

[41] *FRB V,* s. 525; *Staré letopisy české (Texty nejstarší vrstvy).* s. 136.

středověkou etymologii latinského pojmu *miles* (rytíř), odvozovanou Jakoubkem ze Stříbra ze slovního obratu *unus ex mille electus*, tj. jeden vyvolený z tisíce.[42]

Husův přítel a spolupracovník měl ovšem původně na mysli *božího rytíře*, jenž v souladu s Kristovými zásadami a směrnicí sv. Pavla vede výhradně duchovní zápas a odměnou mu je věčný život ve vítězném nebeském království.[43] Světský bojovník, natož šlechtic však považoval za svou povinnost, danou svým postavením ve společnosti, bojovat za křesťanské pravdy mečem tělesným. Byla to nedílná složka chápání šlechtické cti. Proto středověcí rytíři vzhlíželi k dávným hrdinům, v jejichž činech nacházeli vzor a inspiraci. Na sklonku středověku vykrystalizoval v západokřesťanské Evropě kult devíti reků, z nichž tři náleželi antickému (Hektor, Alexandr Makedonský, Caesar), tři starozákonnímu (Jozue, David, Juda Makabejský) a tři evropskému rytířskému světu (král Artuš, císař Karel Veliký, křižácký vůdce Gottfried z Bouillonu). Jako jeden z prvních je kolem roku 1300 ztvárnil slavný Giotto.[44] V českém prostředí se jejich obliba rozvinula až ve druhé polovině 15. století,[45] do té doby se pozornosti těšili pouze někteří, zejména Alexander Makedonský,[46] přičemž husitští bojovníci preferovali starozákonní válečníky. Žižkovy činy i písemnosti jednoznačně ukazují, že se husitský hejtman řídil vzorem Jozuovým a Judovým, leckdy však kráčel (například při dobývání Prachatic) též ve stopách Alexandra Makedonského, hrdiny dvorsko-rytířské literatury, jejíž zásluhou se s činy antického panovníka seznamovali příslušníci vyšší i nižší šlechty a posléze též měšťanstva.[47] Vítězství božího zákona se Žižka, řečeno s nadsázkou a zjednodušeně, snažil prosadit drsnými starověkými způsoby, které Jakoubkovi, Mikulášovi z Pelhřimova i řadě dalších husitských kněží nebyly po chuti a kterým by odepřel souhlas také Jan Hus.[48]

V jiných aspektech ale úspěšný vojevůdce vysoké nároky, kladené na božího bojovníka předními husitskými mysliteli, naplňoval. Eucharistii sub utraque specie chápal a ctil jako Kristův příkaz, respektoval slovo boží, obsažené v Bibli a šířené prostřednictvím kázání i duchovních písní, a neválčil pro hmotný zisk či slávu, nýbrž výhradně pro vítězství božího zákona. Majetek nehromadil, spíše jím pohrdal a spokojil se s tím, co mu stačilo k životu. Jediné co si v revoluční době pořídil, byl hrádek, příznačně nazvaný Kalich a vybudovaný roku 1421 na vysoké skále nedaleko Litoměřic.[49] Zároveň změnil svůj predikát a začal se psát *z Kalicha*; eucharistický kalich nalézáme i na jeho pečeti, kterou užíval jako táborský hejtman.[50] Svým spolubojovníkům a přívržencům se jevil jako ideální boží bojovník a vyznavač husitských zásad. Uvědomme si, že

[42] Blíže SOUKUP, P.: *Reformní kazatelství*. s. 194, 262–253.

[43] *Tamtéž,* s. 269. 278–279.

[44] HUIZINGA, J.: *Podzim středověku.* Praha 1999, s. 111–112; DUBY, G.: *Věk katedrál. Umění a společnost 980–1420.* Praha 2002, s. 254; NEJEDLÝ, M.: *Fortuny kolo vrtkavé. Láska, moc a společnost ve středověku.* Praha 2003, s. 252, 301–302, 330. Ještě ve 14. století však nebyl jejich počet ustálen a mezi příkladnými hrdiny se objevují i jiná jména, například Robert Guiscard. Viz MONTANELLI, I.: *Dante a jeho doba.* Praha 1981, s. 247.

[45] KUTHAN, J.: *Stavební dílo Lva (+1485) a Zdeňka Lva (+1535) z Rožmitálu.* Sborník Národního muzea, Řada A – Historie 61, 2007, s. 53–65, zde s. 54–55; Týž: *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a Jagellonců. I. Král a šlechta.* Praha 2010, s. 290–293.

[46] IWAŃCZAK, W.: *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století.* Praha 2001, s. 68–69, 95–96, 120, 122.

[47] *Alexandreida,* ed. Václav Vážný. Praha 1963, s. 95; Blíže ČORNEJ, P.: *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice.* 2., opravené a doplněné vydání, Praha – Litomyšl 2003, s. 213–216.

[48] Hus interpretoval starozákonní války jako předobraz křesťanského duchovního boje. K tomu SOUKUP, P.: *Reformní kazatelství.* s. 288.

[49] LEHKÝ, I. – SÝKORA, M. (edd.): *Kalich a Panna. Hrady Jana Žižky.* Most 2016, s. 24–33, 59–189.

[50] Viz listinu ze dne 18. listopadu 1420 uloženou ve Státním oblastním archivu Třeboň, sbírka Historica 216. K symbolice pečeti RŮŽEK, V.: *Ikonografie pečetí Jana Žižky z Trocnova.* s. 501–507.

dle husitského mínění byly sakrální prostory vyhrazeny pouze pro eucharistii a pro boží slovo ve formě kázání či duchovního zpěvu. Pozornost věřících přítomných v kostele se měla upínat právě tímto směrem, k Bohu, a nesměla být rušena žádnými jinými podněty. Chyběla zde proto zobrazení svatých, varhanní hudba i vícehlasý zpěv, prostě vše, co mohlo odvracet mysl i smysly shromážděných křesťanů od soustředění na Boha jakožto nejvyšší pravdu, krásu i dobro.

Skromný, zásadový, přísný a neúplatný velitel projevoval takřka samozřejmé porozumění pro své vojáky a jejich běžné starosti. Často zmiňovaná pasáž ze Žižkova listu, v němž žádá Domažlické, aby měli „chléb, pivo, obrok koňům připravený", není jediným dokladem jeho péče o běžný vojenský provoz.[51] Jindy zase intervenoval ve prospěch vdovy Kučtajnové, která měla v Domažlicích uloženy „peřiny a šactvie". Zájem, který manifestoval v této víceméně bagatelní záležitosti, nesporně zvyšoval hejtmanovo renomé a představoval ho v roli muže, zajišťujícího průchod spravedlnosti.[52] Díky zprávě, obsažené ve Starých letopisech, víme, jak se v Žižkově vojsku po vítězné bitvě dělila dle starozákonního vzoru kořist. Co zůstalo, vynesli „kradéři" na rynek a spálili.[53] Bylo to v souladu s takzvaným Žižkovým vojenským řádem, který prozrazuje, že se na takovém rozhodnutí podíleli i zástupci obce „robotězuov", sdružující zřejmě prosté bojovníky a existující vedle obce panské, rytířské a městské.[54]

Samotný Žižka se životním stylem od běžného vojáka asi příliš neodlišoval. Od počátku svého působení na husitské straně plnil úlohu polního velitele, jenž většinu času trávil na vojenských taženích, ať už v sedle koně, ve stanu či v dočasném příbytku, avšak neustále ve společenství svých bojovníků. Tím se posilovala jejich oddanost hejtmanovi i vědomí sounáležitosti v rámci zápasu za vítězství husitského programu. Zároveň tato skutečnost vysvětluje, proč se Žižka delší čas nezdržoval na Táboře, v Písku a později ani v Hradci Králové, byť zde všude měl jistě obydlí připravené k trvalejšímu pobytu. Svým naturelem byl voják, který potřeboval být v akci a zároveň již od dávných let přivykl nezaměnitelné atmosféře, panující v bojových družinách a vojenských oddílech. I tyto okolnosti nepochybně přispěly k tomu, že byl vnímán (a to nejen svými spolupracovníky a vojáky) jako „bratr Žižka". Rodinné a příbuzenské vazby sice udržoval (bratr Jaroslav mu byl takřka permanentně po boku), ale jeho druhou rodinou bylo vojsko. Pojmenování *sirotci*, které si po jeho smrti dali příslušníci jeho východočeského polního vojska a jež se rychle přeneslo na celý východočeský husitský svaz, přesvědčivě reflektovalo Žižkův význam i jeho oblibu v řadách radikálních husitů.[55]

Každý, kdo se hlouběji zabývá životem nejslavnějšího českého válečníka, si musí položit otázku, jaké důvody přiměly nepříliš známého nižšího šlechtice, aby na prahu stáří, přibližně jako šedesátník, vstoupil razantně na dějinné jeviště a spojil poslední léta fyzického bytí s naplňováním husitského programu.[56] Jiné vysvětlení než hlubokou vnitřní konverzi zřejmě nenalezneme. Uvědomme si, že Jan Žižka strávil značnou část svého života ve vojenské službě, že po určitý čas působil jako člen obávaných bojových družin, jejichž činnost se pohybovala daleko za

[51] *Staročeské vojenské řády.* s. 17 (č. 6).

[52] *Tamtéž,* s. 14 (č. 4). K listu nejlépe Eduard Maur, *Ještě jednou Kučtajn Žižkova listu Domažlickým,* Husitský Tábor 9, 1986–1987, s. 335–349.

[53] *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty),* s. 186.

[54] *Staročeské vojenské řády,* s. 25.

[55] *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an. I. Band. Von den Jahren 1419–1428,* ed. Franz Palacký. Prag 1873, s. 465 (č. 409); *Archiv český III,* ed. František Palacký. Praha 1844, s. 265 (č. 39); *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu,* s. 48.

[56] Tento i další odstavce shrnují, zpřesňují a částečně doplňují poznatky i úvahy obsažené v druhé, šesté a sedmé kapitole mé monografie *Jan Žižka*, vydané až po odevzdání tohoto příspěvku k redakčnímu zpracování.

hranicemi zákona, a že, byť až úzkostlivě dbal na svou osobní čest, se dopouštěl těžkých kriminálních deliktů, tj. zabíjení, vražd, únosů spojených s vymáháním výkupného, loupeží i krádeží. Fakt, že tak mnohdy činil na zakázku, ho v žádném případě nezbavoval viny.[57] Úplnou amnestii mu na jaře 1409 udělil král Václav IV., pravděpodobně na základě přímluvy některého mocného a vlivného přímluvce.[58] V obecném veřejném mínění měl Žižka pověst lapky a škůdce, jehož nejspravedlivější Soudce pošle v průběhu Posledního soudu do věčného pekelného žaláře, kde bude navždy úpět v nevýslovných mukách.

Bývalý trocnovský zeman si tuto skutečnost asi plně uvědomil až po svém návratu z polských služeb na pražský královský dvůr, jehož osazenstvo se namnoze profilovalo v reformním duchu a podporovalo Husovy snahy. I když není přesně známo, kdy se Žižka v souměstí nad Vltavou usadil (nejpozději roku 1414), pražská atmosféra, prosycená úsilím o nápravu církve i společenských poměrů, ho strhla a pohltila. Ztotožnění se s reformním programem a aktivní podíl na zápasu o vítězství absolutních božích pravd skýtalo stárnoucímu Žižkovi naději, že ve chvíli, kdy se jeho fyzická smrt neodvratně přiblížila, odčiní své těžké hříchy a díky nekonečné boží milosti přece jen dosáhne spasení, ústředního cíle pozemského života každého křesťana. Vroucnost, oddanost i náruživost, či chceme-li horlivost, s jakými ke svému úkolu a poslání přistoupil, pramenily zřejmě ze stavu existenciální úzkosti, již královský dvořan ve vztahu k Bohu prožíval. Duchovní vnitřní přerod a pokání, které jako předpoklady pro nápravu poměrů zdůrazňovali Hus a Jakoubek, mu však nepostačovaly. Byl svou podstatou šlechtic a voják, jenž v případě nutnosti neváhal zabíjet. Ve službách svého nového pána, Ježíše Krista, si počínal, jak byl zvyklý po celý dosavadní život. Vzal do ruky meč a zahájil boj proti Antikristovi, symbolu i synonymu veškerého zla a hříchu.[59]

Nebyla to cesta snadná, avšak široká a pohodlná cesta ke spáse nevede. Žižka se několikrát ocitl v ohrožení života (na Vítkově ho z rukou dotírajících křižáků vysekali táborští cepníci),[60] jednou dokonce unikl chystanému atentátu.[61] Stalo se tak zásluhou královéhradeckého kněze Ambrože, v němž vojevůdce pravděpodobně nalezl „dobrého kněze“, který jej vedl tak, aby ve své víře nezbloudil.[62] Nejvážnější újma ho potkala při druhém obléhání hradu Rabí, v červnu 1421, kdy utrpěl těžké zranění zdravého oka. Bez ohledu na fakt, zda pozbyl zrak úplně, nebo si uchoval jeho zbytky, prodělával po dlouhé týdny léčby náročnou zkoušku, jejíž obtížnost si sotva dovedeme představit. Jistě si v nastalé kruté tmě, zmítán pochybami, kladl otázku, zda jej Bůh potrestal za nestatečnost (tj. nedostatečnost) při vedení božího zápasu, nebo ho trápí jako biblického Joba, aby se přesvědčil o hejtmanově věrnosti svatým pravdám. Právě kniha Job (7, 1) srovnává pozemský život člověka s vojenskou službou (*Militia est vita hominis super terram*). V každém případě vstal v srpnu 1421 z lůžka změněný člověk, rozhodnutý pro svého nejvyššího pána a velitele učinit ještě více, než vykonal dosud. V čele vojska se objevil Žižka, který budil svých v řadách nepřátel podstatně větší děs než dříve. Vize vítězných božích pravd se ještě pevněji prolnula s vojevůdcovou touhou dosáhnout spásy.

---

57 *Popravčí kniha pánů z Rožmberka,* ed. Adolf Kalný. Třeboň 1993, s. 49–52; *Archiv český XXXVIII (Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457),* ed. František Hoffmann, Praha 2000, s. 43 (č. 27), 38 (č. 23), 49 (č. 33).

58 MILLAUER, M.: *Diplomatisch-historische Aufsätze über Johann Žižka von Trocnow.* Prag 1824, s. 29–31; TOMEK, W. W.: *O rodu a počátcích Jana Žižky až do prvního vystoupení jeho co vůdce lidu.* Časopis Musea království Českého 50, 1876, s. 193–212, zde s. 199–201.

59 K husitskému pojetí Antikrista detailně CERMANOVÁ, P.: *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a vize husitské doby.* Praha 2013, s. 55–66.

60 *FRB V*, s. 388.

61 Text *M* Starých letopisů českých, Národní knihovna ČR, sign. XIX A 50, fol. 285^{v}–286^{r}.

62 MOLNÁR, A.: *Žižkův kněz.* Kostnické jiskry 73, 3. 8. 1988, č. 26, s. 3; 17. 8. 1988, č. 27, s. 3; 31. 8. 1988, č. 28, s. 3; 7. 9. 1988, č. 29, s. 3; 14. 9. 1988, č. 30, s. 2–3; 21. 9. 1988, č. 31, s. 3.

Nastíněnou hypotézu nepřímo potvrzuje pasáž, tvořící součást takzvaného Žižkova vojenského řádu a uvedená zde pro svou důležitost v plném znění: „A tak budeme-li zachovávati, činiti a plniti artikule svrchupsané a spasitedlné, Pán Buoh bude s námi svú svatú milostí a pomocí, neb to přísluší k boji Božímu tak činiti, dobře, křesťansky, v lásce zřízeni, v bázni Boží živu bejti, své žádosti, potřeby i naděje v Pánu Bohu setrvale bez pochybení položiti, čekajíce od něho věčné odplaty.“[63] Tato jediná věta obsahuje v kostce Žižkovo vyznání víry. Byla to víra čistá, hluboká, upřímná, vojácky přehledná a jednoduchá, nezatížená teologickými spekulacemi, respektující husitské katechismy[64] a vědomá si mezí lidské existence v porovnání s dokonalostí „nestvořené a na věky požehnané Trojice svaté.“[65] Kdo působí v rámci tohoto vyznání, je správný křesťan, kdo se z něho vymyká, zasluhuje nápravu, avšak v případě zatvrzelosti přísný trest jako zjevný hříšník, ne-li kacíř. Je to prosté a srozumitelné. Žižkova nekomplikovaná víra zasluhuje i po staletích respekt, byť s jeho skutky nemusíme souhlasit. Takový člověk nikdy nemohl přistoupit na kompromis se Zikmundem Lucemburským nebo s římskou církví, odmítající husitský program. Ztratil by jakoukoliv naději na život věčný.

Žižkův pocit vlastní nedokonalosti a nedostatečnosti vyplýval z vědomí nesplnitelnosti božích nároků vznášených na Kristovy rytíře. Leč právě nemožnost překonal limity pozemské existence a touha co nejvíce se přiblížit ideálu božího bojovníka podněcovala husitského hejtmana k ještě důraznějšímu vystupování proti Antikristovi. Důslednost s jakou si přitom počínal, budila postupně stále větší rozpaky mezi husity sdruženými v pražském a částečně i v táborském svazu, ba vyvolala i pokusy nesmiřitelného vojevůdce zastavit, či alespoň přimět k rozvážnějšímu postupu. Když se to 14. září 1424 konečně podařilo, zbýval Žižkovi necelý měsíc života.[66]

Není ale vůbec jisté, jak by se poměry vyvinuly, kdyby polní velitel onemocnění, které ho postihlo u Přibyslavi, přemohl. O trvalosti dohody uzavřené na Špitálském poli si nedělal iluze.[67] Jeho postoji se nelze divit. Uznával-li, že si Bůh vyvolil husitskou část českého národa, aby vedla zápas za nejvyšší pravdy a nápravu celého křesťanstva, musel vojevůdce sám sebe zákonitě vnímat jako součást vyvoleného božího zástupu, v jehož čele stál. Tyto myšlenky však byly ve vztahu k Bohu příliš opovážlivé a hraničící s pýchou (*superbia*), jedním ze sedmi smrtelných hříchů a kořenem zla, tradičně zobrazovaným v podobě jezdce padajícího z koně. Žižka však hodlal sedět pevně v sedle, a proto pýchu přemáhal pokorou (*humilitas*), patřící do souboru sedmi křesťanských ctností.[68] Jako úspěšný velitel, jemuž vítězná střetnutí přinášela slávu, uznání i obdiv, nepochybně pociťoval vnitřní tenzi. Vzrostlé sebevědomí a nebezpečí slavomamu vyvažoval akcentováním vlastní nedokonalosti. Nesměl zpychnout, protože by podlehl smrtelnému hříchu, a tím by ztratil i oprávnění vést nadosobní zápas za boží pravdy. Naopak, musel v sobě neustále pěstovat skromnost a pokoru, propůjčující jeho snahám věrohodnost a legitimitu. Zaznívá-li občas z laického publika dotaz, proč se Jan Žižka nestal českým králem, máme po ruce snadnou odpověď. Alegorie Pokory nenosí na své hlavě korunu, nýbrž po ní šlape.

---

63 *Staročeské vojenské řády.* s. 26–27.

64 Kromě Husova *Jádra učení křesťanského* lze odkázat na texty, které shromáždil a vydal HAVELKA, E.: *Husitské katechismy.* Praha 1938, s. 177–206.

65 *Staročeské vojenské řády,* s. 27.

66 ČORNEJ, P.: *Světla a stíny husitství.* s. 163–173.

67 Odkazuji zde na jeho tradovaný výrok: „Toho míru tak bude dlúho jako po smieřenie u Konopiště.“ Viz *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu,* s. 48.

68 HALL, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění.* Praha 1991, s. 360, 383; GROLLOVÁ, J. – RYWIKOVÁ, D.: *Militia est vita hominis. Sedm smrtelných hříchů a sedm skutků milosrdenství v literárních a vizuálních pramenech českého středověku.* České Budějovice 2013, s. 90–92, 134–145, 182–193.

V katolické dějinné paměti vystupuje Jan Žižka jako ničitel klášterů a kostelů. Jeho nelítostný postoj vůči řeholníkům a jejich příbytkům dosvědčují i prameny husitské provenience. Sakrální stavby, sloužící husitským bohoslužbám a kázání slova božího, však nebořil. Hejtmanovy tělesné ostatky byly příznačně (a nepochybně v souladu s jeho poslední vůlí) uloženy v královéhradeckém chrámu sv. Ducha, před velkým oltářem, tedy na místě tradičně vyhrazeném pro fundátory kostela a významné osobnosti.[69] Zde, v posvěceném prostoru a působišti kněze Ambrože, očekával obávaný, uctívaný i hluboce věřící vojevůdce verdikt Posledního soudu. Snad ho na onen svět doprovázela útěšná slova Pavlovy epištoly Římanům: „Mzdou hříchu je smrt, ale darem Boží milosti je život věčný, v Kristu Ježíši, našem Pánu“ (Ř 6, 23).

prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc.
Praha
Česká republika
petr.cornej@seznam.cz

[69] *Staré letopisy české (Východočeská větev a některé související texty),* s. 100; *Staré letopisy české z vratislavského rukopisu,* s. 48.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

MARIÁNSKÝ ATLAS MARKRABSTVÍ MORAVSKÉHO[1] – ZRCADLO ŽIVÝCH I ZAPOMENUTÝCH CÍLŮ POUTNÍKŮ. K BAROKNÍMU POUTNICTVÍ NA MORAVĚ V 18. STOLETÍ

JIŘÍ MIHOLA

Atlas Marianus Marchionatus Moraviae (Marian atlas of the Margraviate of Moravia) handwritten in German by Augustinian from Brno, Alipius Czermak, from the 18th century is one of the important sources of the Baroque pilgrimage tradition in Moravia. The author wrote a total of 31 stories relating to miraculous paintings and sculptures worshiped in Moravia, which he himself knew and visited as a pilgrim. The most famous miraculous painting, the Virgin Mary of St. Thomas, the pearl and miracle worker of Moravia, which has been worshiped in the basilica in the Old Brno since the end of the 18th century, was captured also in the Brno church of St. Thomas and the Virgin Mary, where his order originally resided. There are also Tuřany, Žarošice, Křtiny, Mikulov and The Holly Hill near Olomouc. However, there are captured former pilgrimage sites, which are no longer in any guide to the pilgrimage sites of Moravia. It is the church of the Augustinian monastery in Jevíčko, Dominican church of St. Michael in Olomouc, church of St. Bartholomew in the former monastery of the Pauline in Moravian Krumlov, the Holy Trinity church in Brno-Královo pole, St. Šimon and Juda in Strážek. Nowadays, nobody knows that in the Augustinian church of St. Thomas and the Virgin Mary, pilgrims worshiped in addition to the Palladium of Moravia an ancient Piet which is still there. More than the history of pilgrimage sites, Czermak's Marian Atlas is devoted to examples of miraculous healings, interventions, conversions associated with miraculous paintings and sculptures. It allows to look into the mentality of the Marian worshiper, monk and pilgrim at the end of the Baroque period, not long before the reign of Maria Theresa and especially Joseph II., when the pilgrimage was reduced, monasteries were abolished and some pilgrimage sites were orphaned.

Key words: Baroque; Marian atlas; miraculous paintings and sculptures; pilgrimages and pilgrimage sites.

Úcta k Matce Boží má v dějinách katolické církve důležité místo od nejstarších dob.[2] Mariánský kult a na jeho základě se rozvíjející poutní tradice má také na Moravě hluboké kořeny. Představuje zde fenomén, který je nedílnou součástí a jedním z pilířů dějin regionu, nesoucího od

[1] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus Marchionatus Moraviae oder Beschreibung aller Marianischner Gnaden-Bilder und Statuen in Marggraffthum Mähren (Dále jen Atlas Marianus) Authore: R.R.P. Alipio Czermak, ord. Eremitarum S.P. Augustini in Marchionali et exempto Monasterio Brunae ad S. Thomam Apostolum Professo, s poznámkou Ex bibl. P. Marcellini, 479. Rukopis pochází z období kolem poloviny 18. století, svázán v kožené vazbě, stránky o rozměrech 16×20 cm, je psaný německy, novogotickou polokurzívou (kanzlei), 164 fol. popsaných, další volné.

[2] Dokladem je známý mariánský kostel v Římě – Santa Maria in Trastevere, který se nachází ve čtvrti Zátibeří (Trastevere), kde žili první křesťané. Dále srovnej: LACIKA, I. – FIALA, A.: *Putovanie za Máriou. Europské pútnické miesta.* Bratislava, Danubiaprint 1991.

konce 12. století název Markrabství moravské. Ne náhodou mezi prvními sakrálními stavbami v Čechách, Na Moravě i v okolních zemích nechyběly svatyně zasvěcené Panně Marii. Úcta k Bohorodičce zaznamenala na Moravě strmý vzestup již v době vrcholného středověku. Zakladatelské legendy dokumentující starobylost nejslavnějších mariánských chrámů nás nezřídka zavádějí do 12. nebo 13. století, v několika případech dokonce do doby cyrilometodějské.[3] Poutní tradice na Moravě se svým charakterem a zaměřením od svého počátku částečně odlišovala od Čech.[4] Počátky řady poutních míst zde korespondují s obdobím mongolského vpádu do Evropy roku 1240. Ochránkyni Moravy byly připsány několikeré zásahy za těchto dramatických okolností. Ve 14. století se o rozvoj mariánského kultu významně zasloužil sám „pater patriae", císař Karel IV. Lucemburský, který svůj vztah k Moravě, kde dříve zastával úřad markraběte, potvrdil darováním deskového obrazu italsko-byzantského typu klášteru augustiniánů – poustevníků u sv. Tomáše a Panny Marie v Brně.[5] Černá madona, uctívaná jako ochránkyně Brna a palladium Moravy se těšila velké pozornosti, úctě a důvěře moravských obyvatel ve všech těžkých dobách. Velký podíl na šíření úcty k Panně Marii na Moravě měli v průběhu celého středověku někteří olomoučtí biskupové a především církevní řády, mužské i ženské. Husitská revoluce, ani snahy o návrat „ad fontes" vycházející z myšlenkových proudů německé reformace, nezasáhly Moravu tak silně jako Čechy. Nicméně negativní následky obou reformací jsou v pramenech z barokní doby připomínány a často pečlivě konkretizovány, občas zřejmě i zveličovány. Oslabení poutních aktivit, přecházející na některých místech v přerušení těchto forem zbožnosti zde však bylo jen dočasné a poměrně krátkodobé. S nástupem katolické reformy v druhé polovině 16. století došlo nejprve k oživení poutní tradice na známých místech, aby se v následujícím 17. a 18. století otevřel její zlatý věk.[6] V pobělohorském období byla poutní tradice a s ní spjaté nejrůznější slavnosti a formy lidové zbožnosti, zaslouženě vnímána jako nejmilejší a nejpřijatelnější forma obnovy katolického náboženství v českých zemích, kterou rychle akceptovaly všechny vrstvy barokní společnosti.[7]

Základním pilířem barokní poutní tradice zůstal na Moravě mariánský kult.[8] Úcta a důvěra k Panně Marii vzrůstající přímo úměrně s množstvím zázračných příběhů nejrůznějšího rázu se prolínaly se všemi důležitými a často dramatickými událostmi 17. a 18. století. Své naděje k Matce Boží upínali čerství konvertité ke katolické víře, podobně jako ti, kteří se jí cítili být vděční za pod-

[3] Jedná se o poutní místa Tuřany, Žarošice, Křtiny. Srv. např. EICHLER, K.: *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku II*. Brno 1888, s. 259 n., 282 n.

[4] ROYT, J.: *Barokní pouť v Čechách.* In: Mihola, J. (ed.): Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích v evropském kontextu. Brno, Moravské zemské muzeum 2010, s. 31–48.

[5] HAVLÍKOVÁ, L.: *Cesty ikon. Madona svatotomská a Jan Jindřich, Karel IV., Štěpán Dušan a Ioannes V. Palaiologos.* In: Čihalík, M. – Suchánek, P.: (edd.): Stříbrný oltář. Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané v kapitulní síni Augustiniánského kláštera na Starém Brně 21. října 2010. Brno, NPÚ a Jihomoravský kraj 2011, s. 37–73.

[6] Správnost a užitečnost poutních aktivit podpořili církevní otcové na XXV. zasedání Tridentského koncilu, kde byla věnována pozornost otázkám vzývání a úcty ke svatým, uctívání milostných obrazů a soch. ROYT, J.: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha, Karolinum 1999, s. 9–27. Zde byl také přesněji vymezen smysl a cíl poutí. Dále srovnej: KADLEC, J.: *K čtyřstému výročí svolání Tridentského sněmu*. Zvláštní otisk z časopisu katolického duchovenstva, roč. 1945. Praha 1945, s. 21–22; JORDÁNSKÝ A.:, *Krátki opis milostivích obrazoch blahoslavenej Panni Marie Matki Božej, které v Královstve Uherském a v patrících k Němu částkách a krajnách verejne sa cťá*. Prespurk 1839, s. 1 nebo ROYT, J.: *Mariánská zahrada*. Kašperské hory, Muzeum Šumavy 2000.

[7] Srv. PETRÁŇ, J.: *Dějiny hmotné kultury II (2). Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1997, s. 630–715.

[8] Srv. MIHOLA, J.: *Barokní poutnictví na Moravě*. In: Mihola, J. (ed.): Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích v Evropském kontextu. Brno, Moravské zemské muzeum 2010, s. 49-82. HANZAL, J.: *Mariánský kult v Čechách*. In: Rekatolizace v českých zemích, Pardubice 1995, s. 17–27.

poru nebo záchranu v rozličných těžkých situacích. Své díkuvzdání dávali najevo všestrannou podporou šíření mariánského kultu (obnovou a výstavbou poutních chrámů a kaplí, uvedením a podporou řeholníků na tato místa apod.).[9] Heslo „Sancta Maria" nechybělo na zástavách katolických armád v rozhodujících střetnutích, okázalými mariánskými ctiteli se stali habsburští císařové a další přední osobnosti vídeňského dvora. Velmi významným momentem pro růst mariánské úcty na Moravě i v sousedních zemích byl fakt, že se jeho hlavními protagonisty staly nové církevní řády. Jejich činnost, vycházející z ustanovení Tridentského sněmu, byla pro rozvoj barokních poutí klíčová.[10] Platilo to hlavně pro období, než se reformací značně poznamenaná církevní správa, jejímž hlavním problémem byl nedostatek kněží, zkonsolidovala. Aktivity i úspěchy církevních řádů na poutních místech prohlubovala rychle se šířící náboženská bratrstva, mariánské družiny apod.[11] Role Panny Marie jako pomocnice a ochránkyně byla velmi dobře patrná v těžkých dobách válek a vpádů, které se v průběhu 17. a 18. století Moravy dotkly. Přes okřídlené „Inter arma silent musae" docházelo na Moravě i v době třicetileté války k barokním přestavbám mariánských poutních kostelů, k rozšiřování poutních areálů a k výstavbě kaplí. Dramatické události s sebou přinášely nové zázraky. Výsledkem bylo nezřídka kromě obnovení věhlasu středověké poutní tradice její doplnění o nové příběhy, které se staly základem pro rozvoj barokní poutní tradice.[12] Zvláštní postavení mezi množstvím milostných obrazů, sošek a reliéfů si i v barokní době udržela paládia. Kult Panny Marie jako zemské patronky lze dobře srovnávat se všemi sousedními zeměmi. Souběžně s mariánskou poutní tradicí se na Moravě rozvíjela úcta k Nejsvětější Trojici i k některým světcům. Nejpočetnější zastoupení mezi nimi měla poutní místa zasvěcená svaté Anně.[13] Další zasvěcení byla jen zlomkem počtu mariánských poutních kostelů a kaplí.

Jestliže nám do problematiky středověké poutní tradice na Moravě dovolují zachované prameny nahlédnout jen částečně, pro barokní období je charakteristické, že rozvoj poutní aktivity zároveň doprovází zájem historiků, teologů, nejčastěji působících v klášterech. Hojně využívaným podkladem k problematice barokní mariánské poutní tradice jsou společně s pamětními knihami, knihami zázraků a dalšími archivními materiály také tištěné prameny, vztahující se nejčastěji k jednotlivým nejvýznamnějším poutním místům. Kromě vlastní historie těchto míst, včetně nezbytných zakladatelských legend, popisu svatyně nebo celého areálu a nejrůznějších modliteb a návodů k projevům úcty, obsahují některé z nich rovněž přehled dalších vybraných významných poutních cílů. To dokládá skutečnost, že poutní dění neprobíhalo izolovaně, nýbrž jeho charakteristickým rysem byla komunikace probíhající v rámci regionu i přes hranice.[14]

---

[9] K známým příkladům náleží Maxmilián z Lichtenštejna, zakladatel nového raně barokního poutního kostela na Vranově u Brna nebo maršál Raduit de Souches, obránce Brna, konvertita, který na svém panství založil poutní kapli k úctě Panny Marie de Foi v Hlubokých Mašůvkách. MZA, fond E 57 Premonstráti Louka, inv. č. 437, sign. C 12.

[10] Srv. ČORNEJOVÁ, I. (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha, Univerzita Karlova 2003, dále *Almanach mariánský*. Praha 1905, s. 204–230. Zde jsou uvedeny řády, které se obzvláště věnovaly mariánské úctě, chybí však ty řády, které byly zásadně postiženy rušením klášterů za josefinských reforem (např. cisterciáci, pauláni).

[11] MAŇAS, V.: *Náboženská bratrstva a poutnictví na Moravě v raném novověku*. In: Maňas, V. – Orlita, Z. – Potůčková, M. (edd.): Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy. Olomouc 2010, s. 20–28.

[12] Příkladem je Vranov u Brna. Srv. TALBERT, F.: Vranovium seu Aula virginis. Vienna 1652; Aula Dominae Wranowii, Brünn 1740; Keř hořící nezhořelý, tj. krátký výtah podivného nalezení a v ohni zachování obrazu Panny a Matky Boží na Vranově, Brno 1756. Z těchto starých tisků vychází i novější práce, např. LUDVÍKOVÁ, M. (ed.): *Poutní místo Vranov*. Brno 1995 aj.

[13] ŠORM, A.: *Svatá Anna v lidové úctě v Čechách a na Moravě*. Praha 1936.

[14] *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. Katalog der Austellung in Bayerischen Nationalmuseum München, München 1984.

Za první tištěný pramen věnovaný konkrétnímu předmětu mariánské úcty na Moravě je považována práce P. Basilia Carpineta, převora brněnského augustiniánského kláštera sv. Tomáše a Panny Marie. Řeholník italského původu v ní oslavil nejvzácnější a nejuctívanější památku svého kláštera.[15] Přestože zvláštní pozornost mariánské úctě nalezneme u většiny řeholních institucí této doby, můžeme konstatovat (alespoň podle dostupné produkce), že na literárně-historickém poli byli mimořádně činní především jezuité, augustiniáni – poustevníci, premonstráti a pauláni. Autory těchto historických, často zároveň náboženských prací, byli všestranně vzdělaní muži. Většinou se jednalo o klášterní archiváře, knihovníky, kronikáře, znalce teologie i historie, kteří měli k této problematice i materiálům blízko. Základní díla, využívaná dnes jako tištěné prameny k dějinám barokní poutní tradice na Moravě, vznikla většinou v průběhu 17. století. Nejvýznamnější moravská poutní místa neopomíjí ani proslulá monumentální práce jezuity Wilhelma Gummpenberga Atlas Marianus…, vydaná postupně v několika jazykových mutacích, částečně i česky. Mezi velkým počtem mariánských poutních míst celého světa je moravských zastoupeno osm.[16] Zhruba ve stejné době vydal český jezuita, historik a vlastenec Bohuslav Alois Balbín knihu Diva Turzanensis oslavující starobylou milostnou mariánskou sošku uctívanou na oltáři v Brně–Tuřanech.[17] Její součástí je krátké pojednání o celkem třiceti šesti poutních místech Čech, Moravy a Slezska. Následují práce Audolí Křtinské nejsvětější rodičky Boží Panny Marie F. D. Doležala, dále Mons Praemonstratus…, v 18. století přibyla anonymní práce Aula Dominae Wranowii…, vydaná u příležitosti pětistého výročí vzniku poutní tradice na Vranově u Brna (1740). Ačkoliv jádrem uvedených prací jsou historická pojednání k vybranému slavnému poutnímu místu Moravy, obsahují také kapitolu stručně pojednávající o vývoji mariánské úcty nebo nabízí alespoň její základní místopis. Je zřejmé, že autoři práce svých předchůdců většinou znali a patrně je i využívali ke kompilaci. Proto jsou mezi těmito místopisy mariánské úcty jen malé rozdíly, podobně jako v úvodních pojednáních k těmto kapitolám.[18] Tyto stručné „mariánské atlasy“ do jisté míry potvrzují významnost a návštěvnost poutních míst.[19]. Zlatý věk barokní poutní tradice uzavírá na Moravě, podobně jako v dalších částech habsburské monarchie, nástup osvícenského absolutismu. Za josefinismu dřívější věhlas některých poutních míst uhasl docela, u jiných se po dočasném oslabení poutního ruchu návštěvnost začala zvyšovat, avšak velkoleposti barokních poutí a procesí a počtu jejich účastníků se jen přiblížily.

Mariánská poutní tradice v 18. století úzce navazuje na předchozí století. Můžeme konstatovat, že v první polovině osmnáctého století barokní slavnosti, kam patří i poutě, vrcholí.

[15] CARPINETO, B.: Historia Imaginis Gloriosissimae Virginis Mariae a Divo Luco depictae quae habetur Brunae. Brunae 1607.

[16] Jedná se o následující milostné mariánské sošky nebo obrazy: P.M. Tuřanská, P.M. Křtinská, P.M. Vranovská, Černá madona Svatotomská u augustiniánů v Brně, P.M. Sněžná u jezuitů v Brně, P.M. Svatokopecká, loretánská P.M. Mikulovská, P.M. Žarošická. Srv. ROYT, J.: *Křesťanská pouť po barokních Čechách*. Český lid, roč. 79, 1992, č. 4, s. 336.

[17] Balbínova slavná práce se jako jedna z mála latinsky nebo německy vydaných tisků dočkala současného překladu do českého jazyka: *Tuřanská Madona, neboli, Historie původu a zázraků veliké matky Boha i lidí Marie, jejíž ctihodná socha, nalezená v trní blízko Brna, označená nebeským světlem, je velkými zástupy lidí uctívána, nyní poprvé důst. p. Bohuslavem Aloisem Balbínem z Tovaryšstva Ježíšova sepsaná léta 1658 s povolením představených*. Brno, Facta Medica 2010.

[18] Podrobněji MIHOLA, J.: c.d., s. 68.

[19] Problémem u těchto srovnání je fakt, že ne všechny práce se zaměřují pouze na moravský prostor, takže dochází k různým mírám selekce počtu moravských poutních míst. Trvale jsou v pramenech 17. i 18. století připomínány: Sv. Tomáš v Brně, Tuřany, Vranov u Brna, Křtiny, Mikulov, Sv. Kopeček u Olomouce, Žarošice, Líšeň, Koryčany, v 18. století k nim přibývají další vybudovaná nebo přestavěná místa, např. Sv. Hostýn.

Mnohá význačná poutní místa prožívají kulatá jubilea své existence (počítaná od zakladatelské legendy spadající do středověku), další slavná poutní místa na mapách Moravy přibývají.[20] V poslední třetině tohoto století se však poutní místa, poutě a procesí dostávají společně s kláštery a řeholníky, se kterými byly v mnoha případech těsně propojeny, pod kontrolu. Rok 1771 kdy se sláva barokních poutí stává pomalu minulostí, je užitečný pro dnešního badatele, neboť mu nabízí nejpřesnější seznamy živých poutních míst, počty příchozích poutníků apod.[21] Fenomén barokní (mariánské) poutní tradice na Moravě se v soudobé historiografii dočkal zpracování především v obecnějších rovinách, dílčím způsobem také v rámci prací pojednávajících především o území Čech, případně dalších sousedních zemí. Dějiny jednotlivých poutních míst, v některých případech společně s dějinami kláštera řádu, který na tomto místě působil, jsou postupně zpracovávány v rámci regionální historie. V rámci studia dějin každodennosti byla větší pozornost věnována problematice barokní slavnosti.[22]

Atlas Marianus Marchionatus Moraviae představuje zajímavý a nepochybně přínosný materiál k problematice mariánské poutní tradice na Moravě v 18. století.[23] Je zřetelně zaměřený na zevrubný popis milostných mariánských soch, obrazů a zázračných událostí s nimi spojených. Jednotlivé kapitoly upřednostňují příběh před suchou faktografií, aniž by však chyběla základní datace a jména osobností, které jsou se zachyceným dějem spjaty. Autor svým podrobným výkladem původu poutní tradice u všech zpracovaných míst nabízí čtenáři možnost pohledu do dob daleko starších, neboť většina míst obsažených v jeho atlase má své kořeny daleko hlouběji než v 18. století. Autorem Mariánského atlasu je augustinián - poustevník P. Alipio Czermak z brněnského kláštera u kostela sv. Tomáše a Panny Marie.[24] Nebyl prvním, ani posledním členem svého řádu, který se ve své práci podrobněji věnoval mariánské úctě a poutní tradici.[25] Rodák z Tišnova, působil před svým pobytem a činností v Brně jako převor sesterského kláštera a tehdy také mariánského poutního místa v Jevíčku. V brněnském klášteře zastával funkci knihovníka, takže měl k pracím svých předchůdců, včetně kolegů z jiných řádů, kteří se zabývali stejnou problematikou, blízko, stejně jako k historii samé. Čermákův rukopis není přesně datován, ale je zřejmé, že vznikl kolem poloviny 18. století. Přibližuje totiž mariánské svatyně, které svou výstavbou, přestavbou, případně rozkvětem barokní poutní tradice spadají do 18. století, např. Sloup v Moravském Krasu, Přibyslavice, Lechovice, Kostelní Vydří. Důležitým vodítkem pro upřesnění stáří rukopisu jsou také životopisná data autora. Ten roku 1763 v Brně jako třiašedesátiletý zemřel.[26] Mariánský atlas

[20] Keř hořící nezhořelý. Brno 1756, s. 22–29.

[21] BZDILOVÁ, J.: *Consignatio Processionum ex Decanatibus Parochii in Marchionatus Moravia existentibus annue Duci Solitarum a další prameny ve fondu olomoucké arcibiskupské konzistoře.* In: Staré stezky. Poutní cesty. Brno, Památkový ústav 1999, s. 21–25.

[22] VÁLKA, J.: *Morava renesance, reformace a baroka*. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 1995; ROYT, J.: *Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století.* Praha, Univerzita Karlova 1999; ŠTAJNOCHR, V.: *Panna Maria Divotvůrkyně*. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum 2000; KALISTA, Z: *Česká barokní pouť.* Žďár nad Sázavou 2001.

[23] Není uveden nebo citován v základních pracích, ani v regionální literatuře, encyklopediích poutních míst, kromě prací autora tohoto článku.

[24] Moravský zemský archiv, fond E 4 (augustiniáni Brno), JANETSCHEK, Clemens de Elpidio: Necrologia patrum et fratrum Ordinis Eremitarum calceat S. Augustini in Vicariatu Moraviae ab anno 1363–1888 defunctorum, Brunae 1894, s. 30 uvádí: P. Alipius Čermak, Tišnoviensis, prior et supprior Gevicii, sacrista et bibliothecfarius, Brunae obiit 3. Oct. 1763, aet 63, rel. 46.

[25] CZUPPA, Hyacint: Untschätzbares Mährisches Kleynod Maria. Im ihrer Wunderthätigen Gnaden-Bildnuss. Brno 1736, v 19. století se dějinám řádu včetně poutní tradice věnoval Clement Janetschek.

[26] Moravský zemský archiv, fond E 4 (augustiniáni Brno), JANETSCHEK, Clemens de Elpidio: Necrologia patrum et fratrum Ordinis Eremitarum calceat S. Augustini in Vicariatu Moraviae ab anno 1363–1888 defunctorum, Brunae 1894, s. 30 uvádí: P. Alipius Čermak, Tišnoviensis, prior et supprior Gevicii, sacrista et bibliothecfarius, Brunae obiit 3. Oct. 1763, aet 63, rel. 46.

Markrabství moravského není zcela původní prací, co se týká historického obsahu.[27] Rozsah věnovaný výkladu původu a zázraků milostných soch a obrazů je však ve srovnání s pracemi tohoto typu nadprůměrný. V celkem jednatřiceti kapitolách jsou přiblíženy téměř rovným dílem milostné sochy a milostné obrazy Panny Marie, dvacet sedm z nich je doplněno dobovým černobílým poutním obrázkem (perokresbou, mědirytinou, litografií).[28] Práce je ojedinělá svým jednoznačným geografickým vymezením sledovaných poutních míst na prostor Markrabství moravského. V rozsáhlejší předmluvě, prokládané latinskými citáty[29], se autor pokusil o jednoduché typologické rozdělení poutních míst podle toho, jaká místa v krajině Maria svojí přítomností, zjevením nebo zásahem posvětila. Zvláštní skupinky tvoří poutní místa vzniklá se na horách nebo kopcích (Svatý Kopeček, Vranov u Brna), v údolích (Křtiny, Sloup), na poli uprostřed obilí (Tuřany), mezi vinicemi (Žarošice), ve městech (Brno, Jihlava), v přísných klášterech, připomínajících pouštní samotu (kartouza v Králově Poli).[30] Již v předmluvě v sobě autor nezapřel moravského vlastence a mariánského ctitele, i když některé jeho úvahy a dedukce jsou nesprávné a nepodložitelné.[31] Na vlastním obsahu je sympatické, že vedle věhlasných poutních míst jako jsou Tuřany, Žarošice, Vranov a Křtiny, ke kterým se mnoho nového nedozvíme, nezůstaly opomenuty milostné obrazy a sošky z poutních míst regionálního významu, dnes mnohdy pozapomenutých. Celkový počet mariánských poutních míst zachycených v rukopise měl být nepochybně větší. Svědčí o tom částečně připravené prázdné stránky, podobně jako příslib samotného názvu díla. V dokončení původního záměru však autorovi pravděpodobně zabránila smrt.

Pořadí přiblížených milostných sošek nebo obrazů nevychází z nějakého jednoznačného klíče (částečně je snad ovlivněno starobylostí a věhlasem uctívané sochy nebo obrazu). Logicky autor začíná přiblížením historie obrazu, před kterým se v době psaní rukopisu sám modlíval a kterému tradice přisoudila jedno z nejčelnějších míst v rámci mariánského kultu na Moravě vůbec. S podivuhodnými událostmi a zázraky spjaté milostné sochy a obrazy, nacházející se v interiérech konventních chrámů augustiniánů - poustevníků na Moravě jsou v rukopise uvedeny celkem tři. Zmíněný deskový obraz Černé madony svatotomské – Palladium Moravy, dále vzácná, na bočním oltáři umístěná Pieta patřící témuž chrámu a milostná socha Panny Marie, uctívaná v konventním chrámu jevíčského kláštera, ke které měl autor rovněž osobní vztah. Přesto, že Mariánský atlas Alipia Czermaka není počtem uvedených mariánských poutních míst vyčerpávající ani pro století, ve kterém vznikla, můžeme z nabídnutého obsahu vyvodit několik závěrů. Je zřejmé, že autorovým cílem (při předpokládané selekci z velkého počtu poutních míst) nebyl jednoduchý, z hlediska věhlasu či návštěvnosti hierarchicky uspořádaný soupis. Autor upřednostnil důsledný popis zakladatelské legendy, případně dalších zázračných událostí, podrobný a barvitý popis milostné sošky nebo obrazu před detaily

[27] Např. v XXIX. kapitole cituje Gummpenbergův Mariánský atlas.

[28] Kapitoly jsou řazeny v tomto pořadí: Sv. Tomáš v Brně, Žarošice, Tuřany, Vranov, Křtiny, Sv. Kopeček u Olomouce, Dub na Moravě, Rychnov na Moravě, Sv. Tomáš v Brně – Panna Maria Bolestná, Jevíčko, Jezuité v Brně, Dominikáni ve Znojmě, Sv. Jakub v Jihlavě, Přibyslavice, Telč, Pavlíni v Moravském Krumlově, Lechovice, Královo Pole, Sloup, Líšeň, Koryčany, Jívová, Mikulov, Provodov, Štípa, Hostýn, Zašová, Dominikáni (sv. Michal) v Olomouci, Strážek, Montserrat u Cizkrajova, Kostelní Vydří. Poutní obrázek (mědirytina) chybí pouze v pojednáních o Žarošicích, Rychnově na Moravě, Sloupu a Jívové.

[29] Jedná se o výroky Bernarda z Clairvaux a dalších mariánských ctitelů, výroky z Nového Zákona apod. Obsahují je rovněž jednotlivé kapitoly.

[30] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, Vorrede, fol. 6–7. podobně jako dříve F. D. DOLEŽAL: Audolí Křtinské nesvětější rodičky Boží Panny Marie, Litomyšl 1665.

[31] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, Vorrede, fol 5. Autor zde tvrdí, že už samotný název Morava vychází z Mariina jména.

historického rámce s jeho širšími vazbami. Z hlediska dějinného vývoje poutní tradice na Moravě je však rukopis zajímavý a cenný tím, že obsahuje také několik poutních míst, jejichž barokní věhlas zcela končí v období josefinismu, a která v obsazích pozdějších prací a přehledů o poutních místech nesou již přívlastek bývalá nebo jsou vynechána zcela.[32] Pozoruhodná je rovněž skutečnost, že Atlas Marianus obsahuje také celkem čtyři místa mariánské úcty, která v žádných dalších dobových pramenech ani novější literatuře jako poutní místa připomínána nejsou. Jedná se o dominikánský chrám sv. Michala v Olomouci (milostný obraz), o konventní chrám pavlínů v Moravském Krumlově, zasvěcený sv. Bartoloměji (milostný obraz), o kartuziánský chrám Nejsvětější Trojice v Králově Poli u Brna (dnes součást Brna), a o farní kostel sv. Šimona a Judy ve Strážku, náležející tehdy panství Moravec na Vysočině.[33] Otázkou zůstává absence některých věhlasných poutních míst, kde poutě k Panně Marii nebyly jediným cílem přicházejících poutníků. Překvapující je zejména vynechání Velehradu (i přes dominantní postavení cyrilometodějské tradici) a Rajhradu. Není připomenuta ani kaple Panny Marie Pomocné vybudovaná v Brtnici, zatímco blízké Přibyslavice nebo Jihlava nechybí.[34] Snad by se společně s dalšími mariánskými poutními chrámy svého zařazení dočkaly, kdyby byl rukopis dokončen.

Atlas Marianus je také významným dokladem úlohy a zapojení jednotlivých řeholních institucí do poutního ruchu. U více než poloviny zmíněných památných mariánských míst autor již v rozšířeném názvu kapitoly připomíná klášter nebo kolej řeholníků (jezuitů, dominikánů, paulánů, kapucínů, kartuziánů, augustiniánů, premonstrátů), kteří na tomto místě přicházejícím poutníkům nabízeli duchovní služby a vytvářeli nezbytné zázemí. Řeholníci a příslušníci nejrůznějších bratrstev přicházející na poutě a v rámci procesí jsou připomínáni i v případě poutních míst nacházejících se pod světskou duchovní správou.

Vzhledem k uvedeným nebo alespoň naznačeným skutečnostem je možné závěrem konstatovat, že rukopisné dílo P. Alipia Czermaka nepochybně obohacuje spektrum pramenů k problematice (mariánské) náboženské poutní tradice na Moravě 18. století. Zároveň je dokladem silného vlasteneckého cítění řeholníka moravského původu a jeho hluboké úcty k moravské Divotvůrkyni. Rukopis přibližuje umělecky cenná díla, z nichž některá představují spojnici středověké a barokní poutní tradice a která se po právu těší také obdivu a úctě dnešního poutníka. Atlas Marianus má svůj význam také jako pramen k regionálním dějinám poutních míst, kterým byla dosud věnována jen malá nebo žádná pozornost.

[32] Např. Jevíčko. O jeho věhlasu vypovídá Soupis zázraků v kapli Panny Marie v Jevíčku (německy psaný), uložený v MZA Brno, fond E4, sign.51/9. Na rozdíl od jiných míst zde slavná poutní tradice končí se zrušením augustiniánského kláštera. Dosud poslední práce, která obsahuje kapitolu o zaniklé poutní tradici se stručným přehledem těchto míst: OBRDLÍK, K.: *Poutní tradice na Moravě.* Olomouc 1972 (skripta, II. díl), s. 44–57.

[33] Literatura k dějinám bývalého kartuziánského kláštera v Brně, bývalému dominikánskému chrámu sv. Michala v Olomouci, podobně jako k bývalému klášteru pavlínů v Moravském Krumlově poutní tradici těchto míst nepřipomíná, pouze milostné obrazy nebo sochy v rámci popisu interiéru chrámu; na těchto místech jsou i dnes.

[34] Kapli Panny Marie Pomocnice uvádějí ve výčtu slavných mariánských míst F. D. Doležal, c.d., Mons Praemonstratus i Aula Dominae Wranowii.

PŘÍLOHY[35]

Příloha 1: Pieta, (bývalý augustiniánský) kostel sv. Tomáše a Panny Marie v Brně

O původu milostiplně uctívaného obrazu bolestné Matky Boží Marie v markraběcím klášteře sv. Tomáše v Brně u otců Augustiniánů poustevníků[36]

Jeden mládenec v královském městě Brně, který zvláště uctíval matku Boží Pannu Marii, dal se na umění sochařské, aby mohl za svého života ve zbožnosti vytesat obraz Panny Marie. Po půl roce svého učení se naskytla příležitost, že mohl denně na krátký čas sestoupit do sklepa, kde našel krásný kus kamene, ze kterého vytesal právě tuto mariánskou sochu bolestné Matky Boží, a tak tedy za půl roku zhotovil první umělecké dílo svého učení. Když však jednou mistr sestoupil do sklepa, aby nechal zmíněný kámen ze sklepa vyzvednout k opracování, tu uviděl v největším údivu již zhotovený půvabný obraz ženy – bolestné Matky Boží Marie, a když slyšel, že tím umělcem, který jej zhotovil, je jeho vlastní učeň, vypíchl mu ze závisti úplně obě oči. Ubohý hoch, kterého předtím láska a zbožnost k Marii pohnula k takovému učení a práci, utekl se z vnitřního popudu a důvěry k jím samým zhotovenému vyobrazení, k soše Panny Marie, kde posléze opět nabyl světlo obou svých vypíchnutých očí.

Tato socha se zázračným účinkem byla pak následně přenesena k většímu uctívání do kostela sv. Tomáše otců Augustiniánů poustevníků, a tam uctívána. Zde také tři týdny před švédským obležením královského města Brna jeden zbožný kněz slyšel po třikrát bolestné vzdechy a křik. Bezpochyby měl tím být naznačen politováníhodný případ obležení. Když pak měla být svatá socha přemístěna do jiného kostela, nemohlo jí deset silných mužů pohnout z místa, kde pak naproti tomu později z našinců 8 osob ji zcela lehce zvedlo a přeneslo na dnešní místo a oltář, kde je potom po více než 200 roků od mnohých jako zázraky konající uctívána.

Ctěné od těch dob, kam se uchylují nejen všichni bídní a utiskovaní lidé, aby nalezli světlo svých nemocných očí a zdraví pro svá nedostatečná těla, ale spíše ještě všichni poblouzení hříšníci, aby zde nalezli uhaslé světlo milosti a útočiště pro své duše.

Aby rozmnožil zbožnost a uctívání této svaté mariánské sochy, jeho papežská svatost Benedikt XIII. poskytl všem těm, kteří se po všechny pátky roku zúčastní modlitby Loretánských litanií u této sochy, 100 dnů odpustků.

[35] Některé kapitoly Mariánského atlasu A. Czermaka autor tohoto článku již dílčím způsobem zpracoval a publikoval. Např. MIHOLA, J.: *Kostelíček Panny Marie Pomocné v Líšni v zrcadle barokního pramene*. In: Moravy nebylo a Líšeň už tu byla. (Ed. P. Krafl). Brno, MČ Brno-Líšeň 2012, s. 27–32.

[36] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol: 53.

[37] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol 54.

Obrázek 1: Poutní obrázek (mědirytina, 18. století). Pieta uctívaná v kostele sv. Tomáše a Panny Marie u nějž sídlili až do roku 1783 brněnští augustiniáni.[37]

Příloha 2: Kostel Nanebevzetí Panny Marie u jezuitů v Brně

O milostiplném mariánském obrazu v noviciátě Tovaryšstva Ježíšova v Brně[38]

Když byl třetím generálním představeným Tovaryšstva Ježíšova svatý František Borgias, tehdy dosáhl od tehdejšího římského papeže zvláštní milosti, že smí nechat omalovat milostný obraz v římském kostele Santa Maria Maggiore, který je nepochybným dílem svatého evangelisty Lukáše, tímto prostřednictvím pak bylo zhotoveno hned několik kopií: mezi nimi zmíněný svatý František byl také jedním z prvních omalovaných obrazů, který byl pak poslán do Brna, do noviciátu koleje Tovaryšstva Ježíšova jejich novicům pro útěchu, kde je dosud uchováván ve zvláštní úctě. Vedle jiných milostí tak nejblaženější Panna skrze tento obraz a při tomto milostivém obrazu propůjčila rozjímajícím a zbožně prosícím následující památku a nejpamětihodnější milost:

Když Thomas Luthrig vykonával v brněnské koleji svůj noviciát, byla jedna jeho paže strávena úbytěmi (souchotinami) takovou měrou, že byl v nebezpečí stát se ubohým mrzákem, a následně by musel být z noviciátu opět propuštěn, a on pak v této nejkrajnější nouzi se zavázal sloužit tomuto mariánskému obrazu, a poručil do ochrany nejblaženější Panně svoji velkou, nejnaléhavější prosbu: A hle, zázrak. Nemoc, která je lékaři a chirurgy považována za nevyléčitelnou, musela posléze ustoupit, a on nejen že sám zůstal ve společenství, nýbrž potom také až do svého konce vedl velmi zbožný a matce Boží milý život. Ó, jakou pravdu pravil svatý Petrus Damiani: Optima spes est apud Mariam habere confirgium: Nejlepší nadějí je uchýlit se k Marii, která u Boha může všechno vyprosit.

[38] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 61.
[39] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 60.

Obrázek 2: Poutní obrázek (mědirytina, 18. století). Milostný obraz Panny Marie uctívaný v Brně u jezuitů.[39]

Příloha 3: Brno-Tuřany

Zázračná socha blahoslavené P. Marie Tuřanské[40]
O původu prastaré divotvorné sochy Panny Marie v Tuřanech u Brna

O původu této prastaré milostiplné mariánské sochy sice nemáme jistotu, ale máme tuto zprávu: Jeho Vysokoknížecí Eminence a biskup olomoucký František kardinál z Dietrichsteina podle záznamů z prastarých spisů, hrobů a památníků považuje za jisté, a také to sám prohlásil při svém kázání v Tuřanech, že tento milostivý tuřanský obraz byl přinesen za časů svatých moravských apoštolů Cyrila a Metoděje, kteří na Moravu přišli kolem roku 856[41] a byl těmito světci předán novému křesťanskému národu k zbožnému uctívání. Potom však bylo Moravské království zpustošeno válečnými vřavami, a z rozsáhlého a rozlehlého království se stalo dosti omezené malé markrabství, délky 25 a šířky 22 německých mil.

Tu byla tato milostiplná socha snad od zbožného křesťana, dokonce možná i božími anděly schována do trnitého keře, až do té doby, kdy se Bohu zlíbí toto dílo nádherným zázrakem zveřejnit a oslavit. Tak se konečně také stalo kolem roku Kristova 1050, tak bylo zjeveno a to následovně:

Chudý, bohabojný sedlák jménem Horák šel právě z práce domů do Chrlic, obce vzdálené krátkou míli od města Brna a malou čtvrt míli od Tuřan. Když přišel k tomu místu, kde dnes stojí tuřanský kostel, tu si všiml, když se již začínalo stmívat, na cestě v trnovém keři neobvyklého světla, aniž by praskal oheň, světla bez kouře a plamenů. Když jeho oči uviděly takový zázrak, šel blíže, a tu našel v tomto hořícím trnovém keři obraz Panny Marie, vypracovaný velmi láskyplně ze dřeva; ten dobrý muž ho vytáhl, a aniž přemýšlel, jak se tam dostal, vzal ho jako nalezené zboží s sebou do Chrlic, do své selské chýše, kde ho uctil se svými ve zbožnosti z celého srdce. Pak ho uložil k nočnímu odpočinku.

Druhého dne však svatý obraz nebyl k nalezení, v noci se pak bez jakéhokoliv lidského přičinění ocitl opět ve známém trnovém keři, tam, kde ho sedlák našel. Odnesl ho tedy opět do svého domu, schoval ho lépe než před tím, ale obraz ještě téže noci opět zmizel do známého trnitého keře. Sedlák se tím však nedal odstrašit, a protože nyní jistě věděl, kde je to pravé místo, dobře je znal, pospíšil tam a odnesl si zázračný obraz potřetí domů; tato naivní, urputná stálost se nejsvětější Panně velmi zalíbila. V Chrlicích také velmi vzrostla mariánská úcta, zvláště když došlo k mnoha zázrakům, a obyvatelé se rozhodli postavit jí kostel, aby tuto zázračnou sochu mohli lépe uctívat. Nemeškali a začali svážet k tomu potřebný materiál, i založili základy. Boží rodička však nechtěla být na žádném jiném vhodném místě než ve svém trnovém keři. Všechno, co se ke stavbě kostela navozilo za dne, to za noci boží mocí bylo přeneseno ke zmíněnému keři, z čehož konečně chrličtí poznali boží vůli, a to, že si Matka boží právě toto místo zvolila za své sídlo; rozhodli se jednomyslně, že tam postaví kostel, a oltář zřídí na tom místě, kde byl v keři z trní jasně zářící obraz Matky boží nalezen. Zde také až do našich časů svítí mnohými zázračnými milostmi a je uctíván.

Poté ale roku 1642 vpadl na Moravu Švéd a opravdu zabral Olomouc, tu tehdejší tuřanský pan farář Petrasius, podle děkanátu příslušející k sv. Petru a Pavlu v Brně na Petrově, tento

[40] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 23–26.

[41] Uvedené datum je chybné, správná datace příchodu Konstantina a Metoděje se váže k roku 863 nebo 864. Nepřesná datace významných událostí není mezi písemnými prameny raného novověku zdaleka výjimečná.

[42] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 22.

Obrázek 3: Poutní obrázek (mědirytina, 18. století) znázorňující Matku Boží v Trní v Brně-Tuřanech.[42]

poklad milostí, svatý obraz, aby mu od těchto švédských kacířů žádné nebezpečí nehrozilo, svěřil ctihodnému klášteru panen třetího řádu sv. Františka u sv. Josefa, kde dříve bývalo brněnské předměstí. Avšak zanedlouho potom nepřítel přitáhl k Brnu, brněnské předměstí a s ním i tento kostel sv. Josefa, včetně kláštera panen byl obránci stržen a poté od Švédů zcela zpustošen. Zbožné panny z kláštera spolu s milostným obrazem, který více jak 600 let v Tuřanech přebýval, unikly do vídeňského Nového Města. Během svého úniku a v novém útočišti zbožné klášterní panny dostatečně poznaly a užívaly milosti Milostné Matky, nemluvě o tom, že ve věcech obecných a společných nalezly u tohoto milostivého trůnu vždy pomoc, ochranu a útěchu. Děkujíce Marii připsaly také její ochraně šťastné cestování tam i zpět, že je ve všech nebezpečích milostivě ochránila, a při pobytu tam z otcovské prozřetelnosti Boží byly živeny.

Když nyní byl koncem roku 1648 uzavřen mír a následně také uskutečněn, tu se zmíněné Panny opět navrátily s milostí bohatým pokladem do Brna. Nenašly tu však svůj bezpečný domov. Co teď? Péčí a řízením tuřanského pana faráře Matěje Petrasia byl milostný obraz s malým procesím přenesen do kostela Tovaryšstva Ježíšova, kde pak byl po nějaký čas uctíván a uchováván, což se neobešlo bez velkých milostí, kterých se dostalo zbožnému lidu. Až byl kacířskými Švédy zpustošený tuřanský kostel opět opraven, ba o polovinu zvětšen, pak Milostiplná Paní vtáhla s významným procesím za doprovodu osob všech stavů i duchovních řádů a bratrstev z Brna slavnostním průvodem do své staré rezidence Tuřany a nastoupila na svůj dřívější trůn, odkud svým mariánským dětem s mateřskou péčí udílí stále velké milosti a zázračná dobrodiní. Mezi všemi jinými velkými milostmi a dobrodiními však, která kdy milostivá boží dlaň udělila na přímluvu nejblahoslavenější Panny Marie u své tuřanské milostné sochy zbožnému lidu, zajisté první místo obdrží ono dvojnásobné, pamětihodné dobrodiní, které Maria, Matka Milosrdenství dobrosrdečně získala od Boha našeho Pána pro tuřanské usedlíky. Po všechna ta staletí, co Milostiplná Matka vládne v Tuřanech, po tak dlouhou dobu žádné kacířské bylí, ať už by se nazývalo jakkoliv, tam nevzklíčilo, tím méně se tu zahnízdilo, nýbrž od začátku, od šťastně blaženého Mariina přibytí tu bez přestání překrásně kvete pravé římskokatolické náboženství a vydává tisícinásobné plody božské úcty a zbožné slávy.

Neméně také při nyní již častých náporech morové nákazy na Markrabství moravské nebyla, díky mariánské ochraně, nikdy dotčena tuřanská půda, co však je ještě podivuhodnější, že ač z mnoha podezřelých obcí sem přicházeli mnozí lidé touto jedovatou nemocí nakažení, aby se poručili do ochrany Matky boží na život i na smrt, přece se nenakazili ani jejich duchovní pastýři ve zpovědnicích, ani na nikom jiném nic jedovatého neulpělo.

Co se týká zbožnosti, slavila se zprvu jen všeobecná pouť v den titulárního svátku Zvěstování Panny Marie, poté další neděli po Velikonocích a konečně na svátek sv. Bartoloměje proto, že množství národa, které se seběhlo, mělo příliš málo místa, jeho Vysokoknížecí Milost Karel z Liechtensteina, biskup v Olomouci, dostal od Jeho papežské svatosti Klementa X. tu milost, že byly v průběhu celého léta stanoveny neděle a různé svátky pro každou jednotlivou obec a mimořádné osoby tohoto biskupství, tyto pak ve stanovený den přijely s procesím do Tuřan na pouť a jednou v roce získaly úplné odpustky. Ti však, kterým se v jejich stanovený den vyskytla překážka, se mohou v jiný stanovený den připojit k jinému procesí a tak odpustek získat. K většímu však povzbuzení této mariánské zbožnosti svěřil zmíněný kníže a biskup Karel z Liechtensteina, se svolením kapituly olomouckého biskupa, kostel s mariánským milostným obrazem v Tuřanech a také tamního faráře kapitule Tovaryšstva Ježíšova v Brně, a ustanovil dva kněze z Tovaryšstva k mariánské službě, určil jim to místo za bydliště i s nutnou obživou. Jak usilovně pak vzrůstala zbožnost lidu, ukázala zkušenost, když jen v prvních dvanácti letech se napočítalo více než třikrát sto tisíc poutníků a tolik komunikantů a přes patnáct tisíc mší bylo odslouženo Bohu a jeho milé Matce k věčné chvále a všem, kteří Boha a Marii srdečně a s důvěrou milují, k útěše.

Příloha 4: Mikulov – loretánská kaple v bývalém klášteře kapucínů

Milostná loretánská socha blahoslavené Panny Marie v Mikulově[43]

Tuto krásnou a nádhernou loretánskou kapli vystavěla 1623 Jeho Vysokoknížecí Eminence, kněz římské církve, kardinál a biskup v Olomouci pan Franciscus kníže Dietrichstein, aby ještě více prokázal svoji zbožnost královně nebes, a sám ji jediný zasvětil, kterážto kaple je stejného tvaru a neliší se svojí délkou, šířkou i výškou ani vnitřní a vnější výzdobou od loretánského domu v Antonitánské Marce ve Welšlandu u Adriatického moře, a je tedy stejného tvaru jako onen nejsvětější příbytek v Nazaretu, kde Syn boží byl panenskou matkou počat a vychováván. Je tedy stejná jako stojí originál v Itálii pod nádherným a mocným chrámem, stejnou mírou je provedena i tato mikulovská, která stojí pod nádherným kolegiátním kostelem sv. Václava. Sv. mariánská milostná socha je zhotovena z cedrového dřeva stejně jako originál v Loretě, který tak zhotovil sv. evangelista Lukáš, a je udělána velmi podobná té v Loretě, a podle chvalného církevního zvyku tam až tři čtvrtě roku stála v posvátné kapli, kteroužto sochu pak 1623 nejvýše postavená knížecí Eminence odvezla ven do Mikulova, a v nově vystavěné kapli do vyhloubené a čistým stříbrem vyložené zdi, s velkými stříbrnými paprsky a obklopenou mnoha jinými krásnými předměty postavila nad oltář, odkud svítí velkými zázraků hodnými milostmi. Horlivost okolního národa dokazuje mnoho po celý rok přicházejících procesí, z nichž má vysoké postavení to, které přichází z královského města Olomouce v den Narození Panny Marie, a množství zde pověšených obětních tabulek ukazuje, že je to zvláštní omilostněné místo. Bylo také obdarováno velkými milostmi a odpustky od Jeho papežské svatosti Urbana VIII. Mnohé milosti a zázraky, které se prostřednictvím milostiplné a divotvorné Panny a rodičky Boží Marie denně na světě dějí, nemluví o ničem jiném, než o Vašem bezmezném milosrdenství, ó blažená Panno: kdo by si mohl vzpomenout, že tě v nouzi vzýval, a ty bys mu svou pomocí nepřiskočila na pomoc?

Zle by se bývalo vedlo jednomu studentovi z Olomouce, kdyby se nad ním nesmilovala matka Milosrdenství, a nepřispěchala mu na pomoc v nejkrajnější nouzi. Neboť když jednou šel z kostela Tovaryšstva Ježíšova domů, zkřivila se mu na chodníku pravá noha a o polovinu se zkrátila, přitom pocítil nesnesitelnou bolest, nad čímž se jeho nebohá matka nemálo ulekla, a ač balila bolavou nohu neustále do teplých šátků, bolesti se přesto ještě prudčeji rozmnožily. Za tohoto dosud nikdy nepoznaného stavu povolala zarmoucená matka popravčího kata, který byl jinak značně zkušeným lékařem takových nemocí, když uviděl tohoto bídného, vzal ho také do svého léčení, a přiložil na vadnou nohu určitou náplast, čímž se jedovatá materie stáhla, která pak při otevření ve velkém množství vytékala, čímž nastalo sice zřetelné zlepšení a zmírnění velkých bolestí, v krátké době však vznikla s pacientem hádka, z čehož teprve lékař vyrozuměl, že je noha začarovaná a kterou nemůže narovnat a vyléčit bez kulhání. Z toho vyrozuměli student se svou matkou, že by se marně spoléhali na lidskou pomoc, a tu ubohý nemocný pozvedl své oči k nebi, zaklepal na mateřské milosrdenství u Marie, a slíbil vykonat zbožnou pouť do Mikulova k loretánské milostné soše. Sotva toto slíbil, vstal druhého dne z postele zcela čerstvý a zdravý k údivu všech přítomných, zvláště svého lékaře. Zcela stejné milosti se dostalo od Marie také Barbaře, manželce Jana Brusiče z Amberku, která, když vyšla se svým manželem v čas polední navštívit svoji nevlastní dceru, přecházela ne bez hrůzy ve vesnici nečistý potůček vody, který vytékal z různých domů, načež se jí jedna noha zvrtla a zkřivila, načež nemohla bolestí ani chodit

[43] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 111–113.

Obrázek 4: Poutní obrázek (mědirytina, 18. století). Panny Maria Loretánská v Mikulově. Na obrázku je zachycen dnes již neexistující klášter kapucínů za nímž je možné rozpoznat Svatý kopeček s kaplí sv. Šebastiána a sv. Rocha.[44]

ani stát, byla dvěma osobami domů více nesena než vedena, kde pak s bolestmi strávila 12 týdnů v posteli a poté, co využívala všechny tehdy v tom čase známé prostředky, byla ve spánku povzbuzována, a Duchem božím vnitřní nadějí poháněna, aby se zaslíbila, že se odebere do Mikulova k loretánské Milostné soše s obětí a na pouť, a že tam také bude vyslyšena. Jakmile se ze spánku probudila, bez prodlení se tam nechala zavést a π vykonané pobožnosti se mohla sama, bez pomoci jediného člověka vydat kolem oltáře, aby vykonal oběť, ba bez užívání přirozených léků se v krátké době úplně uzdravila. Odtud snad právě říká Richardus a S,Victor v C4 Cant.: že kde se jen jediné neštěstí přihodí, tomu se brzy přihodí, že mu Mariino milosrdenství přispěchá na pomoc. Tuto jistotu poznal v r. 1629 Christophorus Laurmann, světský duchovní a farář, který byl přepaden těžkou nemocí, a byl postižen takovými bolestmi v celém těle, že už mu nic jiného nezbývalo, než si přát šťastnou hodinku smrti, když k tomu všemu ještě dostal vodnatelnost, kterýžto stav již současnými prostředky nebylo možno odvrátit. Když však v tomto svém zármutku horlivě a vroucně prosil o pomoc a záchranu svého života, a slíbil pak, že vykoná pouť do Lorety v Mikulově a obětuje mši, byl osvobozen ze svého smrtelného stavu a nebezpečí života Mariiným milosrdenstvím a dosáhl úplného uzdravení. A konečně pro krátkost místa by bylo možno popsat ještě mnoho jiných takových zvláštních milostí, dosažených milostí Panny Marie u milostné loretánské sochy, které byly vysílány od jejího milostného trůnu. Georgius Vunauer, čtrnáctiletý chlapec z Mikulova, v roce 1632, když šel zvonit Ave (klekání) na horu sv. Šebestiána, nedopatřením spadla s věže cihla dolů na jeho hlavu a rozštípla mu lebku na dvě půle, takže ubohý chlapec padl k zemi jako mrtvý, ke kterémužto politováníhodnému případu přišel muž nepřehlédnutelné moudrosti, přenesl chlapce dolů, do obydlí jeho rodičů, kde byl ihned prohlédnut lékařem přivedeným z města, a oba ubohému chlapci nemohli předvídat nic jiného, než že zemře. Když to uslyšel jeho otec, nemohl tolik žalu přenést přes srdce, a ihned utíkal do Loretánské kaple, kde náruživě volal k Marii o pomoc, a přislíbil ihned polomrtvého chlapce a mimoto voskový obraz velikostí, váhou a délkou rovný chlapci, se slibem, že každoročně chce obětovat dvě svíce do loretánské kaple, kterýmžto příslibem také pak nalezl milost a milosrdenství u Marie, že polomrtvý syn byl opět šťastně uzdraven bez jakýchkoliv tehdy známých prostředků. Poté ale také otec složil Marii, matce Milosrdenství a zázračné pomocnici v nouzi slíbený dík s co největším nadšením. Ó člověče, tak spěchej a uchyluj se ve vší své bídě k Marii, matce milosrdenství, s ujištěním toho, co dokazuje sv. Anselm: Qui ad Mariam accesserit, impossibile est, ut pereat. Kdo přijde k Marii, není dobře možné, aby upadl do záhuby.

[44] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 110.

Příloha 5: Bývalý kostel kartuziánů, dnes farní kostel Nejsvětější Trojice v Brně - Králově Poli

Milostný obraz Blahoslavené Panny Marie Kartouzské u Brna
O původu, vzhledu a zázračné události milostiplného Mariánského obrazu v Králově Poli u Brna v kartouze Nejsvětější Trojice.[45]

Tento půvabný, jemně a překrásně na plátně malovaný obraz Marie tvoří asi 2 sáhy vysoký a asi 2 sáhy široký, je poprsí. A představuje, jak panenská Bohorodička má velmi láskyplný, laskavý obličej, který sklání na levou stranu ke svému Ježíškovi, svoji svatou hlavu má pokrytu bílým závojem, tělo Marie je oděno krásnou červenou suknicí, přes ní visí fialkově modrý plášť, na levé paži nese Maria útlé děťátko – Ježíška, zpola pokrytého bílým závojem, a ve své pravé ručce, vztažené přes mateřskou hruď, drží růženec. Přibližně kolem roku 1545 našeho vykoupení dostal jistý zbožný kněz Richardus ze svatého kartuziánského řádu, profes v této pustině, jako zvláštní dárek od svého dobrého přítele, který zavěsil se svolením své duchovní vrchnosti ve své cele a po čas svého života jej nábožně uctíval, u něhož potom pak také ve své smutné samotě dostal útěchu, ve vzniklých výpadech ochranu, v nemoci všechnu pomoc, ba ve všech svých protivenstvích potřebnou útěchu. Po jeho blažené smrti zůstal tento svatý obrázek také v jeho poustevnické světničce, k útěše a nábožnosti všech po něm přicházejících duchovních obyvatel. Až konečně roku 1645 provedl všemohoucí Bůh s tímto mariánským obrazem dvojnásobně velký zázrak. A to následovně: Poté, co nepřátelská švédská válečná armáda vpadla do Markrabství moravského, již byla obsadila královské město Olomouc a široko daleko vyhlášené město Brno po celé čtyři měsíce prudce obléhala, přitáhl pak také silná shluk těchto kacířských žoldáků do kartuziánského kláštera, a když boží dům včetně celého kláštera vybílili, vytáhlo nejhorších pět z nich jmenovaný mariánský obraz z cely duchovních a postavili jej jako terč, a pálili na něj ze svých kulkami ostře nabitých pušek, nemohli jej však ze zvláštního dopuštění božího prostřelit, když kulky byly vždy obrazem odraženy, a od každé kulky jenom znamení na něm zůstalo, o kterém je možno se ještě dnes přesvědčit a všechny výstřely spočítat. Tento veliký zázrak však učinil právě Bůh, aby se toto splnilo: co dávno duch Bůh Duch Svatý předpověděl o Marii v písních Šalamounových: chlum tlum sicut turris, qua aedificata est cum propugnaculis. Tvůj krk, ó Maria, je jako silná věž Davidova, postavená s obranou hradbou, na ní visí tisíc štítů, a všechno brnění silných.

Naproti tomu toto bohuprotivné hanobení obrazu také nenechala boží spravedlnost bez trestu, ale podivuhodným zvláštním způsobem krotila, že ani jednu nohu z kláštera nevzdálili, ale hned na tom malém místě před studnou staré kuchyně dostali svůj zasloužený trest. Tím, že jeden druhému byl krutým popravčím, a sice ihned, jak při provádění svého bohapustého činu byli nejlepšími bratry a kamarády jednoho smýšlení (srdce), po dokonání tohoto hříchu se stali z dopuštění božího mezi sebou nehoršími arcinepřáteli, a takovou rvačku vyvolali, že toho nenechali, až se všech pět na místě zamordovalo. A ne nadarmo, ba někdy až příliš jisté je, co napsal svatý Chrisostomus ve 3 žalmu.

Unde st fons peccati, illine est etiam plaga sudlici. Kde je původ nějakého hříchu, odtud také přijde rána plně zaslouženého trestu.

Po zvážení této dvojnásobné zázračné události nechali zbožní duchovní zřídit ke cti převelebné Matky Boží ve své klášterní křížové chodbě malou kapli, a do ní postavili toto svaté

[45] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 92–93.
[46] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 91.

Obrázek 5: Poutní obrázek (mědirytina, 18. století). Milostný obraz Panny Marie ve Švédské kapli v kostele Nejsvětější Trojice v Brně - Králově Poli.[46]

vyobrazení k většímu uctívání a jejich všeobecnému klanění, později však kolen roku jeden tisíc sedm set padesát nechal veledůstojný pan blažené paměti pan Ambrosius Heeger, tehdejší prior a prelát v markrabství moravském tuto kapli zvětšit, zařídit třemi půvabnými oltáři, avšak Mariánský milostný obraz dal zasadit do měděného, jemně a drahocenně pozlaceného rámu a vyvýšený umístit na nejvznešenější oltář k všeobecné radosti a potěchu duše svých podřízených spolubratří, u kterého také denně obětují svoji svatou mešní oběť a přitom také od Boha a Pána nejvyššího skrze Marii různé milosti dostávají, za které pak také Pána Boha chválí a velebí.

Příloha 6: Kostelíček v Brně-Líšni

O vzhledu, původu a o bohatou pomoc poskytujících milostech Mariánského obrazu v Líšni svobodného pána Freuenfelse nedaleko královského města Brna[47]

U barona Freuenfelse, na cestě malou míli od královského města Brna u v ústraní ležícího místa Líšeň, na přijatelném kopečku stojí malý kostelíček mezi stále krásně zelenými smrkovými a jedlovými stromy, kostelíček je obklopen kolem dokola vystavěnými křížovými chodbami, takže i ve větším množství přicházející marianští poutníci zde mohou pohodlně vykonat svoji pobožnost. Před tím od roku 1721, za kteréhožto času urozený pan Kryštof blahé památky svobodný pán z Freuenfelsu, tehdejší majitel pozemku a zvláštní mariánský ctitel, aby vzbudil ještě větší láskyplné nadšení a zbožnost k matce Boží v srdcích věřících, opravil zmíněný kostelíček i přistavěné křížové chodby co nejlépe a kostelík nádherně zařídil a vyzdobil krásným, sochařskou prací dobře pozlaceným hlavním oltářem, novým hudebním kůrem a novými varhanami ke cti Panny Marie. V tomto takto vyzdobeném vynikajícím kostelíku na uctívaném mariánském vyobrazení, které je asi 3 sáhy vysoké, poprsí několik coulů široké, přitom však živě představuje: jak Matka Boží, oděná ve fíkově modrém rouchu a světle červeném plášti, její dlouhé, vlnité vlasy splývají volně po plášti dolů, svoji svatou hlavu sklání k pravé straně k jemnému, zcela obnaženému děťátku Ježíškovi, které se oběma ručkama tiskne k jejímu panenskému obličeji, božský Ježíšek objímá oběma svýma jemnýma ručkama Marii kolem krku, ano, ve všem a v každém tahu je tento svatý obrázek zcela podobný originálnímu obrazu v Innsbrucku, v hrabství tyrolském, kde se pyšní vykonanými zázraky ve výstavném farním kostele sv. Jakuba. Kterýžto rakouský arcivévoda Leopold, blahé paměti pokrevný bratr římského císaře Ferdinanda II. z klenotnice v Drážďanech v Sasku: když tento i se svojí manželkou navštívil tehdejšího saského kurfiřta, a od něj dostal dovolení, aby si sám vyvolil dar, on si na něm vyprosil přede všemi ostatními drahocennostmi tento svatý obraz Matky Boží, tento si vzal sebou do Innsbrucku v Tyrolsku a stále, jak doma tak i na cestách ho vozil stále u sebe sebou jako svůj nejlepší poklad, a přitom vždycky nazýval toto vyobrazení nejinak než svojí Matkou Pomocnou, od níž také za všech časů kajícně dostával všechnu ochranu a pomoc, přikázal však, aby po jeho smrti byl tento obraz Marie Pomocné vydán do Innsbrucku, kde má být veřejně uctíván, kde také až do dnešního dne je zbožně uctíván, a při tom se dějí velké zázraky, pročež právě od této samé doby se všechny kopie tohoto Innsbruckého originálu obecně nazývají Maria Pomocná. Kolem kterého roku ale nebo jakým horlivým Mariiným ctitelem byl tento kostelík vystavěn, a do něho zmíněná kopie svaté Marie Pomocné přinesena, o tom nemůžeme žádnou určitou zprávu přiložit,

[47] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 100–101.
[48] Moravský zemský archiv v Brně, fond G 10 – Sbírka rukopisů, inv. č. 476: Atlas Marianus, fol. 99.

Obrázek 6: Poutní obrázek (mědirytina 18. st.). Panna Maria Pomocná a „Kostelíček“ v Líšni (na dolním obrázku vlevo).[48]

přece však při tom všem mají Líšeňští i jejich celé sousedstvo děkovat za tuto příčinu nad příčinami Bohu Nejvyššímu, že jim tímto vyobrazením svaté Panny Marie Pomocné seslal pravou soucitnou pomocnou matku a jim ji dal, od níž dostali hned od začátku jejího příjezdu kdykoliv až do dnešního dne při jakékoliv vzniklé nouzi a zármutku požadovanou pomoc a mateřskou přímluvu, jak všichni jasně doznávají a o tom vydávají živá svědectví a přinášejí četné stříbrné, voskové a malované uctívané oběti: jak Maria, chválená matka Ježíšova, udělovala svou mateřskou pomoc všem, ve dne i v noci, v radostech jako i v utrpení, v žáru ohně stejně jako když hrozilo nebezpečí vody, bez rozdílu, ať už to potom byl hříšník nebo spravedlivý, opuštěný sirotek nebo zarmoucená vdova, zarmoucenou potom utěšovala, slabou posilovala, malomyslnou povzbuzovala, nemocnou uzdravovala, hříšníky očišťovala, kdokoliv kdy Marii zbožně vzýval, tomu také všechnu pomoc velkoryse poskytovala. Když roku 1645 švédský nepřítel potřetí a naposled královské město Brno po celé čtyři měsíce co nejpřísněji obléhal, a v celém kraji byly všechny kláštery a Boží kostely vyplundrovány a také svaté obrazy Boží byly vražedně pohaněny, tu toto svaté mariánské vyobrazení bez lidského přičinění na více než tři čtvrtě roku zmizelo, až tento rouhající se nepřítel od Brna odtáhl. Kde se však mezitím skrývalo, je známo jenom Bohu vševědoucímu, Pánu samotnému. Ostatně, ač denně po celý rok každý potřebný ve své nastalé nouzi hledá pomoc u tohoto k pomoci ochotného obrazu, a kterou také šťastně nalézá, přesto ve všechny mariánské dny zvláště v den navštívení Panny Marie a o svátku tohoto mariánského kostela přicházejí lidnatá procesí, mezi nimi nejvybranější je z Brna, z farního kostela sv. Jakuba, která hromadně Bohu nejdobrotivějšímu a Marii, jemu vybrané matce, děkují za přijaté milosti, a zároveň hned prosí úpěnlivě o nové, s dobrým vědomím, co pravil svatý Bernard: Maria non potest hominum, miseriam scire et non subvenire. Není možné, že by Maria věděla o naší bídě, a že by nám brzy nepřišla na pomoc, neboť je pravou Matkou pomocnou.

Mgr. Jiří Mihola, Ph.D.
katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: mihola@ped.muni.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

REEMIGRACE ZAHRANIČNÍCH ČECHŮ A SLOVÁKŮ PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE A JEJICH USÍDLOVÁNÍ NA SLOVENSKU[1]

JAROSLAV VACULÍK

After the end of the First World War, the mood for re-emigration rose among foreign compatriots, not only in Central, Eastern and Southeastern Europe, but also in the USA. The greatest interest in re-emigration was among compatriots in Germany and Austria, which, like the defeated states, were in a bad economic situation. A similar situation was in Russia where a civil war broke out after the Bolshevik coup in November 1917.

Key words: Re-emigration; Czechs and Slovaks on abroud; Slovakia.

Cílem předložené studie je přiblížit Slovensko jako cílovou destinaci reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po Velké válce. Jde o referát, který měl být přednesen na konferenci v den 100. výročí vzniku společného státu, kterou pořádal 28. října 2018 Ústav státu a práva AV ČR. Pro náhlé onemocnění autora příspěvek nemohl být přednesen a tudíž nebyl ani publikován. Dosavadní česká a slovenská historiografie se problematikou zabývala jen okrajově.

Největší možnosti pro poválečnou reemigraci měly vzniknout na Slovensku, kde mělo být díky pozemkové reformě odstraněno výsadní postavení německých a maďarských velkostatkářů. Většina přidělené půdy připadla Slovákům a slovenským Maďarům (70 %), zbytek Čechům a Moravanům (29 %).[2] Do toho jsou započítáni i čeští a slovenští reemigranti z USA, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, Ruska, Maďarska a Polska. Slovenští reemigranti se dožadovali půdy ve svých rodných vesnicích, což ale pro velký zájem místního obyvatelstva o půdu nebylo reálné. Státní pozemkový úřad doporučoval osídlování zabraných velkostatků, kde byly zřizovány nové kolonie. Ty se ovšem nacházely v etnicky maďarském pohraničí na jižním Slovensku a jižní

[1] Stať navazuje na předchozí autorovy studie publikované v tomto sborníku. Srv. VACULÍK, J.: K repatriaci ruských legionářů v letech 1919–1920. SPPFŘSV, 32/2018/2, č. 2, s. 61–66; Týž. K podílu vojenské správy na repatriaci po Velké válce. SPPFŘSV, č. 32/2018/1, s. 39–46; Týž. K podílu vojenské správy na repatriaci Čechů a Slováků z Ruska po první světové válce. Sborník prací PdF, řada společenských věd, 31/2017/2, s. 50–54; Týž. K reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků ze Spojených států a Ruska po Velké válce. SPPFŘSV, č. 27/2013/2, s. 65–74. Z dalších statí téhož autora: Repatriacija češskich i slovackich vojennoplennych iz Rossii v načale 1920-ch gg. In: Slavjanskij sbornik, vyp. 13, 2015, s. 26–33; Týž. O repatriacii čechoslovackich legionov iz Rossii. In: Pervaja mirovaja vojna v istrii Rossii. Saratov 2015, s. 31–37; Týž. O repatriacii čechov i slovakov iz Rossii posle Velikoj vojny. In: Rossija – SSSR – RF v uslovijach reform i revoljucij XX-XXI vv. Saratov: Saratovskij gosudarstvennyj universitět, 2016, s. 139–145; Re-emigration of Czechs and Slovaks after World War I. and World War II. In: Resettlement and Extermination of the Populations. A syndrome of Modern History. Prague: The Institute of History, Czech Academy of Sciences, 2015, s. 445–470. Celkové shrnutí v autorově monografii: Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce. Brno 2014. Z dalších statí téhož autora: Uwagi w kwesti reemigracji i repatriacji do Republiki Czechoslowackiej po I wojnie światowej. In: Człowiek - Idea - Dzieło. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2013, s. 561–570; Týž. Příspěvek k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce. SPPFŘSV, č. 28/2014/2; Týž. Ještě k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce. SPPFŘSV, 28/2014/2, s. 55–71; Týž. Znovu k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků z Ruska po Velké válce. SPPFŘSV, 29/2015/1, s. 145–150.

[2] PROCHÁZKOVÁ, J.: *Čeští kolonisté na Slovensku v období první ČSR na příkladu kolonie Sülly (Šulany).* In: Český lid, *99,* 2012, č. 2, s. 175.

Podkarpatské Rusi. Vedle státní kolonizace probíhala i soukromá, kdy si uchazeči kupovali půdu přímo od velkostatkářů. Státní kolonizace byla zcela řízena Státním pozemkovým úřadem, který také zahájil výstavbu domků pro nové kolonisty. Reemigranti se v maďarském prostředí setkávali s nevraživostí místního obyvatelstva. Kolonisté mnohdy nezvládali hospodaření v nových podmínkách a měli problémy s realizací své produkce na přesyceném místním trhu, odtrženém od městských center špatnými komunikacemi. Kolonista potřeboval ke stavbě budov a pořízení hospodářského inventáře 100 tisíc korun, které obvykle získával bankovním úvěrem. Za půdu musel složit zálohu 20 tisíc korun.

Ministerstvo sociální péče (MSP) se snažilo brzdit návrat reemigrantů, kteří neměli dostatečné finanční prostředky, zajištěné ubytování, ani zaměstnání. MSP upozorňovalo, že hospodářské a politické poměry v ČSR neumožňují překotný návrat československých příslušníků z ciziny. Jejich rychlý návrat měl být proto brzděn. Žádalo, aby zastupitelské úřady zasílaly seznamy osob, které se chtěly vrátit. Ty se neměly vydávat na cestu dříve, než jim došlo sdělení MSP, že byl pro ně vyhledán byt a zaměstnání. Podle této teorie se však reemigrace neuskutečňovala, krajané se vraceli spontánně sami bez oficiálního souhlasu. MSP také ukládalo brzdit reemigraci ze zemí s vyšší životní úrovní.[3]

Reemigraci na Slovensko provádělo repatriační oddělení při úřadu ministra s plnou mocí pro správu Slovenska v Bratislavě (oddělení pro záležitosti zahraničních Čechoslováků). Nárok na návrat na státní náklady měli jen nemajetní příslušníci ČSR, kteří byli mimořádnými poměry nuceni přesídlit na území československého státu.[4] Koncem srpna 1920 zaslalo ministerstvo zahraničních věcí (MZV) zastupitelským úřadům oběžník, ve kterém se jasně pravilo, že „*vzhledem k hospodářským a politickým poměrům v RČS budiž snaha o překotný návrat československých příslušníků do vlasti zásadně brzděna*“.[5]

K regulaci návratu vystěhovalců na Slovensko zřídil ministr s plnou mocí pro správu Slovenska komisi, která jim měla opatřovat zaměstnání, podporovat jejich svépomocnou iniciativu a vytvářet vhodné životní podmínky. Reemigraci státních zaměstnanců bývalého Rakousko-Uherska provádělo ministerstvo veřejných prací. Úkolem reemigrace bylo umísťování navrátilců, včetně jejich použití jako „kolonizačního materiálu“ v pohraničí. Na státní náklad měli být přepravováni jen nemajetní příslušníci. Museli se zavázat, že náklady dopravy uhradí po usídlení v ČSR. Množství věcí určených k převozu nemělo přesahovat 4 tis. kg. ČSD povolovaly pro chudé reemigranty dopravné zdarma, pro nemajetné slevu 50 %. Dopravu majetku k nádraží a od nádraží si měl každý opatřit sám. Stravné bylo vypláceno jen ve výjimečných případech.[6] Ministerstvo vnitra požadovalo, aby do transportů byli výhradně přijímáni pouze českoslovenští státní příslušníci: „*Rozmnožuje se u nás počet nevítaných cizinců, nehledě k tomu, že se zvláště v takových případech jedná asi o osoby vyslané sem za agitačními účely.*“[7]

Pro pomoc slovenským reemigrantům vznikl v Bratislavě Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky v čele s ministerským radou dr. V. Dolejším jako předsedou.[8] Američtí reemigranti zřídili v Bratislavě také Repatriační stavební družstvo amerických Slováků a Čechů a Stavební družstvo zahraničních Čechoslováků, které rozhodnutím ministerské rady z 22. června 1922 obdržely od Poštovního šekového úřadu v Praze zápůjčku ve výši 700

[3] Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), V. sekce, k. 508, dopis MSP MZV z 23. 7. 1920.
[4] Tamtéž, MSP MZV ze 17. 8. 1920.
[5] Tamtéž, oběžník MZV ZÚ z 30. 8. 1920.
[6] NA, f. MSP, k. 3901, ministerstvo zahraničních věcí (dále jen MZV) zastupitelským úřadům (ZÚ) 17. 1. 1921.
[7] Tamtéž, dopis ministerstva vnitra (dále jen MV) repatriačnímu oddělení MNO z 24. 5. 1921.
[8] NA, f. MSP, k. 469, Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechoslováky.

tisíc Kč.[9] Na přídělové akci v rámci pozemkové reformy chtěly participovat také soukromé výdělečné společnosti. Jednou z nich byla Pozemková, realitní a úvěrová společnost Atlas, která chtěla zakoupit objekty pro americké Čechy a Slováky. K tomu Státní pozemkový úřad (SPÚ) sdělil, že *„přídělový zákon neobsahuje žádné ustanovení, které by dovolovalo, aby prováděcí akce přídělová byla cele nebo zčásti svěřena výdělečné společnosti“*.[10] SPÚ sdělil, že je ochoten přispěti k reemigraci tím, že by poskytl vracejícím se zemědělským dělníkům příděl půdy.[11]

Ministerstvo pro sjednocení zákonů navrhovalo pro reemigraci Čechů a Slováků z USA, Rakouska a Maďarska zřídit u ministerstva sociální péče stálou meziministerskou konferenci složenou z 5–7 členů, která by byla ve styku se Slovenskou ligou v Americe a Národním výborem vídeňských a dolnorakouských Čechů.[12] Naproti tomu ministerstvo obchodu (MO) zastávalo názor, že meziministerská komise *„nezdá se býti orgánem dosti pohyblivým pro praktické provádění akce“*.[13]

Meziministerská porada konaná v květnu 1920 v ministerstvu veřejných prací projednávala reemigraci vídeňských Čechů na Slovensko a na jižní Moravu. Ministr veřejných prací Antonín Hampl nejprve vylíčil hospodářské důvody, které nutily vídeňské Čechy hledat příznivější prostředí. Rakouský český poslanec František Dvořák konstatoval, že se původně vídeňští Češi stěhovat nechtěli. Ale pokles hospodářského významu Vídně po rozpadu Rakousko-Uherska je vedl k samovolnému stěhování, které bylo nezbytné změnit v plánovité. Dále hovořil o zřízení akciových společností pro výrobu stavebních hmot, truhlářství, oděvní, obuvnický a kovoprůmysl na Slovensku (Bratislava, Trenčín, Nitra, Prešov) a na Moravě (Moravská Ostrava, Olomouc, Břeclav). Ministr pro sjednocení zákonů a organizace správy dr. Milan Hodža navrhl zřízení Repatriačního úřadu nebo alespoň meziministerské komise. Podle ministra Hampla *„repatriace musí postupovat pozvolně, nutno hledat pozemky, schází materiál a peníze nejsou na vše“*.[14]

Součástí reemigrace Čechů a Slováků byl také návrat amerických Rusínů, kteří se v roce 1920 vraceli z New Yorku na Podkarpatskou Rus. Vezli s sebou dar amerických Rusínů – vlajku Podkarpatské Rusi, zvon Svobody a křesla, v nichž seděli prezident Masaryk a guvernér Žatkovič na kongresu Středoevropské unie v Pittsburgu.[15]

Vláda se 4. března 1921 usnesla, aby MO poskytlo Svazu slovenských obchodníků a průmyslníků vrátivších se z Ruska se sídlem v Turčianském Svätém Martině státní zápůjčku 3 mil. Kč. Zápůjčka byla vyplacena ministerstvu s plnou mocí pro správu Slovenska, aby byla předána Svazu k navázání a umožnění obchodních styků s Ruskem. Částky bylo použito na upsání akcií Československé akciové společnosti pro obchod, průmysl a hospodářství, ale bez pozitivního výsledku. Ze zápůjčky měl Svaz platit MO úrok 1,5 %, ale své závazky nesplnil. Nepostaral se o bezpečnost poskytnuté zápůjčky, úrok neplatil, takže částka 3 mil. Kč byla pro stát ztracena. Přesto Svaz žádal další zápůjčku 7 mil. Kč, což MO odmítlo, protože původní částky Svaz nepoužil k navázání obchodních styků s Ruskem, ale k sanaci akciové společnosti.[16]

Státní pomoc byla nezbytná i při kolonizaci zemědělských reemigrantů, o kterou pečoval Státní pozemkový úřad. Na SPÚ se akcí zabývaly čtyři odbory, a to odbor V/2, který řídil

[9] NA, f. PMR, k. 8325, dopis MSP Poštovnímu šekovému úřadu z 18. 8. 1922.
[10] NA, f. Národní rada česká (dále jen NRČ), k. 470, dopis SPÚ společnosti Atlas z 28. 6. 1922.
[11] NA, f. PMR, k. 209, dopis SPÚ PMR 7. 8. 1922.
[12] Tamtéž, k. 2825, Ministerstvo pro sjednocení zákonů PMR 5. 5. 1920.
[13] Tamtéž, MO PMR 28. 2. 1920.
[14] Tamtéž, k. 2825, relace o meziministerské poradě 6. 5. 1920.
[15] Tamtéž, záznam PMR 17. 6. 1920.
[16] Tamtéž, k. 496, MO PMR 17. 2. 1923.

kolonizační akci, odbor VI/1, který se zabýval umísťováním zemědělců při kolonizaci, odbor VI/2, který se věnoval péči o družstva kolonistů a reemigrantů a odbor VI/3 pečující o poskytování úvěru kolonistům.[17]

V rámci pozemkové reformy vzniklo na jižním Slovensku z dosavadních velkostatků 61 státních kolonií a 11 na jižní Podkarpatské Rusi. Byl to kraj uherské stepi s malými vesnicemi, osamělými dvory a rozsáhlými pastvinami s typickými vahadlovými studněmi. Z pustiny a bažin se měly stát úrodné lány a luka. Do zpustlých budov se stěhovali noví kolonisté, mezi nimi reemigranti, mj. z Ruska. Již počátkem listopadu 1923 po zorání pozemků oseli kolonisté část půdy žitem a pšenicí. Na jaře 1924 uhodily silné deště, takže první sklizeň nebyla úspěšná. Stavba budov byla v režii Stavebního a bytového družstva za součinnosti SPÚ a Kanceláře legií MNO.[18]

Byla to právě městská reemigrace vídeňských Čechů, která ztroskotala na cenách obydlí, jež při znehodnocené rakouské měně a československé drahotě dostoupily závažných výšek.[19] Řešení bytové otázky bylo jednou ze základních podmínek úspěšné reemigrace. Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechy a Slováky v Bratislavě upozorňoval na nutnost značných státních obětí ve prospěch nemajetných reemigrantů. Program výboru zdůrazňoval nutnost zmohutnění národní državy v ČSR a zesílení vnější a vnitřní bezpečnosti státu.

Američtí slovenští reemigranti byli většinou zemědělci, kteří netoužili bydlet na městské periferii, ale menšina průmyslových reemigrantů z USA byla dostatečně početná i kapitálově samostatná natolik, aby představovala dostatek koupěchtivých zájemců, kteří by se mohli usadit v Bratislavě. Např. krajanské družstvo v Chicagu hodlalo zřídit v Bratislavě továrnu se značným akciovým kapitálem, která potřebovala nejen vhodné dílny, ale i dělnické byty. Výbor navrhoval stavbu dělnické kolonie na vyvlastněných pozemcích, na jejichž stavbu by stát povolil přiměřený obnos. Výhodné podmínky pro nové stavby byly např. v Děvíně. Banka československých legií nabízela výboru ke koupi celou bytovou kolonii v Bratislavě „Na kolibě".

Reemigranti získali v cizině dostatek finančních prostředků k samostatnému podnikání v ČSR, k čemuž je vedla i vysoká hodnota dolaru. Pokud ovšem nenalezli podporu československého státu, odcházeli zpět do ciziny. Dle Výboru, Slovensko bylo neobývanou dosud panenskou Amerikou uprostřed Evropy: *„Geografická poloha Slovenska předurčuje tuto zemi, aby pro budoucí směnný a vývozní obchod s Balkánem a Východem stalo se hlavním překladištěm a průvodním jeho centrem."*[20]

Kancelář Výboru měla soupis různých podniků na Slovensku, v nichž se mohli uplatnit reemigranti. Dle výboru myšlenka reemigrace měla státotvorný význam: *„Československo Čechoslovákům!"* Cíl reemigrace považoval Výbor za národní. Proto měla být nutná péče státu o dobrovolně se navrátivší krajany, a to v součinnosti referátů ministerstev obchodu, průmyslu, zemědělství a veřejných prací, Masarykovy akademie práce, Slovenské ligy, Slovenské ligy v Americe i soukromých podniků. K zakládání nových podniků mělo být využito přírodního bohatství Slovenska. Výbor se považoval za kvazi právního ochránce reemigrantů. Zemědělští reemigranti z Ameriky měli, jako spolehliví a národně uvědomělí Slováci, představovat slovenskou národní državu na jižní hranici Slovenska: *„Pro osídlování tohoto území jsou naši dolnozemští a američtí zemědělci přímo vzornými!"*[21]

[17] NA, f. NRČ, 4. 470, oběžník SPÚ z 11. 10. 1922.

[18] KUŠTEK, Vladimír: *Obrázky z obcí Svoboda a Stráž pri Čope.* In: Podkarpatská Rus, 2013, č. 4, s. 6–7.

[19] Slovenský národný archiv (SNA), f. 5, Inštruktorát ministerstva sociálnej starostlivosti (MSS), Ústřední pomocný výbor pro zahraniční Čechy a Slováky v Bratislavě.

[20] Tamtéž.

[21] Tamtéž.

Pomocný výbor měl pro reemigranty vyhledat pozemky, provést jejich ocenění, organizovat nákupní družstva a sjednat souhlas s vyvlastněním a parcelací majetků podléhajících pozemkové reformě. O zakoupení půdy a přesídlení na jižní Slovensko projevili zájem také krajané z Horního Rakouska.

Američtí Slováci ustavili Kolonizační, úvěrní a obchodní družstvo v Bratislavě. S ním jednotliví kolonisté uzavírali kolonizační smlouvy, podle kterých jim družstvo dávalo do držby a užitku hospodářské usedlosti, na kterých družstvo mělo do deseti měsíců postavit obytné a hospodářské budovy.[22] Dále mělo družstvo opatřit usedlost potřebným živým a mrtvým inventářem. Cena pozemků byla tři tisíce Kč za jedno katastrální jitro (5755 m^2). Kolonista se zavazoval odevzdat družstvu každoročně úrodu z 50 % plochy a tu bylo družstvo povinno co nejvýhodněji zpeněžit. Po odečtu úroků a poplatku za režii byl zbytek připočten k čekatelskému vkladu, který kolonista musel složit ve výši 60 tis. Kč v hotovosti. Jakmile se obnos čekatelského vkladu vyrovnal celkovým nákladům, nabyl kolonista právo požadovat převod vlastnického práva ve svůj prospěch. Družstvo nebylo oprávněno zrušit smlouvu výpovědí, pokud kolonista řádně plnil své povinnosti.

Českoamerický týdeník Čechoslovák psal o Slovensku jako o zemi budoucnosti: *„Velké bohatství lesní a ohromné nezužitkované poklady nerostné musí se otevřít, aby poskytly lepší budoucnost chudému slováckému lidu“.*[23] Týdeník doporučoval reemigrantům, aby přišli do vlasti již s určitými plány, které by přispěly k hospodářskému vzestupu ČSR. Měli vytvořit družstva nebo akciové společnosti, které by pak zakládaly nové podniky, vykupovaly továrny a velkostatky a zužitkovaly lesy. Měl být zřízen Osídlovací úřad, který by umožňoval americkým Čechům a Slovákům jejich návrat.

Československý generální konzulát v New Yorku vykonal vše potřebné, aby usnadnil krajanům návrat do vlasti. Žadatel o československý pas musel předložit domovský nebo křestní list, dvě fotografie a dva formuláře žádosti o pas. Žadatelé nesměli cestovat do New Yorku dříve, dokud nedostali svoje pasy na jimi udané adresy.[24]

Podle časopisu Hospodář představovali američtí Češi a Slováci hospodářsky potentní skupinu: *„Člověk z Ameriky s úsporou 1-2 tis. USD by byl u nás zámožným člověkem.“*[25] Češi a Slováci v Americe nebyli jen dělníky, ale představovali i střední stav, byli obchodníky, rolníky a řemeslníky.

V lednu 1920 čekalo v USA několik tisíc Čechů a Slováků na odjezd do ČSR. Díky komplikovaným dopravním poměrům způsobeným válkou byly z Paříže do Prahy vypravovány týdně jen tři vlaky Orient Expresu, ve kterých bylo možné získat místenku jen prostřednictvím československé vojenské úřadovny v Paříži. Ostatní cestovali obyčejnými vlaky přes Švýcarsko a Rakousko. Ve vlaku platili francouzskými franky, československé peníze neměli. Hotely v Praze byly přeplněny, krajané byli překvapeni lácí ubytování i stravování. Mnoho krajanů mělo uspořeno 2–10 tisíc dolarů.[26]

Očekával se příchod na 100 tisíc Slováků z Ameriky, kteří měli přivézt finanční prostředky v hodnotě 100 mil. dolarů. Měli být také nositeli hospodářského pokroku.[27] Noviny ovšem poukazovaly, že odhad počtu navrátilců je přehnaný, neboť to neumožňovaly dopravní poměry.[28]

---

[22] SNA, f. 6, Expozitura ministerstva polnohospodárstva 1919–1929, k. 99.
[23] Čechoslovák, 20. 12. 1919, s. 6–7.
[24] Hospodář, 1920, č. 3.
[25] Hospodář, 1920, č. 5, s. 223.
[26] Čechoslovák, 31. 1. 1920, s. 1.
[27] Tamtéž, 28. 2. 1920, s. 7.
[28] Tamtéž, 10. 4. 1920, s. 11.

Reemigrace Čechů a Slováků do ČSR po Velké válce probíhala, na rozdíl od reemigrace po 2. světové válce, za mnohem obtížnějších podmínek. Zatímco po 2. válce byly získány osídlovací možnosti díky odsunu Němců z pohraničí českých zemí, po 1. válce sice proběhla pozemková reforma, ale ubytovací a pracovní možnosti bylo možné najít jen na venkově, především na německých a maďarských latifundiích.

(Zpracováno v rámci projektu GAČR 410/12/0142)

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.
katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: vaculik@ped.muni.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

ŠKOLSKÉ ZÁKONODÁRSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY (1918–1938) Z HLEDISKA NÁRODNOSTNÍCH MENŠIN

MIROSLAV JIREČEK

The goal of this report is to describe the form and development of school legislation in Czechoslovakia from the establishment of the Republic to its end followed by the origin of the so-called Second Republic in 1938 from the view of ethnic minorities. Attention is paid to the form of school legislation/ school systems: the possibility of the creation of schools for ethnic minorities and norms which had a strong impact on the schools or could be seen as important for them. The report also gives insight into particular types of school from the view of described issue.

Key words: school system; minorities; Czechoslovakia; First Republic; legislation.

Úvod

Cílem příspěvku je popsat podobu a vývoj československého školského zákonodárství od vzniku republiky v roce 1918 až do jejího konce a vzniku tzv. „druhé“ republiky v roce 1938 z hlediska národnostních menšin. Pozornost je věnována podobě školského zákonodárství – školské soustavě, možnosti vzniku škol národnostních menšin či normám, které měly pro školy menšin výrazný vliv či se z jejich pohledu mohly jevit jako podstatné. Text nabízí také pohled do osnov jednotlivých typů škol. Popsán a komparován je také počet škol národnostních menšin Československa. Sledováno je tedy školství jednotlivých národnostních menšin – zejména německé (23,3 % obyvatel dle sčítání v roce 1921) maďarské (5,6 %), ruské a rusínské (3,4 %), židovské (1,3 %) a polské (0,5 %), nikoli primárně segment, který byl nazýván jako menšinové školství. Menšinové školy[1] totiž mohly být v národnostně smíšených oblastech také československé.[2] Hovoří-li se v textu o menšinových školách, jsou tedy míněny tyto školy, tj. školy určité

[1] Menšinové školy byly zřizovány podle zákona ze 3. dubna 1919 (Zákon ze dne 3. dubna 1919 o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích. (Sbírky zákonů a nařízení č. 189). Věstník Ministerstva školství a národní osvěty (dále pouze MŠANO) 1, 1918–1919, sešit 5, s. 75–77.), případně podle norem starších.

[2] Na konci roku 1921/22 fungovalo v Československu 647 menšinových národních škol spravovaných MŠANO, z toho bylo s českou vyučovací řečí 633 škol (73 měšťanských a 560 obecných) a s německou vyučovací řečí 14 škol (1 měšťanská a 13 obecných) – viz Školy menšinové. Zápis do škol spravovaných MŠANO podle § 2 zákona ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n. (menšinových). Věstník MŠANO 4, 1922, sešit 1, s. 34. Ve školním roce 1922/23 fungovalo v českých zemích 714 menšinových s českým vyučovacím jazykem (625 obecných a 89 měšťanských) a 18 škol s německým vyučovacím jazykem (14 obecných a 4 měšťanské) – viz Výsledek zápisu na školách, spravovaných státem (menšinových). Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 1, s. 54. O rok později pak působilo v českých zemích 759 národních menšinových škol s českým vyučovacím jazykem spravovaných státem, počet těchto škol s německým vyučovacím jazykem se ve srovnání s předchozím rokem nezměnil – viz Výsledek zápisu na školách národních (menšinových), spravovaných státem. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 12, s. 685. Na Moravě byly pro české menšinové školy zřízeny čtyři samostatné „dohledací obvody“, konkrétně v Brně, Olomouci, Jihlavě a Znojmě. Viz Zřízení dohlédacích obvodů školních pro menšinové školy nákladem státu vydržované na Moravě (Č. 15.799, 25./V. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 12, s. 298–299.

národnosti v národnostně smíšených oblastech, kde tvořila tato národnost menšinu. Sledováno je celé území někdejšího Československa včetně Slovenska a Podkarpatské Rusi. Slováci nejsou v textu považováni za národnostní menšinu, dle dobové interpretace tvořily jednu z větví československého národa (s tím souvisí také využívání termínu československý jazyk, přičemž někdy bylo využíváno podkategorií „znění českého" a „znění slovenského").

Text je založen na studiu příslušných věstníků ministerstva školství a národní osvěty (dále pouze MŠANO), kde byly otiskovány zákonné normy z oblasti školství. Kromě toho je v nich možné nahlédnout také na další aspekty fungování škol menšin v Československu, když věstníky otiskovaly např. seznamy nových a zrušených škol a jejich poboček, přeměny na samostatné školy, rozdělení či rozšíření škol, vypsané konkurzy na školy s jednotlivými vyučovacími jazyky, jména členů zkušebních komisí na školách s jednotlivými vyučovacími jazyky, informace z německých odborů zemských školních rad, ale i jmenování řediteli či učiteli na těchto školách, odchody na odpočinek (dočasný či trvalý) a vyslovení uznání.

Postavení menšin v Československu

V Rakousko-Uhersku patřilo privilegované postavení Němcům a Maďarům. Po vzniku samostatného československého státu se situace otočila. Vznikl stát, kde rozhodující většinu zaujímali Češi a Slováci (vytvořen byl koncept československého národa), zatímco ostatní národnosti včetně dosud privilegovaných se ocitly v pozici menšin. Pro utvoření si základní představy o školství národnostních menšin je třeba věnovat pozornost základnímu zákonu státu, tedy ústavě. Ústava první republiky byla vydána v roce 1920.[3] Ochraně menšin (nejen národnostních, ale také náboženských a rasových) věnovala pozornost její šestá hlava. Ústava konstatovala v § 128, že *„Všichni státní občané republiky Československé jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledíc k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství."*[4] Toto ustanovení bylo specifikováno v dalších paragrafech. Ten s číslem 130 stanovoval: *„Pokud státním občanům přísluší podle všeobecných zákonů právo zakládati, říditi a spravovati vlastním nákladem ústavy lidumilné, náboženské a sociální, školy a jiné ústavy výchovné, jsou státní občané, nehledíc k národnosti, jazyku, náboženství a rase, sobě rovni a mohou v těchto ústavech volně používati svého jazyka a vykonávati svoje náboženství."*[5] Stěžejním byl z hlediska pohledu na školství menšin také následující paragraf, konstatující, že *„v městech a okresích, v nichž jest usedlý značný zlomek státních občanů československých jiného jazyka než československého, zaručuje se dětem těchto československých občanů ve veřejném vyučování v mezích všeobecné úpravy vyučovací přiměřená příležitost, by se jim dostalo vyučování v jejich vlastní řeči, při čemž vyučování československé řeči může býti stanoveno povinným."*[6] Další důležité ustanovení, týkající se hmotného zabezpečení těchto škol, stanovoval paragraf 132 konstatující, že *„pokud ve městech a okresích, v nichž jest usedlý značný zlomek státních občanů československých náležících k menšinám náboženským, národním a jazykovým, mají býti určité částky vynaloženy na výchovu, náboženství neb lidumilnost z veřejných fondů podle rozpočtu státního, rozpočtů obecních neb jiných veřejných, zabezpečuje se těmto menšinám*

[3] Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky (121/1920) Sb. Dostupné z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html

[4] Tamtéž.

[5] Tamtéž.

[6] Tamtéž.

v mezích všeobecných předpisů pro veřejnou správu platných přiměřený podíl na požitku a používání.“[7] Jako poslední z paragrafů ústavy, podstatný pro námi sledovanou problematiku, připomeňme ten nesoucí číslo 134, varující, že *„jakýkoli způsob násilného odnárodňování je nedovolený. Nešetření této zásady může zákon prohlásiti za jednání trestné.“*[8] Ústava tedy zaručovala nárok československých státních příslušníků jiného než československého jazyka na veřejné vyučování v jejich vlastní řeči.[9]

Zásady jazykového práva v Československu byly stanoveny jazykovým zákonem z roku 1920.[10] Podle tohoto zákona měl být oficiálním jazykem Československé republiky jazyk československý, stanoveny zde byly zásady, kdy bylo možné užívat jazyk národnostních menšin v kontaktu se soudy, úřady a dalšími státními orgány. S odkazem na mírovou smlouvu v St. Germain stanovoval jazykový zákon, že *„vyučování ve všech školách, zřízených pro příslušníky národních menšin, děje se jejich jazykem, rovněž kulturní instituce pro ně zřízené spravují se tímto jazykem.“*[11] Za národní a jazykovou menšinu byli považováni státní občané Československé republiky téhož, ale jiného než státního jazyka, kterých žilo podle výsledků posledního soupisu lidí nejméně 20 % obyvatel alespoň v jednom soudním okrese.[12] Soudy a úřady v těchto okresech měly být označeny na předním místě ve státním jazyce, kromě toho ale také v jazyce příslušné menšiny (menšin). Národnost dítěte měla být určena v první řadě národností manželského otce (nebyl-li zbaven otcovství, neopustil-li rodinu apod.),[13] u nemanželského dítěte pak příslušností matky (vyjma zvláštních okolností svědčících o odklonu dítěte od této národnosti).[14] Za povinnou školu byla pokládána pro děti ta škola, v jejímž obvodu dítě bydlelo. Pokud dítě bydlelo v obvodu více obecných škol, pokládala se pro něj za povinnou zpravidla ta, ve které bylo vyučováno v jazyce jeho národnosti (obvody škol různých vyučovacích jazyků se mohly zcela nebo zčásti krýt).[15]

Správa školství Československé republiky

Státu měla podle zákona[16] z roku 1920 náležet nejvyšší správa *„veškerého vychovávání a vyučování a dozor k němu“*. Správu škol zajišťovaly v českých zemích následující školní úřady – místní školní rady, okresní školní výbory, zemské školní rady MŠANO. Po určitý čas

[7] Tamtéž.

[8] Tamtéž.

[9] Vyloučení dětí neněmecké národnosti z Hlučínska z německých škol národních ve Slezsku. Věstník MŠANO 10, 1928, sešit 4, s. 176.

[10] Zákon 122/1920 Sb. ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé.
Dostupné z: https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1703&Section=1&IdPara=1&ParaC=2

[11] Tamtéž.

[12] Vládní nařízení ze dne 3. února 1926, jímž se provádí ústavní zákon jazykový pro obor ministerstev vnitra, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, pro veřejné korporace, podléhající těmto ministerstvům v republice Československé, jakož i pro úřady místní samosprávy. (Sb. z. a n. 1926; vyhlášeno dne 4. února 1926.). Věstník MŠANO 8, 1926, sešit 3, s. 40.

[13] Reklamace dětí (Morava). Věstník MŠANO 13, 1931, sešit 3, s. 93.

[14] Reklamace dětí podle § 20 zákona ze dne 27. listopadu 1905, č. 4 z. z. mor. ex. 1906 (Morava). Věstník MŠANO 13, 1931, sešit 5, s. 204.

[15] Výnos MŠANO ze dne 30. července 1937, č. 105.513-I, kterým se vydává školní a vyučovací řád pro školy obecné a měšťanské a pro školy (třídy) pomocné. Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 8, s. 286–363.

[16] Zákon ze dne 9. dubna 1920, jímž se upravuje správa školství. (Sb. z. a n. č. 292). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 22, s. 431–437.

bylo počítáno se zavedením žup, k tomu ale v reálu nedošlo.[17] Správa menšinových škol (viz dále) příslušela přímo ministerstvu,[18] nikoli úřadům nižších stolic.[19] V některých záležitostech se na ministerstvo měly obracet prostřednictvím příslušného okresního školního inspektora, který měl spis doplnit svým „úsudkem“ a návrhem.[20] Tyto školy tedy nepodléhaly místním školním radám a jejich orgánům.[21] Pro školy jiného vyučovacího jazyka než jazyk národností většiny, které nebyly školami menšinovými, mohlo být ale rozhodnuto o zřízení zvláštní místní školní rady.[22]

Na jednotlivých úrovních tedy vykonávaly dozor na národní školství (tj. školy obecné a měšťanské – viz dále) okresní[23] a zemští školní inspektoři, na školy menšinové dozírali inspektoři menšinových škol,[24] případně školní okresní inspektoři, kterým byl svěřen dozor nad určitými menšinovými školami.[25] Na místo místních školních rad, složených ze zástupců učitelů a občanů (obecních zastupitelstev), majících na starosti mimo jiné věcné potřeby školy a dozor na školní docházku, byly pro menšinové školy (tj. včetně československých škol v převážně německých oblastech) zřizovány místní školní výbory, kterým příslušely některé úkoly místních školních rad, zejména týkající se školní docházky a podporování učitelů v jejich povolání.[26] Místní školní výbor (pro menšinovou školu) se skládal ze zástupců školy a zástupců rodičů

[17] Vzniknout mělo 21 žup. Při každém župním úřadu měla vzniknout školní župní rada. Zástupci učitelů měli být voleni na župních konferencích učitelů obecných a měšťanských škol. V národně smíšených župách měli zvolit konference učitelů v župě jednoho zástupce, činil-li počet příslušníků menšiny podle posledního sčítání lidí alespoň 20 %, ostatní zástupci měli být zvoleni z řad národní většiny. Zástupci občanů měli být voleni župním zastupitelstvem podle zásady poměrného zastoupení. – viz Zákon ze dne 9. dubna 1920, jímž se upravuje správa školství (Sb. z. a n. č. 292). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 22, s. 432–434.

[18] Pro dozor jednotlivých typů škol měl být zřízen potřebný počet ministerských školních inspektorů – blíže Zákon ze dne 9. dubna 1920, jímž se upravuje správa školství (Sb. z. a n. č. 292). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 22, s. 436.

[19] K působnosti jednotlivých úřadů viz Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 253.

[20] Komu adresovati úřední podání. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 8, s. 158.

[21] Zákon ze dne 9. dubna 1920, jímž se upravuje správa školství (Sb. z. a n. č. 292). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 22, s. 431.

[22] Blíže Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920 o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinové). (Sb. z. a n. 1920, čís. 605.). Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 5, s. 262. Toto nařízení se týkalo českých zemí, na Slovensko a Podkarpatskou Rus se nevztahovalo.

[23] Stanoveny byly odměny pro okresní školní inspektory, kterým byl svěřen dozor nad veřejnými národními školami – viz O odměně za dozor na školách zřízených podle zákona ze dne 3. dubna 1919, č. 189 sb. z. a nař. (Č. 54.112, 15./XII. 1919). Věstník MŠANO 1, 1919–1920, sešit 1, s. 26.

[24] V obvodu působnosti každého menšinového (okresního) školního inspektora, jehož dozoru podléhalo více než 20 učitelů na menšinových školách, měly být ustanoveny kvalifikační komise. Školy z menších dozorčích obvodů měly být za účelem ustanovení kvalifikační komise přiděleny k obvodu nejbližšího menšinového (okresního) školního inspektora. Tyto kvalifikační komise měly být složeny z inspektora (jako předsedy) a ze zástupců učitelů, jmenovaných MŠANO na základě návrhů menšinových (okresních) školních inspektorů. Blíže viz Provedení článku IV. zákona ze dne 9. dubna 1920, č. 306 Sb. z. a n., kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a měšťanských; odchylky pro učitelstvo menšinových škol (Č. 31.446, 15./VII. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 15, s. 378.

[25] Rozdělení inspektorů na jednotlivé menšinové školy viz např. Výnos MŠANO ze dne 23. dubna 1925, č. 120.248/24-I, o dozoru na školy spravované státem podle § 2 zákona ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 5, s. 143–144; Výnos MŠANO ze dne 7. července 1926, č. 72.682, o dozoru na školy spravované podle § 2 zákona ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n. Věstník MŠANO 8, 1926, sešit 7, s. 221–222.

[26] Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920 o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinové) (Sb. z. a n. 1920, čís. 605.). Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 5, s. 264.

[27] K místním školním radám blíže Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920 o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinové). (Sb. z. a n. 1920, čís. 605.). Věstník MŠANO 5, 1923,

(jednalo se o čestné funkce).[27] Školní obec s větším počtem menšinových škol bylo možné se svolením ministra školství a národní osvěty rozdělit v několik školních obvodů, z nichž každý mohl být podřízen zvláštní školní radě.

Správa státních škol na Slovensku a Podkarpatské Rusi náležela přímo ministerstvu. V Bratislavě byl proto zřízen referát MŠANO.[28] Na Podkarpatské Rusi řídil školství odbor civilní správy Podkarpatské Rusi v Užhorodě.[29]

Zákon dále stanovoval, že veškerý věcný náklad na veřejné národní školství hradí školní obec, pokud nebylo dosavadními zákony stanoveno jinak. Ze státních peněz měl být hrazen náklad na vyučovací pomůcky, školní knihovny a ostatní náklady (zejména osobní). Stanoveno bylo, že menšinové školy jsou vydržovány nákladem státu.[30]

Národní menšiny se mohly zapojit do správy školství. MŠANO rozdělovalo svoji agendu – zvláště byl stanoven dozor na školy s československým a německým vyučovacím jazykem (Češi spadali pod české úředníky, Němci pod německé).[31] Také zemské školní rady byly v Čechách a na Moravě[32] rozčleněny na dvě sekce – českou a německou. Zemské školní rady se dále dělily do jednotlivých pedagogických referátů. Při zemské školní radě v Brně byly zřízeny následující pedagogické referáty: a) české a polské střední školy a ústavy učitelské, b) německé střední školy a ústavy učitelské, c) české školy národní, d) polské školy národní, e) německé školy národní.[33] Dělen byl také dozor a agenda zemských školních inspektorů na školy národní, a to do následujících sekcí: a) Země Česká, národní školy s československým jazykem vyučovacím, b) Země Česká, národní školy s německým jazykem vyučovacím, c) Země Moravskoslezská, národní školy s československým jazykem vyučovacím, d) Země Moravskoslezská, národní školy s německým jazykem vyučovacím, e) Země Moravskoslezská, národní školy s polským jazykem vyučovacím, f) Země Slovenská, g) Země Podkarpatoruská.[34] Zvláště byly jmenováni také předsedové zkušebních komisí pro zkoušky dospělosti pro školy s jednotlivými vyučovacími jazyky,[35] stejně tak byly stanoveny požadavky pro zkoušky učitelské způsobilosti

sešit 5, s. 264–266. Později MŠANO sbíralo zkušenosti o působnosti místních školních rad. Viz Výnos MŠANO ze dne 2. května 1923, č. 53.078-I, stran přípravných prací pro obnovu místních školních rad. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 5, s. 278.

28 Správa školství na Slovensku se od českých zemí výrazně lišila – viz např. Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 253.

29 Školská a osvětová činnost v Podkarpatské Rusi. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 2, s. 101.

30 Zákon ze dne 9. dubna 1920, jímž se upravuje správa školství (Sb. z. a n. č. 292). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 22, s. 437.

31 Rozdělení dozoru na střední školy a ústavy učitelské a na školy národní (obecné a měšťanské) v Čechách ze dne 4. října 1929, čís. 127.275-I. Věstník MŠANO 11, 1929, sešit 10, s. 309–314.

32 Existovala také Slezská zemská školní rada. Ta byla v roce 1928 zrušena a její působnost byla přenesena na zemskou školní radu v Brně. Záležitosti týkající se slezských škol s československým vyučovacím jazykem náležely do působnosti české sekce, záležitosti týkající se slezských škol s německým vyučovacím jazykem do působnosti sekce německé, záležitosti slezských škol s polským a jiným vyučovacím jazykem a některé další vybrané záležitosti pak do působnosti obou sekcí zemské školní rady. Viz Vládní nařízení ze dne 14. září 1928 o zrušení slezské zemské školní rady a o úpravě správy samostatných slezských školních fondů (Sb. z. a n. č. 159; vyhlášeno dne 22. září 1928.). Věstník MŠANO 10, 1928, sešit 10, s. 469.

33 Rozdělení pedagogických referátů při zemské školní radě v Brně. Věstník MŠANO 11, 1929, sešit 10, s. 314–316; Rozdělení pedagogických referátů pro německé střední školy a ústavy učitelské při zemské školní radě v Brně. Věstník MŠANO 13, 1931, sešit 8, s. 244.

34 Rozdělení zemského dozoru na školy národní. Věstník MŠANO 14, 1932, sešit 5, s. 73–76. K tomu také Dozor nad německými národními školami v Čechách. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 4, s. 83; Dozor nad německými národními školami v Čechách. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 10, s. 283.

35 Viz např. Zástupci MŠANO ve zkušebních komisích pro zkoušky dospělosti na obchodních akademiích. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 3, s. 61–62.

dle vyučovacího jazyka jednotlivých typů škol, stanoveny byly komise pro tyto zkoušky, a to zpravidla určené pro jeden vyučovací jazyk.[36] Zemské školní úřady měly vypracovávat souhrnné zprávy pro každý vyučovací jazyk zvlášť o všech zkušebních komisích svého správního obvodu.[37] Německá menšina měla také svoje vlastní školní okresy. Některé z nich ale byly v průběhu času zrušeny.[38] Zřizovány mohly být také školy soukromé. K tomu bylo třeba schválení zemských školních úřadů a splnění kvalifikace učitelů i dalších podmínek.[39] Svoje školy tak mohla mimo jiné zřizovat např. *Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*.[40] Tyto školy náležely pod dohled státní správy.

Pro zřízení školy obecné i měšťanské bylo samozřejmě třeba, aby byla obsazena učiteli. Proto bylo zákonem[41] ustanoveno, že předseda zemské školní rady má právo přikázat kteréhokoli učitele, aby převzal vyučování na kterékoli škole zřízené podle tohoto zákona.[42] Toto nařízení mělo velký význam také pro menšinové školy. Tak aby byl pro jednotlivé školní roky[43] zajištěn potřebný počet učitelů bylo podle výše zmíněného zákona z října 1919 požadováno, aby všechny okresní školní výbory v Čechách, na Moravě a ve Slezsku sestavily seznam všech učitelek a učitelů, kteří mohli být přikázáni na obecné a měšťanské menšinové školy či na školy na Slovensku, ve Slezsku apod. Z povinnosti vytvářet tento soupis byly vyjmuty právě školy menšinové. V nařízení bylo konstatováno: *„Od učitelů a učitelek, jichž se týče, očekávám, že vědomi jsouce si nezbytnosti, aby tam, kde toho nejvíc jest potřebí, totiž na Slovensku, ve Slezsku a v území smíšeném, opatřeny byly školy náležitým počtem zdatných pracovníků, uznají dočasnou službu v jmenovaných územích ze jednu z předních svých povinností k republice a že uposlechnou bez průtahu úředního přikázání.“*[44] Stejně tak měla ředitelství českých učitelských ústavů v Čechách a na Moravě ihned po skončení zkoušek učitelské dospělosti (tj. maturit) předložit seznam kandidátů, kteří úspěšně vykonali tuto zkoušku. Tito kandidáti měli být zároveň poučeni o významu menšinových škol a vyzváni, aby se hlásili o místa na těchto školách. Okresní školní výbory v Čechách a na Moravě měly čerstvé absolventy učitelských ústavů dosazovat na místa ve svém okrese pouze se svolením menšinového oddělení MŠANO.[45] Také pro střední školy bylo zjišťováno, které učitelské síly na jednotlivých školách jsou přebytečné.[46]

---

36 Výnos MŠANO ze dne 23. ledna 1935, čís. 56.827/34-I, jímž se vydává zkušební řád pro zkoušky učitelské způsobilosti pro obecné a měšťanské školy. Věstník MŠANO 17, 1935, sešit 2, s. 35–62.

37 Tamtéž, s. 36.

38 Viz Zrušení německého školního okresu poličského. (Č. 4111 pres., 8./XII. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 24, s. 624; Zrušení německého školního okresu českobudějovického. (Č. 4671 pres., 8./XII. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 24, s. 625.

39 Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 252.

40 Vyhláška MŠANO ze dne 7. srpna 1924 o novém církevním zřízení Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. (Sb. z. a n. čís. 209.). Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 11, s. 507–545.

41 Zákon ze dne 9. dubna 1920 o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích (Sb. z. a n. č. 295.). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 22, s. 438–439.

42 Problematiku přikazování na školy dále upravoval Zákon ze dne 29. října 1919, jímž ustanovují se zásady, podle nichž lze učitelstvo škol obecných a občanských dočasně přikázati na kterékoliv služební místo v území republiky československé (Sb. z. a n. č. 605.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 19, s. 384–385.

43 Viz např. Seznamy učitelstva a kandidátů učitelství pro místa na školách menšinových a pro školy na Slovensku a ve Slezsku (Č. 9098, 23./V. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 11, s. 269–270. Podobná nařízení vycházela také v dalších letech.

44 Seznamy učitelstva a kandidátu učitelství pro místa na školách menšinových a pro školy na Slovensku a ve Slezsku (Č. 9098, 23./V. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 11, s. 270.

45 Tamtéž.

46 Opatření pro začátek školního roku na středních školách (K čís. 3176 pres., 1./7. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 14, s. 358–359.

Vytváření těchto seznamů skončilo školním rokem 1926/27.[47] Učitelé ale mohli být na potřebné školy přikazováni i nadále (okresní školské výbory měly mít v patrnosti učitele způsobilé k přikázání, zejména osoby svobodné, přihlíženo ale mělo být zejména k dobrovolným žádostem). Neuposlechnutí přikázání učitelů mělo být disciplinárně stíháno. Každý učitel, který obdržel přikazovací dekret na menšinové školy, musel včas nastoupit na místo, na které byl přikázán. Teprve po nastoupení, mohli učitelé podat ze závažných důvodů žádost o zproštění této povinnosti směřovanou přes příslušného inspektora menšinových škol MŠANO. To následně o těchto žádostech rozhodovalo.[48] Přikázaný nebo přeložený učitel nemohl být krácen ve služebním postavení a ve svých stálých požitcích, hrazeny mu měly být cestovní výlohy spojené s nastoupením místa. Učitelé, kteří se chtěli vrátit na své původní místo, mohli být přeložení zproštěni zpravidla jen koncem školního roku, jejich původní místa nemohla být bez vědomí MŠANO definitivně obsazena.[49]

Zřizování škol a počty škol dle národností

Obecné školy

Povinná školní docházka začínala ve sledovaném období v šesti letech a trvala osm let. Základní vzdělávání poskytovaly školy obecné a měšťanské (tyto školy byly někdy označovány jako školy národní). Nižší obecná škola trvala pět let, dále mohly děti pokračovat ve školní docházce mimo jiné na vyšší obecné škole nebo na škole měšťanské (nazývána byla také školou občanskou), které trvaly tři roky. Měšťanská škola poskytovala vyšší vzdělání než škola obecná.

Dle zákona ze dne 3. dubna 1919[50] mohla být obecná škola zřízena v každé obci, ve které bylo podle tříletého průměru nejméně 40 školou povinných dětí, které by musely docházet do školy vzdálené více než čtyři kilometry. Vyučovací jazyk takové školy musel být stejný s mateřským jazykem těchto dětí. Navštěvování veřejné školy s jiným vyučovacím jazykem, než který odpovídal národnosti dítěte, mohlo být žádáno jen ze zvláštních důvodů, např. neznalo-li dítě jazyk své národnosti.[51] Jiná situace samozřejmě byla v situaci, kdy v lokalitě nebyla zřízena škola daného vyučovacího jazyka. O zřízení obecných škol (stejně jako škol měšťanských) rozhodoval předseda zemské školní rady nebo jím stanovený zástupce. Ze závažných důvodů mohlo MŠANO výjimečně stanovit, aby byly obecné (a stejně tak i měšťanské) školy zřízeny také pro menší počet žáků.[52] Školy obecné mohly být zrušeny, pokud bylo v lokalitě méně než stanovených 40 dětí povinných do této školy chodit, mohl být také zmenšen počet tříd a poboček těchto škol.[53]

[47] Viz Výnos MŠANO ze dne 3. března 1926, č. 12.046-I, o přikazování učitelstva škol obecných a občanských pro škol. rok 1926–1927. Věstník MŠANO 8, 1926, sešit 3, s. 62–63.

[48] Přikazování učitelů (učitelek) na školy menšinové pro školní rok 1923-24. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 6, s. 366.

[49] Výnos MŠANO ze dne 6. dubna 1927, čís. 22.290-I, o přikazování a překládání učitelstva škol obecných a občanských. Věstník MŠANO 9, 1927, sešit 4, s. 146–148.

[50] Zákon ze dne 3. dubna 1919 o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích (Sbírky zákonů a nařízení č. 189). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 5, s. 75–77.

[51] Reklamace dětí; Morava. Věstník MŠANO 12, 1930, sešit 2, s. 78.

[52] Blíže Zákon ze dne 3. dubna 1919 o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích (Sbírky zákonů a nařízení č. 189). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 5, s. 76.

[53] Tamtéž, s. 75–77.

Na Slovensku z dob monarchie existovala síť církevních škol. V obcích, kde církevní škola nebyla, musela být za splnění výše uvedené podmínky počtu žáků zřízena obecná škola (ta musela být zřízena také, nechtělo-li více než 30 rodičů posílat své děti do církevních škol).[54]

Zajímavé je, jakým způsobem byly stanoveny úkoly obecné školy, kde bylo bez dalšího definování operováno s pojmem národ. Osnovy konstatovaly, že *„škola je součástí společenského ústrojí národního, státního a lidského. Proto má vychovávati ke kulturním a mravním cílům, za kterými jde národ, stát a lidstvo. V souhlase s nimi a s neustálým zřením k skutečným životním poměrům má vésti žáky k přátelskému soužití, k demokratické družnosti a k účinné pomoci, k národní solidaritě a lidskosti a má vštěpovati mládeži přesvědčení, že na prospěchu a blahu občanů spočívá prospěch a blaho národa a státu. Národní výchova je důležitým prostředkem výchovy společenské, zejména občanské, která má vychovávati žactvo k vědomému a ochotnému plnění občanských povinností, k národnostní snášenlivosti a k oddanosti Československé republice.“*[55]

Mezi povinné vyučovací předměty na obecných školách byl podle tzv. malého školského zákona[56] z roku 1922 zařazen vyučovací jazyk,[57] další jazyky stanoveny jako povinné nebyly. Na německých školách měla být věnována patřičná pozornost mateřskému jazyku.[58] Konstatováno bylo: *„Poněvadž základem pravého vzdělání jest dokonalé ovládání jazyka mateřského, jest nezbytné, aby k tomuto cíli směřovalo veškeré vyučování. Jest tudíž povinností učitelů všech předmětů, aby nejen sami mluvili a psali řečí správnou a uhlazenou, nýbrž aby žádali totéž i od žáků.“*[59]

Dále „malý“ školský zákon stanovoval, že rozhodnutím župní školní rady (v přechodné době zemské školní rady a na Slovensku MŠANO)[60] a na školách spravovaných přímo MŠANO rozhodnutím tohoto ministerstva mohly být na obecných školách podle místní potřeby vyučovány jiné předměty jako nepovinné, zvláště se mělo jednat o československý jazyk, nebyl-li vyučovacím jazykem školy.[61] Nepovinným předmětům zavedeným na jednotlivých školách se měly učit pouze děti, jejichž rodiče nebo zákonní zástupci je na tento předmět přihlásili. Nepovinné předměty mohly

[54] Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 248.

[55] Výnos MŠANO ze dne 10. července 1933, č. 67.311/33-I, jímž se upravují a vyhlašují definitivní normální učebné osnovy pro obecné (ľudové) školy. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 7, s. 145.

[56] Zákon 226/1922 Sb. – Zákon ze dne 13. 7. 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských. Dostupné z: https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3020&Section=1&IdPara=1&ParaC=2 Viz také Zákon ze dne 26. června 1937, č. 176 Sb. z. a n., kterým se mění zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., o školách obecných a měšťanských. Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 7, s. 185; Prováděcí výnos MŠANO ze dne 12. července 1937, čís. 93.203-I k zákonu ze dne 26. června 1937, čís. 176 Sb. z. a n., kterým se mění zákon ze dne 13. července 1922, čís. 226 Sb. z. a n., o školách obecných a měšťanských. Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 7, s. 186–187.

[57] Osnovy z roku 1930 stanovovaly následujících vyučovací jazyky: a) československý, znění českého, b) československý, znění slovenského, c) německý, d) maďarský, e) polský, f) podkarpatoruský – viz Výnos MŠANO ze dne 6. května 1930, č. 47.415-I, jimž se upravují normální učebné osnovy pro školy obecné (ľudové). Věstník MŠANO 12, 1930, sešit 5, s. 175–294. Stejné vyučovací jazyky stanovovaly také osnovy pro obecné školy z roku 1933 – viz Výnos MŠANO ze dne 10. července 1933, č. 67.311/33-I, jímž se upravují a vyhlašují definitivní normální učebné osnovy pro obecné (ľudové) školy. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 7, s. 144–210. Zrušeno tak bylo mimo jiné nařízení zemské školní rady v Opavě z roku 1873 týkající se vyučování německému jazyku na neněmeckých obecných a měšťanských školách jako jazyka povinného, popřípadě vyučovacího. Označeno bylo za nezákonné odporující i zákonům bývalé monarchie – viz O zrušení nařízení t. zv. Zeynekových (Č. 12.912, 3./V. 1919). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 1, s. 55.

[58] Výnos MŠANO ze dne 4. července 1923, čís. 21.159-II, určený všem ústavům učitelským s německou řečí vyučovací, obsahující učebnou osnovu němčiny jakožto jazyka vyučovacího. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 8, s. 445–446.

[59] Tamtéž, s. 446.

[60] Župy a tedy také župní školní rady nebyly v Československu reálně zřízeny.

[61] Zákon 226/1922 Sb. – Zákon ze dne 13. 7. 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských. Dostupné z: https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3020&Section=1&IdPara=1&ParaC=2

být zavedeny pouze, přihlásilo-li se do nich alespoň 20 dětí a mohly-li býti vyučovány učiteli způsobilými pro výuku tohoto předmětu na daném stupni školy.[62] Zavedení nepovinných předmětů mělo být probráno také s vydržovateli škol. Dozorčí orgány měly přihlížet k tomu, aby bylo vyučování nepovinným předmětům zaváděno pouze tehdy, bylo-li možné očekávat, že bude opravdu úspěšné.[63] Předpisy o tom, na kterém stupni obecné školy a v jaké časové dotaci se má československému jazyku vyučovat, měly být obsaženy v osnovách.[64] Československý jazyk tedy nebyl na obecných školách povinným vyučovacím předmětem, což je poměrně překvapivé. Mezi nepovinné předměty mohly patřit kromě československého jazyka také jiné jazyky „v zemi obvyklé".[65] Na obecných školách s českým vyučovacím jazykem v Čechách mělo nepovinné vyučování německému jazyku začínat od začátku školního roku 1923/24 čtvrtým rokem (výjimky musela povolit zemská školní rada). Stejné platilo pro nepovinné vyučování českému jazyku na obecných školách s německým vyučovacím jazykem.[66] Tyto školy musely předložit návrhy nových osnov. V osnovách pro obecné školy z roku 1933 bylo specifikováno, že jako nepovinnému předmětu lze mimo jiné vyučovat druhému jazyku. Tím mělo být rozuměno *„na školách s československým jazykem vyučovacím v zemi České a Moravskoslezské jazyk německý, v zemi Slovenské jazyk podkarpatoruský, německý nebo maďarský, na školách s jiným vyučovacím jazykem než československým jazyk československý, pokud nebylo rozhodnutím MŠANO jeho vyučování ustanoveno pro tu kterou školu povinným."*[67] O zařazení československého jazyka na školách s jiným než československým jazykem (stejně tak o zařazení nepovinného vyučování jiných jazyků a ostatních nepovinných předmětů) na konkrétní stupeň, o jeho časové dotaci a tom, podle jakých osnov má být vyučován, měla vzhledem k místním poměrům, rozhodovat zemská školní rada, na Slovensku a Podkarpatské Rusi referát MŠANO, u škol spravovaných přímo MŠANO pak toto ministerstvo.[68] Při zařazení nepovinných předmětů nesměl být překročen maximální týdenní počet hodin.

Rozhodnutím MŠANO ale mohlo být podle „malého" školského zákona ustanoveno vyučování československému jazyku na vybraných obecných školách jako povinné. Odůvodněné návrhy měly být předkládány jednou ročně, a to vždy na konci května. Připojeno k nim mělo být vyjádření vydržovatelů školy.[69]

---

[62] Vládní nařízení ze dne 4. dubna 1925, kterým se provádí zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských (Sb. z. a n. 1925, č. 64). Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 5, s. 120. K problematice zavádění nepovinné výuky československého jazyka viz také Veřejná obecná škola s německým jazykem vyučovacím; vyučování československému jazyku jako nepovinnému předmětu. Věstník MŠANO 9, 1927, sešit 12, s. 535–536.

[63] Výnos MŠANO ze dne 15. května 1925, č. 16.137-I, kterým se vydávají prováděcí pokyny k zákonu ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských, a k vládnímu nařízení prováděcímu ze dne 4. dubna 1925, č. 64 Sb. z. a n. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 6, s. 169.

[64] Tamtéž.

[65] Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 252.

[66] Výnos zemské školní rady v Praze ze dne 19. března 1923, čís. III-A 2855/2 ai 1921-78.702 ai 1922, o úpravě nepovinného vyučování jazykům zemským na obecných školách v Čechách. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 4, s. 226. Výnos se netýkal škol přímo podřízených MŠANO a některých dalších škol. Dále upravovala norma Výnos zemské školní rady v Praze ze dne 23. listopadu 1933, čís. I-2135/3 ai 1933. č. z. š. r. 116.074 ai 1933, o úpravě nepovinného vyučování jazykům na obecných školách v zemi České. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 12, s. 309.

[67] Výnos MŠANO ze dne 10. července 1933, č. 67.311/33-I, jímž se upravují a vyhlašují definitivní normální učebné osnovy pro obecné (ľudové) školy. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 7, s. 147.

[68] Tamtéž.

[69] Výnos MŠANO ze dne 15. května 1925, č. 16.137-I, kterým se vydávají prováděcí pokyny k zákonu ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských, a k vládnímu nařízení prováděcímu ze dne 4. dubna 1925, č. 64 Sb. z. a n. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 6, s. 169.

Na počátku školního roku 1920/21 fungovalo v českých zemích (Čechy, Morava a Slezsko) celkem 9 623 obecných škol. Z toho bylo škol veřejných 9 445 (98,1 %), soukromých s právem veřejnosti 154 (1,6 %), soukromých bez práva veřejnosti 24 (0,3 %).[70] Porovnat můžeme počet škol, tříd a dětí na školách s jednotlivými vyučovacími jazyky na obecných školách a průměrný počet dětí jednotlivých národností ve státě na jednu školu a třídu (viz tabulka 1).

Tabulka 1. Počet škol, tříd a dětí na obecných školách v českých zemích na počátku školního roku 1920/21.

Vyučovací jazyk školy:	Počet			Průměrný počet žáků	
	škol	tříd	zapsaných dětí	škola	třída
česká	64,8 % (6 228)	66,4 % (20 303)	68,1 % (1 026 530)	168,8	50,6
německá	34,3 % (3 303)	32,4 % (9 917)	30,6 % (461 426)	139,7	46,5
česká a německá	0,0 % (4)	0,1 % (17)	0,0 % (394)	98,5	23,2
polská	0,9 % (87)	1,1 % (334)	1,3 % (18 619)	214,0	55,7
francouzská	0,0 % (1)	0,0 % (2)	0,0 % (27)	27	13,5
Celkem	9 623	30 573	1 506 996		

Zpracováno podle: Obecné školy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku počátkem školního roku 1920–1921. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 11, příloha, s. 85–87.

Z celkového počtu žáků na obecných školách ve školním roce 1920/21 bylo 99,2 % dětí československé státní příslušnosti, 0,8 % dětí cizí státní příslušnosti.[71] Na obecných školách v českých zemích bylo v tomto školním roce zapsáno celkem 1 506 996 dětí, z toho 67,9 % národnosti české, 30,4 %, německé, 1,4 % polské národnosti.[72] Porovnáme-li tato data s údaji obsaženými v tabulce 1, můžeme konstatovat, že škol s českým vyučovacím jazykem bylo o 3,1 % méně než dětí hlásících se k této národnosti, tříd s tímto vyučovacím jazykem o 1,5 % méně, zatímco dětí přihlášených na školách s tímto vyučovacím jazykem bylo o 0,2 % více. K německé národnosti se hlásilo 30,4 % dětí obecných škol, zatímco škol s tímto vyučovacím jazykem bylo k dispozici o 3,9 % více, tříd, kde bylo v tomto jazyce vyučováno pak o 2 % více. Na těchto školách bylo také přihlášeno o 0,2 % více dětí, než se hlásilo k německé národnosti. Horší situace se ukazuje pro děti polské národnosti, kterých bylo 1,4 %. Škol s polským

[70] Obecné školy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku počátkem školního roku 1920–1921. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 11, příloha, s. 85.

[71] Z nich navštěvovalo školy s německým vyučovacím jazykem 64,3 % (8 150 dětí), s českým 26,4 % (3 352 dětí), s polským 9,1 % (1 154 dětí), francouzským 0,2 % (26 dětí) a českým a německým 0,0 % (1 dítě) – viz tamtéž.

[72] Tamtéž, s. 85–87.

vyučovacím jazykem bylo ale o 0,5 % méně, tříd s tímto jazykem o 0,3 % méně, do škol s polským vyučovacím jazykem pak chodilo o 0,3 % méně dětí, než se k této národnosti hlásilo. Přijmeme-li tezi, že nižší počet žáků ve třídě, znamená komfortnější práci učitele a možnost pro kvalitnější výuku, pak je patrné, že v tomto školním roce měla výhodné postavení německá menšina, kde byl počet žáků o 2,8 žáka na třídu nižší oproti průměru, zatímco u škol s českým (československým) vyučovacím jazykem v českých zemích to bylo o 1,3 žáka na třídu více oproti průměru, u škol s polským vyučovacím jazykem pak dokonce o 6,4 žáka na třídu více oproti průměru. Patrné je tedy zachování komfortnější situace německé menšiny, pocházející z dob někdejší monarchie.

Zajímavé údaje poskytuje také srovnání, kolik žáků jednotlivých národností navštěvovalo školy s odlišnými vyučovacími jazyky (viz tabulka 2). Školy s německým vyučovacím jazykem navštěvoval větší podíl Čechů než Němců školy s českým vyučovacím jazykem. Školy s německým vyučovacím jazykem také navštěvoval vyšší podíl žáků židovské a polské národnosti. Tato statistika je narušena faktem, že židovské obyvatelstvo hlásilo svoji národnost z velké části jako německou či českou.

Tabulka 2. Srovnání počtu žáků jednotlivých národností na obecných školách s jednotlivými vyučovacími jazyky ve školním roce 1920/21.

Vyučovací jazyk školy:	Národnost					
	česká	německá	židovská	polská	ostatní	Celkem
česká	99,4 % 1 020 100	0,4 % 3 527	0,2 % 1 960	0,0 % 519	0,0 % 424	1 026 530
německá	0,8 % 3 487	98, 4 % 453 877	0,4 % 2 125	0,4 % 1 692	0,0 % 245	461 426
polská	0,4 % 81	0,5 % 97	0,1 % 16	99,0 % 18 423	0,0 % 2	18 619

Zpracováno podle: Obecné školy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku počátkem školního roku 1920–1921. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 11, příloha, s. 85–87.

Zajímavé srovnání nabízí také pohled na to, zda měly školy s jednotlivými vyučovacími jazyky vlastní budovu či zda jejich budovy byly označeny jako vhodné a na další charakteristiky školních budov (viz tabulka č. 3). V lepší situaci byly v těchto statistikách na počátku existence republiky školy s německým či polským vyučovacím jazykem než školy se státním vyučovacím jazykem.

Zajímavé je porovnat také statistiky, týkající se počtu vyučovacích místností. Těch připadlo průměrně na jednu obecnou školu s vyučovacím jazykem českým 31, německým 29 a polským 32. Jedna učebna připadala ve školním roce 1920/21 na 51 žáků, v případě škol s českým vyučovacím jazykem na 52,6 žáků, s německým na 47,5 žáků a s polským na 65,8 žáků.[73]

Na Slovensku byly obecné školy označovány jako školy ľudové. Početné zde byly v jižním pohraničním pásmu školy maďarské. Obecných škol s maďarským vyučovacím jazykem zde

[73] Tamtéž, s. 87.

Tabulka 3. Vybavení obecných škol budovami ve školním roce 1920/21.

Vyučovací jazyk školy:	Školní budova (část) určena k účelům vyučování		Školní budova (část) označena za		Školní budova (část) sloužila také k jiným než vyučovacím účelům	Zvláštní školní budovy (části) určené k vyučovacím účelům nemělo
	pouze pro tuto školu	spolu s jinou školou	vhodnou	nevhodnou		
český	77,8 % 4 848	17,2 % 1 071	89,6 % 5 303	10,4 % 616	16,4 % 1 024	5,0 % 309
německý	77,9 % 2573	21,4 % 708	96,4 % 3 163	3,6 % 118	10,7 % 355	0,7 % 22
polský	82,8 % 72	11,5 % 10	93,9 % 77	6,1 % 5	6,9 % 6	5,7 % 5
všechny školy	77,9 % 7 495	18,6 % 1 790	92,1 % 8 546	7,9 % 739	14,4 % 1 386	3,5 % 338

Zpracováno podle: Obecné školy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku počátkem školního roku 1920–1921. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 11, příloha, s. 85–87.

v roce 1921 fungovalo 760.[74] Ve třech týdenních vyučovacích hodinách zde měl být vyučován slovenský jazyk, objevovaly se ale obavy, že s jeho zavedením budou panovat těžkosti. Věstník MŠANO k tomu konstatoval: „*Učitelstvo těchto škol v celku koná svůj úkol, ale těžko se vžívá do situace vyvolané historickými událostmi převratovými, tj. novým státním útvarem. Stojí často pod vlivem nezodpovědných živlů, státu nepřátelských, kojených nadějemi na změnu dnešního stavu z blízkého zahraničí. (…) Při ustálení slovenského vyučovacího jazyka slovenských menšinových škol ústřední školská správa naráží na mnohé těžkosti – je řeč o nestátních školách, nemůže do věci přímo zasáhnout, udržovatel a plně zmaďarizovaný lid sám si toho nežádá, ba snaží se nápravu všemi možnými prostředky ztížit, odvolávajíc se na mírovou smlouvu, školskou autonomii, dané zákony a jmenuje takovéto pokračování utlačováním.*“[75] Stav těchto škol byl na počátku existence republiky neutěšený, a to jak v oblasti budov a vybavení, tak školní docházky.[76]

[74] Národné školy s maďarským vyučovacím jazykom na Slovensku. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 11, příloha, s. 87.
[75] Tamtéž.
[76] Tamtéž.

Měšťanské školy

Školy měšťanské (označovány byly také jako školy občanské) navazovaly na nižší pětileté školy obecné a fungovaly vedle vyšších obecných škol (školy měšťanské poskytovaly vyšší vzdělání než vyšší obecné školy). Ve většině případů existovaly na venkově osmileté obecné školy, ve městech a větších obcích pětileté obecné školy a tříleté měšťanské školy. Na Slovensku byly měšťanské školy zpočátku čtyřtřídní a pojily se ke čtvrtému ročníku obecné školy. Měšťanské školy mohly být zřízeny při těch obecných školách, do kterých chodilo alespoň 400 dětí ze školní obce. Vyučovací jazyk měšťanské školy měl být totožný s mateřským jazykem žáků. Měšťanská škola měla být zřízena alespoň jedna v každém politickém okrese. Jednalo se o zákonem stanovené minimum, zřízena byla ale hustější síť měšťanských škol, fungovaly i na větších vesnicích.[77] Měšťanské školy mohly být zrušeny, pokud do nich chodilo méně než 90 dětí.[78] Na Slovensku měly být měšťanské školy zřízeny obcemi nad pět tisíc obyvatel tam, kde to dovolily finanční prostředky. Většina měšťanských škol na Slovensku byla ale školami státními.[79]

Zákonem z roku 1935[80] byly zřízeny újezdní měšťanské školy.[81] Každé veřejné měšťanské škole byl přidělen obvod. Zákon zajišťoval přijetí dětí z tohoto obvodu („přiškoleného území"). Děti neměly mít do této školy zpravidla dále než pět kilometrů, tyto školy proto byly otevírány i ve velkých spádových obcích. Přesahoval-li obvod měšťanské školy (nebo souhrn obvodů několika škol) území školní obce, nenáležely tyto školy do působnosti školní obce a místní školní rady, ale byly pro ně vytvořeny školní újezdy – širší školní obce (poté se hovořilo o újezdních měšťanských školách), jejichž správním orgánem byly újezdní školní rady.[82] Byly-li ve školní obci či školním újezdě veřejné měšťanské školy různých vyučovacích jazyků, měly být obvody škol každého jazyka zpravidla shodné.

Chodit do veřejné měšťanské školy byly po této změně povinny děti československých státních občanů, mající trvalé bydliště v jejím obvodě, které vyhovovaly podmínkám, platným pro přijetí do této školy (tj. nenavštěvovaly střední školu či nebyly docházky z jiného důvodu zproštěny).[83] Újezdní měšťanské školy byly otevírány na úkor vyšších obecných škol. Přijetí na veřejné měšťanské školy školy neměla být na překážku ani neznalost vyučovacího jazyka (tato výhrada zůstala na základě zákonodárství někdejší monarchie zachována na území Moravy).

[77] Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 252.

[78] Zákon ze dne 3. dubna 1919 o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích (Sbírky zákonů a nařízení č. 189). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 5, s. 76–77.

[79] Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 252.

[80] Zákon ze dne 20. prosince 1935, kterým se mění a doplňují zákony o zřizování a vydržování veřejných měšťanských škol, o docházce do nich a jejich správě (Sb. z. a n. č. 233; vyhlášen dne 24. prosince 1935). Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 1, s. 2–8; Prováděcí výnos MŠANO ze dne 3. dubna 1936, čís. 44.677-I, k zákonu ze dne 20. prosince 1935, č. 233 Sb. z. a n., kterým se mění a doplňují zákony o zřizování a vydržování veřejných měšťanských škol, o docházce do nich a o jejich správě (tak zv. zákon o újezdních měšťanských školách). Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 4, s. 95–102.

[81] Újezdní školy (školy pro několik obcí) bylo možné zřizovat již dříve. Viz Zákon ze dne 9. dubna 1920, jímž se upravuje správa školství (Sb. z. a n. č. 292). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 22, s. 434–436.

[82] Blíže viz Zákon ze dne 20. prosince 1935, kterým se mění a doplňují zákony o zřizování a vydržování veřejných měšťanských škol, o docházce do nich a jejich správě (Sb. z. a n. č. 233; vyhlášen dne 24. prosince 1935). Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 1, s. 3; Vládní nařízení ze dne 24. června 1937 o újezdních školních radách (Sb. z. a n. č. 153; vyhlášeno dne 30. června 1937). Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 7, s. 180–185.

[83] Zákon ze dne 20. prosince 1935, kterým se mění a doplňují zákony o zřizování a vydržování veřejných měšťanských škol, o docházce do nich a jejich správě (Sb. z. a n. č. 233; vyhlášen dne 24. prosince 1935). Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 1, s. 6.

S tím v kontrastu byla podmínka požadující v druhém polotetí pátého ročníku obecné školy nejhůře trojku (v některých případech byla akceptována také čtyřka) z vyučovacího jazyka.[84]

Podle „malého“ školského zákona, vydaného roku 1922 patřil mezi povinné vyučovací předměty na měšťanských školách vyučovací jazyk s naukou o písemnostech. Na měšťanských školách s českým vyučovacím jazykem byl povinným předmětem německý jazyk. Na měšťanských školách s jiným než československým vyučovacím jazykem měla být žákům poskytnutna příležitost naučit se československý jazyk, vyučováno mu bylo zpravidla jako nepovinnému předmětu. Rozhodnutím MŠANO mohlo být vyučování československému jazyku ustanoveno pro zvolené školy jako povinné.[85] Československý jazyk měly vyučovat pouze náležitě způsobilé osoby.[86] Časovou dotaci pro vyučování československého jazyka na měšťanských školách s jiným než československým jazykem měly stanovit osnovy. Na měšťanských školách v Československu tedy byla po dlouhou dobu poměrně paradoxní situace spočívající v tom, že české děti se musely učit německy, ale vyučování státního, tedy „československého“ jazyka na školách s jinými vyučovacími jazyky povinné nebylo. Rozhodnutím patřičných státních orgánů mohly být na měšťanských školách vyučovány také nepovinné předměty, mimo jiné i další jazyky. Vyučován tak byl na některých měšťanských školách francouzský jazyk.[87]

Osnovy pro měšťanské školy z roku 1932 stanovovaly časovou dotaci pro vyučovací jazyk (v osnovách byly stanoveny tyto vyučovací jazyky – československý, podkarpatoruský, polský, německý, maďarský) i druhý jazyk (v osnovách stanoveny následující: československý znění českého pro školy s německým vyučovacím jazykem, československý znění slovenského pro školy s maďarským vyučovacím jazykem, podkarpatoruský pro školy s československým vyučovacím jazykem, německý pro školy s československým vyučovacím jazykem) a specifikovaly, že druhým jazykem se rozumí na školách s československým vyučovacím jazykem v zemi České a Moravskoslezské německý jazyk, v zemi Slovenské jazyk podkarpatoruský, německý nebo maďarský. Na školách s jiným vyučovacím jazykem než československým pak jazyk československý. Druhému jazyku mělo být vyučováno od prvního ročníku nepovinně kromě škol, na kterých bylo ustanoveno vyučování československému jazyku rozhodnutím MŠANO jako povinné.[88] V osnovách již tedy chybí ustanovení označující vyučování německého jazyka na měšťanských školách jako povinné. Nepovinně mohlo být zavedeno také vyučování dalším cizím jazykům (stanoveny byly osnovy těchto jazyků: polský, ruský, srbochorvatský, francouzský, anglický, latinský). Celkový počet vyučovacích hodin ale nesměl překročit stanovenou hranici.

Osnovy byly označovány jako „normální“ a byly společné pro všechny národnosti. Pro vyučovací předmět dějepis mělo být ve vzorových osnovách vytvářených zvláště pro školy české, německé a polské určeno učivo z národních dějin.[89] Také osnovy měšťanských škol

[84] Výnos MŠANO ze dne 6. dubna 1937, čís. 13.689-I, o přijímání žactva do měšťanských škol. Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 4, s. 93–96.

[85] Zákon 226/1922 Sb. – Zákon ze dne 13. 7. 1922, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských. Dostupné z: https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3020&Section=1&IdPara=1&ParaC=2

[86] Výnos MŠANO ze dne 15. května 1925, č. 16.137-I, kterým se vydávají prováděcí pokyny k zákonu ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských, a k vládnímu nařízení prováděcímu ze dne 4. dubna 1925, č. 64 Sb. z. a n. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 6, s. 169.

[87] Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 252.

[88] Výnos MŠANO ze dne 9. června 1932, č. 69.485-I, jímž se stanoví normální učebné osnovy pro měšťanské školy. Věstník MŠANO 14, 1932, sešit 6, s. 91.

[89] Viz O změně učebné osnovy zeměpisu a dějepisu na školách měšťanských (Č. 25.256. 7./VII. 1919). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 10, s. 163–165.

operovaly s nedefinovaným pojmem národ, když konstatovaly, že měšťanská škola „*především má pečovati o mravní vývoj žákovy osobnosti k mravní sebevládě a k pochopení odpovědnosti v občanském a lidském soužití, zejména k národnímu a státnímu celku. Proto vychovává žactvo k družnému soužití a k snášenlivosti a vede je k národní solidaritě a lidskosti. Národní výchova se stává důležitým prostředkem výchovy sociální, zejména občanské, jejímž cílem je vychovati žactvo k vědomému a ochotnému plnění občanských povinností a k oddanosti k československému státu. Výchova i vyučování buďte založeny na mravních zásadách obecně uznávaných a na ideích demokracie, jimiž je prodchnuta republikánská ústava československého státu.*“[90]

Pro měšťanské školy (a na ně navazující jednoroční učební kurzy – viz dále) byly v neklidných třicátých letech vydány seznamy povinné četby (tj. četby, které mohlo být na těchto školách užito), a to pro školy s vyučovacím jazykem československým (ve znění českém a slovenském), německým, maďarským[91] a polským.[92]

Na počátku školního roku 1920/21 fungovalo v Československu celkem 1 411 měšťanských škol. Z toho bylo škol veřejných 1 353 (95,9 %), soukromých s právem veřejnosti 53 (3,8 %), soukromých bez práva veřejnosti 5 (0,3 %). Pod společnou správou s jinou měšťanskou školou fungovalo 320 měšťanských škol (22,7 %), pod společnou správou s obecnou školou pak 569 (40,3 %) škol. Tabulka 4 ukazuje počet měšťanských škol, tříd a dětí na těchto školách s jednotlivými vyučovacími jazyky ve školním roce 1920/21.[93]

Z celkového počtu žáků měšťanských škol ve školním roce 1920/21 bylo 99,1 % dětí československé státní příslušnosti, 0,9 % dětí jiné státní příslušnosti.[94] Do měšťanských škol bylo v tomto školním roce přihlášeno celkem 254 133 žáků, z toho 71,0 % národnosti československé, 25,0 % německé, 1,8 % maďarské, 1,7 židovské, 0,3 % polské a 0,2 % ruské, rusínské nebo ukrajinské.[95] Porovnáme-li tyto údaje s daty obsaženými v tabulce 4 je patrné, že procentuální zastoupení škol a tříd s českým nebo slovenským vyučovacím jazykem bylo v porovnání s počty žáků hlásící se k těmto národnostem o něco málo nižší. Průměrný počet žáků na jednu třídu a školu byl vyšší než byl průměr všech škol. Horší zastoupení náleželo v těchto ohledech maďarské a polské menšině. Co se týče škol pro žáky rusínského (či ruského) jazyka, je situace zkreslena tím, že na Podkarpatské Rusi bylo měšťanských škol velmi málo. Průměrný počet žáků na jednu školu a třídu zde byl sice poměrně nízký, vzdělání, které nabízely měšťanské školy zde ale bylo oproti zbytku republiky hůře dostupné. Stejně jako v případě obecných škol, vychází, co se týče počtu škol, průměrného počtu žáků na školu a třídu situace také v případě škol měšťanských ve prospěch německé menšiny.

Zajímavé údaje poskytuje také srovnání, kolik žáků jednotlivých národností navštěvovalo školy s odlišnými vyučovacími jazyky (viz tabulka 5). Zatímco v českých zemích se jednalo v případě škol s českým, německým i polským vyučovacím jazykem o školy národnostně

[90] Výnos MŠANO ze dne 9. června 1932, č. 69.485-I, jímž se stanoví normální učebné osnovy pro měšťanské školy. Věstník MŠANO 14, 1932, sešit 6, s. 89.

[91] Výnos MŠANO ze dne 6. února 1934, čís. 4469-I, kterým se vydává seznam povinné souvislé četby pro žactvo měšťanských škol a jednoročních učebných kursů při nich. Věstník MŠANO 16, 1934, sešit 2, s. 40–43.

[92] Výnos MŠANO ze dne 8. července 1935, čís. 37.676-I, kterým se doplňuje seznam povinné souvislé četby pro žactvo měšťanských škol a jednoročních učebných kursů při nich. Věstník MŠANO 17, 1935, sešit 8, s. 168–169.

[93] Měšťanské (občanské) školy v československé republice počátkem školního roku 1920–21. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 12, příloha, s. 93.

[94] Z nich navštěvovalo školy s německým vyučovacím jazykem 76,2 % (1 706 dětí), s československým 20,0 % (447 dětí), s maďarským 2,2 % (50 dětí), s jiným jazykem 1,6 % (35 dětí) – viz tamtéž, s. 94.

[95] Tamtéž, s. 93–96.

Tabulka 4. Počet škol, tříd a dětí na měšťanských školách v Československu na počátku školního roku 1920/21.

Vyučovací jazyk školy:	Počet			Průměrný počet žáků	
	škol	tříd	zapsaných dětí	škola	třída
česká nebo slovenská	69,3 % (978)	69,7 % (3 751)	72 % (183 043)	187,2	48,8
rusínská (ruská)	0,6 % 8	0,6 % (32)	0,4 % (1 141)	142,6	35,7
německá	28,2 % (398)	27,1 % (1 462)	24,9 % (63 232)	158,9	43,3
maďarská	1,4 % (19)	1,7 % (90)	1,0 % (4 543)	239,1	50,5
polská	0,2 % (3)	0,1 % (8)	0,2 % (418)	139,3	52,3
slovenská a německá	0,1 % (2)	0,4 % (24)	0,3 % (855)	427,5	35,7
rusínská a maďarská	0,1 % (1)	0,1 % (4)	0,1 % (230)	230	57,5
německá a maďarská	0,1 % (2)	0,3 % (14)	0,3 % (671)	335,5	48,0
Celkem	1 411	5 385	254 133	180,1	47,2

Zpracováno podle: Měšťanské (občanské) školy v československé republice počátkem školního roku 1920–21. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 12, příloha, s. 93–96.

téměř monolitické, rozdílná situace byla u škol na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde studovalo na školách s československým a zejména s německým vyučovacím jazykem mnoho žáků, kteří se hlásili k židovské a maďarské národnosti. Také školy s maďarským vyučovacím jazykem využívaly ve značné míře děti, hlásící se k židovské národnosti, které svoje vlastní národností školy neměly. Patrná je špatná situace rusínské menšiny v oblasti vzdělávání, když školy s tímto vyučovacím jazykem navštěvovalo pouze 28 % žáků hlásících se k této národnosti. Na školách s rusínským vyučovacím jazykem byli nejvýrazněji zastoupeni žáci hlásící se k židovské národnosti, více než čtvrtinové zastoupení zde měly také děti hlásící se k maďarské národnosti.

Porovnat je možné také, kolik žáků měšťanských škol ve školním roce 1920/21 bylo již ve školou nepovinném věku. Celorepublikově jich bylo 21 984 (8,7 %), přičemž patrné jsou rozdíly mezi školami s jednotlivými vyučovacími jazyky – na školách s vyučovacím jazykem československým se jednalo o 9,1 %, německým 5,8 %, polským 6,5 %, maďarským 19,7 % a na

Tabulka 5. Srovnání počtu žáků jednotlivých národností na měšťanských školách ve školním roce 1920/21.

Vyučovací jazyk školy		Národnost							
		československá	německá	židovská	ruská, rusínská nebo ukrajinská	maďarská	polská	ostatní	Celkem
československý	v českých zemích	98,9 % 166 722	0,8 % 1 240	0,3 % 516				0,0 % 36	168 514
	na Slovensku a v Podkarpatské Rusi	83,6 % 12 143	3,3 % 478	8,2 % 1 190	0,1 % 10	4,7 % 690		0,0 % 18	14 529
rusínský (ruský)		2,5 % 29		41,8 % 477	28,0 % 320	26,7 % 304		1,0 % 11	1 141
německý	v českých zemích	1,8 % 1 110	96,7 % 60 663	0,9 % 571			0,6 % 381	0,0 % 25	62 750
	na Slovensku	3,8 % 18	53,1 % 256	20,3 % 98		22,6 % 109		0,2 % 1	482
maďarský		1,6 % 71	4,7 % 215	22,8 % 1 033	0,7 % 33	70,2 % 3 187		0,0 % 4	4 543
polský							*		418

Poznámky k tabulce: *Zdroj neuvádí konkrétní čísla, pouze poznámku, že na školách s polskou vyučovací řečí „byly vesměs děti národnosti polské“. Národnosti s nevyplněnými údaji jsou započítány do kolonky ostatní. Zpracováno podle: Měšťanské (občanské) školy v československé republice počátkem školního roku 1920–21. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 12, příloha, s. 93–96.

rusísnkých pak propastných 34,6 % žáků.[96] Také tyto údaje dokumentují špatnou situaci školství na Slovensku a Podkarpatské Rusi[97] na počátku existence Československé republiky.

Zajímavé srovnání nabízí také pohled na vybavení měšťanských škol budovami a jejich stav ve školním roce 1920/21 (viz tabulka 6).

[96] Tamtéž, s. 95.

[97] Ze 634 škol fungujících v roce 1918 na Podkarpatské Rusi jich bylo 553 s maďarským vyučovacím jazykem. Československá státní správa se zde musela vypořádat s nedostatkem školních budov, učitelů a jejich jazykovou kvalifikací, řešit musela školní docházku žáků (ve školním roce 1921/22 činil její průměr 60 %). V roce 1923 fungovalo na Podkarpatské Rusi 70 mateřských škol (51 rusínských, 3 československé, 1 německá, 1 rumunská, 14 maďarských), 705 obecných škol (542 rusínských, 123 maďarských, 18 československých, 7 rumunských, 13 německých a 2 hebrejské). Většina z těchto škol byla církevních. Dále zde působilo 12 měšťanských škol (9 s rusínským jazykem, 1 s československým, 1 s maďarským, u jedné jazyk neuveden), 4 střední školy (s rusínským vyučovacím jazykem s pobočnými maďarskými třídami), 3 učitelské ústavy (rusínského jazyka), 2 obchodní akademie, 2 dvoutřídní obchodní školy a 3 vyučovací dílny, které měly působit k podpoře domácího průmyslu. Maďaři tvořili asi 17 % obyvatel Podkarpatské Rusi, z celkového počtu tříd na obecných školách ale obsazovali 25,8 %, na měšťanských školách 33,3 %, na středních školách 44,7 % a na obchodních školách 33,3 % – ke stavu školství na Podkarpatské Rusi blíže Školská a osvětová činnost v Podkarpatské Rusi. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 2, s. 100–103.

Tabulka 6. Vybavení měšťanských škol budovami ve školním roce 1920/21.

Vyučovací jazyk školy:	Školní budova (část) určena k účelům vyučování		Školní budova (část) označena za		Školní budova (část) sloužila také k jiným než vyučovacím účelům	Zvláštní školní budovy (části) určené k vyučovacím účelům nemělo
	pouze pro tuto školu	spolu s jinou školou	vhodnou	nevhodnou		
československý	6,7 % 66	85,1 % 832	89,5 % 804	10,5 % 94	39,7 % 388	8,2 % 80
Rusínský (ruský)	37,5 % 3	37,5 % 3	100 % 6	0 % 0	50 % 3	25 % 2
německý	3,8 % 15	95,2 % 379	99,5 % 392	0,5 % 2	18,8 % 75	1 % 4
maďarský	57,9 % 11	36,8 % 7	94,4 % 17	5,6 % 1	21,1 % 4	5,3 % 1
polský	66,7 % 2	33,3 % 1	66,7 % 2	33,3 % 1	0 % 0	0 % 0
Všechny měšťanské školy	7 % 98	86,8 % 1 225	92,6 % 1 225	7,4 % 98	33,4 % 471	6,2 % 88

Zpracováno podle: Měšťanské (občanské) školy v československé republice počátkem školního roku 1920–21. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 12, příloha, s. 93–96.

Nadprůměrný stav, co se týče využívání budov pouze pro vlastní školu, vykazovaly školy s vyučovacími jazyky polským, maďarským a rusínským. Pod průměrem byly školy s vyučovacím jazykem československým a německým. Zvláštní školní budovy (části) určené k vyučování nemělo nadprůměrné procento škol s vyučovacími jazyky rusínským a československým. Co se týče vhodnosti školních budov (či jejich částí) vykazovaly nejlepší bilanci školy s vyučovacími jazyky rusínským, německým a maďarským. Pod celostátním průměrem se v této oblasti vyskytovaly školy s vyučovacími jazyky československým a polským. Školní budovy nebo jejich části sloužily k jiným než vyučovacím účelům u nadprůměrného procenta škol s vyučovacími jazyky rusínským a československým.

Komparovat můžeme také počet vyučovacích místností. Průměr všech škol činil čtyři učebny na jednu měšťanskou školu, a to na školu s vyučovacím jazykem českým nebo slovenským 3,9, rusínským (ruským) 3,6, německým 3,9, maďarským 4,8 a polským 3,0.[98] Jedna učebna připadla ve školním roce 1920/21 průměrně na 45,5 žáků, a to na na šklách s vyučovacím jazykem československým na 47,4, s rusínským (ruským) na 39,3, s německým na 40,6, s maďarským na 49,4, s polským na 46,4 žáků.

K měšťanským školám mohly být připojeny jednoroční učební kurzy (dále pouze JUK, někdy byly také označovány jako „čtvrté třídy"), určené pro děti, které chtěly doplnit a prohloubit své vzdělání, aby pokračovaly ve studiu na odborných školách nebo učitelských ústavech. Osnovy pro JUK byly vydány v roce 1924.[99] Mezi povinné předměty zde patřily vyučovací jazyk a druhý živý jazyk. Tím měla být na kurzech s československým vyučovacím jazykem němčina, na JUK s německým a polským vyučovacím jazykem v českých zemích čeština a na JUK s maďarským, německým a rusínským vyučovacím jazykem na Slovensku slovenština. Zařazeny mohly být také předměty nepovinné, mezi kterými osnovy uváděly francouzštinu nebo jiný živý jazyk. Nové osnovy pro JUK byly vydány v roce 1932.[100] Ty již opět operovaly s pojmem československý jazyk. Mezi povinné předměty byly podle osnov zařazeny vyučovací jazyk s naukou o písemnostech (stanoveny byly osnovy pro jazyky československý, podkarpatoruský, polský, německý a maďarský) a druhý jazyk. Tím měl být na JUK s československým vyučovacím jazykem v českých zemích německý jazyk, na Slovensku jazyk podkarpatoruský, německý nebo maďarský, v JUK s jiným vyučovacím jazykem než československým pak jazyk československý. Zavedeno mohlo být také vyučování nepovinných předmětů, mimo jiné i dalších cizích jazyků (osnovy uváděly francouzštinu, angličtinu, latinu nebo některý jazyk slovanský – konkrétně byly uvedeny jazyk polský, ruský a srbochorvatský). Překročen ale nesměl být stanovený maximální týdenní počet hodin.

Na počátku školního roku 1920/21 fungovalo v českých zemích dohromady 243 JUK, z čehož bylo 174 (71,6 %) českých a 69 (28,4 %) německých. Celkem navštěvovalo JUK v tomto školním roce 7 070 žáků, z čehož 5 625 žáků (79,6 %) školy s českým vyučovacím jazykem a 1 445 žáků (20,4 %) školy s německým vyučovacím jazykem.[101]

Střední školy

Po absolvování nižších obecných škol mohli žáci pokračovat také ve studiu na jedné z několika typů středních škol[102] – gymnáziu, reálném gymnáziu, vyšším reálném gymnáziu, reformním reálném gymnáziu (jednalo se o osmitřídní školy) nebo na reálce (sedmitřídní škola). Otázku podoby středních škol řešila komise pro školskou reformu, která měla také jazykovou subkomisy, která se zabývala tím, jakým cizím jazykům má být na střední škole vyučováno a jaký má být cíl jazykového vyučování na tomto typu škol.[103]

[98] Měšťanské (občanské) školy v československé republice počátkem školního roku 1920–21. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 12, příloha, s. 96.

[99] Výnos MŠANO ze dne 13. června 1924, čís. 65.983-I., jimž se vyhlašují osnovy pro jednoroční učebné kursy, připojené ke školám občanským. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 6, s. 309–313.

[100] Výnos MŠANO ze dne 9. června 1932, č. 71.393/32-I/1, jimž se vyhlašují normální učebné osnovy pro jednoroční učebné kursy připojené k měšťanským školám. Věstník MŠANO 14, 1932, sešit 6, s. 114–122.

[101] Měšťanské (občanské) školy v československé republice počátkem školního roku 1920–21. Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 12, příloha, s. 93–94.

[102] Viz např. Rozvrh předmětů a výtah z osnov k připravovanému zákonu o střední škole. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 11, s. 213–222.

[103] Pracovní komise při poradním sboru pro školskou reformu. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 4, s. 172–180; sešit 6, s. 344–350; sešit 7, s. 394–396.

Základ vyučování na všech typech středních škol tvořilo studium mateřského jazyka – kolem něho měla být soustředěna výuka v ostatních předmětech.[104] Na všech typech středních škol i na učitelských ústavech (viz dále) bez rozdílu vyučovacího jazyka byla podle zákona z roku 1923 výuka státního, tedy „československého" jazyka povinným předmětem.[105] Na školách s československým vyučovacím jazykem měl být jako druhý živý jazyk vyučován buď jako předmět povinný nebo nepovinný „jazyk některé národnosti stát obývající".[106] Podle osnov pro střední školy z roku 1927[107] tak měl být v českých zemích na gymnáziích, reformních reálných gymnáziích a reálkách[108] s československým vyučovacím jazykem vyučován jako povinný předmět německý jazyk, a to ve stejné (v případě reálek v Čechách téměř stejné) dotaci, jaká byla určena pro československý jazyk na německých gymnáziích (a to došlo ke snížení počtu hodin německého jazyka na středních školách s československým vyučovacím jazykem oproti dosavadnímu stavu). Na reálných gymnáziích v českých zemích byly jako vyučovací jazyky uvedeny československý, německý a polský, jako druhý jazyk pak československý a německý jazyk. Pro vyšší reálná gymnázia určovaly osnovy 29 hodin jazyka německého a 25 československého.[109]

[104] O normálních osnovách gymnasií, reálných gymnasií, škol reálných a vyšších reformních gymnasií v republice Československé (Č. 25.552, 14./VI. 1919.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 8, s. 136–141.

[105] Zákon ze dne 8. června 1923, kterým se upravuje vyučování jazyku státnímu jakož i jazykům národních menšin na školách středních a ústavech učitelských. (Sb. z. a n. 1923, č. 137). Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 8, s. 441–442.

[106] Těm žákům, kteří se opakováním dostali do třídy, kde státní jazyk již byl povinným předmětem, mohl profesorský sbor prominout přijímací zkoušku z tohoto předmětu, obdržel-li z něho žák v předcházejícím školním roce jako v předmětu nepovinném známku alespoň dostatečnou. Totéž platilo pro německý jazyk na těch školách s češtinou jako vyučovací řečí, na kterých byla postupně zaváděna němčina jako povinný předmět. – viz Výnos MŠANO ze dne 10. listopadu 1924, čís. 129.103-II, o prominutí přijímací zkoušky z povinného jazyka státního, po případě německého, těm žákům, kteří opakují třídu a měli z tohoto jazyka jako předmětu nepovinného známku aspoň dostatečnou. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 12, s. 588.

[107] Výnos MŠANO ze dne 17. června 1927, čís. 71.214-II, o změně osnov na středních školách. Věstník MŠANO 9, 1927, sešit 7, s. 233–240; Výnos MŠANO ze dne 30. srpna 1927, čís. 96.193-II, jímž se vydávají pokyny pro úpravu vyučování na středních školách podle osnov, změněných výnosem MŠANO ze dne 17. června 1927, čís. 71.214-II (Věstník 1927, čís. 69). Věstník MŠANO 9, 1927, sešit 9, s. 362–364. Osnovy byly později upraveny, když bylo mimo jiné omezeno vyučování latiny a francouzštiny a zdůrazněno vyučování československého a německého jazyka. Znalost těchto jazyků měla pomoci vzájemnému sblížení obyvatelstva státu. – srov. Výnos MŠANO ze dne 16. června 1930, č. 87.128-II, jimž se vyhlašuje normální přehled hodin třídy I. a II. gymnasií, reálných gymnasií, reformních reálných gymnasií, vyšších reálných gymnasií a reálek. Věstník MŠANO 12, 1930, sešit 7, s. 354–355; Výnos MŠANO ze dne 4. července 1930, sešit 96.897-II, jimž se vydávají některé pokyny k učebným osnovám pro první třídu všech typů středních škol a druhou třídu reformních reálných gymnasií a reálek pro školní rok 1930/31. Věstník MŠANO 12, 1930, sešit 7, s. 358–359; Výnos MŠANO ze dne 4. května 1932, čís. 55.475-II, jimž se vyhlašuje normální přehled hodin III. a IV. třídy gymnasií, reálných gymnasií, vyšších reálných gymnasií a IV. třídy reformních reálných gymnasií a reálek a doplňující pokyny k osnovám. Věstník MŠANO 14, 1932, sešit 5, s. 70–73. Od školního roku 1933/34 mělo být do doby, než bude provedena definitivní úprava normálních přehledů hodin a učebních osnov pro střední školy vyučováno podle „Návrhu učebných osnov pro střední školy" – viz také Výnos MŠANO ze dne 14. července 1933, sešit 4547-II, o učebních osnovách pro střední školy. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 7, s. 210; Výnos MŠANO ze dne 31. října 1933, č. 124.263-II, jímž se doplňuje výnos ze dne 14. července 1933, č. 4547/33-II, (Věstník min. XV., č. 52), o učebních osnovách pro střední školy. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 11, s. 295–296.

[108] Viz také Normální osnovy škol reálných na Moravě a ve Slezsku (Čís. 25. 633, 30./VII. 1919.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 11, s. 178–179.

[109] Osnovy tohoto typu škol byly od školního roku 1929/30 změněny, když zde bylo zavedeno také vyučování anglickému jazyku – viz Výnos MŠANO ze dne 18. dubna 1929, č. 38.060-II, jimž se pozměňuje výnos ze dne 17. června 1927, č. 71.214-II, Věstník č. 69, str. 233, pokud jde o normální přehled hodin pro vyšší reálná gymnasia. Věstník MŠANO 11, 1929, sešit 5, s. 126–127.

Jiná byla situace na Slovensku[110] – z důvodu, že se v době monarchie na středních školách na Slovensku žáci neučili mateřskému, tedy „československému" jazyku, měl být výuce tohoto jazyka věnován vyšší počet hodin. Zavedení cizího jazyka (myšlen jím byl „jazyk některé národnosti na území československé republiky nebo jazyk sousedního státu, aneb konečně jazyk západoevropský", stanoveny pro něj byly na jednotlivých typech škol pevné časové dotace) měl v souladu s místními potřebami a přáními navrhovat profesorský sbor.[111] Výuka cizího jazyka zde tedy nebyla povinná. Na středních školách s maďarským vyučovacím jazykem na Slovensku byl vyučován maďarský (tedy vyučovací) jazyk[112] a povinně jazyk československý, dále dle typu školy další jazyk. Na školách s rusínským vyučovacím jazykem na Podkarpatské Rusi byly mezi povinnými předměty zařazeny kromě československého jazyka také francouzský, „velkoruský" a latinský jazyk. Na školách s maďarským vyučovacím jazykem v této zemi pak jazyk československý a buď francouzský nebo anglický jazyk. Dle typu středních škol byly dále povinně vyučovány další jazyky, ať již klasické (latina, řečtina) či živé (francouzština, angličtina, italština nebo slovanský jazyk).[113]

Výnosy z roku 1937 bylo nařízeno, aby vyučování německému jazyku na středních školách s československým vyučovacím jazykem kladlo důraz hlavně na praktické znalosti absolventů středních škol.[114] Stejné mělo platit pro výuku československého jazyka na středních školách s vyučovacími jazyky německým, podkarpatoruským, maďarským a polským.[115] Cílem bylo, aby se krajané těchto národností dokázali domluvit a vyjdařovat obstojně své myšlenky, a to ústně i písemně. Stát se těmito předpisy snažil pomoci zažehnat národnostní rozpory, které v té době začínaly gradovat.

Přestupoval-li v Československu žák ze střední školy na jinou střední školu téhož typu ale jiného vyučovacího jazyka, který plně neznal a byl-li tento přestup náležitě odůvodněn, mohl být přijat bez přijímací zkoušky z vyučovacího jazyka. Takovýmto žákům měla být při vyučování věnována náležitá pozornost a chybějící zkoušku museli vykonat nejpozději do konce školního roku.[116] Při obsazování profesorských míst na středních školách nemělo být přihlíženo na to, zda jsou přihlášení domácími žadateli, nemělo se hledět ani na aspekty náboženské, národnostní apod., rozhodovat měla odborná kritéria.[117]

---

[110] Na Slovensku fungovalo ve školním roce 1918/19 30 státních středních škol s československým vyučovacím jazykem (2 gymnázia, 7 reformních reálných gymnázií, 15 reálných gymnázií, 5 reálek a 1 lyceum) s 3 808 žáky, o rok později studovalo na těchto školách 5 894 žáků – blíže Počet žactva na státních středních školách na Slovensku s vyučovacím jazykem československým. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 20, s. 418.

[111] O učebných osnovách gymnasií, reál. gymnasií, reformních gymnasií, škol reálných, lyceí a ústavů učitelských na Slovensku (Č. 38.985, 29./VIII. 1919.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 13, s. 216–219.

[112] Jeho osnovy viz Výnos MŠANO ze dne 6. dubna 1925, čís. 111.123/24-II., obsahující učebnou osnovu jazyka maďarského jakožto jazyka vyučovacího na středních školách. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 5, s. 134–138. Osnovy nepovinného maďarského jazyka na středních školách se slovenským vyučovacím jazykem viz Výnos MŠANO ze dne 8. října 1930, sešit 131.092-II., kterým se vydávají učebné osnovy jazyka maďarského jako předmětu nepovinného na středních školách s vyučovacím jazykem slovenským. Věstník MŠANO 12, 1930, sešit 10, s. 482.

[113] Srovnej také Učebné osnovy středních škol s německým a maďarským jazykem vyučovacím na Slovensku. Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 18, s. 300–301.

[114] Výnos MŠANO ze dne 11. října 1937, čís. 143.092/II, o praktickém výcviku v jazyku německém. Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 12, s. 422.

[115] Výnos MŠANO ze dne 19. ledna 1938, čís. 170.663/37-II, o praktickém výcviku v jazyku československém. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 2, s. 80.

[116] Viz Výnos MŠANO ze dne 28. prosince 1923, čís. 153.688-II., určený všem zemským školním radám, referátu MŠANO v Bratislavě a školskému odboru civilní správy Podkarpatské Rusi v Užhorodě, i ředitelstvím všech středních škol, o přestupu žáků ze střední školy na střední školu téhož typu s jiným jazykem vyučovacím. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 10, s. 163–165.

[117] O obsazování uprázdněných míst na školách středních a ústavech učitelských (Č. 49.484, 18./X. 1919.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 17, s. 334–336.

Ve školním roce 1918/19 působilo v českých zemích 74 gymnázií všech typů (se 131 pobočkami a 22 540 studenty) s českým vyučovacím jazykem a 58 (s 31 pobočkami a 12 955 studenty) s německým vyučovacím jazykem. Reálek s českým vyučovacím jazykem v tomto školním roce fungovalo 43 (186 poboček, 18 442 studentů) a s německým vyučovacím jazykem 35 (61 poboček, 9 435 studentů). V tomto školním roce fungovalo také 10 lyceí s českým vyučovacím jazykem (18 poboček, 2 746 žáků) a 15 s německým vyučovacím jazykem (6 poboček, 2 434 studentů).[118] Z tohoto počtu je patrná dosavadní privilegovanost německé menšiny, kdy počet jejich škol ve státě výrazně převyšoval jejich procentuální zastoupení. Polská menšina měla v českých zemích ve školním roce 1918/19 dvě střední školy se 4 pobočkami a 733 žáky.[119]

Již ve školním roce 1919/20 můžeme sledovat částečné narovnávání situace, když došlo k mírnému nárůstu počtu středních škol s českým vyučovacím jazykem a poklesu počtu středních škol s německým vyučovacím jazykem. V českých zemích působilo 173 středních škol s českým (57,7 %), 124 s německým (41,3 %) a 3 s polským vyučovacím jazykem (1,0 %).[120]

Ve školním roce 1920/21 působilo v českých zemích celkem 303 středních škol – z toho bylo 190 českých (62,7 %), 112 německých (37,0 %) a 1 polská (0,3 %). Na českých středních školách v tomto roce studovalo dohromady 56 983 studentů v 1 624 třídách (o 3 342 studentů a 112 tříd více než o rok dříve), na německých středních školách 24 140 studentů v 834 třídách (o 925 méně studentů a 25 tříd méně oproti předchozímu roku). Do českých tříd chodilo průměrně 35 žáků, do německých tříd 28 žáků.[121] O tom, že se poměr žáků na středních školách začal vyrovnávat reálnému zastoupení národností ve státě, svědčí statistika žáků zapsaných do prvních ročníků středních škol v českých zemích, kde ve školním roce 1920/21 studovalo 13 463 žáků českých (74,2 %), 4 576 německých (25,2 %) a 116 polských (0,6 %).[122]

Ve školním roce 1921/22 fungovalo na území Československa vyjma Podkarpatské Rusi dohromady 392 středních škol – z toho bylo českých 254 (64,7 %), německých 122 (31,1 %), maďarských 14 (3,5 %), polská 1 (0,3 %), rusínská 1 škola (0,3 %).[123] Československé školy navštěvovalo 71 636 žáků (70,9 %), měly 2 076 tříd (68 %), průměr žáků na třídu činil 34. Německé ústavy navštěvovalo 24 482 žáků (24,3 %), měly 874 tříd (28,5 %), průměr žáků na třídu činil 28. Maďarské střední školy navštěvovalo 4 149 žáků (4,1 %), měly 95 tříd (3,1 %), průměrně připadalo na třídu 43 žáků. Polské ústavy byly navštěvovány 541 žáky (0,6 %), měly 12 tříd (0,3 %). Rusínské střední školy pak navštěvovalo 105 žáků (0,1 %), měly 4 třídy (0,1 %).[124] Pro vysvětlení je třeba doplnit, že statistika je ovlivněna počtem židovských žáků navštěvujících školy s jednotlivými vyučovacími jazyky. Židé se často hlásili k jiné národnosti, více vypovídající je proto statistika udávající náboženství – k židovskému náboženství se ve školním roce 1921/22 hlásilo 8 106 studentů středních škol, z nichž na československé školy chodilo 2 848 (tj. 35,1 % Židů, kteří tvořili 4 % studentů těchto škol), na německé školy 4 032

[118] Počet žactva na českých středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku koncem škol. roku 1918/19. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 20, s. 412–415; Počet žactva na německých středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku koncem škol. roku 1918/19. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 20, s. 415–417.

[119] Viz Počet žactva na polských středních školách koncem škol. roku 1918/19. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 20, s. 417.

[120] Celkový přehled. I. Střední školy podle druhu, vydržovatele a vyučovacího jazyka. Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 4, s. 56.

[121] Blíže srovnej Statistika středního školství ve školním roce 1920–1921. Věstník MŠANO 2, 1919–1920, Příloha.

[122] Tamtéž, s. 11.

[123] Stav středního školství ve školním roce 1921–22. Věstník MŠANO 4, 1922, příloha.

[124] Tamtéž.

(tj. 49,8 % Židů, kteří tvořili 16,5 % žáků těchto škol), na maďarské školy 1 225 (tj. 15,1 % Židů, kteří tvořili 29,5 % žáků těchto škol), na rusínské střední školy chodil 1 žák hlásící se k židovskému náboženství.[125] Z popsaného vyplývá, že Židé tvořili výrazný podíl žáků zejména na školách s německým vyučovacím jazykem.

Na Podkarpatské Rusi působilo ve školním roce 1921/22 dohromady 7 středních škol (4 reálná gymnázia a 3 učitelské ústavy). Jednalo se o rusínské (ruské školy), často s pobočnými maďarskými třídami. Navštěvovalo je 928 Maďarů, 742 Rusínů, 58 Čechoslováků, 20 Němců a 49 příslušníků jiných náboženství. 42 z nich se hlásilo k židovskému náboženství.[126]

Učitelské ústavy

Po skočení povinné školní docházky mohli žáci pokračovat ve studiu mimo jiné na učitelských ústavech. Určeny byly pro děti od 15 let, nebyly tedy na úrovni dnešních vysokých škol. Mezi povinné předměty na tomto typu škol patřil vyučovací jazyk a druhý živý jazyk, kterým byl opět na školách s československým vyučovacím jazykem buď jako předmět povinný nebo nepovinný „jazyk některé národnosti v státu obývající“, na ostatních školách pak vždy státní jazyk jako povinný předmět. Později byla na učitelských ústavech s československým vyučovacím jazykem zavedena němčina jako povinný předmět, a to ve všech ročnících.[127]

Na českých učitelských ústavech byla brzy po ustanovení samostatného Československa zrušena povinná maturita z německého jazyka, nedostatečná známka z tohoto předmětu neměla být nadále překážkou v postupu do vyššího ročníku.[128] Od roku 1927 byl ale na státních učitelských ústavech opět zaveden německý jazyk na školách s československým jazykem a zároveň státní jazyk na školách s jiným vyučovacím jazykem než československým jako zkušební předmět při zkouškách učitelské způsobilosti.[129]

K učitelským ústavům mohly být přičleněny také dvouleté ústavy pro vzdělávání učitelek domácích nauk[130] nebo pro vzdělávání učitelek (pěstounek) mateřských škol. Mezi vyučovacími předměty byl zařazen vyučovací jazyk, na ústavech pro vzdělávání pěstounek mateřských škol pak také druhý živý jazyk.[131] Od začátku školního roku 1935/36 se stával československý jazyk povinným v prvních ročnících obou těchto typů škol s jiným vyučovacím jazykem než československým, od začátku školního roku 1936/37 pak také v druhém ročníku těchto škol.[132] Jako povinný předmět byl v obou ročnících zaveden také německý jazyk, a to ve stejné dotaci jako

[125] Tamtéž, s. 16.

[126] Tamtéž, s. 19–20.

[127] Zavedení povinného vyučování německého jazyka do všech ročníků učitelských ústavů potvrdily také nové osnovy z roku 1936 – viz Výnos MŠANO ze dne 19. srpna 1936, čís. 69.287-II, jímž se vyhlašuje učební osnova německého jazyka pro učitelské ústavy s československou řečí vyučovací. Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 9, s. 317–319.

[128] O zkouškách a známkách z jazyka německého na českých ústavech učitelských (Č. 18.431, 5./VI. 1919). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 8, s. 134.

[129] Blíže viz Výnos MŠANO ze dne 18. února 1927, čís. 153.146/26-II, o doplnění a změně předpisů pro zkoušku dospělosti na ústavech učitelských. Věstník MŠANO 9, 1927, sešit 3, s. 104–107; Výnos MŠANO ze dne 4. ledna 1928, čís. 150.970/27-II., jímž se zařazuje jazyk československý do zkušebních předmětů zkoušky dospělosti na středních školách s vyučovacím jazykem německým a maďarským. Věstník MŠANO 10, 1928, sešit 2, s. 63–64.

[130] Viz Organisační statut dvouletého ústavu pro vzdělání učitelek domácích nauk (Č. 29.387, 14./XI. 1919). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 18, s. 355–361.

[131] Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 259.

[132] Výnos MŠANO ze dne 7. června 1935, č. 56.542-II, jímž se zavádí československý jazyk jako povinný předmět na ústavy pro vzdělání učitelek domácích nauk a pro vzdělání učitelek mateřských škol s jiným vyučovacím jazykem než československým a vyhlašuje se zatímní učební osnova jazyka československého. Věstník MŠANO 17, 1935, sešit 7, s. 156–159.

státní jazyk.[133] S povolením MŠANO bylo možné zavést také výuku druhého cizího jazyka. Ústavy pro vzdělávání učitelek mateřských škol mohly fungovat také jako samostatné.

Průmyslové a odborné školy

Dalším typech škol, na kterém mohli žáci po skončení povinné školní docházky pokračovat ve studiu, byly školy průmyslové a odborné, které se snažily o propojení školy s praxí. Tyto školy se dělily do třech typů: 1) školy průmyslové, 2) školy odborné, 3) dívčí odborné školy rodinné a živnostenské.[134] Také zde bylo pamatováno jak na výuku státního jazyka, tak na výuku německého jazyka. Tak např. na mistrovských strojnických školách byly oba jazyky vyučovány mezi povinnými předměty, přičemž časová dotace německého jazyka na školách s československým vyučovacím jazykem se nelišila od časové dotace československého jazyka na školách s německým vyučovacím jazykem.[135]

Ve školním roce 1919/20 fungovalo v Československu 14 státních průmyslových škol s českým nebo slovenským vyučovacím jazykem a 10 s německým vyučovacím jazykem. Státních odborných škol bychom v tomto roce napočítali 20 s československým a 34 s německým jazykem. Ženských odborných škol působilo v tomtéž roce na území státu 45 s československým jazykem a 21 německých.[136] Ve školním roce 1933/34 v republice působily následující průmyslové a odborné školy – státních průmyslových škol bylo 22 československých, 10 německých, 1 maďarská. Státních odborných škol fungovalo v tomto školním roce 23 československých, 24 německých a 3 rusínské. Dále zde působilo 25 československých a 19 německých státních ústavů pro domácí průmysl. Navštěvovat bylo možné také 6 československých a 1 německou zemské průmyslové a odborné školy nebo 7 československých a 4 německé městské a soukromé průmyslové a odborné školy. Působilo zde také 1 572 československých, 533 německých, 64 maďarských, 27 rusínských, 13 polských samostatných živnostenských pokračovacích (učňovských) škol a 102 československých, 40 německých, 1 polská a 1 maďarská odborné školy pro ženská povolání.[137] V oblasti průmyslového a odborného školství je z výše uvedeného patrné velmi slušné zastoupení škol s německým jazykem.

Obchodní školy

Dále bylo možno doplnit si povinné vzdělání v rámci obchodního školství, kam byly řazeny: 1) obchodní akademie, 2) veřejné obchodní školy, 3) veřejné jednoroční kurzy.[138] Absolventi obchodních akademií měli být schopni věnovat se samostatnému obchodnímu podnikání. Učební osnovy obchodních akademií[139] stanovovaly povinně vyučovací jazyk (československý,

[133] Srov. Výnos MŠANO ze dne 15. března 1937, čís. 167.279/36-II, jímž se vydává organizační statut ústavu vzdělání učitelek mateřských škol. Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 5, s. 109–127.

[134] Blíže Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 260–272.

[135] Viz Výnos MŠANO ze dne 25. listopadu 1927, čís. 136.980-III, kterým se vydává učebná osnova mistrovské školy strojnické. Věstník MŠANO 9, 1927, sešit 12, s. 508–514.

[136] Statistika průmyslového a odborného školství v republice československé za školní rok 1918–19 a 1919–20. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 20, příloha.

[137] Stav odborného školství v republice Československé ve škol. roce 1933–34 sestavený MŠANO ke dni 30. dubna 1934. Věstník MŠANO, ročník 16, 1934, příloha, s. 40–42.

[138] Ke správě těchto škol viz Výnos MŠANO z 28. dubna 1933, čís. 16.435-III, o správě veřejných obchodních učilišť. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 5, s. 97–117.

[139] Vynesení MŠANO, jímž se zavádí na obchodních akademiích provisorní učebná osnova (Číš. 34 000, 7./V. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 10, s. 209–242; Normální učebná osnova veřejných obchodních škol (K bodu

německý nebo maďarský), kromě toho také německý jazyk (pro československé školy), češtinu (pro školy německé) nebo slovenštinu[140] (pro školy maďarské). Zvláštní pozornost měla být věnována také vyučování dalším cizím jazykům,[141] (představovaly další povinný předmět). Mezi nepovinné předměty pak byly zahrnuty mimo jiné německý těsnopis (pro československé a maďarské školy) nebo český těsnopis (pro německé školy) či konverzační kroužky v cizích jazycích. K obchodním akademiím či obchodním školám mohly být připojeny abiturientské kurzy, kde si mohli absolventi středních a vyšších průmyslových škol doplnit vzdělání. To, že na národnostní menšiny bylo v československém školském zákonodárství pamatováno, ukazuje následující úryvek z osnov obchodních akademií z roku 1921: *„Žák ať pozná v hlavních rysech jak všechny hodnoty všelidské, tak zvláště to, co vytvořil na poli vědy a umění národ, k němuž se hlásí. Na základě demokraticko-národním buď vštěpována láska a úcta k lidu, jeho řeči, jeho názorům, jeho umění a celému jeho životu vůbec. Žák poznejš takto, co v duševním vývoji národa je silného, zdravého, krásného a lidsky ušlechtilého, zkrátka kulturu svého vlastního národa.“*[142]

Pro ilustraci uvedeme počet obchodních škol s jednotlivými vyučovacími jazyky v Československu ve školních letech 1919/20 a 1922/23 a 1933/34. Poukážeme tak na vývojové tendence v počtu těchto škol, značící vysoké zastoupení škol německých a postupné zvyšování počtu škol československých. Ve školním roce 1919/20 fungovalo na území státu 17 obchodních akademií s československým a 9 s německým vyučovacím jazykem.[143] Ve školním roce 1922/23 fungovalo o pět československých akademií více, počet německých zůstal nezměněn a přibyla jedna akademie maďarská.[144] Ve školním roce 1933/34 fungovalo již 25 československých obchodních akademií, 10 německých, 2 maďarské a 1 rusínská.[145] Patrný je tedy výrazný nárůst počtu obchodních akademií s československým vyučovacím jazykem, přibyla také akademie německá, rusínská a maďarská.

Veřejné obchodní školy byly dvouletými učilišti, připravujícími dorost pro obchod se „zbožím středního rozsahu“. Těžiště osnov leželo samozřejmě v obchodních naukách. Mezi povinné předměty patřil vyučovací jazyk, němčina (pro československé školy) nebo československý jazyk (pro německé a maďarské školy). Mezi nepovinné předměty pak byly zahrnuty německá konverzace (na československých školách), česká konverzace (na německých školách) nebo slovenská konverzace (na maďarských školách). Na některých veřejných obchodních školách byla vyučována také francouzština, ruština, polština nebo srbochorvatština.[146] Přijímací zkouška na obchodní akademie a obchodní

XIV. výnosu č. 38.224, 2./V. 1922, č. Věstníku 83.). Věstník MŠANO 4, 1922, sešit 5, s. 210–222; Výnos MŠANO z 5. května 1931, čís. 49.448-III., o normální učebné osnově obchodních akademií. Věstník MŠANO 13, 1931, sešit 5, s. 159–182.

[140] Počínaje osnovami z roku 1922 již uváděn jazyk československý.

[141] V osnovách bylo uvedeno deset relativně povinných jazyků: německý, francouzský, anglický, bulharský, italský, maďarský, polský, rumunský, ruský, srbochorvatský a španělský. Nebylo ale nařízeno, aby každá akademie vyučovala všem těmto jazykům. Jednotlivé školy se měly omezovat na menší počet jazyků, a to těch, které vzhledem k sousedství cizích států a podle potřeby byly pro danou akademii nejdůležitější. Po vzájemné dohodě sousedních ústavů tak měla vznikat po této stránce účelná rozmanitost. Nejméně se musel každý žák učit dvěma cizím jazykům (později jednomu) podle nabídky a své volby.

[142] Vynesení MŠANO, jímž se zavádí na obchodních akademiích provisorní učebná osnova (Číš. 34 000, 7./V. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 10, s. 220.

[143] Výkaz o návštěvě státních škol obchodních a těch nestátních škol obchodních a kupeckých, které mají státní subvenci. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 18, s. 362–370.

[144] Výkaz o návštěvě státních škol obchodních a těch nestátních, které mají státní subvenci ve šk. roce 1922/23. Věstník MŠANO 4, 1922, Příloha.

[145] Stav odborného školství v republice Československé ve škol. roce 1933–34 sestavený MŠANO ke dni 30. dubna 1934. Věstník MŠANO, ročník 16, 1934, příloha, s. 40–42.

[146] Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 275.

školy byla konána mimo jiné z československého jazyka na německých školách a z německého jazyka na československých školách (přijati ale mohli být i žáci, kteří se tyto jazyky dosud neučili).[147]

Ve školním roce 1919/20 působilo v Československu 49 obchodních škol s československým jazykem, 19 s německým a 2 s maďarským.[148] Ve školním roce 1922/23 fungovaly o čtyři československé obchodní školy více, německé a maďarské po jedné ubylo.[149] Ve školním roce 1933/34 fungovaly jako samostatné 42 veřejných obchodních škol československých, 16 německých a 2 rusínské (další 20 československých, 9 německých a 1 maďarská byly připojeny k obchodním akademiím).[150]

Jednoroční kurzy byly určeny pro ty, kdo si chtěli praktické znalosti doplnit vědomostmi teoretickými. Ve školním roce 1919/20 působily v Československu 4 československé jednoroční obchodní školy a kurzy a 2 německé.[151] O rok později se počet vyrovnal, když přibyly dvě německé školy.[152] Ve školním roce 1933/34 pak v Československu působily 4 kurzy československé, 2 maďarské a 1 německý.[153]

Do obchodního školství patřily také kupecké pokračovací školy, dvouletá učiliště s osmi hodinami týdenního vyučování, do kterých byli přijímáni učňové obchodních živností.[154] Při obchodních školách a akademiích mohly být zřizovány také krátkodobé večerní kurzy, určené pro osoby zaměstnané v obchodě či družstevní školy. Ve školním roce 1919/20 působilo v Československu 61 československých pokračovacích škol kupeckých a 39 německých.[155] Ve školním roce 1922/23 fungovalo 73 těchto československých škol, 44 německých a 2 maďarské.[156] Ve školním roce 1933/34 pak 23 kupeckých škol s československým vyučovacím jazykem, 9 s německým, 2 s maďarským a 1 s rusínským jazykem.[157]

V Československu fungovalo také pomocné školství. V roce 1923 bylo možné navštěvovat 53 pomocných škol o 102 třídách (v 44 městech), z toho 69 tříd bylo českých (na Slovensku pomocné školy v této době nebyly), 31 německých, 1 polská a 1 rusínská.[158]

---

[147] Výnos MŠANO ze dne 6. března 1926, čís. 23.160-III, o zavedení přijímací zkoušky z francouzštiny na obchodních akademiích a fakultativní přijímací zkoušky z němčiny na československých a z jazyku československého na německých obchodních akademiích i veřejných obchodních školách. Věstník MŠANO 8, 1926, sešit 3, s. 63–66; Výnos MŠANO ze dne 6. května 1935, č. 41.960-III, kterým se mění výnos MŠANO ze dne 6. března 1926, č. 23.160-III o přijímacích zkouškách z němčiny na československých a z jazyka československého na německých obchodních akademiích a veřejných obchodních školách. Věstník MŠANO 17, 1935, sešit 6, s. 125.

[148] Výkaz o návštěvě státních škol obchodních a těch nestátních škol obchodních a kupeckých, které mají státní subvenci. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 18, s. 362–370.

[149] Výkaz o návštěvě státních škol obchodních a těch nestátních, které mají státní subvenci ve šk. roce 1922/23. Věstník MŠANO 4, 1922, Příloha.

[150] Stav odborného školství v republice Československé ve škol. roce 1933–34 sestavený MŠANO ke dni 30. dubna 1934. Věstník MŠANO, ročník 16, 1934, příloha, s. 40–42.

[151] Výkaz o návštěvě státních škol obchodních a těch nestátních škol obchodních a kupeckých, které mají státní subvenci. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 18, s. 362–370.

[152] Výkaz o návštěvě státních škol obchodních a těch nestátních škol obchodních a kupeckých, které mají státní subvenci. Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 1, s. 10–18.

[153] Stav odborného školství v republice Československé ve škol. roce 1933–34 sestavený MŠANO ke dni 30. dubna 1934. Věstník MŠANO, ročník 16, 1934, příloha, s. 40–42.

[154] Stručný informační přehled o školství národním, středním a odborném. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 5, s. 276.

[155] Výkaz o návštěvě státních škol obchodních a těch nestátních škol obchodních a kupeckých, které mají státní subvenci. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 18, s. 362–370.

[156] Výkaz o návštěvě státních škol obchodních a těch nestátních, které mají státní subvenci ve šk. roce 1922/23. Věstník MŠANO 4, 1922, Příloha.

[157] Stav odborného školství v republice Československé ve škol. roce 1933–34 sestavený MŠANO ke dni 30. dubna 1934. Věstník MŠANO, ročník 16, 1934, příloha, s. 40–42.

[158] Blíže Statistika pomocného školství Československé republiky. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 5, s. 312–314.

Vybrané aspekty československého školského zákonodárství z hlediska menšin

Příslušníci menšin se po 28. říjnu 1918 museli přizpůsobit zákonodárství nově vzniklého československého státu, který samozřejmě vyžadoval jejich loajalitu. Lze předpokládat, že některá nařízení zřejmě nebyla menšinami vítána s nadšením. Dle nařízení z listopadu 1918 měli všichni učitelé vykonat v nejbližší době následující slib: „*Slibuji, že budu své vychovatelské povinnosti podle nejlepšího svého svědomí vykonávati, mládež svěřenou k dobru, pravdě a krásnu vésti, že budu prospěch školství vždycky na zřeteli míti, že budu platné zákony a předpisy zachovávati, a že budu na svém místě ze všech sil k povznesení československé republiky pracovati.*“[159] Slib měl být slavnostně vykonán před zástupci okresních, případně jiných národních výborů. V srpnu roku 1919 pak byla nařízením vlády stanovena služební přísaha, kterou měli vykonávat nově ustanovení učitelé, správcové a ředitelé obecných a měšťanských škol.[160] Přísaha zněla: „*Přísahám a slibuji na svou čest a svědomí, že Československé republice budu vždy věren a její vlády poslušen, že budu veškeré státní zákony zachovávati, všechny své úřední povinnosti podle platných zákonů a nařízení vykonávati pilně, svědomitě a nestranně, úředního tajemství neprozradím a ve všem svém jednání jen prospěch státu a zájmu služby budu dbáti.*“[161] Přísahu přijímal úředník okresního školního úřadu. V únoru 1920 pak vyšel zákon,[162] který konstatoval, že bude dána těm učitelům, kteří slib dosud nesplnili, měsíční lhůta, aby tak učinili. Ten, kdo by tak bez nepřekonatelné překážky neučinil, ztrácel podle této normy „*svého místa a všech nároků na plat a výslužné pro sebe a svou rodinu.*“[163] Podrobnější ustanovení tohoto zákona přineslo nařízení[164] z dubna roku 1920, kterým byla měsíční lhůta stanovena na 1.–30. červen téhož roku. Služební slib učitelů měl být vykonán u předsedy příslušné školní rady, na Slovensku a Podkarpatské Rusi u příslušného školního inspektora. Zajímavé je, že přes fatální důsledky za nesložení tohoto slibu, bylo jeho vykonání označeno jako „dobrovolné“.[165] Slib měl být proveden také písemně. Učitelé a učitelky, kteří nebyli znalí československého jazyka, měli právo vykonat slib podle úředního německého (maďarského a ruského) textu. Úřady měly po uplynutí požadované lhůty vytvořit seznam učitelek a učitelů, kteří slib nevykonali a rozhodnout o výše uvedených důsledcích nevykonání slibu. Zproštěni této povinnosti byli učitelé, kteří již slib provedli podle výše uvedené normy z listopadu 1918. Datum složení slibu mělo být zaznamenáno v osobním průkaze každého učitele.[166]

Učiteli veřejných obecných nebo měšťanských škol mohli být ustanoveni pouze českoslovenští státní občané.[167] K loajalitě k novému státu měla vychovávat malým školským zákonem z roku 1922 (viz výše) nově zavedená občanská nauka a výchova. Obsahovat měla „*základní poznatky o státě československém, o státních formách a zřízeních vůbec a československých*

[159] O slibu profesorstva a učitelstva (Č. 320, 27./XI. 1918). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 1, s. 25.

[160] Nařízení vlády republiky československé ze dne 26. srpna 1919. O služební přísaze učitelstva škol obecných a občanských (měšťanských) (Sbírky zákonů a nařízení č. 495.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 15, s. 280.

[161] Tamtéž.

[162] Zákon ze dne 12. února 1920 o služebním slibu učitelstva škol obecných a občanských (Sb. z. a n. č. 103). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 20, s. 339–340.

[163] Tamtéž.

[164] O služebním slibu učitelstva (Č. 11.861/20, 10./IV. 1920.). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 9, s. 129–130.

[165] Tamtéž, s. 129.

[166] Tamtéž, s. 130. K problematice skládání učitelského slibu viz také O skládání slibů členů místních výborů školních (Čís. 11.764, 19./IV. 1921). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 9, s. 181.

[167] Blíže viz Státní občanství učitelů škol národních (Č. 123.642, 21./XI. 1922.). Věstník MŠANO 4, 1922, sešit 12, s. 502.

zvláště, (...) vésti k republikánské výchově občanstva československého tak, aby každý bez rozdílu a bez újmy národnosti i náboženství již od mládí schopen byl pochopiti nejen svá občanská práva, nýbrž i svoje občanské povinnosti k republice Československé, jejímž jest občanem. Občanská výchova má býti výchovou k demokracii, k lásce k národu, ke vzájemné snášenlivosti, úctě a lásce. Z tohoto důvodu všemu učitelstvu obecných [ľudových] a občanských škol budiž zakázáno dotýkati se nepřátelsky při vyučování kteréhokoliv přesvědčení a kterékoliv národnosti.“[168] Učivo předmětu pak zahrnovalo např. následující: *„Národ. Vlast. Miluj národ a vlast! Národní svornost. Buď snášenlivý! Važ si jazyka mateřského! Státní znak, vlajka a hymny. Vlastenectví, vlastenci.“*[169] Na školách měla být také rozšiřována znalost ústavy Československé republiky. Žáci těch tříd a ročníků, kde byl podáván povinný výklad ústavy, byli povinni opatřit si předepsané školní vydání ústavní listiny. Jelikož ale toto nebylo často plněno, byly ředitelství a správy škol upozorňovány, aby v této věci učinily náležitá opatření.[170] V roce 1930 mělo být na školách připomenuto v rámci jedné dopolední vyučovací hodiny 10. výročí přijetí ústavy Československé republiky. Žáci měli být poučeni o významu dne, proveden měl být výklad o ústavě a jejích „spravedlivých a demokratických zásadách“.[171]

Aby byli o významu republikánského zřízení, o působnosti a úkolech státu či obcí, o právech a povinnostech občanů apod. poučeni všichni obyvatelé, měly být v celém Československu pořádány bezplatné kurzy občanské výchovy.[172] V těchto kurzech měli být občané vychováváni „pro republiku“. Pořadatelským střediskem mělo být sídlo okresních soudů, postarat se měly o to, aby kurzy občanské výchovy pronikly do všech obcí v oblasti. Ustanovovány byly okresní osvětové sbory. Podle normy z roku 1919[173] měly být v okresech, kde žily národnostní menšiny, zřízeny pro ně samostatné osvětové okresní sbory. Pokud menšina v daném soudním okrese vykazovala podle posledního sčítání obyvatel méně než dva tisíce příslušníků, měla být přičleněna k sousednímu okresnímu osvětovému sboru. Pokud to národnostní poměry vyžadovaly, mohlo MŠANO určit tomuto menšinovému okresnímu osvětovému sboru jiné sídlo než místo, kde působil okresní soud (okresní zastupitelstvo). Pamatováno bylo také na situaci v jednotlivých obcích. Podle téhož nařízení měla být v každé obci, kde podle posledního sčítání obyvatel žilo alespoň 200 členů národnostní menšiny, ustanovena místní osvětová komise jazyka této menšiny. Tam, kde tohoto počtu členů národnostní menšiny dosaženo nebylo, ale k národnostní menšině se hlásilo alespoň 10 % obyvatelstva obce, měla být pro národnostní menšiny několika obcí zřízena obvodová osvětová komise.[174] Těmto komisím měl být udělován státní příspěvek prostřednictvím příslušného osvětového okresního sboru. Členy menšinového okresního sboru a místní nebo obvodové osvětové komise se mohl stát pouze člen národnostní menšiny.[175] Náklady na menšinové kurzy občanské výchovy měly být hrazeny stejně jako náklady na ostatní kurzy občanské výchovy. Věcné náklady (zejména místnost) měly být opa-

[168] Výnos MŠANO ze dne 11. dubna 1923, čís. 44.457-I, jímž se vyhlašují učebné osnovy občanské nauky a výchovy pro školy obecné, občanské a pro jednoroční kursy při školách občanských. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 4, s. 210.
[169] Tamtéž, s. 215.
[170] Ústava Československé republiky na školách. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 2, s. 56.
[171] Blíže Výnos MŠANO ze dne 24. ledna 1930, čís. 390 pres., o desátém výročí ústavy republiky Československé. Věstník MŠANO 12, 1930, sešit 2, s. 74.
[172] O organisaci lidových kursů občanské výchovy (Č. 13.878, 22./IV. 1919). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 7, s. 103–105.
[173] Organisace lidových kursů občanské výchovy pro národnostní menšiny (Č. 33.706, 11./VIII. 1919.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 12, s. 201.
[174] Blíže tamtéž.
[175] Tamtéž.

třeny obcemi. Pro obvodovou osvětovou komisi měl zajišťovat místnosti okresní osvětový menšinový sbor na poměrný účet zapojených obcí.[176]

Změna se se vznikem republiky dotkla dosud užívaných učebnic a procesu jejich schvalování. Konstatováno bylo, že *„učebné knihy středoškolské nevyhovují namnoze změněným poměrům státním“*.[177] Nově proto měla být schvalována také nezměněná vydání učebnic, z používaných knih mělo být odstraněno vše, co připomínalo bývalou monarchii. Od počátku školního roku 1921/22 měly být z výuky odstraněny všechny učebnice vydané v zahraničí.[178] Také další kroky našeho školského zákonodárství zřejmě nebyly doposud privilegovanými německou a maďarskou menšinou vítány příznivě. Tak např. žákovské knihovny na školách obecných a měšťanských měly být prohlédnuty a vyloučeny z nich měly být *„všecky tendenční knihy, které sloužily zájmům dynastickým a zájmům t. zv. širší vlasti.“*[179] Z veřejných obecních knihoven měl být vyloučen časopis *„Die Gemeindebücherei, Blätter für volkstümliches Büchereiwesen“*.[180]

Od roku 1925 začal být z úsporných důvodů vydáván Věstník MŠANO pouze ve státním jazyce.[181] Doposud byl vydáván také v neoficiálním německém překladu. I nadále přitom platila povinnost všech školních úřadů a škol bez rozdílu věstníky odebírat. I nadále měl být státním nakladatelstvím vydáván pro předplatitele německý překlad výňatku z úřední části věstníků s názvem *„Auszug aus dem Věstník ministerstva školství a národní osvěty“*.[182] V kontrastu s tím byli žáci 6.–8. ročníku obecných škol, všichni žáci škol měšťanských a žáci 1.–4. ročníku středních škol zdarma obdarováni výtiskem pamětního spisku „T. G. Masaryk“ (vyšel k 75. narozeninám prezidenta).[183] Text byl vydán v *„mateřské řeči žáků, t. j. česky, slovensky, rusínsky, polsky, německy, maďarsky a rumunsky.“* Na všech školách v republice mělo být také důstojně oslaveno *„vřelým a prostým způsobem, jenž by odpovídal místním poměrům“* výročí narození prezidenta T. G. Masaryka.[184] Později byly slaveny také narozeniny prezidenta Edvarda Beneše.[185] Portréty obou státníků měly být umístěny v učebnách, sborovnách a ředitelnách.[186]

---

[176] Tamtéž.

[177] O učebnicích středoškolských (Č. 55.900, 18./XII. 1919.). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 1, s. 2.

[178] Tamtéž. K tomu viz také Výnos MŠANO ze dne 15. října 1923, čís. 121.648-II, o schvalování učebnic, vydaných v cizozemsku. Věstník MŠANO 5, 1923, sešit 11, s. 589.

[179] O prohlídce žákovských knihoven na školách obecných a měšťanských (Č. 10.407. 7./III. 1919.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 1, s. 38.

[180] Vyloučení časopisu „Die Gemeindebücherei“ z veřejných knihoven obecních. Věstník MŠANO 17, 1935, sešit 12, s. 231.

[181] Pod pojmem oficiální státní jazyk měl být rozuměn „jazyk československý“, tam kde to bylo třeba, mohla být připojena doložka „znění české“ nebo „po česku“, popř. „znění slovenské“ nebo „po slovensku“ – viz Výnos MŠANO ze dne 7. května 1925, čís. 3711 pres., o užívání obratu „jazyk československý“. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 5, s. 145.

[182] Upozornění. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 1, s. 1.

[183] Upozornění všem okresním školním výborům (inspektorátům) a ředitelstvím středních škol! Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 2, s. 64.

[184] O oslavě 70. výročí presidenta republiky (Č. 9147, 17./II. 1920.). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 5, s. 71. Podobné normy vycházely pravidelně také v dalších letech.

[185] Výnos MŠANO ze dne 9. května 1936, čís. 59.839-I, o oslavě narozenin presidenta Československé republiky. Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 5, s. 134. Podobné normy vycházely také v dalších letech.

[186] Viz Výnos MŠANO ze dne 8. února 1937, čís. 14.754-V, o směrnicích pro vydání a umístění oficiálního portrétu presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše. Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 2, s. 40; Výnos MŠANO ze dne 2. června 1937, čís. 43.465-V, o směrnicích pro umístění oficiálního portretu presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše. Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 6, s. 155.

Při příležitosti 85. narozenin T. G. Masaryka byl dokonce vyhlášen den volna.[187] Na druhou stranu na všech školách bez rozdílu vyučovacího jazyka mělo být vzpomenuto 100. výročí úmrtí významného německého spisovatele J. W. Goetha.[188]

Do inventáře každé školy měla být zařazena alespoň jedna státní vlajka nebo prapor ve státních barvách. Musely být přitom udržovány v dobrém stavu a ve stanovených dnech vyvěšovány.[189] Využity mohly být pouze státní vlajky (prapory) nebo prapory v zemských barvách (ty ale musely být umístěny po levé straně státní vlajky či pod státní vlajkou). Při všech oficiálních školních slavnostech měla být zpívána československá státní hymna. Proto bylo MŠANO vydáno její československé, německé, maďarské a následně také polské znění, které měly být zpívány ve školách příslušného vyučovacího jazyka.[190]

Na základě zákona[191] z července roku 1919 měly být pro doplnění vzdělanosti obyvatelstva zřizovány obcemi veřejné knihovny s naučnou i zábavnou četbou. Zákon pamatoval také na menšiny, když konstatoval, že *„v politických obcích s národními menšinami budiž zřízena i pro menšinu knihovna zvláštní nebo zvláštní oddělení knihovny všeobecné, když tyto menšiny vykazují aspoň 400 osob podle posledního sčítání lidu, pokud se týče, když v obcích těch je veřejná menšinová škola. Pro menšiny, nevyhovující těmto podmínkám, ale dosahující aspoň 10% všeho obyvatelstva, budiž zřízena vždy pro několik obcí knihovna společná s poměrným příspěvkem každé zúčastněné obce. (...) Nezřídí-li obec menšinovou knihovnu (...), může takovou knihovnu zříditi ministerstvo školství a národní osvěty samo na útraty obce.“*[192] Pro knihovny měly být zřízeny knihovní rady, přičemž pro menšinové knihovny (i byly-li pouhým oddělením všeobecné knihovny) měly být zřízeny zvláštní knihovní rady, jejíž všichni členové měli být příslušníky národnostní menšiny, pro kterou byla knihovna zřizována.[193] Náklady na četbu jazyka národnostní menšiny hrazené z prostředků politické obce měly odpovídat počtu příslušníků národnostní menšiny zjištěného posledním úředním sčítáním obyvatel. Podle dalšího nařízení neměli být mezi příslušníky národnostní menšiny zahrnováni cizí státní příslušníci mluvící jazykem národnostní menšiny ve státě.[194] Cizí státní příslušníci ale mohli veřejné knihovny využívat, stejně tak mohli navštěvovat českosloven-

[187] Výnos MŠANO ze dne 5. února 1935, čís. 681 pres., stran oslavy 85. narozenin pana presidenta Československé republiky. Věstník MŠANO 17, 1935, sešit 2, s. 29–30.

[188] Výnos MŠANO ze dne 1. února 1932, sešit 661 pres., o oslavách Goethových na školách. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 2, s. 43–44.

[189] Výzdoba školních budov státní vlajkou (praporem) (Č. 16.790, 8./VI. 1922.). Věstník MŠANO 4, 1922, sešit 9, s. 369–370. Blíže také Výnos MŠANO ze dne 24. března 1933, čís. 26.678-VII, o slavnostní výzdobě státní vlajkou nebo praporem. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 4, s. 78.

[190] Výnos MŠANO ze dne 9. května 1933, čís. 52.255-I, jimž se vyhlašuje československé, německé a maďarské znění státní hymny československé. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 5, s. 119–121; Výnos MŠANO ze dne 16. ledna 1936, čís. 112.092/35-I, jímž se vyhlašuje polské znění státní hymny československé. Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 2, s. 51.

[191] Zákon ze dne 22. července 1919, o veřejných knihovnách obecních (Sbírka zákonů a nařízení č. 430.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 12, s. 195–197.

[192] Tamtéž, s. 195.

[193] Tamtéž, s. 196. K počtu českých a německých knihoven na Moravě a ve Slezsku viz Soupis lidových knihoven na Moravě a ve Slezsku podle stavu ze dne 15. března 1919. Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 15, s. 287–289. Dalším nařízením pak byly pokyny týkající se menšinových knihoven dále rozpracovány – blíže viz Nařízení vlády republiky československé ze dne 5. listopadu 1919, jímž se provádí zákon o veřejných knihovnách obecních ze dne 22. července 1919, čís. 430 Sb. z. a n. (Sbírky zákonů a nařízení č. 607.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 19, s. 385–393.

[194] Výnos MŠANO ze dne 9. října 1925, čís. 85.735-V, o příspěvcích na menšinové knihovny, pokud jde o cizí státní příslušníky. Věstník MŠANO 7, 1925, sešit 11, s. 349–350.

ské veřejné školy. Zřízena dokonce byla německá státní knihovnická škola, podřízená přímo MŠANO.[195]

Od 1. února 1938 začal vysílat školský rozhlas pro národní školy. Střídal přitom termíny vysílání pro školy s československým a německým vyučovacím jazykem.[196] Na menšiny bylo pamatováno také dalšími způsoby. Porotou, jmenovanou ministrem školství, byly udělovány státní ceny za díla či výkony v německém jazyce.[197] Tyto státní ceny byly udělovány bez přihlášky na výročí vzniku republiky.[198]

V roce 1924 bylo odhaleno, že žáci některých německých středních škol nosí veřejně odznak s tzv. „skobovým křížem" (symbolika hákového kříže). Ministerský výnos konstatoval, že tento odznak je užíván také v cizině, a to stoupenci hnutí nepřátelského našemu státu. Ředitelství všech škol proto byla upozorňována, že není možné nosit zmíněný odznak, zakročit měla proti všem, kdo tohoto upozornění nedbali.[199]

Ve třicátých letech se v důsledku změněné společensko-politické situace začaly také ve školách objevovat některé další nežádoucí jevy, na které muselo MŠANO reagovat. Učitelům i žákům škol všech vyučovacích jazyků proto byla připomínána nutnost, chovat se „bezvadně a loyálně" a dodržovat patřičné předpisy.[200] Daný výnos konstatoval: *„Žactvo má býti ve škole vychováváno k přátelskému soužití, k národnostní, náboženské a společenské snášenlivosti, k oddanosti k Československé republice a k úctě k jejímu demokratickému zřízení. Proto se zdrží profesorstvo a učitelstvo při vyučování a vůbec ve všem styku s žactvem všech politicko-stranických projevů, poznámek a takových výkladů, které by mohly v žactvu buditi zdání učitelovi národnostní, politické nebo náboženské zaujatosti a poškozovati výchovu k snášenlivosti nebo dokonce ohrožovati a podrývati oddanost k Československé republice. Ve škole nesmí si nikdo z učitelských osob dovoliti jednání, které by mělo ráz agitace. Zvláště pečlivě budou profesoři a učitelé dbáti, aby se ve škole nedělo nic, co by odporovalo demokratické ústavě našeho státu a zlehčovalo opatření zákonodárných sborů, vlády a úřadů."*[201] Žáci měli být poučováni o ústavě, státních znacích, státní vlajce a hymně. Varováno bylo před tím, aby žáci byli sváděni k *„nežádoucím projevům a nepřístojnému chování"*. Ve škole neměla být žáky prováděna stranicko-politická agitace, žáci a studenti měli zakázáno býti členy politických spolků, účastnit se politických projevů a průvodů, nosit neměli politické odznaky.[202] Tato nařízení byla doplněna dalším výnosem,[203] požadujícím aby se projevy učitelů ve školách přesně shodovaly s ústavními i jinými zákony Československa. Výnos zdůrazňoval: *„Zejména budiž stále přísně dbáno, že podle naší ústavy tvoří Československá republika jednotný a nedílný státní celek s jedinou*

[195] Viz Zatímní stanovy německé státní školy knihovnické (Č. 6546, 24./VIII. 1921.). Věstník MŠANO 3, 1920–1921, sešit 17, s. 426.

[196] Výnos MŠANO ze dne 19. ledna 1938, čís. 4.614-I, o vysílání školského rozhlasu pro národní školy. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 2, s. 81.

[197] Viz např. Udělení svou státních cen za díla v jazyce německém, případně za výkony v roce 1928. Věstník MŠANO 10, 1928, sešit 11, s. 532. Ceny byly udělovány každoročně.

[198] Viz např. Porota pro státní ceny za díla a výkony v jazyce německém pro rok 1931. MŠANO 13, 1931, sešit 10, s. 345.

[199] Výnos MŠANO ze dne 29. února 1924, čís. 149482/1923-II, o zákazu nositi skobové kříže. Věstník MŠANO 6, 1924, sešit 4, s. 137.

[200] Viz Výnos MŠANO ze dne 12. dubna 1933, č. 40.659-I, o nenáležitých projevech ve škole a státoobčanské výchově. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 4, s. 81–82.

[201] Tamtéž, s. 82.

[202] Blíže Výnos MŠANO ze dne 12. dubna 1933, č. 40.659-I, o nenáležitých projevech ve škole a státoobčanské výchově. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 4, s. 82.

[203] Výnos MŠANO ze dne 11. září 1933, čís. 4184 pres., o státoobčanské výchově na školách národních, středních a odborných všech stupňů. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 9, s. 254.

a nedílnou státní suverenitou. Podle naší ústavy nemohou býti v Československé republice dvě ani více suverenit, nemůže tudíž býti ani zvláštní suverenity českého, ani suverenity slovenského nebo jiného národa, nýbrž jest jednotná nedílná suverenita jednotné nedílné Československé republiky. Jakékoli projevy, odporující tomuto zákonnému stavu, jsou naprosto nepřípustny.“[204] Na dodržování měly dbát školní inspekční orgány, které měly provinění ihned oznamovat, zahájeno přitom mohlo být také stíhání protistátní činnosti.[205]

O stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců byl vydán zvláštní zákon, který se vztahoval také na učitele.[206] Potírat měl činnosti směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti a ústavní jednotnosti nebo demokraticko-republikánské formě republiky. Zákon měl platit po dobu potřeby zvýšené ochrany státu.[207] „Nenáležitým projevům“ ve školách a státoobčanské výchově se věnoval také další z výnosů MŠANO, tentokrát vydaný v roce 1938, kdy se výrazně zhoršila situace našeho státu.[208] Výnos proto připomínal, že je *„svrchovaně potřebí, aby (...) škola vychovávala k přátelskému soužití, k národnostní, náboženské a společenské snášenlivosti, k oddanosti k Československé republice a k úctě k jejímu demokratickému zřízení.“*[209] Proto byli učitelé důrazně upozorňováni, aby se vyvarovali agitačním a demonstrativním způsobem projevování příslušnosti k „určitým politickým směrům a názorům“.

V době neklidné mezinárodní situace třicátých let bylo vydáno další nařízení týkající se knihoven.[210] Daný výnos konstatoval, že do knihoven byly zařazovány knihy, které jsou ve vážném rozporu se zákonnými ustanoveními, a připomínal, že do veřejných knihoven nesmí být zařazována nevhodná literatura včetně děl *„směřujících proti trvání a celistvosti státu“*. Obecní knihovny se neměly stávat *„nástrojem a zbraní konkrétních cílů, které se vymykají z rámce nestranné osvětové služby“*. Ministr školství proto ve výnose konstatoval, že nebude *„trpěti, aby v souvislosti s myšlenkovými proudy přítomné doby byly do veřejných knihoven obecních zařaďovány knihy, které svým obsahem odporují hořejším zákonitým ustanovením a vnášejí mezi občanstvo ducha nesnášenlivosti, nenávisti, ba i vášní místo ducha rozvahy, mravnosti a vzájemného porozumění.“*[211] Pokud nevhodná literatura v knihovnách byla, mělo být její půjčování omezeno, a to zvláště „dorostu“.

Vyhrocená doba třicátých let se dotkla také přijímání učitelů a správců na školách, kdy bylo mimo jiné nařizováno, že nesmějí býti zaměstnávány osoby *„pro učitelskou službu nevhodných pro závadný způsob života, a to jak v rodině, tak i ve společnosti, zejména též na př. je-li o osobě takové známo, že vyvíjí činnost, směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, ústavní formě nebo demokraticko-republikánské státní formě Československé republiky, že k takové činnosti podněcuje, vychvaluje, schvaluje neb účinně podporuje, anebo vědomě se činně zúčastní jakéhokoliv sdružení, které zjevně nebo skrytě takovou činnost vyvíjí.“*[212] Ustanovení

[204] Tamtéž.

[205] Tamtéž.

[206] Zákon ze dne 12. července 1933 o stíhání protistátní činnosti státních zaměstnanců a některých jiných osob a o překládání soudců na jiné služební místo proti jejich vůli (Sb. z. a n. č. 147; vyhlášen dne 22. července 1933.). Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 8, s. 231–236.

[207] Viz Vládní nařízení ze dne 6. října 1933, kterým se stanoví doba potřeby zvýšené ochrany státu (Sb. z. a n. č. 188, vyhlášeno dne 9. října 1933.). Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 11, s. 293.

[208] Výnos MŠANO ze dne 1. dubna 1938, čís. 2.289 pres., o nenáležitých projevech a státoobčanské výchově. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 4, s. 134–135.

[209] Tamtéž, s. 134

[210] Výnos MŠANO ze dne 21. září 1933, č. 65.273-V, o nevhodných knihách pro veřejné knihovny obecní. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 10, s. 278–279.

[211] Tamtéž, s. 279.

[212] Výnos MŠANO ze dne 2. října 1933, č. 102.957-III, o ustanovování učitelů a správců na živnostenských pokračovacích (učňovských) školách. Věstník MŠANO 15, 1933, sešit 10, s. 280–281.

jednotlivých správců a učitelů mělo být přezkoumáno, služební poměr těchto osob mohl být zrušen.

Také v krizových měsících roku 1938, nebylo na menšiny ve snaze o udržení vnitřní integrity státu zapomínáno. Prezident Beneš tak ve svém projevu z května 1938 připomínal českým žákům: *„Vedle Vás Čechoslováků, vyrůstají za stejných podmínek děti jiných národností v republice ve svých národních školách. Poznávejte se navzájem, hledejte vždy to, co Vás spojuje, snažte se ve všem si rozuměti, učte se každý řeči druhého, navazujte a udržujte mezi sebou styky písemné a mějte se vespolek rádi. To je demokratické a v pravdě lidské. U nás v republice jsme si všichni rovni a rovnoprávni a máme se míti všichni navzájem rádi (…). Tak Vás mám rád a v tom na Váš často na všechny myslím: na Čechoslováky, na Němce i Maďary, Poláky, i Rumuny, na děti Podkarpatské Rusi. Na ty a jejich slovenské kamarády z chudých horských krajů snad nejčastěji. Ony nejvíce potřebují naší lásky, naší pomoci. Nezapomínejte na ně, nezapomínejte také zvláště na německé děti z našich hornatých pohraničních pásem, kde je mnoho kamení a někdy málo chleba. Učte se vzájemnosti a neopouštějte se v dobách dobrých ani zlých.“*[213] V podobném duchu se Beneš vyjádřil ve svém projevu ke studentům středních škol: *„Vás všechny, tedy i ty, kdož jste jiné národnosti a mluví jiným jazykem, spojuje jeden stát a jedna státní vlajka, pod jejímiž barvami vystupujete na veřejnost. Je Vaším ochranným štítem, je symbolem Vaší svobody a státní jednotnosti. Važte si jí, nikdy se nezpronevěřujte jejím barvám a braňte do posledního dechu ideu, kterou Vás tato vlajka drží pohromadě. Tak nejlépe oslavíte každé jubileum republiky, tak nejjistěji dojdete k cíli, který Vám život jako československým občanům ukládá. (…) Pracujte, vzdělávejte se, nebojte se nikdy ničeho, a hlavně vždycky v hájení těchto našich cílů a ideálů pevně vytrvejte!“*[214]

V citovaných projevech zdůraznil Beneš význam branné výchovy. Ta získávala díky napjaté mezinárodní situaci na důležitosti. Škola měla přispívat k brannosti především tím, že měla vychovávat žáky k uvědomělému a ochotnému plnění občanských povinností, mezi které měla patřit také obrana státu. Od roku 1934 tak bylo školské zákonodárství Československa zaplaveno řadou výnosů a nařízení, požadujících zavedení branné výchovy.[215] Obrana státu a jeho demokratického a republikánského zřízení měla spočívat na obětavé součinnosti všech občanů. Pozornost neměla být věnována pouze tělesné zdatnosti, ale také např. vlastivědě, občanské

[213] Projev pana presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše k mládeži národních škol pražských dne 25. května 1938. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 6, s. nestr.

[214] Projev pana presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše k žactvu středních odborných škol dne 11. června 1938. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 6, s. nestr.

[215] Viz např. Výnos MŠANO ze dne 1. února 1934, č. 141 026/33-II, o výchově k brannosti na středních školách a ústavech učitelských. Věstník MŠANO 16, 1934, sešit 2, s. 39–40; Výnos MŠANO ze dne 24. května 1935, čís. 26.969-I, o výchově žactva národních škol k brannosti. Věstník MŠANO 17, 1935, sešit 6, s. 129–130; Zákon ze dne 1. července 1937 o branné výchově (Sb. z. a n. č. 184; vyhlášen dne 15. července 1937). Věstník MŠANO 19, 1937, sešit 8, s. 232–253; Výnos MŠANO ze dne 10. března 1938, čís. 34.419-I, o osnovách branné výchovy na obecných (ľudových) a měšťanských školách a v jednoročních učebných kursech při měšťanských školách. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 3, s. 111–117; Výnos MŠANO ze dne 7. dubna 1938, čís. 50.000-V, jímž se vydávají osnovy branné průpravy mravní a naukové mimo školu. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 4, s. 135–145; Vládní nařízení ze dne 13. května 1938, jímž se vydávají všeobecná prováděcí ustanovení k zákonu o branné výchově (Sb. z. a n. č. 109; vyhlášeno dne 30. května 1938.). Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 6, s. 185–207; Vládní nařízení ze dne 13. května 1938 o výborech brannosti (Sb. z. a n. č. 110; vyhlášeno dne 30. května 1938.). Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 6, s. 208–217; Výnos MŠANO ze dne 5. srpna 1938, čís. 112.426-II., jímž se vydávají osnovy branné výchovy (branné průpravy mravní a naukové) na středních školách, učitelských ústavech, ústavech pro vzdělávání učitelek domácích nauk a ústavech pro vzdělávání učitelek mateřských škol. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 8, s. 301–318; Výnos MŠANO ze dne 17. června 1938, čís. 85.530-III o učebných osnovách branné výchovy na průmyslových a odborných školách. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 9, s. 353–369.

nauce a výchově a dějepisu, které měly napomáhat probouzet u žáků lásku k národu, vlasti a republice, a to mimo jiné poznáváním minulosti. Branné výchově podléhali všichni československí státní občané bez rozdílu pohlaví, a to od počátku školní docházky do dosažení věku třiceti let (výcviku civilní protiletecké ochrany pak všichni občané do padesáti let). Proto byly doplňovány o brannou výchovu osnovy jednotlivých typů škol, prováděna byla také branná výchova mimo školní prostředí. Při výuce vyučovacího jazyka na jiných než československých středních školách a učitelských ústavech měl být žákům podáván *„výstižný a nabádavý obraz československé statečnosti v boji s nepřítelem, zvláště dobře volené ukázky z boje za samostatnost československého státu, dále pak pěstiti v nich uvědomělé cítění státní, které nevylučuje vřelého vztahu k lidu vlastní národnosti, nýbrž jej daleko spíše podporuje.“*[216] Při vyučování československého jazyka na těchto školách měli být žáci informováni o československém válečnictví, armádě a seznámeni s vojenským názvoslovím. Tak měli být po vstupu do československé armády schopni vyhovět po jazykové stránce požadavkům kladeným na vojína, popř. na důstojníka. Na druhou stranu při vyučování německého jazyka, měli být žáci poučeni o německé armádě a se základy německého vojenského názvosloví. Tak měli být schopni se domluvit s vojíny německé národnosti. Také při vyučování dalších moderních jazyků (francouzského, anglického, italského, ruského, polského, srbochorvatského, maďarského) měli žáci získat poučení o těchto armádách a základy jejich vojenského názvosloví tak, aby byli schopni se domluvit s vojáky těchto národností. Vyučování slovanským jazykům mělo být praktickou lekcí slovanské vzájemnosti, v žácích mělo pěstovat *„hluboké a účinné slovanské vlastenectví, opírající se o vztahy krve a zájmů“*.[217] Při branné výchově mělo být dbáno na nestrannost, vyloučeny z ní měly být jednostranné výklady, které by vedly k nedůvěře a nesnášenlivosti mezi příslušníky česlosloveského státu. Zajímavé je také, že učitelé byli vyzýváni, aby poučili žáky o půjčce obrany státu, pomocí které chtěl stát získat peníze na obranu. Žáci měli doma informovat rodiče o obsahu tohoto poučení.[218] Branná povinnost byla ukončena až v únoru roku 1939, tedy až na konci existence tzv. „druhé republiky“.[219] V tomto měsíci byli také z branné povinnosti vyjmuti příslušníci německé národnosti.[220]

Na říjen roku 1938 bylo MŠANO plánováno při příležitosti 20. výročí vzniku republiky uskutečnění „osvětových podniků“, *„které by byly důstojným oceněním vítězství práva, demokracie a práce, vykonané pro blaho občanstva, pro upevnění československého státu a jeho obrany a vzpruhou k další práci na jeho budování.“*[221] Uskutečněny měly být 28. října a měly mít podobu manifestace všeho obyvatelstva pro československý stát a jeho obranu. Hlavní myšlenkou těchto osvětových podniků měla být obrana demokratického Československa. Jejich základem měly být přednášky o vzniku Československa, o jeho dvacetileté historii, *„o péči*

[216] Výnos MŠANO ze dne 5. srpna 1938, čís. 112.426-II., jímž se vydávají osnovy branné výchovy (branné průpravy mravní a naukové) na středních školách, učitelských ústavech, ústavech pro vzdělávání učitelek domácích nauk a ústavech pro vzdělávání učitelek mateřských škol. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 8, s. 302.

[217] Tamtéž, s. 304.

[218] Výnos MŠANO ze dne 8. června 1936, čís. 75.546-II, o půjčce obrany státu. Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 6, s. 145; Zákon ze dne 13. května 1936 o obraně státu (Sb. z. a n. č. 131; vyhlášen dne 23. května 1936.). Věstník MŠANO 18, 1936, sešit 7, s. 185–264.

[219] Vládní vyhláška ze dne 3. února 1939, o ukončení stavu branné pohotovosti státu. (Sb. I., č. 28; vyhlášena dne 9. února 1939.). Věstník MŠANO 21, 1939, sešit 3, s. 104.

[220] Vládní nařízení ze dne 24. února 1939, kterým se příslušníci německé národnosti vyjímají z branné povinnosti (Sb. I., č. 39; vyhlášeno dne 25. února 1939.). Věstník MŠANO 21, 1939, sešit 3, s. 107.

[221] Výnos MŠANO ze dne 10. srpna 1938, čís. 89.403-V o jubilejních osvětových podnicích, pořádaných okresními (městskými) osvětovými sbory a místními osvětovými komisemi. Věstník MŠANO 20, 1938, sešit 8, s. 339.

o blaho všeho občanstva na poli sociálním, hospodářském a kulturním, o významu našeho státu pro světový mír, o vypěstování jednotné vůle všeho občanstva k síle a bezpečnosti státu, jejichž zdrojem je občanská solidarita, mravní, tělesná, hospodářská a vojenská zdatnost".[222] Oslavy 28. října měly být zakončeny holdem republice. V národnostně smíšených obcích mělo být možné po vzájemné dohodě uspořádat jubilejní osvětové podniky pro všechny obyvatele. Kvůli zabrání československého pohraničí po mnichovské dohodě již tyto podniky nemohly být uskutečněny na území celého státu a konány mohly být v zásadně odlišné atmosféře.

Závěr

Cílem textu bylo podat přehled o školství národnostních menšin v Československu během let 1918–1938. Sledovali jsme podobu školského systému s ohledem na menšiny a podali přehled pro národnostní menšiny stěžejních norem. Německá menšina využívala v době monarchie vybudovaný kompletní školský systém od škol nejnižších až po univerzity.[223] Přestože došlo k určitému snížení počtu škol německých a maďarských, je ho možné přičítat zejména předimenzovanosti počtu těchto škol v bývalé monarchii. Menšiny měly dle zákonných možností právo zapojit se do správy školství, školská autonomie ale ani pro největší menšinu, tedy německou, v Československu neexistovala. Školské zákonodárství ale na menšiny pamatovalo řadou svých ustanovení. Jejich počet stoupal zejména na konci třicátých let, kdy se integrita státu otřásala v základech.

Mgr. Miroslav Jireček, Ph.D.
hatedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: jirecek@ped.muni.cz

[222] Tamtéž.

[223] Za pokračovatele „starobylého vysokého učení Karlova" byla určena dosavadní Česká universita Karlo-Ferdinandova", které bylo navráceno jméno „Univerzita Karlova". Dosud společný majetek a práva obou univerzit měly být spravedlivě rozděleny. Budova Karolina, univerzitní archiv, insignie, pečetidla, knihy, obrazy a další památné cenné věci připadly „české" Univerzitě Karlově. – viz Zákon ze dne 19. února 1920 o poměru pražských universit (Sb. z. a n. č. 135.). Věstník MŠANO 2, 1919–1920, sešit 20, s. 351–353. V Příbrami fungovala od dob monarchie Vysoká škola báňská, jejímž vyučovacím jazykem byla němčina. Po vzniku republiky se nařízením vlády stala vyučovacím a úředním jazykem na této škole čeština. V roce 1945 byla škola přesunuta do Ostravy. – viz Nařízení vlády republiky československé ze dne 5. srpna 1919, o změně vyučovacího jazyka na vysoké škole báňské v Příbrami (Sbírky zákonů a nařízení č. 475.). Věstník MŠANO 1, 1918–1919, sešit 13, s. 214.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

MINISTR ZDRAVOTNICTVÍ JUDR. ADOLF PROCHÁZKA (1900–1970) A JEHO VZPOMÍNKY NA MLÁDÍ PROŽITÉ V BRNĚ

MICHAL PEHR

The aim of the presented study is to present to today's society a somewhat forgotten figure of the post-war People's Democratic Health Minister, lawyer and politician JUDr. Adolf Procházka (1900–1970) and his memories of the time spent in Brno. The study is based on his unpublished memories. After World War I, Adolf Procházka studied law at the newly founded Masaryk University, where he later worked as a teacher. In addition, he worked in the law practice and was engaged in politics where, faithful to family traditions, he worked within the Czechoslovak People's Party. Thanks to his marriage to the niece of the Čapek brothers Helena Koželuhová, he also gained access to the cultural elite of Czechoslovak society in the 1930s. This study is an insight into the life of the first graduates of Masaryk University in Brno.

Key words: minister; lawyer; politician; Masaryk University.

Cílem této studie je přiblížit dnešní společnosti poněkud již pozapomenutou postavu poválečného lidoveckého ministra zdravotnictví, právníka a politika JUDr. Adolfa Procházku[1] a jeho vzpomínky na čas strávený v Brně. Tato studie vychází z jeho dosud nevydaných pamětí, které jsou nyní připravovány autorem této studie k vydání v průběhu příštího roku.

Jeho paměti vznikaly v exilu, a jak vyplývá z dochovaných archivních dokumentů, záhy po jeho dramatickém odchodu do exilu v únoru 1948. Tyto paměti mají dvojí hodnotu. Jsou jednak cenným svědectvím o jeho životě. Adolf Procházka v nich popisuje svoje dětství, mládí, studia a vůbec celý život ale jsou důležitým svědectvím i o jeho politických aktivitách v rámci Československé strany lidové, které ho vedly nejprve do domácího odboje britského exilu v době druhé světové války a po osvobození do křesla ministra zdravotnictví a poslance československého parlamentu.

Adolf Procházka se tématu pamětí kontinuálně vracel po celou dobu svého druhého vyhnanství. Už pár dní po úspěšném přechodu hranic cítil potřebu se této otázce věnovat. První část svých vzpomínek sepsal již na jaře 1948 při svém pobytu ve Francii a ve Velké Británii.[2] Přirozeně se nejprve soustředil na vylíčení únorových událostí. Pak v psaní svých vzpomínek na další dobu ustal. Jeho přátelé a spolupracovníci jej však vyzívali, aby v psaní pokračoval.

---

[1] K jeho osobě blíže viz např. PEHR, M. a kol: *Cestami křesťanské politiky*. Praha 2007, s. 205. Z další literatury k osobě Adolfa Procházky blíže viz např. SCHELLEOVÁ, I.: *Život a dílo prof. JUDr. Adolfa Procházky*. Brno 1994; SUCHÁNEK, D.: *Inventář pozůstalosti Adolfa Procházky*, Brno 2008. Řada materiálů je uložena v osobním fondu Adolfa Procházky v Národním archivu (NA), která je dosud neuspořádaná. Z toho důvodů také v textu odkazuji na signatury spisů, tak jak vznikly v čase, kdy tento fond spravoval archiv ministerstva vnitra. Část fondu tvoří také materiály věnované Národnímu archivu jeho dcerou. U těchto dokumentů je používáno číslování kartonů.

[2] NA Praha, f. Adolf Procházka. Příčiny a odpovědnosti. Úvahy a osobní vzpomínky. I. sešit. „Zejména mé vzpomínky na léta 1945 až 1948 jsou mnou poměrně podrobně – a za čerstvé paměti zaznamenány. Psal jsem je v březnu, dubnu a květnu 1948 dílem v Paříži, dílem v Lawford Hall u Manningtree v Anglii. Nad to napsal jsem a též uveřejnil několik rozborů komunistického coup d'etat z února 1948."

Jak z jeho poznámek v dochovaných dokumentech vyplývá, vybízel ho k tomu i pražský arcibiskup Josef, kardinál Beran: „V druhé polovici prosince 1965 (myslím, že to bylo 17. prosince) navštívil jsem v Římě, v Nepomucenu, Josefa, kardinála Berana. Hovořili jsme spolu více nežli hodinu. Thema rozhovoru byly události února 1948. Když jsem mu stručně vyložil, jak se dívám na příčiny a odpovědnosti naší porážky z února 1948, kardinál Beran reagoval na to doporučením, jež znělo téměř jako uložení povinnosti: ‚To musíte napsat!' Poněkud váhavě jsem jemu slíbil, že tak učiním."[3]

Na Procházku dolehl i vzkaz z domova. Poznamenal si, že 11. dubna 1966 se na něj při kongresu exilové Společnosti pro vědu a umění (SVU) obrátila na slavnostní večeři pořádané na počest kardinála Berana Zorka Černá[4] a tlumočila následující vzkaz: Její sestra se setkávala s bývalým národně-socialistickým politikem a ministrem spravedlnosti Prokopem Drtinou,[5] který Procházku takto zprostředkovaně vyzval, aby napsal své vzpomínky.[6] Oba byli stejný ročník. Oba měli podobnou životní zkušenost. Pochopitelně jen s tím rozdílem, že Prokop Drtina byl řadu let vězněn komunistickou mocí. A jak sám Adolf Procházka poznamenal, uvědomoval si, že Drtina nemůže volně psát, navíc co kdyby u něj našla „komunistická policie rukopis"?[7]

K napsání svědectví ho vybízela i řada dalších jeho přátel a kolegů. Někdejší agrárnický politik, ministr financí v londýnské exilové vládě a sám autor podrobných vzpomínek Ladislav Karel Feierabend[8] na Procházku apeloval v dopise z 18. listopadu 1967: „Moje přesvědčení je, že máš přímo povinnost o tom psát jako přímý svědek." Procházka poněkud váhal. A k některým věcem se nechtěl vyjadřovat. Stále i v exilu se cítil být zavázán úředním tajemstvím. Poukazoval na to, že například některá klíčová jednání v ministerské radě k určitým otázkám bylo tajné (např. účast na Marshallovu plánu a jiné). Na to mu odvětil, že komunisté i jiní demokraté již zveřejnili průběh jednání a doslova napsal: „Jsem přesvědčen, jako Tvůj věrný přítel, že je v Tvém osobním zájmu, abys o tom napsal přílohu k mým pamětem."[9]

Procházka byl s podobou svých vzpomínek nespokojený. Často je přepisoval, upravoval a doplňoval a k textu se vracel po různě dlouhých pauzách. Byl si vědom jejich důležitosti a současně i obtíží spjatých s jejich vznikem. S postupujícím stářím chtěl podat pravdivé osobní svědectví o událostech, které prožil. Byl si ovšem vědom toho, že ne všechno se mu podaří zachytit. „Při zpracování materiálu jsem si dobře vědom, že historie je věda o příčinách určitých jevů. Některé z těchto příčin jsou lidská rozhodnutí a lidské činy (nebo opomenutí). Tyto můžeme hodnotit podle přijatých norem. Takto docházíme k úsudkům o odpovědnosti (o vině a zásluze). Lidé, uvažujíce o historických událostech, se často zajímají jen o vinu a zásluhu. Např. chtějí vědět, kdo zavinil únor 1948. Chválí jednotlivé státníky (připisují jim zásluhy)

---

3 NA Praha, f. Adolf Procházka, k. 2. Příčiny a odpovědnosti. Úvahy a osobní vzpomínky. I. sešit.

4 Zorka Černá (1899–1989), právnička a knihovnice. Dcera pražského primátora JUDr. Tomáše Černého. Po roce 1948 žila v americkém exilu a působila jako dlouholetá zaměstnankyně amerického kongresové knihovny.

5 Prokop Drtina (1900–1980), právník a politik. 1929–1938 pracovník Kanceláře prezidenta republiky (1936–1938 osobní tajemník presidenta Edvarda Beneše); 1940–1945 politický referent a jeden z nejbližších spolupracovníků Edvarda Beneše. 1945–1948 ministr spravedlnosti. 1948–1960 vězněn komunistickým režimem. K jeho osobě blíže viz např. KOUTEK, O.: *Prokop Drtina: osud československého demokrata*. Praha 2011.

6 Prokop Drtina v té době pracoval na svém textu vzpomínek, které vyšly po jeho smrti nejprve v exilu v Torontu v roce 1982 a po roce 1989 i doma. Blíže viz DRTINA, P.: *Československo můj osud: kniha života českého demokrata 20. století I–II*. Praha 1991–1992.

7 NA Praha, f. Adolf Procházka, k. 2 Příčiny a odpovědnosti I. sešit:

8 Blíže viz FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky I–III*. Brno 1994–1996.

9 V jeho pamětech je pak například otištěno Procházkovo svědectví o činnosti Politického ústředí z května 1952. Tato vzpomínka obsahově koresponduje s Procházkovými vzpomínkami na Politické ústředí, které jsou součástí těchto právě vydávaných pamětí. Srovnej FEIERABEND, L. K.: *Politické vzpomínky I.* Brno 1994, s. 421–428.

a odsuzují jiné. Např. kladně hodnotí T. G. Masaryka, jenž je úzce spojen se zrodem Československé republiky (spolu s Drem Benešem) a odešel z historie v září 1937, ale už ostře kritizují Dra Eduarda Beneše, jemuž bylo souzeno, aby v čele Republiky prožil Mnichov a únor 1948."[10]

Ve svých vzpomínkách nechtěl nic zamlčet. Chtěl napsat paměti, které by zaznamenaly celý jeho život. Bohužel k napsání vzpomínek na exil po roce 1948 se již nedostal. Paměti částečně napsal v angličtině a v češtině.[11] Řada jeho poznámek, ale i osobní korespondence a napsaných částí pamětí se ztratila z důvodu jeho častého stěhování v době poúnorového exilu, kdy především v USA několikrát měnil své bydliště.

Říká se, že člověk ve stáří nejraději vzpomíná na dětství a mládí. Při čtení Procházkových pamětí můžeme rovněž nabýt tohoto dojmu. Velmi podrobně se totiž jejich autor věnuje vylíčení historie svého rodu a značnou pozornost věnuje i vzpomínkám na mládí, které v jeho podání vyznívá ve srovnání s pozdějším vývojem jako v pravdě idylický čas.

Adolf Procházka se narodil 5. srpna 1900 v moravském městě Napajedla. O týden později byl v místním kostele pokřtěn.[12] Pocházel z dobře situované rodiny. Jeho otec Adolf Procházka starší (1869–1931) byl právníkem, soudcem a později i katolickým politikem reprezentujícím po vzniku ČSR Československou stranu lidovou v senátu.[13] Jeho matka Anna Procházková, rozená Dudíková pocházela z významné moravské vlastenecké rodiny.[14] Z Napajedel se rodina brzo přestěhovala do Uherského Hradiště a v roce 1906 do Strážnice, kde prožil podstatnou část svého dětství a mládí. Zde také začal studovat na místním gymnáziu. Časté stěhování rodiny bylo ovlivněno tím, že Adolf Procházka starší byl několikrát přeložen jako soudce. V září 1915 byl jmenován soudním radou u vrchního krajského soudu v Olomouci a rodina se následně do Olomouce přestěhovala. Mladý Adolf přestoupil ze strážnického gymnázia na Slovanské gymnázium v Olomouci.

Na sklonku první světové války byl rovněž jako gymnazista povolán do rakouské armády, ale nebyl nasazen do bojů. Nejprve byl přidělen k dělostřeleckému pluku v Neředíně a následně

[10] NA Praha, f. Adolf Procházka, k. 2.

[11] Základem těchto pamětí je anglický text, který nazval With the Century (Se stoletím) a jsou napsány ve třiceti sešitech. Na to navazují české memoárové texty nazvané Představa a skutečnost. Útěky do exilu; Rok 1939 má cesta do odboje; Má cesta do exilu v lednu a únoru 1940; Do prvního exilu a Zpráva o mém exilu. Dále je ve fondu uloženo několik kratších vzpomínkových a neúplných textů na jeho rodinu, věnujících se například smrti jeho manželky a vzpomínkám na některé události jeho života. Z nich nejpodrobnější jsou vzpomínky na únor 1948 nazvané Osudný únor 1948 a Pohled zpět mapující poválečnou dobu. V Procházkově pozůstalosti je dále uložen krátký text nazvaný The West fields in Prague (1945–1948).

[12] Podle údajů z křestního listu uloženého ve fondu Adolfa Procházky byl pokřtěn 12. srpna 1900 v místním kostele. Pokřtil ho P. Baltazar Hříva. Kmotry byl JUDr. Václav Křeček, advokát v Kojetíně, a Karolína Dudíková, vdova po Eduardu Dudíkovi z Kojetína. Procházkovi tehdy bydleli v Napajedlích čp. 93. Blíže viz NA Praha, f. Adolf Procházka, k. 8.

[13] JUDr. Adolf Procházka st. (1869–1931), právník a politik. Po maturitě na gymnáziu studoval na právnické fakultě v Praze a 1895 byl promován doktorem práv. Následně se věnoval soudcovské kariéře a krátkou dobu působil i jako advokát v Kojetíně. Po vzniku Československa byl 1919 jmenován viceprezidentem krajského soudu v Olomouci. Autor řady článků a pojednání z oblasti práva a regionální historie. Učil též obchodní právo na hospodářské škole v Napajedlích a v Klášteře Hradisku u Olomouce. 1920–1929 senátor NS za volební kraj ostravsko-olomoucký. Po volbách 1929 odešel do ústraní. Adolf Procházka mladší publikoval v exilových novinách vzpomínku na svého otce. Stalo se tak v americkém krajanském tisku těsně před jeho smrtí. Blíže viz Nový svět, roč. 20, č. 77, 27. ledna 1970, s. 2, článek Adolf Procházka: Památce mého otce; 28. ledna 1970, roč. 20, č. 78, s. 2; roč. 20, č. 79, 30. ledna 1970, s. 2 a roč. 20, č. 80, 31. ledna 1970, s. 2. K osobě Adolfa Procházky staršího blíže viz PEHR, M. a kol.: *Cestami křesťanské politiky*. Praha 2007, s. 204–205.

[14] Její strýc byl významný moravský katolický historiograf a katolický duchovní Beda Dudík (1815–1890). Jeho hlavním dílem jsou devítisvazkové Dějiny Moravy. K jeho osobě blíže viz MAHEL, R.: *Beda Dudík (1815–1890): život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti*. Praha 2015.

vyslán do důstojnické školy v Olomouci, kde zažil rozpad monarchie a vznik samostatného státu. V létě 1919 odmaturoval a od podzimu 1919 studoval práva na nově založené Masarykově univerzitě v Brně.[15] Ve svých pamětech uvádí, jak řešil dilema zda-li studovat v Brně anebo v Praze. Dodával, že vnitřní hlas mu říkal, že pro „seriózní studium je středně velké město na Moravě příhodnější než zábavou kypící a zneklidňující metropole." A dále ve svých pamětech pokračoval: „Mým cílem skutečně bylo poučit se o všem, co bude tvořit mé budoucí povolání, a získat ze studia co nejvíce, protože už tehdy jsem chtěl ve svém oboru patřit k nejlepším. Nelákala mě příliš představa bohémského života ve stále zakouřených kavárnách, nikam nevedoucích nekonečných debat o poezii, umění, ideologii a politice. Nechtěl jsem být obětí splínu a melancholie. Tehdy jsem už přesně věděl, že chci prožít studentská léta vážným studiem a že je mým cílem zdravý, úspěšný a společnosti prospěšný život. Rozhodl jsem se tedy pro Brno."[16]

Jeho vstup do brněnského života ovšem nebyl úplně snadný. Bylo po válce a všude byl cítit nedostatek a tak vzpomínal ve svých pamětech na hlad a drahotu, které provázely jeho studentské počátky. „První dojem však nebyl příliš povzbuzující, protože jsem do Brna přijel v nevlídném a deštivém listopadovém dni. Pokud si dobře pamatuji, bylo to 11. listopadu 1919, přesně v první úročí uzavření příměří. Mé oblečení nebylo na tu roční dobu dost teplé, byl jsem promočený a hladový. V roce 1919 byla ještě nouze o jídlo a ceny v restauracích vysoce převyšovaly možnosti syna státního úředníka. Navíc jsem poznal, že střed města je stále ještě silně německý, tak jsem měl pocit, že jsem se octl v cizině."

Díky příbuzným, u nichž bydlel na studentském bytě, se jeho obavy a strach zmenšily. Ve svých pamětech dále vzpomínal na svůj kontakt s akademickým prostředím. „Příštího dne, 12. listopadu 1919, jsem se šel zapsat ke studiu na právnickou fakultu, která tehdy dočasně sídlila v budově katolického semináře na Antonínské ulici. Tam jsem se setkal s jedním z nejdůležitějších lidí na fakultě, s fakultním pedelem Čermákem, rakousko-uherským veteránem, který býval kapelníkem hudby pěšího pluku. Dovedl se obratně pohybovat mezi studenty, býval prostředníkem mezi nimi a profesory, staral se o jejich indexy, sledoval, jak poctivě chodí na přednášky, a radil jim před zkouškami. Žil vlastně neustále na fakultě, měl tam totiž služební byt, v němž s ním bydlela i jeho žena a tři děti. Stejně tak měl na fakultě svůj byt i profesor Vacek,[17] starý mládenec, o kterého se Čermák staral.

Dalším významným členem fakulty, s nímž jsem se seznámil, byl administrativní pracovník, jehož jméno si nepamatuji, ale jehož podobu si dovedu dobře vybavit. Byl starší, pokulhával, a i když se k nám choval přátelsky, udržoval od studentů odstup. Hned v prvních týdnech jsem se seznámil i s našimi profesory. Dělili se do tří skupin – v první byli ti, kteří už před svým jmenováním na naši fakultu přednášeli právo a národohospodářství na brněnské technice, ve druhé profesoři, kteří přišli do Brna z Karlovy univerzity, a třetí tvořili noví profesoři, jmenováni z kruhu aktivních advokátů."

[15] K dějinám brněnské právnické fakulty blíže viz SCHELLE, K. – VOJÁČEK, L.: *Právní dějiny a brněnská právnická fakulta (1919–2009)*, Ostrava 2010.

[16] Citace pamětí pochází z nevydaných pamětích Adolfa Procházky, které se připravují k vydání. Za možnost z nich citovat děkuji dceři Adolfa Procházky paní Martě Kastnerové.

[17] Míněn prof. JUDr. Josef Vacek (1875–1930), právník a pedagog. Specializoval se na církevní právo a srovnávací právo.

Při studiích se seznámil s řadou osobností právní vědy a stal se jedním z věrných odchovanců brněnské právní školy. Jeho pedagogové, mezi nimiž byly takové osobnosti jako František Weyr,[18] Karel Engliš, Jaromír Sedláček a další, ho výrazně ovlivnili na celý život.

Během vysokoškolských studií se začal Adolf Procházka angažovat ve spolkovém hnutí. Spolu s několika dalšími studenty založil spolek brněnských studentů práv Právník a vedle toho se také angažoval i v Unii moravských studentů, kde získal funkci tajemníka. Během studií začal svými články přispívat také do řady moravských lidoveckých novin (např. Den, Našinec nebo Moravská orlice).

Ve svých pamětech věnuje značnou pozornost i společenskému životu v čase svých studií. „Od listopadu 1919, kdy jsem poprvé vstoupil na půdu své alma mater, až do června 1923, kdy jsem skončil s přednáškami, do prosince 1923, kdy jsem složil poslední zkoušku, a do ledna 1924, kdy jsem byl řádně promován na doktora práv, jsem ze studentíka olomouckého gymnázia vyspěl v právníka dobře připraveného pro praktický život. Tato léta musím opravdu počítat mezi nejšťastnější období ve svém životě. Studium mě těšilo, měl jsem v něm úspěchy, poznal jsem řadu význačných osobností a zařadil jsem se do brněnské společnosti.

Během školního roku jsem zůstával v Brně na přednášky a semináře. Ale akademické prázdniny byly časté. Brzo po listopadu 1919, kdy jsem se na fakultu zapsal, přišly vánoční prázdniny. Tou dobou to bylo ještě velmi příjemné pro mého otce mít mě doma. Byl tehdá ještě vice-prezident olomouckého okresního soudu, stále nedostatečně placen a poválečni ceny byly vysoké. Nemohl mě udržovat moc dlouho v Brně. Jak si pamatuji ze začátku, když jsem žil v Brně, měl jsem opravdu hlad. Stravoval jsem se ve studentské mense a jejich porce byly malé – trochu polévky s pár fazolema, maličký řez hovězího masa, tvrdý jako podrážka, brambory bez másla a něco jako kousek dortu. Máma mi dala kus uzené a hrách a kroupy, které jsem si schovával v hrnci ve skříni, a to byla moje záchrana. Také mi dala nějaké vanilkové rohlíčky, na které si ještě dnes vzpomínám. Ale brzy moje zásoby byly snědené a tak jsem rád jel domů, ke kuchyni mé maminky. Teta Josefína mi nemohla dát nic, měla toho sama málo. Tak občas jsem si vařil, většinou míchaná vajíčka.

Ale brzo na jaře 1920 se moje situace zlepšila. Otec byl zvolen členem Národního shromáždění a jeho plat se víc než zdvojil. Tak mi dával větší kapesné. Také mě občas pozval do Prahy, kde jsem bydlel v jeho velkém, pohodlném pokoji v premonstrátském klášteře na Strahově.

Od nás studentů nové Masarykovy univerzity se očekávalo, že budeme součástí jejího politického i společenského života a že budeme publikovat a vést čilý společenský život.“ Ke svým vzpomínkám na společenský život uvádí, že to nebyla jen spolková činnost a psaní článků ale, že chodil sportovat a bavil se po večer se svými vrstevníky. Zlá poválečná léta plná hladu nepřála příliš společenským stykům, takže jsem často jezdil domů, a navíc brněnská zlatá mládež tvořila uzavřenou společnost, která mimobrněnské studenty mezi sebe přijímala velmi neochotně. Ale časem se ledy prolomily a my jsme mohli v tanečních hodinách a na večírcích v koleji techniků poznat řadu děvčat z místních intelektuálních kruhů. Ty se k nám chovaly daleko přátelštěji než jejich bratři a na některé z nich si dodnes rád vzpomínám. Do společenského života republiky samozřejmě i Brna tehdy vtrhla Amerika. Už jsem se zmínil o šlágrech, které jsme zpívali, ale navíc jsme se učili nové tance, charleston, shimmy, i když já jsem měl pořád víc rád Straussovy valčíky a pomalejší tanga.

[18] V případě právníka a státovědce Františka Weyra (1879–1951) byly tyto vztahy oboustranné. Adolf Procházka měl mimochodem zásluhu na pozdějším vstupu prof. Weyra do Československé strany lidové a prof. Weyr se po druhé světové válce stal jedním z právních expertů spolupracujících s ČSL. K jeho osobě blíže viz WEYR, F.: *Paměti I–III*. Brno 1999–2004.

V roce 1920 jsme pořádali první ples právnické fakulty. Spiritus rector bálu byl Alois Pražák[19] který nás pozval do domu svých rodičů to plánovat. Chtěli jsme budit dojem, takže jsme se oblékli do fraků vypůjčených v lepším případě od otců, v horším od číšníků, a plni pýchy jsme zatančili zahajovací polonézu, která měla velký úspěch. Pak jsme tančili až do rána a mezi tanci se seznamovali s důstojnými otci našich tanečnic, což byli prezidentové soudu, soudci Nejvyššího soudu, známí advokáti a jiné významné osobnosti. Ples skončil ve tři hodiny ráno, gardedámy odvedly své dcery bezpečně domů – a my jsme se vydali na Českou, abychom v tamní restauraci pokračovali v zábavě. Ano, tehdy se život zdál snadný a bez problémů."

Významným předělem v jeho životě byla smrt matky v únoru 1921. Pro Adolfa Procházku představovala značný nervový otřes. Jeho otec, který byl od roku 1920 senátorem za ČSL, se ho snažil přivést na jiné myšlenky. Ještě na jaře 1921 ho vzal do Prahy, kde ho postupně uváděl do pražského kulturního života. Od té doby trávil mladý A. Procházka v Praze stále více času a spolu se svými přáteli také podnikl několik cest do zahraničí.

V lednu 1924 ukončil právnická studia a rozhodl se věnovat advokacii. Jeho představou bylo, že na jedné straně se bude věnovat vědecké kariéře, ale současně si chtěl vybudovat advokátní praxi, která by ho dobře živila. Nejprve se stal advokátním koncipientem v Brně u advokáta Ferdinanda Dostála a po dvou letech začal působit v advokátní kanceláři JUDr. Jaroslava Brabce v pražském Karlíně. Adolf Procházka žil v té době u svého otce, který se podruhé oženil s Miladou Kratochvílovou. Společně žili v domě jeho druhé ženy na pražské Ořechovce.

S Brnem ovšem neztratil kontakty. Od roku 1928 působil také jako soukromý docent na brněnské právnické fakultě se zaměřením na občanské právo. V roce 1934 byl tamtéž jmenován mimořádným profesorem občanského práva procesního. V té době se seznámil s Helenou Koželuhovou, která byla neteří Josefa a Karla Čapkových.[20] Původně společenský vztah přerostl ve vzájemnou lásku a v roce 1930 se vzali. Na svatbě jim za svědka byli Karel Čapek a Dr. Jaromír Sedláček z Brna, který byl přítelem Adolfa Procházky a současně i jeho učitelem z brněnských práv.

Po svatbě se mladí novomanželé usadili v Praze.[21] Adolf Procházka však své kontakty s Brnem a Moravou úplně nepřerušil a do Brna pravidelně dojížděl, kde působil na právnické fakultě. Jeho spokojený soukromý, ale i pracovní život narušila druhá světová válka. Zapojil se do odboje.

Po svém otci měl blízko k Československé straně lidové, kterou zastupoval ve vrcholné domácí odbojové organizaci Politické ústředí. Jeho činnost byla ovšem vyzrazena. S velkými problémy uprchl z Protektorátu, balkánskou cestou se dostal na jaře 1940 do Francie a po jejím pádu odjel do Velké Británie, kde pracoval v rámci našeho zahraničního odboje. Jeho nejdůležitější rolí byla ovšem funkce právního poradce a experta londýnského exilové vlády. Snad právě pro renomé pracovitého úředníka a právního experta jej Edvard Beneš jmenoval 4. února 1942 předsedou právní rady.[22]

---

[19] Alois Pražák (1898–1981) právník. Za války působil v Londýně na ministerstvu spravedlnosti a po únoru 1948 odešel do exilu. Zemřel v Austrálii.

[20] Helena Antonie Koželuhová (1907–1967), právnička a politička. Její otec byl JUDr. František Koželuha (1867–1926) a matkou byla sestra bratří Čapků Helena Koželuhová, rozená Čapková (1886–1961). K její osobě blíže viz DRÁPALA, M.: *Na ztracené vartě Západu: antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*. Praha 2000, s. 77–163.

[21] V Praze mladí novomanželé vystřídali několik bytů. Až nakonec v roce 1938 zakoupili v Roztokách u Prahy dům čp. 7.

[22] Adolf Procházka poděkoval Edvardu Benešovi za svoje jmenování dopisem z 10. února 1942, kde mimo jiné napsal. „Příjmaje tento Váš dekret, děkuji Vám… za důvěru, kterou jste mi svým jmenovacím aktem projevil a prosím, abyste přijal mé ujištění, že bude mou nejupřímnější snahou splniti v daných možnostech co nejlépe, ve spolupráci s ostatními členy právní rady, úkol právní radě uložený." NA Praha, f. MV-L, k. 81.

Po válce se pak stal ministrem zdravotnictví. Skutečnost, že Procházka byl jmenován prvním poválečným ministrem zdravotnictví, byla výsledkem náhody. Ani v nejmenším s tím nepočítal. Podobně jako jiní exulanti vzhlížel k návratu domů a opouštěl Velkou Británii jako řada jiných úředníků na lodi, která je měla do Československa dopravit oklikou přes Středozemní a Černé moře, následně přes Rumunsko do Československa. V té době počítal s tím, že se stane znovu vysokoškolským pedagogem v Brně a případně že obnoví svojí advokátní činnost. Nestalo se však.

Takřka ve stejný čas, v březnu 1945, se setkali na půdě československého vyslanectví zástupci zahraničního odboje, aby se dohodli na podobě poválečné vlády a jejího programu. Lidovce při těchto jednáních zastupovali Jan Šrámek a František Hála. Přesněji řečeno spíše jen František Hála. Jan Šrámek se totiž nechtěl příliš kompromitovat těmito jednáními, a tak se omluvil svým zdravotním stavem a pro první část rokování se nechal zastupovat Františkem Hálou. Nejprve byla řeč o podobě vládního programu a Jan Šrámek se zúčastnil až druhé části jednání, kdy se řešila podoba nové vlády. V původním komunistickém návrhu bylo českým katolíkům, jak byli lidovci tehdy označováni, vymezena dvě křesla. Počítalo se s tím, že ve vládě usedne Jan Šrámek jako náměstek ministerského předsedy a spolu s ním že bude ve vládě i František Hála, s kterým bylo počítáno pro resort ministerstva pošt. Ostatní politické strany měly přislíbeny tři místa. Co bylo důvodem tohoto návrhu, můžeme jen spekulovat. Nicméně bylo přirozené, že Šrámek se proti tomu radikálně ohradil a trval na tom, aby lidovci v nové vládě měli stejné zastoupení jako další povolené strany.

Šrámkův tvrdošíjný odpor slavil nakonec úspěch. Komunisté při těchto jednáních ustoupili.[23] Koneckonců jejich původní návrh nebylo čím logicky obhájit a lidovci získali nakonec třetí post, a to ministerstvo zdravotnictví, které bylo podle původního návrhu určené bezpartijní osobnosti. Vyhlédnutým kandidátem na tuto funkci byl důstojník československé armády v Sovětském svazu, lékař a voják MUDr. Josef Škvařil.[24] V okamžiku, kdy bylo jasné, že lidovci získají toto třetí místo, zůstávalo otázkou, kým tento post obsadit. Nabízelo se, že ministrem se stane někdo z domácích lidovců. Tuto myšlenku však Šrámek zavrhl. Nevěděl, jaká situace byla doma, a měl strach z toho, že by mohl vybrat někoho, kdo by mohl být později kompromitován svou válečnou minulostí. Z toho důvodu se Šrámek rozhodl, že bude vybírat někoho z bezprostředního okolí, koho dobře znal a kdo měl zásluhy o odboj.

Výběr pak přirozeně padl na Adolfa Procházku, který byl již předválečným členem strany. Navíc již v roce 1935 kandidoval za lidovce a měl zásluhy za svoji válečnou činnost. Jak dokládá sám Procházka, o svém jmenování se dozvěděl až na lodi cestou z Londýna do vlasti. To bylo i důvod, proč výsledný protokol o jednáních v Moskvě podepsal za Adolfa Procházku jeho stranický kolega František Hála.

V dubnu 1945 se Procházka přes Středozemní moře a Balkán dostal do Košic. Zde složil do rukou prezidenta ministerský slib a také se prvně v životě setkal s předsedou komunistů Klementem Gottwaldem.[25] A dozvěděl se i podrobnosti o své ženě a dětech, které za války zůstaly doma a shodu šťastných náhod přečkaly okupaci.

---

[23] K jednání se ve svých vzpomínkách vyjádřil též KOPECKÝ, V.: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. Praha 1960, s. 382; LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*. Praha 1979, s. 693–697.

[24] MUDr. Josef Škvařil (1901–1979), chirurg a vojenský lékař. Ve třicátých letech působil jako chirurg v Brně a posléze v Olomouci. Od roku 1939 působil jako lékař v Teheránu a posléze v Sovětském svazu, kde byl přidělen čs. vojenské misi v Moskvě. Od léta 1944 působil v 1. čs. armádnímu sboru a jmenován do funkce hlavního chirurga. Po válce působil jako velitel zdravotní služby československé armády. V únoru 1947 jmenován generálem zdravotní služby.

[25] Na první setkání s Klementem Gottwaldem vzpomínal nejen v pamětech, ale také v oslavném článku Píle a houževnatost předsedy vlády Klementa Gottwalda: „Náš první rozhovor byl zcela stručný. Bylo mi ihned jasné, že

V Košicích se také oficiálně ujímá svého úřadu. Košický pobyt ovšem netrvá dlouho. Navíc činnost vlády je dosti omezená slovenskými orgány, takže košický pobyt se dá v zásadě přirovnat k čekání na osvobození zbytku republiky. Na začátku května 1945 pak došlo k přesunu vlády do Bratislavy a odtud ke známé letecké cestě československé vlády do Prahy. Zde se Adolf Procházka s definitivní platností ujímá po osvobození úřadu ministerstva zdravotnictví.

Počátky jeho poválečného působení nebyly vůbec jednoduché. Vše se obnovovalo a mnoho nového se rodilo. Sám k tomu prohlásil: „Musíme si znovu zvyknout volně myslet, volně mluvit a psát a musíme přestat šeptat.“[26] Procházka si uvědomoval, jak společnost negativně poznamenala zkušenost s nacistickou okupací.

Procházka se snažil věnovat svému úřadu. V jeho úředním životopise se k tomu uvádí: „V nové republice připadl mu jako ministru zdravotnictví velmi těžký úkol pečovat o zdraví lidu, které je ohroženo válečným utrpením i možností epidemií vzhledem k přesunům obyvatelstva a nedostatku lékařů a léčiv.“[27]

Po válce dochází k obnovování řady zdravotnických institucí. Je zapotřebí se postarat o uprchlíky, vězně z koncentračních táborů atd. Zahajuje řadu odborných setkání.[28] Pozornost věnuje zlepšování nemocnic a mezi jeho významné priority patří také zajištění dodávek léků ze zahraničí a vývoj nových domácích léčiv.

Jeho působení ve funkci ministra představuje vrchol života. Před Procházkou stály necelé tři roky nesmírně hektického života. Pečlivě se věnoval nejen svému resortu, ale také absolvoval obrovské množství veřejných projevů, přednášek a schůzí, kde mluvil nejen o problémech zdravotnictví, ale také vystupoval jako jeden z hlavních politiků jediné povolené nesocialistické strany – Československé strany lidové. Tři roky tak sváděl něco, co označoval už v té době jako bitvu o demokracii.[29] Mimo ministerskou funkci byl také poslancem československého parlamentu, a to jak Prozatímního (1945–46), tak Ústavodárného národního shromáždění (1946–48).

Mnoho času také věnoval stranické politice. Jeho pozice uvnitř ČSL nebyla jednoduchá.[30] Adolf Procházka zde měl zvláštní postavení. Byl sice ministrem, jejím reprezentantem a předsedou pražské krajské organizace, ale ve straně neměl velký vliv, protože zastupoval právě zájmy pravice.[31] O co měl menší vliv, o to byl aktivnější, aby jej posílil. Pozorovatelé se vzácně

Klement Gottwald není přítelem zbytečných slov. Je mužem činu, ví, co chce a dovede svou vůli jasně projevit a pevně prosazovat. Je rázný a nezná problém, jejž by pokládal za neřešitelný. Ví, že mnoho a mnoho bude třeba reformovat a reformy ho přímo lákají. Připadal mně jako architekt, jenž stojí před budovou, kterou má za úkol přestavět.“ NA Praha, f. Adolf Procházka, sign. 15-1/129/6. Tento text je značně rozdílný od vzpomínky, kterou napsal ve svých pamětech. „Teď mě v Košicích přivítal (Zdeněk Fierlinger – pozn. autora) stručně, ale poměrně přátelsky a dal zavolat místopředsedu vlády Klementa Gottwalda. To bylo mé první setkání s tímto mužem. Gottwald působil útočně, ale celkem jsem se od něho nic nedozvěděl. Měl jsem pocit, že si o mně myslí, no uvidím, co jste zač,‘ a vzpomněl jsem si na Jana Stránského, který mě před touto návštěvou upozornil, že u Fierlingera potkám skutečného předsedu vlády, tedy Gottwalda, který má moskevskou školu, ale je nějak nemocný.“

26 NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Lidová demokracie 9. 6. 1945, článek Projev ministra dr. Procházky. Jdeme v nový život. Hlavní fronta byla doma.

27 NA Praha, f. Adolf Procházka, sign. 15-1/129/ 35-36.

28 NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Lidová demokracie 25. 10. 1947, článek Ministr dr. A. Procházka zahájil II. sjezd pracovního lékařství. Ztracené zdraví znamená ztracený blahobyt.

29 NA Praha, f. Adolf Procházka, sign. 15-1/129/6. Projev Adolfa Procházky v Mladé Boleslavi 15. října 1947 Bitvu o demokracii nesmíme prohrát. Svůj projev zakončil slovy: „Bitvu o demokracii nesmíme prohrát, protože tím bychom prohráli budoucnost celého národa.“

30 K dějinám Československé strany lidové blíže viz například RENNER, J.: *Československá strana lidová 1945–1948*. Brno 1999 nebo PEHR, M.: *Československá strana lidová 1945–1946*. Praha 2003.

31 O jeho názorech na politiku ČSL v poválečné době si můžeme udělat představu z projevu na sjezdu ČSL v dubnu 1946. Blíže viz PROCHÁZKA, A.: *Lidová strana v Národní frontě*. Praha 1946.

shodovali v hodnocení jeho osoby. Jeden z nich v hodnocení pro komunisty napsal: „Ministr Procházka jest velmi pilný, snaží se získati si popularitu, často chodí na členské pracovní schůze, zve si stále k sobě různé pracovníky, kterými se dává informovat a kteří tímto přinášejí také materiál jeho choti, která svými úvodníky (které píše pod svým dívčím jménem dr. Koželuhová) získává sobě i svému muži sympatie.“[32]

Na politické scéně tak těsně po válce vznikl zvláštní tandem manželů Procházkových. Procházka využíval popularity své ženy, ale byl zároveň opatrný v tom, aby s ní nebyl politicky zcela spojován. Snažil se zachovat si jistý odstup od energické a nebojácné manželky, což se ukázalo jako výhodné při jejím pozdějším vyloučení, kdy si mírnější a rozvážnější Procházka na rozdíl od ní udržel své postavení. V jedné ze zpráv komunistického ministerstva vnitra se k tomu uvádělo, že Procházka se choval taktičtěji než jeho manželka.[33] Mimochodem se v této zprávě také uvádělo, že Procházka má šanci díky své aktivitě stát po odchodu dosavadního předsedy novým předsedou strany. Zprávy, které si nechávali komunisté zpracovat o chování a jednání ministra zdravotnictví, vyznívaly v tom smyslu, že je to slušný člověk, který pravidelně po obědě spí a poněkud kriticky se vyjadřovaly k tomu, že odborným věcem příliš nerozumí a nechává se hodně ovlivňovat pracovníky ministerstva.[34]

Kauza vyloučení jeho manželky Heleny Koželuhové z lidové strany po volbách v létě 1946 Procházkovi poněkud zkomplikovala pozici. Vedla dokonce i ke spekulacím, zdali Procházka neodstoupí z funkce ministra. Sociálně demokratické Právo lidu tyto spekulace uveřejnilo na svých stránkách a navíc ho charakterizovalo jako pasivního ministra.[35] V jeho podání ministr ztratil elán a z dříve aktivního člověka se stal pasivním. Nakonec však k jeho odchodu nedošlo. Vedení strany nechtělo více prohlubovat tuto krizi, a tak Adolf Procházka zůstával i nadále ministrem, a to i přesto, že vedení strany vadilo, že právě ministra na řadě společenských akcí doprovází Helena Koželuhová a využívá tak příležitostí, aby byla viděna na veřejnosti a připomínala tak svojí kauzu. Šrámek za to kritizoval Procházku a vyřizoval mu, aby usměrnil svoji ženu. Na to se snažil Procházka bránit. Celá věc ovšem nepřekročila mez výměny názorů.[36] Mimochodem, většinu dopisů, které Procházka v této době dostával, byly dopisy zastávající a obhajující jeho paní. Jen zřídkakdy dostával i opačné. Například v anonymu podepsaném šifrou Hlas lidu datovaném 5. září 1946 se uvádí: „Slovutný pane ministře… Vymaňte se z přílišného vlivu své sympatické a nadané, ale snad až příliš ctižádostivé paní choti,…“[37] Takové dopisy byly ovšem opravdu ojedinělé.

Procházka nakonec zůstával i nadále platným reprezentantem ČSL a členem vlády. Své v tom jistě vykonalo i to, že pokud nebyl nemocen, jako tomu bylo na přelomu let 1945/1946, byl důležitým zástupcem lidovců při řadě jednání, a to jak na vládní úrovni, tak na úrovní Národní fronty. Jednání kolem znárodnění, o Podkarpatské Rusi, odsunu sudetských Němců a dalších kauz ukázala na jeho schopnosti. Neuskutečnilo se ani to, o čem spekulovali komunisté, a sice

[32] NA Praha, f. 100/1, sv. 24, a.j. 161.

[33] Srovnej Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), sign 305-369-3B.

[34] Srovnej např. ABS, sign 305-369-3B. Záznam ze dne 6. února 1947. Informace s. dr. Popela o okolí ministra zdravotnictví dr. A. Procházky a o poměrech na ministerstvu zdravotnictví.

[35] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Právo lidu 25. 7. 1946, článek Před resignací ministra dr. Procházky?

[36] Adolf Procházka si poznamenal, že ho na ministerstvu zdravotnictví 21. 8. 1946 navštívil generální tajemník Adolf Klimek z pověření předsedy Jana Šrámka, který se ho dotázal, proč ho doprovází na stranických akcích Helena Koželuhová, která je vyloučená ze strany. „Já sám jsem jí účast nedoporučoval a žádal jí, aby se mnou nejezdila. Byla to její vůle, že se mnou jela a nikdo nemůže po mně žádat, aby svou vlastní manželku z vozu vytlačil.“ Blíže viz NA Praha, f. Helena Koželuhová, k. 1.

[37] NA Praha, f. Adolf Procházka, sign. 15-1/129.

že Adolf Procházka bude odvolán z postu ministra zdravotnictví a poslán jako diplomat do zahraničí.[38]

Celou kauzu vyloučení Heleny Koželuhové tak musíme interpretovat jako reakci na volební neúspěch a zároveň jako vnější projev souboje o podobu strany. Lidovci očekávali, že jako jediná povolená nesocialistická strana dosáhnou značného úspěchu. O tento úspěch se měly přičinit i hlasy získané od příslušníků zakázaných stran, tj. agrárníků, národních demokratů a živnostníků. To se ovšem nedostavilo v očekávané míře. Jakkoliv volební výsledky z roku 1946 přinesly historický úspěch.[39]

Ale vraťme se k činnosti Adolfa Procházky, který v poválečné době třetí republiky rovněž velmi často vystupoval na veřejnosti a stal se populární osobností. O tom svědčí i řada čestných občanství. Milevsko, Jánské Lázně, Praha, Napajedla, Hradec Králové, Roztoky, Hodonín, Semily, Litoměřice, Olomouc, to vše byla města, která ho prohlásila svým čestným občanem[40] Nejkratší dobou byl čestným občanem Šumperka, kde jím byl jmenován 2. února 1948. Ale již o měsíc později, 8. března 1948 zrušila jeho čestné občanství rada MNV v Šumperku.[41]

Procházka se ve svých projevech zabýval obhajobou právního řádu a na toto téma se vyjadřoval při mnoha příležitostech.[42] Velmi často vyslovoval obavy o budoucnost právního řádu naší republiky. Upozorňoval na omezování svobody jednotlivce. Varoval před přílišnou centralizací moci. „Právní řád houstne a stát se jeho prostřednictvím stále víc a víc zmocňuje občana. To dosvědčuje už sám denní život. Lidé si právem stěžují, že je těžko něčeho od úřadů dosíci. Samý formulář, samé vysvědčení a doklady.“ Tato byrokracie podle něj ztěžuje lidem běžný život. Navíc viděl jako nebezpečný i vliv, který měla Národní fronta a politické strany na celý politický systém. Jedině plný návrat k parlamentní demokracii může podle něj obnovit právní pořádek. Kritizoval pokusy komunistů posilovat Národní frontu. O politicích se vyjádřil velmi příhodně, když napsal: „Ti jsou hlídači, jež již nikdo nehlídá. Jejich status není upraven právním řádem a nejsou vlastně nikomu odpovědni. Jsou odpovědni jen lidu, ale tato jejich odpovědnost není právně nijak vyjádřena a konkretizována. Jeví se vlastně jen ve volbách, v nichž občané mohou odmítnout tu či onu stranu.“[43]

Ve svých projevech se Procházka často zabýval budoucností naší země a varoval před nebezpečím totality, protože v případě totalitních sil bychom prohráli budoucnost národa, jak mnohokrát řekl ve svých projevech.[44]

Zdůrazňoval také obhajobu právního řádu, nezávislost soudů, svobody bádání, podnikání, ale také víry, názorů, shromažďování atd. Odmítal centralizaci a omezování základních práv občanů.

---

[38] ABS, fond 305, sign. 305-369-3B.V této souvislosti se spekulovalo, že by Adolf Procházka mohl být poslán jako československý diplomat do USA a že by s ním tak odjela i celá jeho rodina. Toto řešení by patrně nebylo proti mysli ani komunistům, ani části vedení ČSL.

[39] ČSL získala v českých zemích přes 20 procent odevzdaných hlasů a 1 111 009 odevzdaných hlasů. Blíže viz *Zprávy Státního úřadu statistického*, roč. XXVII (1946), č. 23, řada B, číslo 1. Praha 1946. Rozboru volebních výsledků se věnoval též časopis Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění. Srovnej např. *Veřejné mínění*, č. 3 (říjen 1946), článek České politické strany a kořeny jejich sil, s. 13–15.

[40] Přehled měst, která udělila Procházkovi čestné občanství, je uložen v jeho pozůstalosti. Blíže viz NA Praha, f. Adolf Procházka, sign. 15-1/129/2-5. Řada měst pak tato čestná občanství po únoru 1948 rušila.

[41] Blíže viz https://www.sumperk.cz/cs/mesto-sumperk/cestni-obcane/prochazka-adolf-dr.html.

[42] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Svobodné noviny 13. 11. 1947, článek Kam směřuje náš právní řád? Článek informoval o veřejném projevu Adolfa Procházky na veřejné schůzi právnického odboru ČSL 12. 11. 1947 v Plodinové burse v Praze.

[43] Tamtéž.

[44] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246; Lidová demokracie 17. 10 1947, článek Bitvu o demokracii nesmíme prohrát. Ministr dr. A. Procházka v Mladé Boleslavi.

Nezřídka zmiňoval filosofy Jana Amose Komenského, Emanuela Rádla, T. G. Masaryka. Připomínal odkaz českých panovníků a králů, jmenovitě, Jiřího z Poděbrad. A v neposlední řadě se také ve svých projevech oblíbené právní vědě. Řadu přednášek věnoval právě právům a při této příležitosti vzdával hold Františku Weyrovi, Karlu Englišovi a řadě dalších pedagogů, které poznal v době svých brněnských studií.[45] Při formulování veřejných vystoupení ministrovi často pomáhal jeho tajemník, význačný katolický publicista Ladislav Jehlička.[46] Druhý ministrův tajemník byl matematik dr. Josef Talacko, který měl na starosti spíše organizační záležitosti.[47] Svými články zásoboval Procházka pravidelně nejen Lidovou demokracii, která byla ústředním deníkem lidové strany, ale přispíval i do řady dalších regionálních lidoveckých novin a časopisů včetně časopisů Obzory a Vývoj. Adolfu Procházkovi jako ministru zdravotnictví věnoval pozornost přirozeně i tisk ostatních politických stran a jeho jméno se často objevovalo i v zahraničním tisku.

Procházka velmi často promlouval k zástupcům inteligence a ke studentům.[48] Propaguje humanismus a současně usiluje o něco, co bychom mohli označit za ekumenický rozměr. Nejednou se totiž vyjadřuje pro součinnost všech křesťanských církví. V Hradci Králové například v srpnu 1947 na orelském župním sjezdu řekl, že „…křesťanství je dnes baštou zdravého rozumu, spravedlnosti a svobody. Uprostřed světa, zachváceného nacionalistickými vášněmi, stojí křesťanství jako moc universalistická, kosmopolitická a nadnárodní, která usiluje o mír a spravedlnost mezi národy.“ A následně dodával, že čeští katolíci by se v otázkách výchovy, vzdělávání, práv rodiny a v dalších otázkách měli sejít také s českými evangelíky a příslušníky dalších konfesí.[49]

V neposlední řadě se vyjadřoval a vystupoval i jako lidovecký politik. Jeho postavení uvnitř strany však bylo velmi komplikované. Na jedné straně je to člověk, který pochází z tradiční lidovecké rodiny. Byl však současně vnímán i jako představitel katolické inteligence. Navíc skutečnost, že je manželem vyloučené političky Heleny Koželuhové, mu poněkud komplikuje situaci a pozici. Mnohými je vnímán jako představitel spíše občanských a pravicových skupin v rámci lidové strany. V jednom z pozdějších exilových článků napsaných k jeho šedesátým narozeninám, se k tomu výstižně udává: „Prodělal mnoho těžkých bojů nejen s komunistickými členy vlády, ale měl značné potíže i s vedením vlastní strany, protože byl prý příliš ‚neukázněný‘ ve svých projevech a akcích.“[50]

---

[45] NA Praha, f. Adolf Procházka, sign 15/1/129/6. Přednáška Právní teorie a politika na právnické fakultě Masarykovy university v Brně dne 14. listopadu 1947.

[46] Ladislav Jehlička (1916–1996), překladatel, novinář a publicista. K osobě Ladislava Jehličky blíže viz např. CHOLÍNSKÝ, J.: Heroický skeptik, jenž v žertu neměl sobě rovna. Nad životem a dílem Ladislava Jehličky (1916–1996), *Securitas imperii 19* (02/2011), s. 158–217. Z jeho tvorby pak blíže viz JEHLIČKA, L.: *Křik koruny svatováclavské*. Praha 2010. Ve své pozdější literární tvorbě zaujímal značně kritické stanovisko k vedení ČSL, nikoliv však k Adolfu Procházkovi. „Procházka nebyl žádný genius; byl to však naprosto čestný, ušlechtilý, masarykovsky bych řekl slušný člověk a dosti inteligentní […]“ JEHLIČKA, L.: Lidová strana. In Střední Evropa, roč. 12, č. 59, s. 104–108.

[47] RNDr. Josef Talacko (1909–1974), matematik a politický aktivista. Za první republiky aktivní v lidovecké mládeži. Za války činný ve výboru Národního souručenství. Po válce se habilitoval v oboru matematické statistiky na přírodovědecké fakultě UK v Praze. Přímluvou Adolfa Procházky obdržel Talacko stipendium Světové zdravotnické organizace, které mu umožňovalo v roce 1948 výzkumný pobyt na John Hopkins University v Baltimore, obor vitální statistiky. Po únoru 1948 emigroval a působil v USA jako vysokoškolský pedagog. K jeho osobě blíže viz Jožka PEJSKAR, *Poslední pocta*. Curych 1982, s. 291. K osobě Josefa Talacka viz též AKPR, fond Národní soud, k. 3, sign. NS 34/39.

[48] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Svobodné noviny 14. 11 1947, Student a politika.

[49] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Svobodné noviny 19. 8 1947, Pro součinnost všech křesťanských církví v ČSR.

[50] NA Praha, f. Adolf Procházka, k. 7; Vídeňské svobodné listy 2. září 1960, roč. 15, č. 36, s. 3, Prof. A. Procházka šedesátníkem.

Únorové události přišly pro Adolfa Procházku neočekávaně. Připravoval se především na blížící se kampaň. Dne 4. února 1948 měl například v pražské Lucerně projev, kde řekl: „Jdeme do voleb. Tyto volby budou stejně osudové, jako byly volby v roce 1946. Rozhodnou o dalším osudu každého z nás.“[51]

Rostoucí napětí na začátku roku 1948 bylo sice cítit, ale to bylo často připisováno blížícím se volbám. Na začátku roku Adolf Procházka vycestoval s manželkou do Velké Británie.[52] Jeho cestě byla věnovaná značná pozornost jak československých, tak zahraničních novinářů. Československý tisk uváděl i zprávy o jeho odjezdu, pobytu[53] a příjezdu.[54] Noviny poskytly veřejnosti zprávy o jeho návštěvě cambridgeské univerzity. Při své návštěvě se snažil Adolf Procházka vystupovat tak, že je u nás vše v pořádku, a později svoji cestu označil za cestu dobré vůle. Na tiskové konferenci po příjezdu do Londýna prohlásil, že naše země není zemí extrémů a že náš národ hledá ve své politice vždy umění domluvit se.[55] Procházka současně prohlásil, že jeho pobyt v Londýně bude trvat jen necelý týden a krátkost pobytu odůvodnil slovy: „že pro nastávající volby začíná letos v ČSR politická sezóna velmi brzy.“[56] O své cestě dal zástupcům sedmé velmoci i několik rozhovorů. V lidoveckém týdeníku Vývoj hodnotil v lednu své postřehy z návštěvy Británie a Belgie. O Británii prohlásil v lednu 1948, že vzájemné styky jsou dobré a že tam není taková nouze jako u nás, a to i přesto, že i tam existuje přídělový systém. O Belgii, kde jednal s ministrem Streuwem, prohlásil, že je to přímo země nadbytku zboží, „které je kupujícím přímo vnucováno ve velkých výprodejích pod cenou.“[57] Při návštěvě Británie pozval Procházka britské poslance do Československa. Jejich návštěva se už nezrealizovala.

Necelý měsíc po návratu začala politická krize. Jedním z posledních článků Adolfa Procházky vydaných ještě za relativně svobodných poměrů byl výtah z jeho projevu určeného lidoveckým ženám uveřejněný v Lidové demokracii 22. února 1948 s příznačným názvem Naše ženy na obranu demokracie. Procházkovo vystupování v době února 1948 bylo takové, že podporoval rozhodnutí ministrů ve věci demise a uvnitř strany se snažil podporovat vedení strany v čele s Janem Šrámkem. Poté, co se vedení strany ujal Alois Petr[58] s Josefem Plojharem[59] a co ve vládní krizi zvítězili komunisté, se Procházka zcela stáhl a s novým

[51] NA Praha, f. Adolf Procházka, sign 15/ 1/129/6.

[52] NA Praha, f. Adolf Procházka, sign. 151/129/8. S jeho cestou vyslovila souhlas československá vláda na své 122. schůzi 16. prosince 1947. Z Prahy odjel 2. ledna 1948 v 8:40 a do Prahy se vrátil 16. ledna 1948 ve 21:45.

[53] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Lidová demokracie 3. 1. 1948, Ministr zdravotnictví prof. dr. Adolf Procházka odjel do Velké Británie Obrana lidu 6. 1. 1948, Ministr Procházka v Londýně; Právo lidu 7. ledna 1948, Ministr Procházka o čs.-britských vztazích; Lidová demokracie 9. 1. 1948, Z návštěvy ministra dr. Procházky ve Velké Británii; Lidová demokracie 14. 1. 1948, Ministr dr. Procházka odjel z Londýna.

[54] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Obrana lidu 17. ledna 1948, článek Ministr zdravotnictví dr. A. Procházka. V článku se uvádí, že ministr přijel v pátek pařížským rychlíkem ve 21:45 v doprovodu své manželky a byl přivítán Šrámkovým tajemníkem dr. Jaroslavem Pecháčkem a dalšími zástupci z ministerstev zdravotnictví, pošt a techniky.

[55] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Národní osvobození 11. ledna 1948, Ministr dr. Procházka mezi novináři v Londýně. Československo není zemí extrémů.

[56] Tamtéž.

[57] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246. Vývoj 21. ledna 1948, Ministr zdravotnictví prof. dr. Adolf Procházka. Styky s Anglií jsou dobré.

[58] Alois Petr (1889–1951), lidovecký politik a křesťanský odborář. 1935–1939 poslanec NS. Za války vězněn nacisty v letech 1944–1945 pro odbojovou činnost. 1945–1948 místopředseda PNS a ÚNS za ČSL. 1948–1951 předseda ČSL a ministr dopravy. K jeho osobě blíže viz *Šedesát let ministra Aloise Petra*. Praha 1949.

[59] Josef Plojhar (1902–1981), katolický duchovní a lidovecký politik. 1945–1948 poslanec PNS a ÚNS za ČSL. Po únoru 1948 jedna z klíčových osobností ČSL spolupracující s KSČ, 1948–1968 ministr zdravotnictví a 1951–1968 předseda ČSL. K jeho osobě blíže viz např. PEHR, M. a kol.: *Cestami křesťanské politiky*. Praha 2007, s. 198–199.

vedením nespolupracoval.[60] Procházka také velmi brzo v předtuše věcí dalších naplánoval útěk za hranice. O nových poměrech si nedělal iluze a jak i z jeho vzpomínek vyplývá, o opuštění republiky uvažoval jako o jediné možné alternativě.[61]

Věděl, že e již nebude moci vrátit do Brna, jak plánoval po skončení své politické kariéry. Komunisté si velmi rychle pospíšili s jeho propuštěním z brněnské právnické fakulty.[62] K jeho útěku došlo 29. února 1948 a, jak dodává jeho dcera paní Marta Kastnerová, byl vlastní útěk velmi špatně připravený.[63] Adolf Procházka ovšem měl štěstí a za hranice se dostal.

O jeho útěku se zpožděním informoval československý tisk, který řešil i to, že za hranicemi, bude pokračovat v rozvracení republiky. Procházka si totiž na rozdíl od předsedy strany Šrámka ponechal poslanecký mandát.[64] Z Československa tak utíkal jako poslanec československého parlamentu a bývalý ministr. Právo lidu 14. dubna 1948 [65] informovalo o jednání imunitního výboru ÚNS, které se zabývalo Procházkovým případem a doporučilo jeho vydání, protože se provinil proti zákonu na ochranu republiky tím: „že dal popud, aby byla organizována akce, která by mu umožnila útěk do zahraničí, kde by bylo lze pokračovat v činnosti, směřující proti nynějšímu lidově demokratickému režimu a jeho zvrácení.“ Dosti krkolomné vyjádření vystihující dobře celou situaci, která neměla oporu v tehdejších zákonech a ukazovala se jako politická kauza s cílem dehonestovat uprchlého politika.[66]

V exilu se Adolf Procházka dostává postupně přes Německo, Francii a Velkou Británii do USA, kde se věnuje publicistické a politické aktivitě. Díky své předúnorové aktivitě se stává členem Rady svobodného Československa (RSČ), ale svou činnost zaměřuje na činnost ve výkonném výboru křesťansko-demokratické unie střední Evropy (Chairman Executive Comittee Christian Democratic Union of Central Europe), kde zastával funkci viceprezidenta a předsedy výkonného výboru.[67] Tato organizace sdružovala křesťanské středoevropské strany[68] s cílem prosazování následujících pěti principů: 1/ Křesťanská morálka a sociální filozofie a jejich uvedení do veřejného života. 2/ Osvobození národů střední Evropy od komunistického útlaku. 3/ Rekonstrukce zemí regionu po osvobození od totalitních režimů na základě křesťansko-demokratických principů. 4/ Integrace středoevropského prostoru do demokratické spojené Evropy. 5/

[60] NA Praha, f. 100/36, sv. 335-9. ČSL Situace a změny v posledním týdnu února 1948.

[61] Srovnej například vzpomínky želivského opata Bohumila Víta Tajovského, který se v časech únorové krize 24. února 1948 sešel s Adolfem Procházkou a jak ve svých pamětech napsal, první, co mu Procházka řekl bylo: „Pane opate, máte připravené kufry?“ A dál rozhovor pokračoval: „Proč pane ministře, ptal jsem se? Já už mám kufry poslané za hranice, protože za chviličku, tady bude děsný život.“ Blíže viz TAJOVSKÝ, B.: *Člověk musí hořeti*. Praha 2001, s. 198.

[62] Stalo se tak k1. dubnu 1948 tj. měsíc po jeho odjezdu, kdy byl úředně propuštěn. Blíže viz NA Praha, f. Ministerstvo školství a kultury, k. 184.

[63] Jeho útěku byl v odborné a popularizační literatuře již popsán. Srovnej například Zora DVOŘÁKOVÁ, *Politikové na útěku*, Praha 2004, s. 52–63.

[64] Předseda ČSL podal rezignaci ještě 25. února a na jeho místo nastoupil národohospodář a lidovecký politik Jaromír Berák (1902–1964).

[65] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246; Právo lidu 14. 4 1948, Zač je stíhán exministr Procházka.

[66] NA Praha, f. MZV-VA II, k. 1246; Rudé právo 26. 3 1948, Trestní oznámení na dr. A. Procházku.

[67] K činnosti této organizace blíže viz Martin NEKOLA, CDUCE. Exilová křesťansko-demokratická internacionála ve studené válce. *Securitas Imeprii* 2013, 22, č. 1, s .78–97.

[68] Tato organizace byla tvořená křesťanskými demokraty z Československa (Czechoslovak Christian Democratic Group); Maďarska (Hungarian Christian Democratic People’s Movement); Litvy (Latvian Christian Farmers Party); Lotyšsko (Lithuanian Christian Democratic Union); Polska (Polish Christian Labor Party) a Slovinska (Slovenian Christian Democratic People’s Party of Yugoslavia). Podle údajů z roku 1957 stáli v čele této organizace President of the Council Msgr Joseph Kozi Horvath (Maďarsko), vice-presidenti Ivan Avsenek (Jugoslávie/ Slovinsko); Zbigniew Ossowski (Polsko), Benedikts Cevers (Lotyšsko); Dr. Felix Mikula (Československo) a Dr. Antanas Trimakas (Litva).

Zřízení pevného základu pro trvalou spolupráci mezi křesťansko-demokratickými stranami po osvobození jejich zemí. Mimo Procházky byli v této organizaci ještě další zástupci českých lidovců a slovenských (katolických) demokratů.[69] Činnosti této organizace věnuje značnou pozornost a stává se jeho celoživotní náplní.

Až do své smrti se snaží publikovat, zabývá se právem a doufá, že se mu podaří do vlasti jednou vrátit. Naděje vkládané do Pražského jara se ukážou jako liché. Adolf Procházka nečekaně umírá na jaře 1970 v americkém exilu. V květnu 1970 uprostřed své milované práce ho postihla srdeční příhoda, které podlehl. Až po smrti se mu splnilo jeho dávné přání vrátit se do vlasti. Jeho dcera Marta odvezla urnu s jeho popelem a uložila jeho ostatky následujícího roku 1971 do hrobu v moravském Kojetíně, kde si přál žít na sklonku svého života. Za svého života vlast ani Brno již nespatřil.

PhDr. Michal Pehr, Ph.D.
CEVRO Institut, z.ú.
Jungmannova 17
110 00 Praha 1
Česká republika
email: michal.pehr@vsci.cz

[69] Členy CDUCE byli rovněž Ivo Ducháček, redaktoři Rádia Svobodná Evropa Jaroslav Pecháček a Ľudovít Šebesta-Dvorský, dlouholetý diplomat a bývalý velvyslanec ve Vatikánu František Schwarzenberg, novinář Pavel Blaho, bývalý ministr unifikací v Gottwaldově vládě Mikuláš Franek, filozof Jozef Dieška a exilový intelektuál Msgre. Felix Mikula. V Paříži jako zástupci křesťanské mládeže působili Dimitrij Pavlista a Jan Renner.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

PROMĚNY KONTROLNÍCH MECHANISMŮ ČESKOSLOVENSKÉ ARMÁDY V LETECH 1945–1989

FRANTIŠEK HANZLÍK

The article deals with the restoration of the control mechanism of the Czechoslovakian army in a difficult post-war situation and its changes in the period until 1989, when social changes in Czechoslovakia led to the fall of the totalitarian regime.
The paper describes the impact of the changes in the internal political situation on the development of the military and on the change in the character of activities and personnel changes in its control mechanism.

Key words: control mechanisms; czechoslovak armed forces; world war II; Inspektion of the Minister of National Defence.

Úvod

Okupací zbytku Československa 15. března 1939 a následnou likvidací předmnichovské československé armády zanikly i všechny její složky budované od vzniku republiky téměř dvě desetiletí. To se týkalo i kontrolního mechanismu v armádě, který měl v letech 1918–1938 různé podoby. Následující příspěvek je pokračováním studie zveřejněné ve Sborníku PdF MU číslo 1/2019 s názvem – Vznik a působení kontrolních mechanismů československé branné moci v letech 1918–1938. Cílem příspěvku je ukázat souvislosti obnovy kontrolního mechanismu československé armády ve složité poválečné situaci a jeho proměny v následujícím období až do roku 1989, kdy došlo v Československu ke společenským změnám vedoucím k pádu totalitního režimu. Obsah příspěvku ukazuje vliv proměny vnitropolitické situace na vývoj v armádě a na proměnu jejího kontrolního mechanismu. Rozhodující vliv mělo uchopení moci komunistickou stranou v únoru 1948 a v jeho důsledku přeměna armády na ozbrojenou mocenskou složku vládnoucí komunistické strany. Ve vývoji armádního kontrolního mechanismu se odrazilo také uplatňování vlivu Sovětského svazu na budování československé armády, její začlenění do Varšavské smlouvy v roce 1955, ale události pražského jara 1968.

Obnova kontrolního mechanismu v armádě po skončení 2. světové války

V období druhé světové války vznikaly československé zahraniční jednotky na Západě, na Středním východě i v Sovětském svazu. Přesto, že byly formálně podřízeny londýnské čs. exilové vládě a ministerstvu národní obrany, vznikaly a působily na území cizích států, kde platila pravidla, jimiž se řídily armády těchto států. Do konce války nebyla u exilového ministerstva národní obrany zřízena funkce odpovídající funkci generálního inspektora branné moci. Kontrolní funkci plnilo exilové ministerstvo národní obrany v čele s gen. Sergějem Ingrem. V září 1944 byl z funkce ministra národní obrany exilové vlády odvolán. Následně byl ustanoven do funkce Hlavního velitele branné moci. Jeho pravomoci vůči čs. zahraničním jednotkám se

příliš nezměnily. Tuto funkci vykonával až do dubna 1945.

V roce 1945 byla postupně obnovována československá branná moc, jak se tehdy armáda oficiálně nazývala. V dubnu 1945 vznikla v Košicích první poválečná vláda a byl přijat vládní program, který obsahoval rozsáhlou pasáž věnovanou budování armády po osvobození. Představitelům komunistické strany se při jednáních o vládním programu podařilo prosadit ustanovení, jehož cílem bylo budování armády podle sovětského vzoru. Od dubna 1945 byl tak mezi komunistickou stranou a ostatním politickými stranami zahájen zápas o charakter obnovované armády. Většina významných představitelů odboje působících v průběhu války na Západě byla na základě rozhodnutí Vojenské rady při předsednictvu vlády odstraněna z armády. Šlo například o ministra národní obrany exilové vlády a později Hlavního velitele branné moci gen. Sergěje Ingra, šéfa zpravodajské služby gen. Františka Moravce, náčelníka čs. vojenské mise u spojeneckých armád gen. Ondřeje Gaka – Mézla a další generály. Rozhodující funkce v armádě obsadili generálové a vysocí důstojníci, kteří většinou v období války působili v čs. vojenských jednotkách v Sovětském svazu. Patřili k nim například ministr národní obrany gen. Ludvík Svoboda, náčelník Hlavního štábu MNO gen. Bohumil Boček, přednosta Hlavní správy výchovy a osvěty – pplk. JUDr. Jaroslav Procházka, přednosta Hlavní správy obranného zpravodajství pplk. Bedřich Reicin atd.

Komunistická strana, která získala v armádě značný vliv, se snažila o narušení kontinuity nově budované armády s armádou předmnichovskou. Proto také počáteční úvahy o znovuobnovení funkce generálního inspektora nedospěly do stádia, kdy by se reálně uvažovalo o jejím zřízení. Od září 1944, kdy byl z funkce ministra národní obrany exilové vlády v Londýně nucen, především v důsledku nátlaku Sovětského svazu, odejít gen. S. Ingr byla zřízena funkce – Hlavní velitel branné moci. Tuto funkci vykonával gen. S. Ingr do března 1945. Pouze vzdáleně připomínala funkci generálního inspektora. Přesto, že ještě na jednání Vojenské rady při předsednictvu vlády

Gen. Sergěj INGR.
Fotoarchiv VHA Praha

Gen. Ludvík SVOBODA.
NA Praha – centrální katalog fotografií

dne 5. dubna bylo obsazení této funkce projednáváno, nebyla nakonec obsazena ani v následujícím období. Bezprostředně po válce tak v armádě nebyla zavedena funkce odpovídající svými kompetencemi funkci generálního inspektora předmnichovské armády.

Stejně jako všechny ostatní oblasti života společnosti trpěla také armáda nedostatkem fakticky všeho, co bylo potřebné k jejímu obnovení a normálnímu fungování. Nedostatky se projevovaly ve výzbroji, výstroji, v proviantním zabezpečení, ve finančním zabezpečení, v ubytování i v dalších oblastech. Vedení státu a armády se snažilo přijímat opatření, aby byly efektivně a hospodárně využity veškeré prostředky určené k budování armády a k zabezpečení jejího každodenního života. To byl jeden z hlavních důvodů zřízení funkce *Kontrolního a úsporného komisaře vojenské správy*. Stalo se tak dne 4. března 1946. Jeho zřízení bylo zveřejněno v Domácím rozkaze MNO číslo. 119/1946 čl. 3.[1] Kontrolní komisař byl pověřen prováděním kontrolní činnosti v oblasti hospodaření se státními prostředky, které byly vyčleněny na armádu. Kontroly se zaměřovaly na jejich efektivní a hospodárné vynakládání. Kontrolní komisař byl pověřen účastnit se všech porad složek MNO ve věcech finančních a hospodářských, měl oprávnění podávat návrhy k jejich svolání. Kontrolní komisař byl také mimořádným členem Armádního poradního sboru (APS), kde se projednávaly důležité otázky budování armády.

Strukturu úřadu kontrolního a úsporného komisaře vojenské správy stanovoval předpis Org–II–1z roku 1947.[2] Skládal se z:

- Zástupce přednosty;
- skupiny všeobecné;
- skupiny hospodářské;
- skupiny technické;
- pomocné kanceláře.

Všeobecná skupina měla dbát na úspornost a účelnost zákonných a organizačních opatření v zájmu armády. Dohlížet na vojenskou správu při vydávání opatření, zda postupuje úsporně a podává návrhy na zlepšení finanční a hospodářské situace.

Hospodářská skupina byla pověřena vyjadřovat se ke všem rozpočtovým otázkám ministerstva národní obrany a při požadavcích o zvláštní úvěry. Prováděla kontrolu finančního hospodaření u všech složek vojenské správy. Dále byla oprávněna zúčastňovat se všech finančních a hospodářských jednání, jak složek vojenské správy, tak složek, které stály mimo ni. Prováděla hospodářskou kontrolu u MNO i útvarů a zpracovávala návrhy a opatření na zlepšení úspornosti.

Technická skupina měla kontrolovat účelné a efektivní hospodaření s materiálem a majetkem vojenské správy. Podávala návrhy na odstranění zjištěných závad v této oblasti působnosti.

Všechny složky ministerstva národní obrany i vojenské útvary měly povinnost předkládat ke kontrole požadované písemnosti a dokumenty, které byly vyžadovány kontrolním komisařem.

Funkce kontrolního a úsporného komisaře byla považována za málo významnou. Po květnových volbách v roce 1946 se stal předsedou vlády Klement Gottwald. Do funkce ministra národní obrany byl jmenován opět gen. Ludvík Svoboda. Komunistická strana získávala postupně v armádě stále větší vliv. Zaměřila se především na obsazování klíčových pozic v armádě buď generály, kteří vstoupili do KSČ nebo s komunisty spolupracovali. Do méně významných pozic naopak navrhovali generály, kteří představovali kontinuitu s armádou předmnichovskou a zůstali také věrni prezidentu Benešovi a principům budování demokratické armády. Do této kategorie bylo možno zařadit i funkci kontrolního a úsporného komisaře. Do

[1] VÚA – VHA Praha, (VÚA – VHA) důvěrný rozkaz ministra národní obrany ze dne 4. března 1946. Číslo 119. čl. 3.
[2] VÚA – VHA, Org–II–1, 1947. Hlava XXI, s. 217–222.

čela úřadu byl jmenován divizní generál Bedřich Neuman, jehož zásluhy z odboje za druhé světové války byly nepochybné. Jmenováním do této formálně vysoké funkce byl vyřazen z možnosti spolurozhodovat o zásadních otázkách budování armády stejně jako generál Alois Liška, který byl ustanoven velitelem Vysoké školy válečné. Generál Bedřich Neuman byl okamžitě po uchopení moci komunistickou stranou dne 25. února spolu s dalšími dvěma desítkami generálů propuštěn z armády.

Převzetí moci komunistickou stranou v únoru roku 1948 přineslo zásadní změny i pro armádu. Bezprostředně po únorových událostech byly zahájeny personální čistky v celé armádě.[3] Nejvíce byli čistkami postiženi generálové, kteří nepatřili mezi příznivce komunistického režimu. Neblahou úlohu při perzekucích důstojnického sboru, ale při realizaci dalších opatření, které směřovaly k přeměně armády v důležitý mocenský nástroj nového komunistického režimu, sehrál armádní poradní sbor (dále jen APS). Do odstoupení Edvarda Beneše z funkce prezidenta v létě 1948 byl členem APS z titulu své funkce jeden z jeho nejbližších spolupracovníků přednosta Vojenské kanceláře prezidenta republiky gen. Antonín Hasal. Podrobně informoval prezidenta o obsahu jednání a rozhodnutí APS, rozšiřujícím se perzekucím vojáků všech kategorií však zabránit nemohl. Krátce po převzetí moci komunistickou stranou již klíčová rozhodnutí týkající se armády nečinilo ministerstvo národní obrany, vláda, případně parlament, ale vedení Komunistické strany Československa. K naplňování požadavků komunistické strany v armádě byl také v roce 1949 zřízen politický aparát. Svým způsobem plnil i funkci kontrolního mechanismu jak je naplňována „vůle“ vládnoucí KSČ v armádě. Od února 1948 až do listopadu 1989 tak o všech zásadních rozhodnutích týkajících se armády včetně rozhodnutí o vytvoření nebo zrušení kontrolních orgánů v různé podobě rozhodovalo vedení KSČ.

Gen. Bedřich NEUMANN. Fotoarchiv VHA Praha

Gen. Albín Plevka. SA AČR Olomouc

[3] Blíže: HANZLÍK, František. *Diskriminace a perzekuce vojáků v Československu v letech 1945–1955.* Praha: Powerprint s. r. o., 2015, 107 s.

Od února 1948 do roku 1950 ještě formálně existoval úřad kontrolního a úsporného komisaře vojenské správy. Do jeho čela byl po propuštění gen. Bedřicha Neumana z armády postaven málo známý generál Albín Plevka. Ve funkci působil necelé dva roky. Ke dni 1. ledna 1950 byl úřad kontrolního a úsporného komisaře vojenské správy zrušen. Likvidace úřadu byla dokončena do poloviny února roku 1950. Oficiální informace o jeho zrušení byla zveřejněna ve Sborníku důvěrných výnosů MNO ze dne 9. března 1950.[4]

Inspekce ministra národní obrany 1958–1968

Vývoj mezinárodní situace výrazně ovlivnil i vývoj v Československu a v armádě. V dubnu 1950 byl z funkce ministra národní obrany odvolán gen. Ludvík Svoboda. Na doporučení samotného J. V. Stalina se ministrem národní obrany stal JUDr. Alexej Čepička, zeť prezidenta republiky Klementa Gottwalda. Zároveň byl povýšen do hodnosti armádního generála. Pod jeho velením nastalo období tvrdé a bezohledné „sovětizace“ armády. Ve velmi krátké době byla v armádě uskutečněna řada opatření, která mění armádu na důležitý mocenský nástroj státu a tím i KSČ. Výrazem sovětizace bylo i zavedení sovětského hodnostního označení. Po nástupu Čepičky do funkce byly v důsledku působení výše uvedených faktorů plánovány a provedeny rozsáhlé kvalitativní i kvantitativní změny.

Gen. Alexej Čepička.
NA Praha – centrální katalog fotografií

K 1. lednu 1951 měla mít armáda celkem 170 260 vojáků.[5] Následně byly plánované počty vojáků zvýšeny až na 297 560 ke dni 1. ledna 1953.[6] K dosažení plánovaných počtů vojáků byla na počátku padesátých let použita i mimořádná opatření jako bylo povolávání vojáků, poddůstojníků a důstojníků na mimořádná cvičení. V roce 1953 byly dokonce armádní jednotky použity k likvidaci nepokojů, které vznikly v souvislosti s měnovou reformou v Plzni a v dalších městech.

Dne 14. května 1955 vznikla Varšavská smlouva. Československo se stalo jejím důležitým členem. Přesto docházelo v polovině padesátých let k relativnímu uvolnění napětí a zmírnění studené války. Přispělo k tomu i úmrtí J. V. Stalina a následné změny v Sovětském svazu. Vývoj v Sovětském svazu měl vliv také na situaci v Československu i v armádě. Z funkce byl odvolán gen. Alexej Čepička. Na jeho místo byl na základě rozhodnutí vedení KSČ jmenován bývalý příslušník 1. čs. armádního sboru v SSSR generál Bohumír Lomský. Po zrušení úřadu kontrolního a úsporného komisaře vojenské správy

[4] VÚA – VHA, Sborník důvěrných výnosů z 9. března 1950. číslo 9. čl. 65.
[5] http://armada.vojenstvi.cz/povalecna/cisla/2.htm, citováno dne 30. 9. 2019.
[6] http://armada.vojenstvi.cz/povalecna/cisla/2.htm, citováno dne 30. 9. 2019.

nebyla až do roku 1958 zřízena žádná funkce ani úřad, který by bylo možno považovat za předchůdce inspekce ministra obrany. Jedním z rozhodujících důvodů byla i skutečnost, že komunistická strana plně ovládla všechny mocenské složky státu včetně armády a v první polovině padesátých let byla armáda řízena komunistickou stranou přísně direktivně a bez ohledu na náklady, které budování enormní armády vyžadovalo. V druhé polovině padesátých let i v důsledku změn v mezinárodní situaci a v Sovětském svazu došlo i ke změnám v armádě. Přesto, že ještě na podzim 1956 se v souvislosti s událostmi v Maďarsku podílela armáda na opatřeních zajišťujících hranice s Maďarskem, bylo rozhodnuto o podstatném snížení plánovaných i reálných počtů v armádě. K prvnímu lednu 1957 byl plánován početní stav armády celkem 207 816 vojáků, k 1. lednu 1958 to bylo 203 598 vojáků a k 1 lednu dokonce „pouhých“ 183 934 vojáků.[7] Tyto změny byly po celou dobu provázeny reorganizací a redislokací některých útvarů a také ministerstva národní obrany.

V rámci velké reorganizace armády a ministerstva národní obrany byla na základě rozhodnutí ministra národní obrany ze dne 13. června 1958 zřízena v červenci 1958 i *Inspekce ministerstva národní obrany* (IMNO) jako kontrolní orgán.[8] Náčelník IMNO byl přímo podřízen ministrovi národní obrany. V příloze k nařízení o zřízení IMNO byla stanovena její organizační struktura.

IMNO byla pověřena prováděním kontrol v oblastech bojeschopnosti a hospodárnosti v armádě. Kontroly měly zjistit nedostatky, jejich příčiny a navrhnout řešení. Náčelník IMNO nebyl zatím ustanoven. Od 15. července 1958 až do 5. října 1958 vykonával tuto funkci v zastoupení starší důstojník IMNO plk. Rudolf Votruba a následně od 6. října 1958 až do 5. listopadu 1961zástupce náčelníka IMNO pplk. Jaromír Lipina.

Skutečnost, že po celou dobu relativně krátkého působení inspekce nebyl ustanoven ani

Plk. Rudolf Votruba. Fotoarchiv VHA Praha

Plk. Jaromír Lipina. Fotoarchiv VHA Praha

[7] *Historie československé armády*, sv. 7, Praha: Ministerstvo obrany České republiky–AVIS. 2008, s. 31.

[8] VÚA – VHA, Rozhodnutí ministra národní obrany ze dne 13. června 1958, č. j. 0015474–OMS, s. 1.

její náčelník přesto, že byla na tuto funkci plánována hodnost generálporučíka, svědčí o tom, že inspekce nebyla považována za příliš důležitou. Dne 1. září 1961 byl vydán rozkaz náčelníka IMNO č. 07/61 o likvidaci složky IMNO.[9] Tímto dnem IMNO ukončila působnost. Kontroly, které inspekce prováděla, přešly na jiné složky ministerstva národní obrany.

Na počátku šedesátých let ovlivnily vývoj v armádě důležité mezinárodní i vnitropolitické události. V roce 1960 byla přijata nová ústava a vyhlášeno vybudování socialismu v Československu. Byl změněn i název státu na Československá socialistická republika. V roce 1961 byl přijat dlouho připravovaný zákon o obraně Československé socialistické republiky č. 40/1961 Sb. Obsahoval klíčová nařízení a normy v oblasti obrany státu. Zdůrazňoval, že zabezpečení obranyschopnosti řídí KSČ a využívá k tomu spojenecké svazky v rámci Varšavské smlouvy. Z ústavy a ze zákona o obraně potom vycházely všechny předpisy a normy, jimiž se armáda ve své činnosti řídila.

Mezinárodní situace na počátku šedesátých let nebyla příznivá. V roce 1961 došlo k jejímu prudkému zhoršení v důsledku Berlínské krize. V roce 1962 následovalo rozmístění sovětských raket středního doletu na Kubě a v jeho důsledku k dalšímu vyhrocení vztahů mezi USA a SSSR. Varšavská smlouva i Československo provedly mimořádná vojenská opatření. Byly zvýšeny i plánované mírové počtů armády na 201 887 vojáků.[10] Komplikace se projevily i ve vývoji ekonomiky. Cestu z obtížné hospodářské situace hledal 12. sjezd KSČ, který se konal v prosinci roku 1962. Za jeden z důležitých úkolů, jehož realizace měla přispět ke zlepšení stávající situace, označil sjezd posílení a zefektivnění kontrolní činnosti na všech stupních řízení. Na počátku roku 1963 byly úkoly sjezdu rozpracovávány na podmínky jednotlivých rezortů včetně ministerstva národní obrany.

Plk. Antonín Šelešovský.
Fotoarchiv VHA Praha

Dne 23. dubna 1963 vydal ministr národní obrany rozkaz č. 4, který obsahoval *Statut ministerstva obrany* s platností od 1. dubna 1963.[11] V článku 1. nařizoval zřídit Inspekci ministra národní obrany (IMNO) v přímé podřízenosti ministrovi. Zároveň v uvedeném rozkaze nařizoval ministr národní obrany náčelníku generálního štábu vydat tabulky mírových počtů odpovídající nařízeným změnám do 30. dubna 1963. V příloze uvedeného rozkazu ministra národní obrany článku XI. bylo upřesněno postavení IMNO a stanoveny její obecné úkoly. Další podrobný rozkaz ministra národní obrany vymezující působnost a úkoly IMNO byl vydán dne 3. července 1963. Rozkaz ministra národní obrany 010 upřesňoval rozhodnutí ústředního výboru KSČ o provádění kontrolní činnosti v Československé lidové

[9] VÚA – VHA, Rozkaz náčelníka inspekce MNO ze dne 1. září 1961, č. j. 04210, s. 3. čl. 6.
[10] *Historie československé armády*, sv. 7, Praha: Ministerstvo obrany České republiky – AVIS, 2008, s. 156.
[11] VÚA – VHA, Rozkaz ministra národní obrany č. 004 ze dne 23. března 1963.

armádě (ČSLA). Vedle IMNO se na kontrolní činnosti měla podílet také Ústřední komise lidové kontroly a statistiky (ÚKLKS). Součástí rozkazu byly i přílohy č. 1 a 2, které přesně specifikovaly postavení a úkoly ÚKLKS a IMNO. Do funkce náčelníka IMNO byl dne 22. ledna 1963 jmenován plk. Antonín Šelešovský.

V druhé polovině 60 let došlo k dalším změnám ve velení a řízení v ČSLA. Od roku 1966 se předpokládal vznik nového kontrolního orgánu ć Generálního inspektorátu ozbrojených sil ČSSR jako orgánu nezávislé vojenské kontroly. Dne 27. října 1966 byl vydán rozkaz ministra národní obrany 010. Jeho součástí byla i příloha 2 – *Prozatímní statut ministerstva národní obrany.* V části X avizuje vytvoření G*enerálního inspektorátu ČSLA.*[12] Příprava ke zřízení Generálního inspektorátu a projednávání otázek s tím spojených probíhalo až do podzimu 1967. Dne 25. října 1967 byl prezidentem republiky Antonínem Novotným ustanoven do funkce Generálního inspektora Československé lidové armády generálporučík Karel Rusov. Následoval rozkaz ministra národní obrany č. 016 ze dne 6. listopadu 1967 s názvem *Zřízení funkce generálního inspektora Československé lidové armády a opatření k vytvoření Generálního inspektorátu Československé lidové armády.*[13] Přesto, že byly koncem února 1968 schváleny tehdejším náčelníkem generálního štábu generálem Otakarem Rytířem tabulky počtů Generálního inspektorátu ČSLA, nedošlo k jeho faktickému zřízení. Hlavním důvodem byla zřejmě složitá vnitropolitická situace a vývoj v KSČ i ve společnosti označovaný jako pražské jaro 1968.

V lednu 1968 byl zahájen demokratizační proces, v jehož rámci sílil tlak i na demokratizaci armády a na odstoupení jejích vrcholných představitelů. Ti byli obviňováni z podpory Antonína Novotného, který byl nakonec donucen odstoupit v lednu 1968 z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ a v březnu 1968 i z funkce prezidenta. V tisku, a to i v armádním, byly na jaře 1968 zveřejňovány rozsáhlé úvahy o přípravě zneužití armády na přelomu roku 1967–1968. Z podpory tak zvaného konzervativního křídla ve vedení KSČ byli obviňováni i nejvyšší představitelé armády včetně ministra národní obrany. V březnu 1968 dokonce spáchal sebevraždu náměstek ministra národní obrany gen. Vladimír Janko. Z funkce ministra národní obrany byl nakonec odvolán armádní generál Bohumír Lomský. Na jeho funkci byl ustanoven generál Martin Dzúr. Z funkce odešel rovněž náčelník generálního štábu ČSLA gen. Otakar Rytíř.[14] Na jeho místo byl ustanoven dne 19. dubna 1968 gen. Karel

Gen. Ing. Karel Rusov.
Fotoarchiv VHA Praha

[12] VÚA – VHA, Příloha číslo 2 prozatímního statutu ministerstva národní obrany ze dne 27. října 1966, č. 010, čl. 105.

[13] VÚA – VHA, RMNO č. 016/1967ze dne 6. listopadu 1967.

[14] Generálové Vladimír Janko, Bohumír Lomský i Otakar Rytíř patřili k vojákům, kteří za 2. světové války působili v Sovětském svazu a zúčastnili se bojů československých jednotek od Sokolova až do konce války. Patřil k nim i generál Miroslav Šmoldas. Karpatsko dukelské operace se v hodnosti četaře zúčastnil i nový ministr národní obrany Martin Dzúr. který po únoru 1948 působil v obranném zpravodajství v jehož čele stál nechvalně známý Bedřich Reicin.

Gen. Miroslav Šmoldas.
Fotoarchiv VHA Praha

Rusov, stávající generální inspektor ČSLA. Generálním inspektorem ČSLA se stal generál Miroslav Šmoldas.

Vzhledem k prohlubující se vnitropolitické krizi, jejíž důsledky se dotýkaly i života armády se nepodařilo definitivně vyřešit problémy spojené se vznikem Generálního inspektorátu ČSLA, a to přesto, že od května 1968 do podzimu 1968 proběhla řada jednání a byly vypracovány podrobné dokumenty, jejichž obsah byl projednán na různých úrovních. Negativní vliv měla i okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy 21. srpna 1968. Nepodařilo se tak splnit úkol, který vyplýval z rozkazu ministra národní obrany č. 016 z 6. listopadu 1967, kde bylo generálnímu inspektorovi ČSLA uloženo organizovat přípravné práce k vytvoření Generálního inspektorátu ČSLA, aby tento mohl zahájit činnost k 1. září 1968.

Dne 20. listopadu 1968 byl vydán rozkaz ministra národní obrany číslo 014 – *Zřízení generálního inspektorátu ČSLA.*[15] Přes dlouhou a obtížnou přípravu k vytvoření Generálního inspektorátu ČSLA byla jeho činnost velmi krátká a omezená. Jedním z hlavních důvodů byla skutečnost, že celý proces probíhal v období, kdy v Československu došlo k neúspěšnému pokusu o demokratizaci společnosti, který byl ukončen vstupem vojsk států Varšavské smlouvy na naše území 21. srpna 1968.

Od nástupu Gustava Husáka do čela KSČ v dubnu roku 1969 následoval proces normalizace. Armáda byla nedílnou součástí společnosti. Také v ní probíhaly demokratizační procesy, které byly nástupem Husákova vedení rázně ukončeny. Československá lidová armáda jako mocenský nástroj státu se stala objektem normalizace jako jedna s prvních. Tisíce důstojníků a praporčíků muselo armádu opustit. Zároveň pokračovala v průběhu roku 1969 rozsáhlá reorganizace a redislokace armády. Vyplývala ze skutečnosti, že v důsledku podpisu smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk na našem území ze dne 16. října 1968 uvolňovaly naše útvary prostory pro jednotky Střední skupiny sovětských vojsk, které zůstaly na našem území. Na základě rozkazu ministra národní obrany a nařízení náčelníka generálního štábu o organizačních a dislokačních změnách v Československé lidové armádě ze dne 25. června 1969 byl dnem 1. 9. 1969 zrušen Generální inspektorát ČSLA. Současně bylo rozhodnuto o znovuzřízení Inspekce ministra národní obrany. [16]

[15] VÚA – VHA, Rozkaz ministra národní obrany č. 014 ze dne 20. listopadu 1968.

[16] VÚA – VHA, Rozkaz ministra národní obrany a nařízení náčelníka generálního štábu o organizačních a dislokačních změnách v Československé lidové armádě ze dne 25. června 1969, č. j. 002540/29–13–69.

Inspekce ministra národní obrany 1969–1989

Dne 1. září 1969 vznikla Inspekce ministra národní obrany. Byla zřízena na základě stejného rozkazu, kterým došlo ke zrušení Generálního inspektorátu ČSLA. Řešení otázek souvisejících s opětovným zřízením inspekce dostal za úkol její poslední náčelník plk. PhDr. Antonín Šelešovský, který byl pověřen funkcí náčelníka oddělení vševojskové kontroly – zástupcem náčelníka Inspekce ministra národní obrany. Náčelníkem Inspekce ministra národní obrany byl ustanoven generál ing. Jan Voštěra.[17]

Gen. Ing. Jan Voštěra.
Fotoarchiv VHA Praha

V roce 1970 byly vydány *Směrnice pro kontrolní činnost v Československé lidové armádě Všeob-5-4*, kde byly uvedeny hlavní zásady provádění kontrolní činnosti v rámci ČSLA. Předpis vymezuje IMNO takto: „…objektivním kontrolním orgánem ministra národní obrany je inspekce ministra národní obrany (IMNO), která provádí kontrolní činnost podle jeho pokynů.“[18] Jedna z hlavních zásad, která je ve směrnicích zdůrazněna zní: „…rozhodující zásadou kontrolní činnosti v ČSLA je zásada, že kdo řídí, ten kontroluje.“[19] Směrnice určují a sjednocují zásady, formy a metodické postupy provádění kontrol v ČSLA. V roce 1972 byly vydány *Směrnice pro provádění inspekčních prohlídek, závěrečných kontrol a komplexních prověrek a zásady pro hodnocení jejich výsledků* s označením *Všeob-5-5*, které upřesňovaly a rozšiřovaly obsah směrnic z roku 1970.

V květnu 1976 byl ministrem národní obrany gen. Martinem Dzúrem vydán doplněk směrnic *Všeob-5-4* a současně bylo změněno jejich označení na Všeob-sm-9. Výše uvedené předpisy pro kontrolní činnost v armádě a pro působení IMNO byly používány do roku 1980. K 1. dubnu roku 1980 začal platit zcela nový předpis *Kontrolní činnost v Československé lidové armádě* s označením Všeob-P-35. Postavení IMNO se fakticky nezměnilo. Stejně jako v předcházejícím období představovala IMNO hlavní kontrolní orgán ministra národní obrany ČSSR, který se řídí jeho pokyny a metodicky provádí kontrolní činnost v ČSLA.

V roce 1985 byl vydán *Organizační řád Federálního ministerstva národní obrany v míru (Všeob-Ř-10)*.[20] V uvedeném organizačním řádu byly stanoveny povinnosti a úkoly náčelníka IMNO:

- Provádět kontroly zaměřené na plnění rozkazů presidenta ČSSR, usnesení Rady obrany státu a vlády, plnění rozkazů a nařízení ministra;

[17] VÚA – VHA, č. j. 01216/82–1969–15 ze dne 16. prosince 1969.
[18] Správní archiv Armády České republiky Olomouc. (SA AČR), Směrnice pro kontrolní činnost v Československé lidové armádě ze dne 29. července 1970. s. 8, odst. 9.
[19] SA AČR, s. 7 odst. 5.
[20] SA AČR, Organizační řád Federálního ministerstva národní obrany v míru z roku 1985. s. 75, čl. 10.

- navrhovat a zpracovávat hlavní zásady kontroly v národním hospodářství a ve státní správě pro podmínky ČSLA;
- provádět kontrolní činnost v oblasti připravenosti vojsk, plnění vševojskových úkolů, technického zabezpečení, týlu a rozvoje ekonomiky;
- na pokyn ministra provádět zvláštní kontroly v oblasti zabezpečení obrany ČSSR;
- průběžně zpracovávat výsledky kontrol a předkládat ministrovi návrhy řešení zjištěných nedostatků;
- zajistit vyřízení stížností a žádostí vojáků zaslaných na IMNO nebo do kanceláře ministra národní obrany, zabezpečit jejich prošetření a předložit ministrovi národní obrany konečnou zprávu.

Náčelník IMNO dohlížel na provádění kontrolní činnosti ve všech oblastech působnosti IMNO. Každoročně zpracovávala jednotlivá oddělení příspěvky do Rozboru splnění úkolů IMNO ČSSR ve výcvikovém roce. Tento dokument obsahoval zhodnocení činnosti IMNO, soupis nedostatků vzniklých při kontrolách a obsahoval úkoly, které byly stanoveny na příští výcvikové období.

V roce 1986 došlo k dalším změnám v kontrolní činnosti v rámci ČSLA. Byl vydán nový předpis *Kontrolní činnost v působnosti federálního ministerstva národní obrany* se stejným označením jako předcházející předpis z roku 1980 – *Všeob-P-35*. Zásadní změna spočívala v zakotvení zásad a závazných postupů kontrolní činnosti v oboru působnosti celého Federálního ministerstva národní obrany, nikoliv jen v ČSLA. Do roku 1989, kdy byly v Československu uskutečněny významné společenské změny, jejichž výsledkem byla likvidace totalitního systému a obnovení demokracie, nedošlo v obsahu činnosti IMNO k zásadním změnám. K hlavním kontrolovaným oblastem, kterými se inspekce zabývala, patřily následující:

- vojenská kázeň a organizovanost života vojsk;
- plánování, řízení a provádění výcviku vojsk;
- postup velitelů a náčelníků při vyřizování stížností, žádostí a oznámení;
- technické zabezpečení jednotek a řešení problémů spojených s plněním norem provozu a ošetřování výzbroje a techniky;
- plnění hospodářských úkolů, kontrola výrobní a hospodářské činnosti;
- zabezpečení týlové oblasti zaměřené na vybavení kuchyňských bloků, hygiena skladišť, zabezpečení vojsk ve VVP;[21]
- výstavba vojenských objektů se zaměřením na jejich zpožďování.

IMNO plnila úkoly na základně ročního plánu schváleného ministrem národní obrany. Kontroly probíhaly podle předpisu Všeob P-35 Kontrolní činnost v Československé lidové armádě.

Kontrola prováděná IMNO byla vždy uzavřena závěrečnou zprávou o zjištěných nedostatcích. Kontrolovanému subjektu byla zaslána zpráva, jejímž předmětem bylo seznámení kontrolovaného subjektu s výsledkem kontrolní činnosti. Zpráva jasně vymezila zjištěné nedostatky, uložila k nápravě úkoly a stanovila jejich plnění k fixnímu datu.

Souběžně prováděla Inspekce i šetření stížností a oznámení, které obdržela od různých složek armády i jednotlivců. Například jen v průběhu roku 1987 šetřila inspekce do konce října celkem 51 stížností a oznámení.“[22] Výsledky činnosti inspekce byly předkládány ministru národní obrany buď průběžně formou informačních zpráv, nebo formou Rozboru plnění úkolů Inspekce ministra národní obrany na konci daného výcvikového roku.[23]

[21] VVP– vojenský výcvikový prostor

[22] VÚA – VHA, Podklady 3. oddělení do rozboru náčelníka IMNO ze dne 30. října 1987, s. 1, odst. 3.

[23] VÚA – VHA, Podklady 3. oddělení do rozboru náčelníka IMNO ze dne 30. října 1987; Informační zpráva pro ministra národní obrany ČSSR ve věci zhodnocení úrovně efektivnosti kontrolní činnosti za stanovené období ze dne 11. července 1988.

Posledním výcvikovým obdobím v této časové etapě jsou roky 1987–1988. Úkoly pro Inspekci byly stanoveny na podzim roku 1987 a plněny do podzimu dalšího roku. V tomto výcvikovém roce byla činnost IMNO zaměřena na plnění úkolů stanovených rozkazem ministra národní obrany pro přípravu vojsk ČSLA, výcvikovými dokumenty a vlastním plánem kontrolní činnosti. Přednostně byly plněny úkoly uložené ministrem národní obrany vztahující se k vzniklým konkrétním problémům a nedostatkům. Jednotlivé úkoly byly ovlivněny politicko-výchovnou a stranickou činností, což se projevovalo při samotném organizování, řízení a přípravě kontrolní činnosti. Do kontrolní činnosti byly zahrnuty body vyplývající z usnesení sjezdů KSČ a ze zasedání ÚV KSČ. V Rozboru plnění úkolů IMNO ČSSR byl pro příslušníky inspekce vytyčen úkol: „*V souladu s požadavky 10. zasedání ÚV KSČ veškerá politická, ideově výchovná práce a stranická činnost se musí projevit ve zvýšení úrovně naší kontrolní činnosti a v působení na velitele a náčelníky kontrolovaného objektu ke zvýšení efektivnosti plnění jejich funkčních povinností*.“[24] Mezi hlavní úkoly patřilo zvyšovat úroveň politicko-výchovné, ideové a stranické práce u vojsk a vést vojska k hlubšímu pochopení mezinárodně politických vztahů a bojeschopnosti států Varšavské smlouvy.[25]

Také v rámci IMNO byl kladen důraz na plnění úkolů bojové pohotovosti a připravenost jeho příslušníků. Denně probíhalo bojové rozdělení a byl stanovován výkon služby operačního důstojníka. Příslušníci IMNO si museli neustále prohlubovat znalosti v oblasti vedení obranného boje, použití techniky ČSLA a v potřebném rozsahu znát techniku armád NATO.

Z vyhodnocení kontrolní činnosti za celé výcvikové období vyplynulo, že bylo provedeno 33 plánovaných kontrol uložených ministrem národní obrany. [26] V součinnosti se stranickými orgány bylo na IMNO zasláno 120 žádostí, stížností a oznámení. Z toho bylo vyhodnoceno 55% jako oprávněných a dále řešených. Inspekcí bylo ministru národní obrany předloženo 39 informačních zpráv ze tří oddělení.[27] Sledováno bylo i plnění nové funkční náplně, která byla převedena na IMNO z Kanceláře ministra národní obrany, a to práce se stížnostmi a oznámeními, které dříve řešila sama kancelář. Ke dni 22. srpna 1988 bylo vydáno usnesení o šetření anonymů.[28]

Gen. Zoltán Jakuš. Fotoarchiv VHA Praha

[24] VÚA – VHA, Rozbor splnění úkolů Inspekce ministra národní obrany ČSSR ve výcvikovém roce 1987–1988 ze dne 20. října 1988, č. j. 1311–82, s. 4.

[25] Varšavská smlouva – vojenský pakt, který byl uzavřen mezi evropskými zeměmi východního bloku 14. 5. 1955 ve Varšavě. Byl rozpuštěn v roce 1991.

[26] VÚA – VHA, Rozbor splnění úkolů Inspekce ministra národní obrany ČSSR ve výcvikovém roce 1987–1988 z 20. října 1988, č. j. 1311–82, s. 9.

[27] VÚA – VHA VÚA – VHA, Rozbor splnění úkolů Inspekce ministra národní obrany ČSSR ve výcvikovém roce 1987–1988 z 20. října 1988, č. j. 1311–82, s. 9.

[28] VÚA – VHA VÚA – VHA, Rozbor splnění úkolů Inspekce ministra národní obrany ČSSR ve výcvikovém roce 1987–1988 z 20. října 1988, č. j. 1311–82, s. 18.

Gen. Ing. Jozef Turošík.
Fotoarchiv VHA Praha

Mezi hlavní úkoly směřující k odstranění zjištěných nedostatků při provádění kontrolní činnosti bylo zahrnuto vylepšení metodické přípravy a organizace kontrol. Byla přijata opatření na snížení administrativní činnosti. Podle dokumentů IMNO z tohoto období nic nenasvědčovalo tomu, že v následujícím roce dojde ke společenským změnám, které přinesly zásadní změny i do armády.

Od roku 1969 do roku 1989 došlo ve vedení IMNO k řadě změn. Již na počátku normalizace v roce 1970 byl z funkce odstraněn zastánce Akčního programu KSČ z dubna 1968 genmjr. Jan Voštěra. Na jeho místo byl ustanoven od 6. července 1970 plk. Antonín Šelešovský. Dne 16. října 1973 jej ve funkci nahradil genmjr. Zoltán Jakuš. Funkci vykonával téměř 10 let do 28. září 1983. Posledním náčelníkem IMNO před sametovou revolucí se stal genpor. ing. Jozef Turošík. Funkci vykonával ještě několik měsíců po listopadu 1989, až do 28. února 1990.

Závěr

Kontrolní mechanismus v armádě byl obnoven po skončení 2. světové války až v roce 1946 v podobě úřadu *kontrolního a úsporného komisaře vojenské správy.* Do roku 1989 doznal řadu změn. V období let 1950–1958 a 1962–1963 samostatný kontrolní mechanismus v armádě neexistoval. V době jeho působení proběhlo mnoho změn v názvu, v zaměření a obsahu činnosti, v jeho organizační struktuře i v personálním obsazení. Dokladem toho je také skutečnost, že se v jeho čele vystřídalo celkem 13 důstojníků a generálů. Všechny změny odrážely vývoj ve společnosti a v armádě. K rozhodující změně došlo po uchopení moci komunistickou stranou v únoru 1948. Kontrolní mechanismus v armádě se zaměřoval na posuzování činnosti jednotlivých velitelských stupňů a dalších součástí armády vztahem k plnění úkolů, které byly pro armádu stanoveny vedením Komunistické strany Československa na jejích sjezdech nebo plenárních zasedáních ústředního výboru KSČ.

V armádě se vojáci a velitele setkávali s IMNO buď při plánovaných kontrolách, nebo při řešení mimořádných událostí, jako byly sebevraždy vojáků, úmrtí ve službě nebo v době volna, zběhnutí, dlouhodobé svévolné odloučení vojáků, při řešení nehod, majetkové trestné činnosti i při jiných příležitostech. Inspekce šetřila i anonymní udání. Pro výše uvedenou působnost byla Inspekce ministra národní obrany pro velitele obávanou institucí. Od roku 1969 do roku 1989 se obsah činnosti Inspekce ministra národní obrany radikálně neměnil.

prof. PhDr. František Hanzlík. CSc.
Katedra vojenského umění, Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany
Kounicova 65, 662 10 Brno,Česká republika
e-mail: frantisek.hanzlik@unob.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

„MEMORANDUM 68“ V KONTEXTU ČESKOSLOVENSKÉHO STRATEGICKÉHO MYŠLENÍ 60. LET

STANISLAV POLNAR – BRONISLAV PROKOP

In the presented paper the authors are focusing on development of original Czechoslovakian military thinking in the period of the 1960's. The intention of the article is to contribute to the theme of the impacts of Soviet military strategy to Czechoslovakian military doctrine and planning. On the other hand, the authors are trying to depict the influences of Western military theory on the key text of the Prague Spring which was Memorandum 68. The authors of this text were connected with The Prague Military-Political Academy. This was the main public institution criticizing the dependence of Czechoslovakian army on Soviet General staff. Despite to the occupation of Czechoslovakia in August 1968, the thoughts of our military thinkers have been living and are able to inspire us for the future.

Key words: cold war; Czechoslovakian army; doctrine; democratization; Memorandum 68; original military thinking; reform; strategy.

Československo mezi mlýnskými kameny studené války

První fázi studené války lze charakterizovat jako období jednoznačné technologické převahy USA, která měla z počátku povahu monopolu na atomovou bombu a následně převahu v kvalitě a počtu nosičů jaderných zbraní.[1/2] Strategie Severoatlantické aliance (NATO) se opírala o hromadnou odvetu amerických bombardérů s dlouhým doletem, které by byly odpovědí na případnou nenadálou sovětskou invazi. Mimo to vyvstala i nutnost výstavby mohutných konvenčních ozbrojených sil k čemuž se všechny členské státy zavázaly.

V roce 2015 byl odtajněn dokument Strategic Air Command (SAC, 1959). V první fázi konfliktu bylo nutné dosáhnout vzdušné převahy (ničením letišť), následná fáze dvě měla zaručit systematickou likvidaci válečného potenciálu sovětského bloku a ve fázi poslední měl být ničen průmyslový a hospodářský potenciál. Mohutnost jaderných úderů byla plánována v rozmezí 1,7 až 9 megatun a mělo se jednat o vzdušné údery. Tyto parametry byly zvoleny pro nasazení v SSSR. Ve východní Evropě mělo být použito „méně ničivé bombardování“ a jeho cíl se připravoval k dosažení spíše politických a psychologických efektů.[3]

---

1 KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika.* Praha. 2014, s. 100.

2 Mezi významné rysy studené války patřily rostoucí závody ve zbrojení mezi oběma bloky. Revolučním aspektem závodů ve zbrojení byl rok 1945, kdy USA učinily objev jaderné zbraně a následně sestrojily strategický prostředek dopravy na cíl – rakety dlouhého doletu. Sovětská odpověď přišla v roce 1949, kdy technické inovace a sovětský pokrok úspěšně dovršily sovětskou atomovou zbraň (americký monopol byl ukončen mnohem dříve, než se na Západě odhadovalo). Rok 1953 přinesl úspěšnou zkoušku vodíkové bomby Sovětského svazu, pouhých devět měsíců po zkoušce americké.

3 BURR, W.: SAC. Atomic weapons requirements study. 1956. Dostupný z: https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb538-Cold-War-Nuclear-Target-List-Declassified-First-Ever/.

Seznam I obsahoval více než 1100 letišť v sovětském bloku, přičemž každému z nich bylo přiděleno číslo dle priorit. Číslo 1 mělo letiště v Bychov a číslo 2 Orša. Obě tato letiště leží v Bělorusku, kde byly dislokovány bombardéry středního doletu Badger (TU-16) a později balistické rakety středního doletu (MRBM). Východní Německo by se stalo v případě vypuknuté konfliktu cílem systematického ničení, neboť bylo hlavním místem dislokace sovětských leteckých základen. Z letišť v Československu jsou na seznamu uvedeny například Praha-Kbely, Praha-Ruzyně, Praha-Vodochody či Přerov.[4] Seznam II obsahoval 1200 měst (cílů) přeurčených pro systematické ničení v sovětském bloku. Za prioritu jedna se považovalo hlavní město Moskva. Východní Berlín byl v urbanisticko-průmyslovém žebříčku „systematické ničení" prioritou č. 61, Varšava č. 62. Na území Československa se jednalo například o cíle: Brno, České Budějovice, Dobřany, Košice, Milovice, Mimoň, Pardubice, Praha, či Přerov.[5]

Sovětský svaz budoval silnou armádu a dosáhl nukleárně – strategické parity s USA, postavil zámořskou flotilu a rozšířil vliv do různých částí světa. Jeho vytrvalé úsilí vyrovnat se Američanům nebylo však provázeno úspěchy v ekonomické oblasti, což bylo paradoxní vzhledem k důrazu, jaký Karel Marx kladl na důležitost výrobní základny.[6] Do východní Evropy byl implementován nekoloniální Molotovův plán, který podřizoval ekonomický i politický vývoj potřebám SSSR. Následný odpor národně orientovaných komunistů, kteří preferovali vlastní ekonomický rozvoj státu před sovětskými zájmy, byl nemilosrdně potlačen prostřednictvím čistek a do vedoucích pozic byli dosazeni lidé zcela oddáni Moskvě.

Nové geopolitické realitě se musely přizpůsobit nejen národy v rozdělené Evropě, ale i ve zbytku světa.[7] Mocenská rovnováha v tomto období byla garantována výsadním postavení USA a SSSR, tyty pozice byly neodmyslitelně spojeny se vzájemným odstrašováním v průběhu zápasu o globální hegemonii. Případná expanze jednoho z těchto dominantních aktérů byla prodchnuta mezními obavami z jaderné války, která by se odehrála na evropské půdě.[8] John F. Dulles, (autora Eisenhowerovy doktríny) v tomto kontextu z americké strany konstatoval: „*Byli jsme přivedeni na pokraj války. Schopnost jít až na pokraj války, aniž se do války dostaneme, je užitečné umění.*"[9]

Dne 30. října 1961 v 11.32 moskevského času došlo k odpálení nejmohutnější nálože v historii pojmenované Car-bomba na střelnici Nová země. Výbuch nastal ve výšce čtyři kilometry nad zemským povrchem a výbuch odpovídal mohutnosti 57 megatun (asi 1500× silnější, než byl výbuch v Nagasaki). Sovětský program se v tomto období potýkal s přesností použití těchto zbraní, a proto byl tento nedostatek kompenzován zvyšováním mohutnosti jaderného úderu, pro případ, že by došlo k jeho výbuchu o několik kilometrů mimo požadovaný cíl. Tento odpal vyvolal vlnu mezinárodního napětí a jasně demonstroval nebezpečí dalších závodů v konstrukci silnějších bomb obou znepřátelených táborů. [10]

---

[4] Declassified Authority 21386. Dostupné z: https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb538-Cold-War-Nuclear-Target-List-Declassified-First-Ever/documents/1st%20city%20list%20complete.pdf.

[5] Declassified Authority 21386. Dostupné z: https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb538-Cold-War-Nuclear-Target-List-Declassified-First-Ever/documents/section6.pdf.

[6] KENEDY, P.: *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500–2000.* Praha 1996, s. 459, 519.

[7] KENEDY, P.: *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500–2000.* Praha: 1996, s. 451.

[8] KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika.* Praha: 2014, s. 97.

[9] DULLES, F. J.: *How Dulles averted war.* Life. 1956,16. January. Dostupné z: https://www.oldlifemagazines.com /january-16-1956-life-magazine.html.

[10] *Nejničivější zbraň v historie lidstva téměř 60 megatunová bomba.* Armyweb.cz. Dostupné z: https://www.armyweb.cz/clanek/vyroci-odpalu-nejnicivejsi-zbrane-v-historii-lidstva-temer-60-megatunova-termonuklearni-puma-car-an602.

Druhé období studené války, které začíná rokem 1962 lze charakterizovat rostoucím potenciálem SSSR a vznikem základní vojenské rovnováhy – vzájemného odstrašování, které bylo přímým důsledkem Kubánské krize. V 60. a 70. letech 20. století se mezi supervelmoce-mi zformovala strategická rovnováha, která umožňovala tak zvaný druhý úder, kdy překvapivě napadené supervelmoci vždy zůstal dostatečný potenciál ke zničení útočícího nepřítele, čímž byl vytvořen jaderný pat. Mír (stabilita) se stal produktem vzájemné zranitelnosti. Této proměně odpovídal i přechod k nové vojenskopolitické strategii pružné reakce, která počítala s tzv. eskalační škálou, jež vylučovala automatické použití jaderných zbraní hned na začátku konfliktu. Výše zmíněné se přirozeně projevovalo snahami o převážení (vychýlení) této parity a získání převahy. K oboustranné konjunktuře zbrojních výdajů dochází již od roku 1960 a důvodem byly zhoršující se vztahy mezi Západem a Východem a následně Karibská krize.[11]

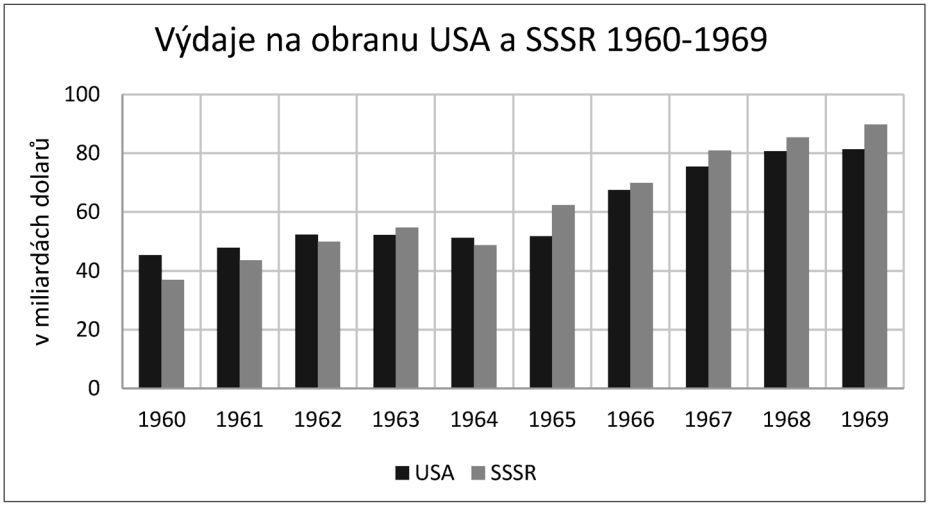

Zdroj: KENNEDY, P. Vzestup a pád velmocí. s. 465

Karibská krize a její důsledky po ČSSR

Spojené státy vždy považovaly oblast Karibiku za životně důležitou, a proto sledovaly se značnou nelibostí řetězec událostí Castrovu revoluci (leden 1959), následné sociální experimenty, zvýšení daní pro těžařské společnosti, jejichž značná část sídlila ve Spojených státech. Odvetným krokem USA bylo zrušení veškeré pomoci Kubě a Castro na ně reagoval příklonem k Moskvě na jaře roku 1960, čímž se Kuba stala jedním z hlavních bojišť studené války.

Následně dal americký prezident J. F. Kennedy pokyn k zahájení invaze na Kubu, která byla provedena v Zátoce sviní v dubnu 1961. Tato přísně tajná operace CIA bez nasazení pravidelné americké armády, vycházela z předpokladu, že jakmile dojde k invazi malé skupinky vyzbrojených Kubánců, kteří byli vycvičeni pro tuto operaci v Guatemale, dojde následně

[11] KENEDY, P.: *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500–2000.* Praha 1996, s. 466–467, 469.

k povstání kubánského lidu. Americkou invazi provázela řada strategických chyb, které spočívaly ve špatném výběru místa či odvolání leteckého krytí, což bylo důvodem, proč tato operace skončila fiaskem. [12]

V roce 1961 narůstalo napětí ve světe, čehož chtěl sovětský vůdce N. S. Chruščov využít k zastrašení J. F. Kennedyho tvrdým požadavkem na stažení amerických sil z Berlína na konferenci ve Vídni v červnu 1961, jinak budou čelit rázné sovětské akci. Tento požadavek byl vznesen na základě americké neochoty k rázné akci na Kubě, který si sovětský vůdce interpretoval jako Kennedyho osobní slabost. Výsledkem bylo však mohutné americké posilování. Hrozba vzájemné konfrontace narůstala a sovětskou reakcí bylo vybudování zdi z betonu a ostnatého drátu, která rozdělila Západ a Východ. Berlínská zeď symbolizovala obrovskou propast mezi oběma soupeři studené války. Na podzim roku 1961 Kennedyho administrativa obnovila pokusy odstranit Castra vytvořením přísně tajného plánu pod vedením Roberta Kennedyho s krycím označením-Mongoose, který navazoval na rozpracovaný plán ZR/RIFLE – vraždy ve spolupráci CIA s mafií. [13/14] Na stole zůstávaly však i plán přímé vojenské invaze, nicméně v průběhu příprav a neúspěšných pokusů o Castrovu vraždu byly pořízeny fotografie z průzkumného letounu U-2 (16. října 1962), které zachytily sovětská odpalovací zařízení na Kubě.

Kennedyho reakcí bylo svolání skupiny poradců, kde došlo k zamítnutí možnosti vojenského úderu z důvodu rizika možného recipročního kroku SSSR, který mohl provést útok na Západní Berlín, nebo raketový úder na americké základny s jadernými zbraněmi v Evropě. Instalace sovětských odpalovacích zařízení byla reálně reciproční odpovědí na rozmístění amerických raket třídy Jupiter a Thor v Evropě, kde byly americké rakety rozmísťovány od roku 1958. Konkrétně se jednalo o Turecko, Itálii, Velkou Británii a Spolkovou republiku Německo (SRN). Mimo to, americké základny v Turecku, umístěné poblíž hranic s Ruskem, nabývaly operační podoby. Sovětský svaz však nedisponoval obdobnými předsunutými pozicemi, což bylo důvodem, proč Sověti zahájili dislokaci raket SS-4 v létě 1962. Petr Luňák v tomto kontextu uvádí, že tímto krokem nechtěl sovětský vůdce vyvolat krizi, ale jeho cílem bylo nastolit rovnováhu moci mezi Západem a Východem v geopolitickém smyslu. Tato nově ustanovená rovnováha měla následně posloužit k nové sovětské diplomatické ofenzívě, k prosazení politických cílů, a to především v Evropě. Jednalo se zejména o otázku Berlína, kterou mělo rozmístění raket znovu otevřít. Opomenuto nemělo zůstat ani mezinárodní uznání Německé demokratické republiky (NDR).[15]

Američtí stratégové předpokládali, že do konce roku 1962 bude na „Ostrově svobody" instalováno 42 raket schopných zasáhnout území USA. Dne 22. října 1962 Kennedy v televizním

[12] HAJDA, J. – MRVA, J.: *Pro svobodu člověka.* Wien 2016, s. 77–80.

[13] JONES, H.: *The Bay of pigs.* Oxford 2008, s. 191–192.

[14] Opomenuta by neměla zůstat ani připravená, ale nerealizovaná operace s krycím názvem Northwoods. Tento tajný dokument, který byl vytvořen sborem amerických náčelníků štábů v roce 1962, následně jej ministr obrany Robert McNamara odmítnul. Plány Operace Northwoods byly odtajněny po čtyřiceti letech a podle dokumentů lze tyto operace přiřadit mezi False flag psy-op (psychologické operace), jejichž cílem byla manipulace veřejného mínění vlivem neočekávaného traumatizujícího podnětu. Účelem případného provedení operace bylo získat všeobecnou podporu americké veřejnosti pro vojenskou invazi na Kubu. Spektrum možného využití prostředků zahrnovalo fingované teroristické akce na území USA proti vlastnímu obyvatelstvu, jako například provedení sabotáží na letadlech, či lodích, jejich potopení a následně provedení pohřbu domnělých obětí. Dalšími možnostmi byly teroristické útoky v Miami, Floridě a Washingtonu, či zničení dálkově řízeného letadla nad kubánskými vodami, kde cestujícími měli být federální agenti převlečeni za vysokoškoláky na dovolené. Dostupné z: https://ratical.org/ratville/CAH/Northwoods.html.

[15] LUŇÁK, P.: *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce.* Praha 1997, s. 217–218.

projevu oznámil, že Spojené státy půjdou kamkoli a kdykoliv bránit svobodu, čímž rozptýlil i obavy evropských spojenců. Mimo jiné i dodal, že útok na Berlín bude chápán jako útok na Spojené státy americké. Ostrá reakce sovětského vůdce šokovala, neboť Washington jednoznačně deklaroval, že nebude tolerovat narušování obecné rovnováhy ve světě a co víc, je ochoten riskovat i přímou konfrontaci.[16]

Následně byla na Kubu uvalena „karanténa“ a Kennedy nekompromisně požadoval demontáž sovětských raket pod dohledem komisařů OSN. Karibská krize měla odezvu i v Československu. Již 24. dubna 1962 byla celá první strana Rudého práva věnována kritice imperialismu a ostře se vymezovala proti námořní blokádě Kuby.[17] Následující den vyšly do ulic Prahy protestovat tisíce lidí, kteří se obávali přímé konfrontace obou znepřátelených velmocí. Během demonstrace dokonce došlo ke stržení vlajky z americké ambasády. Tyto informace pro změnu přinesl deník The New York Times.[18]

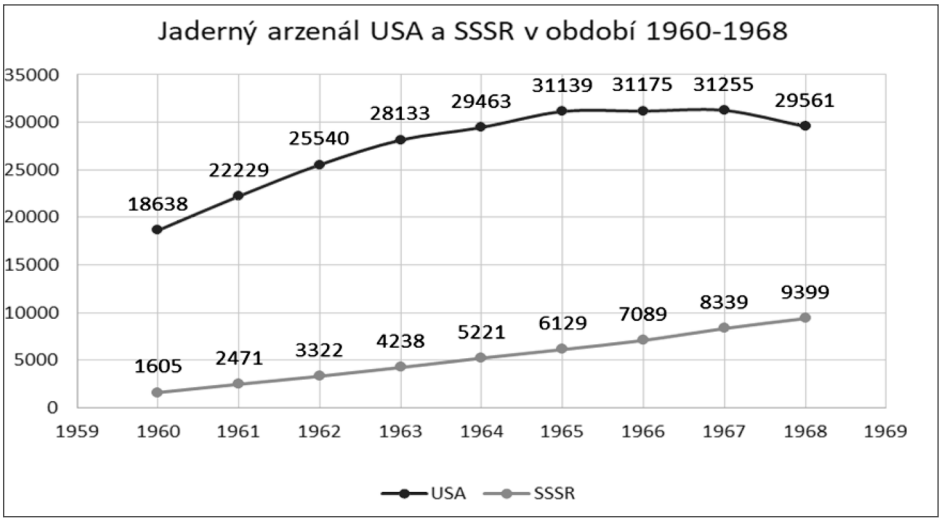

Graf č. 1 zdroj: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.2968/066004008

Vrcholící nevraživost studené války odráželo přirozeně i „československé“ strategické a operační plánování. Za jeho nejvýraznější projev lze považovat „Plán použití Československé lidové armády ve válce“. Byl vytvořen v květnu 1964 v jediném výtisku a ruském jazyce funkcionáři ČSLA na Generálním štábu ozbrojených sil SSSR v Moskvě. Jednalo se o zámysl vycházející za sovětské strategie předstihujícího hromadného jaderného úderu v rámci připravovaného tažení vojsk Varšavské smlouvy po hlavním směru evropského válčiště. Československý front dle něj vytvářel první strategický sled vojsk Varšavského paktu, jehož prvořadým cílem bylo provést ofenzivní operaci proti vojskům NATO ve směru z Prahy na Norimberk, Stuttgart, Štrasburk, Epinal a Dijon ve Francii. Ministerstvo národní obrany (MNO) ČSSR

[16] Tamtéž s. 218–219.

[17] Rudé právo, 24. 10. 1962, s. 1. Dostupné z: http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1962/10/24/1.png.

[18] The New York Times. 26. 10 1962. UNDERWOOD, P.: *Thousands join in Czech protest. Irate Citizens Rip U.S. Flag From Poleat Embassy.* Dostupné z: http://www.fleet.cz/files/New_York_Times_Oct_26_1962.pdf.

a Generální štáb (GŠ) Československé lidové armády (ČSLA) neměly na určení úkolů pro Československý front zhola žádný vliv. Hloubka jeho útočné operace představovala cca 600 km, což vyžadovalo dosáhnout průměrného denního tempa postupu 70 až 85 km denně. Náš front měl na rozhodujícím směru použít celkem 1920 tanků a 131 jaderných úderů za pomoci frontového letectva a armádních raketových prostředků.[19] Jeho nákladná výstavba probíhala z československých prostředků a představovala tak neúnosnou personální a finanční zátěž pro domácí hospodářství. Navíc, rozpoutání agresivní útočné operace za použití jaderných zbraní znamenalo téměř jistotu, že armády NATO provedou odvetné atomové údery, což by při malé hloubce česko-

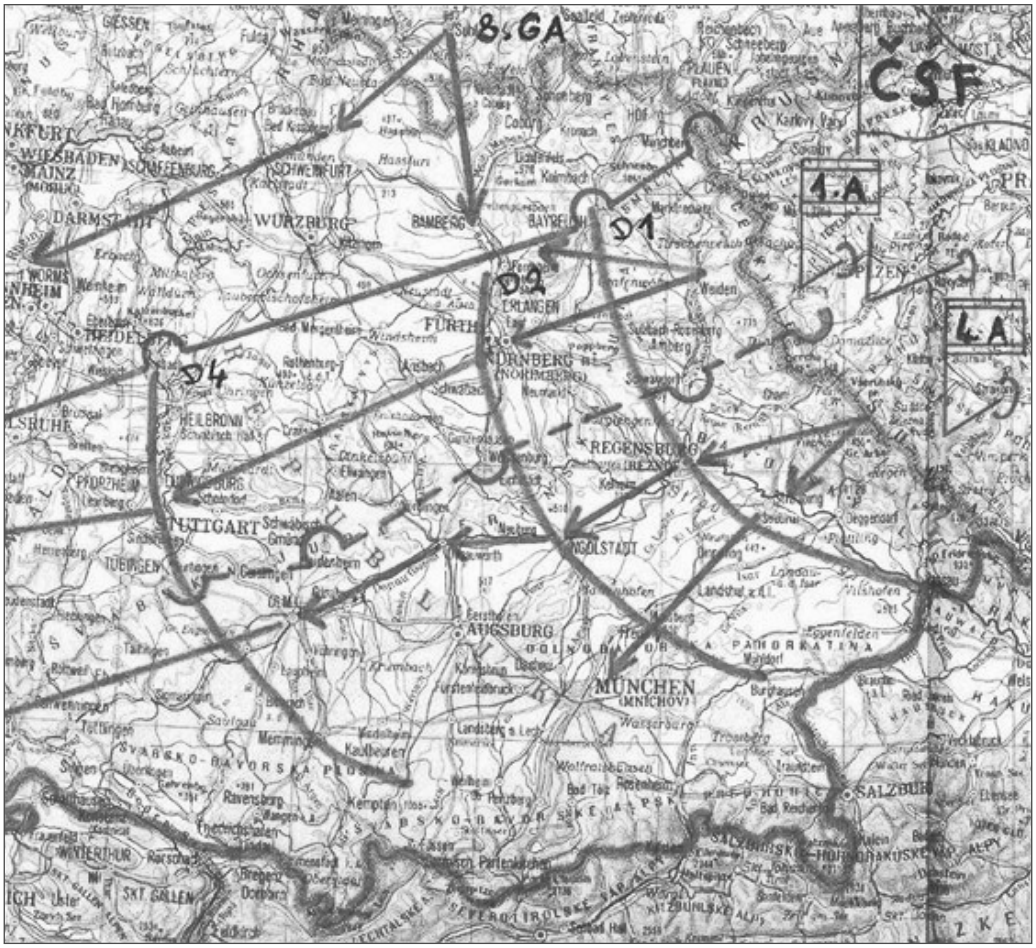

Nejdůležitější část mapy s plánem útoku Československého frontu na západní Evropu.
Zdroj: http://www.csla.cz/armada/taktika/plany001.htm

[19] MINAŘÍK, P. – ŠTĚPÁNEK, K.: *Československá lidová armáda na Rýnu*. Praha 2007. s. 65.

slovenského státního území hrozilo národní a státní likvidací zejména západní poloviny ČSSR. Pro globální útočnou strategii SSSR neměla však tato okolnost téměř žádný význam.

Sovětské zájmy se přirozeně promítaly i do formulace základních vnitřních předpisů československých ozbrojených sil. Dne 1. ledna 1965 začal platit nový Polní řád ČSLA. Ve smyslu jeho pojetí se soudobý boj chápal jako vševojsková záležitost, jejíž celková úspěšnost se řídila zejména komplexním použitím všech druhů vojsk za možného nasazení jaderných zbraní či jiných prostředků hromadného ničení. Jaderné zbraně se měly používat s překvapením, hromadně a ke splnění nejdůležitějších bojových úkolů. Zvláštní sílu přisuzoval řád tankovému vojsku[20] vzhledem k jeho mohutné palebné kapacitě, vysoké pohyblivosti, manévrovacím schopnostem a značné odolnosti proti účinkům jaderných zbraní. Tanky tak měly potenciál v krátkém časovém intervalu rozdrtit nepřítele a rychle překonat kontaminované prostory. Proto se plánovalo použít je na hlavních směrech útoku k zasazení mohutných úderů do velké hloubky a to v první řadě ve směru použití vlastních jaderných zbraní. Nepřekvapí proto, že Polní řád považoval za hlavní druh bojové činnosti[21] útok vedený v rychlém tempu do velké hloubky. Za samozřejmost se v tomto kontextu brala rozhodnost útoku, která jediná mohla směřovat k úplnému zničení nepřítele. Předpis dále výslovně vyzdvihoval soudobý význam střetného boje, jenž se měl stát charakteristickým pro počáteční období války. Z uvedeného je zcela zřejmý rámec pro činnost již zmiňovaného Československého frontu. Ten nesloužil v první řadě k obraně země, nýbrž naopak sovětskému postupu západním směrem, a to bez ohledu na následky pro samotnou ČSSR. A ty mohly mít zcela katastrofální dopady. Území ČSSR sloužilo jako potenciální cíl prvního úderu Severoatlantické aliance za použití 63–75 atomových pum s účinností od 10 kilotun do 5 megatun. Objektem možného napadení byla letiště (21), vojska v posádkách (30–40), sklady pohonných hmot (8) a politicko-správní centra (4–6). Do dne „ D+5“ by útočící vojska NATO mohla provést 200 až 250 úderů náložemi s ráží od 2 kilotun do 5 megatun. [22]

Na cestě k Memorandu 68

Reakce na sovětizaci československého strategického a doktrinálního myšlení na sebe nenechala dlouho čekat a objevila se dříve, než v samotném reformním období Pražského jara let 1968/1969. Parodoxně přišel impulz právě ze strany sovětské vojenské strategie chruščovovského období, kterou reprezentovala stejnojmenná monografie redigovaná maršálem SSSR V. D. Sokolovským,[23] jež se stala důležitým vydavatelským počinem nakladatelství Naše vojsko v roce 1963. Vojenskou strategii jako takovou samozřejmě charakterizovala pro československé podmínky zcela nepřijatelně jako strategii hlubokých raketových jaderných úderů ve spojení s bojovou činností všech druhů vojsk. Jejím cílem se mělo stát zasažení a zničení ekonomického potenciálu a ozbrojených sil v celé hloubce nepřátelského území tak, aby cíle války bylo dosaženo v nejkratších možných lhůtách.[24] Uvedené myšlenky rozpracovával v domácích podmínkách,

[20] PROCHÁZKA, A. – REPČÍN, J.: *K vydání nového Polního řádu*. Vojenská mysl 14, 1964, č. 8, s. 20–28.

[21] FUČÍK, J.: *Stín jaderné války nad Evropou: ke strategii vojenských bloků, operačním plánům a úloze válčiště v letech 1945–1968*. Praha 2010, s. 133.

[22] MOHYLA, V. – ŠUFHAJZL, V. a kol.: *Taktické jaderné prostředky ČSLA*. Praha 2012, s. 227.

[23] Vasilij Danilovič Sokolovský (1897–1968). Za II. světové války působil jako náčelník štábu a velitel frontu. Po válce dosáhl hodnosti maršála Sovětského svazu a v letech 1952 až 1960 vykonával funkci náčelníka generálního štábu Sovětské armády.

[24] SOKOLOVSKÝ, V. D.: *Vojenská strategie.* Praha 1963, s. 19.

avšak bez větší invence, generál Václav Vitanovský.[25] Dle jeho názorů využití výsledků úderů atomových zbraní přináší největší efekty tehdy, pokud na ně okamžitě navazuje činnost vojsk s cílem zcela zlomit odpor nepřítele.[26] Sokolovského Vojenská strategie však otevřela prostor pro vojenské reformátory roku 1968 jiným, a to zcela nečekaným způsobem. Konstatovala totiž, že jednotná socialistická vojenská doktrína pro všechny státy neexistuje, jelikož ji určuje politická činnost konkrétních vedoucích představitelů a zároveň limituje rozsah hospodářských a morálních zdrojů té které země. Nezanedbatelnou roli měly hrát i národní specifika spolu se specifickou zeměpisnou polohou. Sokolovský výslovně zmiňoval i to, že do hry vstupují též faktory typu polohy sousedních států,[27] mezinárodní vztahy s nimi, což lze charakterizovat jako docenění významu určité geopolitické situace.

Bezesporu převratné názory z pera samotných sovětských stratégů přirozeně uvolnily stavidla pro rozvíjení domácích odborných úvah, i když se tak dělo zpočátku jen velmi opatrně a postupně. V periodiku Vojenská mysl ročník 1965 se k otázce (a to hned dvakrát) vyjádřil již zmiňovaný Václav Vitanovský. Především definitivně „přitakával“ názoru, že československá vojenská doktrína existuje, což sovětizovaná vojenská věda 50. let často relativizovala. Zároveň ji však pro československé podmínky přesně nedefinoval a pouze uvedl, že vychází ze vzrůstající úlohy vědy ve všech oblastech společenského života, hospodářství, techniky a budování ozbrojených sil. Doktrína měla být vypracována dle pokynů KSČ a vládních orgánů v souladu s marxisticko-leninským rozborem soudobé epochy.[28] Ve své druhé stati Vitanovský zaujal již odvážnější stanovisko. Vojenskou doktrínu ČSSR výrazně ovlivňovala doktrína sovětská, přičemž ji považoval za v podstatě aplikovanou doktrínu SSSR. V jejím vyjádření si však všímal i rozdílů. Volal otevřeně po formulaci řady vlastních vojensko-doktrinálních zásad a to vzhledem ke geograficko-politickému postavení naší země, její pozici menšího státu v možné jaderné válce, sousedství s elitními vojsky NATO nebo národnostním a vnitropolitickým zvláštnostem.[29] Došlo zde tedy zcela zřejmě k nastolení otázek po specificky československém uvažování o filozofii vlastní obrany, i když chyběly odpovědi a otevřeně formulované závěry.

Uvažování o obraně ČSSR však nebylo vlastní pouze vojenským odborníkům a vědeckým pracovníkům. Na XIII. sjezdu KSČ (31. května – 4. června 1966) byla předsednictvu ÚV KSČ předložena závěrečná zpráva z celostátního sociologického výzkumu veřejného mínění obyvatelstva k otázkám války, mírového soužití, armády a civilní obrany.[30] Tento celostátní sociologický výzkum proběhl na podzim roku 1965, přičemž jej připravilo a řídilo vědeckovýzkumné pracoviště sociologie armády při Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda ve spolupráci s Čs. sociologickou společností.[31] V jeho rámci nakonec odpověděl vzorek celkem 4930 dotázaných. Ve vztahu k celkové populaci odpovědělo vyšší procento mužů a členů KSČ. Několik otázek dotazníku zjišťovalo mínění obyvatelstva o charakteru a následcích potenciální

[25] Generálporučík Ing. Václav Vitanovský CSc. (1916–1996). Pro případ války byl určen do funkce náčelníka štábu Československého frontu (do roku 1966). Patřil k nejlepším operátorům a stratégům ČSLA. V roce 1968 vydal odbornou knihu Soudobá vojenská strategie. Později, v roce 1990, na jejím základě vyšla další publikace Vojenská strategie koaličního pojetí.

[26] VITANOVSKÝ, V.: *O součinnosti*. Praha 1963, s. 39.

[27] SOKOLOVSKÝ, V. D. :*Vojenská strategie.* Praha 1963, s. 53.

[28] VITANOVSKÝ, V.: *K otázkám vojenské doktríny*. Vojenská mysl 15, 1965, č. 4, s. 6–12.

[29] VITANOVSKÝ, V.: *Základy vojenské doktríny ČSSR*. Vojenská mysl 15, 1965, č. 6, s. 19–24.

[30] ŽDÍMAL, M.: *Vojenskopolitické otázky XIII. sjezdu KSČ.* Vojenská mysl 16, 1966, č. 4, s. 3–4.

[31] Jednou z vůdčích osobností výzkumu se stal podplukovník PhDr. Ing. Milan Ždímal, CSc., samostatný vědecký pracovník v oboru sociálně politických otázek armády při VPA KG Praha. Spolu s PhDr. Bohumilem Švarcem, CSc. patřil k hlavním autorům Memoranda „68“.

války a o možnostech omezené války ve střední Evropě. Celých 62,5 % respondentů zde vyjádřilo názor, že v příští světové válce budou použity jaderné zbraně a dokonce 78,9 % bylo přesvědčeno, že v takovém konfliktu nebude vítězů a poražených, jelikož svět propadne celkovému kataklyzmatu zničení. Na straně druhé 39 % občanů věřilo v možnost vypuknutí válečného střetnutí ve střední Evropě, které by neeskalovalo ve světovou válku.[32] Rozhodující část československých občanů považovala i v podmínkách komunistické cenzury jadernou válku vedenou především pro sovětské velmocenské ambice za zničující a pro svůj stát fatální.

Uvedené základní směry domácího myšlení se ještě více prohloubily v roce 1967. Debata o podobě válečného konfliktu stále více opouštěla marxistická klišé a zřetelně směřovala k celkovému odpolitizování. Proto mohly být publikovány i názory, dle nichž politika a ozbrojený zápas nemají společné obsahové prvky. Třídní charakter politiky tedy neměl být kritériem pro posuzování okolností ozbrojeného boje. Jako podpůrný argument bylo používáno Sokolovského východisko, na jehož základě měly mít zákony strategie objektivní povahu[33] a působit bez rozdílu na obou nepřátelských stranách (rozuměno tábora kapitalismu a socialismu). Zvědečtění se promítlo i do práce samotných stranických orgánů, což je zvláště patrné z dokumentu „Obranný systém ČSSR, problémy a další směry jeho rozvoje“.[34] Ten vznikl v gesci státně administrativního oddělení ÚV KSČ a byl projednán jeho předsednictvem 14. února 1967. Neobjevily se v něm žádné nereálné úvahy o tažení proti kapitalistickému Západu, ale naopak se zabýval otázkami obrany státního území a armádou pouze potud, pokud to souviselo s funkcí teritoria ČSSR. Její obranný systém se chápal perspektivně jako otevřený, jenž byl schopen pružně reagovat na rozvoj vědy a techniky ve vojenství v perspektivě deseti až patnácti let. Kromě již známých jaderných zbraní měl mít v sobě zakomponovány reakční mechanismy na do té doby neznámé bojové prostředky založené na využití laseru, gravitačních polí, fotonů apod. V oblasti fyziologicko-biologických bádání se v jeho rámci počítalo i s obranou proti hromadně působícím chemickým a biologickým bojovým látkám. K vlastním prvkům obranného systému pak dokument počítal vojenskou činnost k obraně a ochraně teritoria, politickou a ideovou činnost k zajištění obrany a ochrany země, ekonomické prvky zabezpečení obrany státu a konečně bezpečnostní opatření k ochraně a podpoře odolnosti státního území.[35] Je až pozoruhodné, že v konzervativním prostředí aparátu KSČ mohl vzniknout text obsahující až futuristické vize válek blízké budoucnosti. Nicméně, právě z těchto zdrojů vyrůstal radikalismus reforem československé vojenské doktríny a strategie let 1968/1969.

Rok 1968 a jeho hlavní myšlenky

Mezi klíčové teoretické dokumenty roku 1968 patří „Memorandum 68“[36], Studie 8. oddělení ÚV KSČ[37] a Návrh akčního programu ČSLA[38]. Nejznámějším z nich se stalo samotné

[32] ŽDÍMAL, M.: *Veřejné mínění o válce a míru*. Vojenská mysl 16, 1966, č. 4, s. 83–88.

[33] PRŮŠA, J.: *Válka, ozbrojený zápas a politika.* Vojenská mysl 17, 1967, č. 6, s. 14–19.

[34] Vojenský historický archiv Praha, fond VKO, inv. č. 67, karton 18. Obranný systém ČSSR, problémy a další směry jeho rozvoje – důvodová zpráva projednaná předsednictvem ÚV KSČ.

[35] Tamtéž, s. 4.

[36] Úplným názvem Memorandum třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie s návrhem československé doktríny, zaslané náčelníkem Vojenské politické akademie V. Menclem prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ A. Dubčekovi jako příspěvek k tvorbě základních dokumentů pro XIV. Sjezd KSČ. (4. června 1968, Praha)

[37] Úplným názvem Studie 8. oddělení ÚV KSČ Otázky politiky vnitřní a vnější bezpečnosti státu, současný stav a zásadní směry jeho řešení.

[38] Úplným názvem Návrh akčního programu Československé lidové armády“ 1968, 11. červen, Praha.

Memorandum, které bylo výsledkem práce mezioborového týmu Sociálního výzkumu vědeckotechnické revoluce ve vojenství pod vedením Milana Ždímala a pod záštitou Vojensko-politické akademie Klementa Gottwalda v Praze. Jeho primárním cílem[39] bylo formulovat a konstituovat československé státní zájmy v oblasti vojenství, neboť ty dle jeho signatářů nebyly vymezeny ani definovány. Podnětem pro vznik „Memoranda 68" se stal Návrh akčního programu Čs. lidové armády, jenž s mimořádnou naléhavostí vznesl požadavek na vytvoření vlastní státní vojenské doktríny[40]. Vědečtí pracovníci čs. ozbrojených sil si uvědomovali, že doktrína ve významné míře ovlivňuje reálné možnosti státu i jeho působení nevojenskými prostředky v mezinárodním prostředí. Rezignaci na formování vlastní vojenské doktríny považovali jednak za zdroj ochromení armády a jednak i za zdroj krize armádního organismu.

Absencí vlastní vojenské politiky byl zbaven vývoj ČSLA racionálních kritérií a navíc, což je podstatné, neměl ani institucionální oporu. Návrh akčního programu konstatoval, že základy ČSLA byly budovány na demokratických tradicích, jež se historicky formovaly v průběhu obtížných bojů za národní existenci během 1. a 2. světové války. Hlavní zásady výstavby armády stejně jako budování obrany státu byly formulovány v Košickém vládním programu. Studie 8. oddělení[41] shrnovala, že základy vnitřní a vnější bezpečnosti Československa byly položeny počátkem let padesátých, tedy v období narůstajícího mezinárodního napětí mezi Západem a Východem, kdy se všeobecně předpokládalo, že vojenská konfrontace mezi znepřátelenými vojenskými bloky v Evropě bude ze své podstaty nevyhnutelná. Absence doktríny se projevovala živelným budování ozbrojených sil, jež způsobovalo krize, neboť armádní organismus byl vytržen z vlastní sociální struktury, čímž ztratil národní smysl i společenskou potřebnost. Dnes je zřejmé, že model výstavby československé armády se vyvíjel neobvykle, neboť celý systém byl odvozen z operačního úkolu, a tudíž nevycházel z analýzy reálných potřeb a zájmů našeho národního a státního společenství a značně přesahoval kádrové i materiální možnosti ČSSR. „Memorandum 68" doplňovalo výše uvedené tezí, že tento proces živelného budování ČSLA se stal procesem dlouhodobým. Dělo se tak kontinuálně beze změny v průběhu dalších dvaceti letech, a to bez jakékoliv reflexe k poklesu mezinárodního napětí, k němuž reálně docházelo již od roku 1953. Tedy, již záhy se model výstavby armády dostával do rozporu mezi hospodářskými možnostmi ekonomiky a potřebami armády.

Ze studie 8. oddělení je patrné, že výstavba obrany v tomto období postrádala jakoukoliv logiku i návaznost jednotlivých rozhodnutí. V procesu formování poválečné armády se hluboce zakořenily určité návyky, normy a postupy a ty jejich nositelé umně využívali ve vnitrostranických bojích. Přirozeným se stalo uplatňování direktivního řízení, jež vedlo k zakonzervování dávno přežitých ideologicko-politických dogmat z období stalinistické éry. Klíčovým požadavkem při výběru lidských zdrojů se stala naprostá loajalita ke straně. Ta v mnoha případech nabývala až fanatickou tendenci, když bylo usilováno o dosažení požadovaných výsledků za jakoukoli cenu.

Mezi další negativní aspekty vývoje patřila i ztráta demokratické kontroly nad ozbrojenými silami (zákonodárným sborem a veřejností). Studie 8. oddělení v tomto kontextu bez obalu upozornila na uplatňování přímého řízení ozbrojených sil politickou reprezentací, což bylo za

[39] BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968).* Praha: 1996, s. 137.

[40] Vojenská doktrínu je klíčový dokument, který definuje závazná teoretická východiska pro formování vojenské politiky a přijímání konkrétních dílčích opatření při jednání s aliančními partnery.

[41] BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968).* Praha: 1996, s. 183.

mírového stavu chápáno jako projev mocenského řízení. V ČSLA postupně narůstala nespojenost a zároveň i úsilí zjednat nápravu formou ustanovení volených stranických orgánů napříč všemi stupni stranického řízení. Mezi základní požadavky patřilo obsazovat do řídících funkcí jen skutečně kvalifikované a progresivní lidi, kteří znali reálné podmínky. Všeobecný tlak a množství zveřejněných zpráv skličovalo značnou část velitelského sboru. Veřejné nálady směřovaly občas i k útokům na jednotlivce a někdy i na armádu jako celek. Docházelo i fyzickému napadání velitelských orgánů, avšak postupně tyto tendence slábly.

Je třeba zdůraznit, že vztahy v rámci organizace Varšavské smlouvy (soudržnost „socialistického tábora“) byly upevňovány hrozbou agrese vnějšího protivníka (Německo) a současně tato rétorika i ospravedlňovala mimořádné lidské i materiální výdaje na ozbrojené síly. Tato hrozba však neměla reálné základy v mezinárodních vztazích 60. let minulého století. Úkolem armád se tak stalo kompenzovat nedostatečnou hospodářskou koordinaci a současně nahradit neexistenci systémových vazeb mezi zeměmi socialistického tábora, plynoucích ze sociálně-ekonomického vývoje.

Text memoranda explicitně vyjádřil závěr, že proces začlenění ČSLA do globální sítě socialistické soustavy byl doprovázen značným množstvím chyb. Kritika mířila zejména na mechanické a bezmyšlenkovité přebírání sovětského modelu výstavby armády, ale neopomíjela ani to, že řízení československé armády nebralo v potaz naše specifické podmínky a národní tradice. Nicméně nikdo nezpochybňoval zahraniční orientaci Československa, a tedy ani východiska vojenské politiky, která byla pevně ukotvena ve Varšavském paktu v čele se Sovětským svazem. Návrh akčního programu[42/43] otevřeně deklaroval toto spojenectví, které bylo navíc chápáno i jako záruka naší bezpečnosti. Jinými slovy, ČSLA neměla tendenci vyvazovat se z globálních rizik, ale současně již nechtěla být jen pasivním vykonavatelem vůle jiných, či dokonce být obětí vývoje, nemající na nic vliv. K dalším cílům patřilo dle Návrhu akčního programu ČSLA prosazovat vytvoření vojenské rady spojeneckého velení a následně po jejím vzniku definovat její status, včetně vymezení jejích vztahů k politickému poradnímu orgánu.

V „Memorandu 68“ byl vznesen požadavek, aby nově zformovaná doktrína vycházela ze spojeneckých závazků na straně jedné ale, a to je podstatné, na straně druhé požadovala mít možnost aktivně vnášet vlastní připomínky i odpovídající stanoviska, která se měla opírat o vědecky propracované, politické a vojensko-strategické závěry, které měly být následně aplikovány do společných rozhodnutí aliance.

Dokument také obsahoval požadavek, aby nová československá branná politika byla koncipována na základě zmírňování mezinárodního napětí prostřednictvím politiky přátelské spolupráce se všemi partnery, kteří o ni projeví upřímný zájem. V budoucnu se měla odvíjet od vědecké analýzy celé stupnice možných válečných situací v Evropě a ve vztahu k nim měly být definovány československé potřeby v oblasti vojenství, z kterých by posléze bylo možné čerpat praktická opatření, pro něž doktrína měla definovat výchozí normy a regulativy. V procesu vzniku a formulace vojenské doktríny mělo být zejména čerpáno ze závěrů studií a poznatků vědeckotechnické revoluce ve všech oblastech společenského života. Budoucí vojenská doktrína se měla stát určitým kompromisem mezi požadavky a reálnými zdroji, či mezi dynamikou

[42] BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968).* Praha: 1996, s. 162.

[43] Návrh akčního programu měl za cíl řešit vážné a neodkladné problémy v ČSLA. První skupinu tvořily „ty nejpalčivější“, které měly být řešeny v roce 1968 a ty další do roku 1970. Následně měly přijít na řadu základní problém-výstavby ČSLA, které vyžadoval koncepční práci, která bude postavena na objektivních, všestranných analýzách a doktrinálních závěrech, které budou v souladu s možnostmi ČSSR (po roce 1970).

vývoje poznatků vědy a vývoje techniky a v neposlední řadě i nutností disponovat efektivním branným systémem, jenž se připravoval na několik reálných variant budoucího vývoje.

Znění Memoranda se ve své páté části pokoušelo vyřešit všechny výše naznačené otázky aplikací systémového přístupu za využití moderních výzkumných metod ve vojenství. Pro tvorbu nové československé vojenské doktríny nepočítalo se starými metodami vojenské vědy, tedy aplikací zásad „zdravého rozumu", prosté logiky, neutříděných ad hoc vybíraných empirických dat a nepřesných historických analogií. Ve své podstatě se jednalo částečně o skrytou kritiku marxistických koncepcí války založených na šablonovitých analýzách třídního boje. V pojetí historického materialismu šlo o preferenci absolutní všeobecné války v Evropě založené na širokém použití jaderných zbraní. Za její hlavní cíl se považovalo totální zničení ideového nepřítele, tedy imperialistických západních států. Nicméně, tato varianta by i v případě vítězství znamenala státní i národní zánik Československa. Nestranně vzato, i americké strategické myšlení ovládala v letech 1945–1961 představa o hromadné odvetě, která se s naznačenou koncepcí v podstatě shodovala. Po hrozícím jaderném kataklyzmatu Kubánské raketové krize však i západní myšlení přešlo v letech šedesátých ke koncepci pružné reakce. Podstatou této strategie se stala schopnost použít pouze takových sil a prostředků vojenské i nevojenské povahy, které jsou úměrné k dosažení stanovených cílů.[44] Kromě vlastního předstihujícího jaderného úderu americká koncepce pružné reakce počítala se třemi stupni války s SSSR. Prvním se stala přímá obrana proti konvenčnímu sovětskému útoku v Evropě stejnými silami NATO. V případě neúspěchu první varianty měla nastoupit uvážlivá eskalace s použitím taktických jaderných zbraní, například dělostřelectva s nasazením jaderné munice. Teprve třetí varianta počítala s všeobecnou odvetou s použitím jaderné triády, tedy mezikontinentálních řízených střel odpalovaných ze země a z ponorek a strategických bombardérů.[45] Již překonaná strategie hromadné odvety totiž ve svých důsledcích znamenala téměř úplnou eliminaci efektu odstrašení, který byl spojován s vlastnictvím jaderných arzenálů a tudíž vyloučení možné eskalační škály.

V americkém strategickém myšlení s novou koncepcí pracoval i polní řád FM 100-5, který kromě koncepce absolutní jaderné války kodifikoval jak principy války studené, tak konfliktu omezeného.[46] V Československu druhé poloviny 60. let vyšla v nakladatelství Naše vojsko i kniha předního amerického stratéga jaderné války Hermana Kahna (1922–1983) Přemýšlení o nemyslitelném. I když byl pro své názory na reálnou možnost jaderné války považován za představitele válečnické ideologie, rozebral v uvedeném knižním titulu i variantu tzv. kontrolované války.[47] V ní kladl důraz na rozumné a promyšlené použití vojenské síly, čímž předznamenal své pozdější úvahy o eskalačním žebříku. Výslovně zde prohlásil za naivní úvahy o tom, že jaderná válka musí být vždy všeobecná a nekontrolovatelná. Kahn se stal též průkopníkem systémové analýzy pro otázky národní bezpečnosti. Snažil se svým uvažováním variantně vytvořit několik národních strategií a ty systematicky porovnávat. Pro oblast vojenské politiky výslovně připouštěl škálu opatření od polovojenských prostředků až k mezní všeobecné válce.[48]

[44] KAŠPAR, A. – MEJDA, V. – RABAN, J. – PAUL, Z. *Vojenská doktrína hlavních států NATO*. Vojenská mysl, 15, 1965, č. 6, s. 4.

[45] FUČÍK, J.: *Stín jaderné války nad Evropou: ke strategii vojenských bloků a úloze Československé lidové armády na středoevropském válčišti v letech 1945–1968.* Praha 2010, s. 48–49.

[46] Headquarters, Department of the Army. *Field Service Regulations Operations*. 1962, s. 5–6.

[47] KAHN, H.: *Přemýšlení o nemyslitelném.* Praha 1966, s. 70–71.

[48] Tamtéž, s. 223.

Z textu Memoranda „68“ je patrné, že jeho tvůrci nové americké strategické úvahy pečlivě studovali, vyhodnocovali a nechali se jimi inspirovat k vlastním závěrům. Ty predikovaly pro podmínky evropského válčiště. Jinými slovy, šlo o možnosti absolutní a omezené války, stavu mezi válkou a mírem, situace potenciální války nebo míru mezi potenciálními protivníky v Evropě. Použili při tom systémový přístup a moderní výzkumné metody pro modelování průběhu vztahů mezi materiálními, finančními a personálními náklady státu na ozbrojené síly. Výsledky poté stavěli do korelace k míře rizika pro fyzický zánik státu, ztrátu suverenity, rozvoj dobově chápaného socialismu nebo trvající válečnou hrozbu. Použití přístupů ekonomické analýzy a docenění významu hospodářské základny pro moderní ozbrojený zápas nebylo samozřejmě pouze výsadou tvůrců Memoranda. Jeden z nejschopnějších československých stratégů 60. let, generál Václav Vitanovský, se v roce 1968 vyjádřil ve své Vojenské strategii koaličního pojetí zcela zřetelně. Ekonomický faktor vždy hrál ve válkách hlavní roli. Dosažení vítězství záviselo na ekonomickém potenciálu státu a možnostech jeho národního hospodářství, což jen prohloubil rozvoj nejmodernějších druhů zbraní, zejména jaderných a raketových.[49] „Memorandum 68“ navrhovalo při zohlednění výše uvedeného následující varianty možných postupů. [50]

Varianta absolutní války předpokládala hromadné použití jaderné zbraní v Evropě a z toho plynoucí katastrofické důsledky pro značnou část zemí zde ležících. Pro Československo by znamenala s pravděpodobností rovnající se jistotě národní likvidaci bez ohledu na výši zbrojních výdajů a taktéž zánik státnosti. Tuto variantu nebylo možné zcela vyloučit, a proto byla v rámci existenční potřeby stanovena nutnost zabránit vedení jaderné války na teritoriu naší republiky. Strategickým zájmem Československa bylo aktivně přispívat k snižování možnosti absolutní války na starém kontinentu. Naše republika tak učinila přijetím Smlouvy o nešíření raketojaderných zařízení, která měla tendenci omezit možnosti jaderného napadení. Ideálním řešením pak bylo vytvoření bezatomového pásma ve střední Evropě, které by zaručilo i garance statusu quo. Studie 8. oddělení o absolutní variantě všeobecné války v Evropě s využitím hromadného nasazení jaderných zbraní byla z pohledu Československa nepřijatelná.

Analýza omezené války v Evropě byla odvozena od rostoucí hrozby takovéto války a současného nárůstu jejího strategicko-politického významu. Vycházela z nutnosti vést válku v případě napadení co nejrozhodněji s cílem omezit ničivé účinky na obyvatelstvo na vlastním teritoriu. Cílem bylo připravit branný systém Československa pro varianty jeho napadení omezenými prostředky protivníka tak, aby byl připraven toto napadení odrazit a protivníka následně donutit k řešení takto vzniklé situace diplomatickou cestou. Snižování pravděpodobnosti této varianty války mělo být dosaženo zároveň vojenskými i politickými prostředky, praktickými opatřeními ve vlastní politice mírového soužití a také vyloučením ozbrojeného násilí jako prostředku řešení sporů.

Meritum varianty mezi válkou a mírem v Evropě vyplývalo z absence mírové smlouvy s Německem, z čehož se dovozovala možnost náhlého zhoršení bezpečnostní situace a vzniku krize, která by měla katastrofické důsledky na československou ekonomiku stejně jako na budoucí progresivní vývoj. V „Memorandu 68“ byly explicitně zmiňovány v tomto kontextu Berlínská a Kubánská raketová krize. Československý přístup formuloval v případě této varianty války a míru nutnost zabránit vzniku vojensko-politické krize a dále omezit možnosti přechodu

[49] VITANOVSKÝ, V.: *Vojenská strategie koaličního pojetí (1968)*. Praha 1991, s. 27.

[50] BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968).* Praha: 1996, s. 139–142.

od situace „neválky“ k omezené válce při řešení klíčové německé otázky. Výše uvedené kroky měly být doplněny o aktivní vojensko-zahraniční politiku směřující k normalizaci vztahů mezi ČSSR a NSR.

Pod označením situace potenciální evropské války byla definována situace jaderného odstrašení, která byla uplatňována jadernými velmocemi. Československo si bylo dobře vědomo, že tento deterrent[51] nelze aplikovat proti západním velmocem, neboť je politicky neúčinný, pokud není podložen vojensko-strategickými opatřeními. Potenciální použití deterrentu protivníka proti nám, nás přirozeně nutilo k odvetným protiopatřením. Praktická opatření měla směřovat k uzavření mezinárodních dohod s potenciálními protivníky a tím vyloučit hrozbu násilí ve vzájemných vztazích. Zmíněná opatření byla aplikovatelná ve vztazích ČSSR–Rakousko, ČSSR–Francie a konec konců i ve vztahu ČSSR–NSR. Situace míru mezi potenciálními protivníky v Evropě byla definována jako situace, kdy možní protivníci nemají protichůdné zájmy a nepoužívají proti sobě strategie odstrašení. Zájmem Československa byla v tomto případě právní kodifikace situace míru s potenciálními soupeři a s tím spojený zájem o rozšíření počtu těchto zemí. Uzavírání dohod o omezení vojenského potenciálu a o neutočení, či vyřazování určitých typů zbraní z výzbroje, tak mělo vést k snižování napětí mezi potenciálními nepřáteli. Konečným řešením byl vznik míru v Evropě a neutralizace prostředků ozbrojeného násilí.

V historické analogii lze metodou komparace porovnat tyto výše uvedené myšlenky „Memoranda 68“ se škálou konfliktů, které byly definovány ve Spojených státech amerických v již zmiňované polním řádu FM 100-5.[52] Předpis považoval všeobecnou válku pouze za krajní kategorii konfliktu, kdy použití všech sil, prostředků a druhů zbraní vyžaduje bezprostřední ohrožení národní bezpečnosti. Americký polní řád implicitně preferoval alternativu omezené války, kdy nebylo nutné či účelné nasazovat najednou všechny dostupné síly a prostředky, tedy logicky zejména jaderné zbraně. Definice omezené války směřovala v první řadě k použití konvenčních bojových prostředků, i když ve značném rozsahu a na velkých geografických prostorách. V textu FM 100-5 se dostalo i na pregnantní definici tzv. „the Cold War“, tedy přímo studené války, za jejíž hlavní znak se v první řadě považovala absence ozbrojeného konfliktu mezi soupeřícími stranami. Supervelmoci v jejím rámci používaly široké spektrum politických, ekonomických či psychologických nástrojů, včetně hrozby použití vojenských sil. Počítalo se s nimi jako s aktivním nástrojem vůči jiným státům tak, aby byly odstrašeny od použití síly. Tvůrci americké strategie tedy studenou válku chápali cílově nikoliv jako formu ozbrojeného zápasu, nýbrž spíše jako multispektrální nástroj pro dosažení globální převahy. Na základě uvedeného je více než zřejmé, že základy československé vojenské doktríny autoři memoranda modelovali velmi podobně jako stratégové američtí.

Autoři Memoranda se evidentně inspirovali i myšlenkami nestora americké zahraniční politiky Henryho Kissingera.[53] Ten ve svém díle Weapons and Foreign policy (1957) definoval

[51] Deterrent je odborný termín, který v anglickém jazyce označuje obecně odstrašení, či konkrétně prostředek odstrašení.

[52] Headquarters, Department of the Army. *Field Service Regulations Operations.*1962, s. 5–6.

[53] Henry Kissinger (1923) – enfant terrible americké zahraniční politiky, diplomat, historik, politolog a státník. Působil jako poradce pro národní bezpečnost (leden až září 1973) a později jako ministr zahraničních věcí v administrativách R. Nixona a G. Forda (1973–1977). Mezi jeho nejvýznamnější počiny patří beze sporu podpis americko-sovětské smlouvy SALT 1 o omezení počtu strategických zbraní (1972), či urovnání vztahů mezi USA a Čínskou lidovou republikou (1972). V roce 1973 získal za uzavření tzv. Pařížské dohody Nobelovu cenu za mír. Ta ukončila zapojení americké armády do války ve Vietnamu. H. Kissinger je jedním z nejvýznamnějších autorů politických a historických literárních děl 20. století, poradce řady současných čelních představitelů světové politiky scény a komentátor aktuálního dění.

zásady teorie odstrašování. Kissinger zde konstatuje, že „jen samotné vlastnictví jaderné zbraně“ (nepřímá hrozba) představuje pro potencionálního agresora enormní riziko jejich nasazení (přímá hrozba). Z výše uvedeného logicky vyplývá, že to vlastnictví je možné efektivně redukovat na úroveň bezpečného psychologického odstrašení a udržení protivníka „tak říkajíc pod kontrolou“. Následně dodává, že odstrašení za použití omezené jaderné války je přirozeně účinnější než odstrašování za použití konvenčních zbraní. Omezenou válku na straně druhé hodnotí jako více rizikovou než válku konvenční, neboť tu stále existuje reálná možnost její transformace do války absolutní.[54] Uvedené Kissingerovy myšlenky byly párovou úvahou k závěrům československých autorů Memoranda, konkrétně při variantě potenciální války v Evropě. I naše vojenská politika měla recipročně, avšak pouze dočasně, používat strategii odstrašení vůči protivníkům, u nichž spadala do palety strategických variant proti Československu.

Domácí doktrína dle memoranda měla být dále definována na základě rovnoměrného zastoupení jak vlastních, tak i koaličních zájmů. Zpracování výše uvedeného výčtu variant nebylo samoúčelné, neboť jednotlivé obměny představovaly současně i možné modely výstavby armády, a to bez ohledu na dosavadní situaci. Tento nový postup měl prokázat, že s minimálním, ale především efektivním úsilím lze vybudovat armádu bojeschopnou, pro různé možné scénáře ozbrojených konfliktů v Evropě.

„Memorandum 68“ se také přihlásilo ke strategii odklonu od frontálního ničení prvků systémů protivníka ke strategii ničení vybraného prvku, který je klíčový a jehož vyřazení, následně vede ke zhroucení branného systému protivníka jako celku. Za příklad nové strategie, která navíc uspěla i reálně, byla uvedena arabsko – izraelská válka z roku 1967. „Šestidenní válka“ byla ztělesněním teze Carla von Clausewitze, který charakterizoval vojenského génia jako harmonickou kombinaci intelektu a odvahy.[55] Izraelský ministr obrany Moshe Dayan[56] a generálové M. Hod a E. Weizman se tváří v tvář hrozícímu útoku arabské koalice rozhodli, odvážně zaútočit jako první s vědomím, že nejzranitelnějším místem jejich protivníků je vzdušná síla. Současně si byli vědomi, že stanoveného cíle lze dosáhnout jen s maximálním překvapením a dokonalým načasováním, tj. všechna letadla musela koordinovaně dosáhnout své cíle ve stejném čase. Útok byl naplánován na konec egyptského výcvikového období, tedy na čas, kdy většina egyptských letadel byla bez paliva, a tedy i bez reálné možnosti se zapojit do boje. 5. června 1967 v 7:15 hod. byla zahájena operace „MOKED“. Během prvních tří hodin operace bylo zničeno 309 z 340 egyptských letadel a značná část jeho letišť byla vyřazena z provozu. Následně izraelské letectvo zničilo 30 jordánských letadel (kompletní letectvo) a 59 syrských bitevníků bylo zničeno na zemi. Posledním cílem se stala irácká základna v Habbinayah. Izraelské ztráty v průběhu jedné z nejbrilantnějších vojenských operací v historii válek činily jen 26 letadel.[57]

Vojenské umění Izraelců tedy stálo za ideovou inspirací autorů Memoranda, ale nejen jich. V československých podmínkách se o této strategii velmi záhy začalo diskutovat, jak dokládá příspěvek pplk. Jiřího Bílého pod názvem „Letectvo v izraelsko-arabské válce“ uveřejněném ve

[54] KISSINGER, H.: *Nuclear Weapons and Foreign Policy.* New York 1957, s 190–193.

[55] CLAUSEWITZ, C. von. *O válce.* Brno 1996, s. 85.

[56] Moshe Dayan (1915–1981) byl izraelský generál a politik. V letech 1953–1958 působil jako náčelník generálního štábu Izraelských ozbrojených sil. Po odchodu z vojenské služby se stal ministrem obrany a posléze ministrem zahraničních věcí.

[57] JORDAN. D. J.: *National Defense University. National war college. The trinity of balance: Izrael's strategy for victory in the six day war.* Washington, DC. 2000, s. 9–11.

třetím čísle Vojenské mysli ročníku 1967. Skloňován byl především první hromadný úder a operační použití letectva v prostorově omezeném rozsahu s cílem, dosáhnout rozhodujícího úspěchu (vzdušná nadvláda) v řádu prvních hodin po zahájení operace. Stranou nezůstal ani moment překvapení, jenž byl hodnocen jako cílevědomá činnost izraelského generální štábu, proti protivníkovi, který byl ve značné převaze, a který v některých druzích výzbroje měl dokonce kvalitnější bojovou techniku. To vedlo ke znovu oživení důležitých teoretických otázky týkající se použití ozbrojených sil v širších souvislostech a v možném celosvětovém konfliktu. Závažná otázka se týkala i reálnosti odvetného úderu. Po důkladné analýze, mělo dojít k zobecnění a následně k aplikace těchto poznatků a zkušenosti do armád Varšavské smlouvy. [58]

Racionální výstavba armády měla vyústit v rozvoj strategických a operačních plánů, což se mělo následně projevit nejen v podstatných úsporách v armádě, ale také ve zvýšení efektivnosti našeho branného systému.

Závěrem

Studená válka v průběhu 60. let minulého století nabývala různých podob. Na počátku nové dekády se bezpečnostní situace ve světě zhoršovala, čehož projevem byla rostoucí konfrontace obou supervelmocí. To se například projevilo zástupnou válkou ve Vietnamu. Následně docházelo k částečnému uvolnění napětí, které však skončilo srpnem 1968 a invazí vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR.

V průběhu karibské krize se svět ocitl na jednom z vrcholů studené války, kdy symbolické Hodiny Posledního soudu reprezentující odpočet ke globální katastrofě, ukazovaly za 7 minut 12.[59] V rámci eskalace napětí měla být nejen ČSLA, ale i celé Československo zcela obětováno pro naplnění sovětských mocenských zájmů v rámci útočného plánu z roku 1964. A právě tento plán, jehož případná realizace by ve svém důsledku znamenala nevyhnutelně zánik československé státnosti, vytvořili živnou půdu pro reformátory z roku 1968. Přirozeně ti nestavěli své myšlenkové konstrukce na zelené louce, nýbrž navazovali na první nesmělé pokusy maršála Sokolovského a generála Vitanovského. Nicméně od počátku šedesátých se v sovětském strategickém myšlení stala totální jaderná válka jedinou variantou ozbrojeného konfliktu a pozemní armády měly pouze využívat výsledků jaderných úderů.

Výchozím bodem ke vzniku domácího vojenského myšlení se stala úvaha, že Československo nemělo vlastní vojenskou doktrínu, jež by definovala a reprezentovala naše státní zájmy ve vojensko-politické oblasti. I dnes překvapuje otevřenost, s jakou byly kritické názory a otevřené polemiky publikovány v československém veřejném prostoru v druhé polovině šedesátých let. Tehdejší vojenská elita československé lidové armády byla široce informována o nejnovějších trendech světového strategického myšlení. Z hlediska metodologie vojenské vědy a teoretické práce došlo k zřetelnému odklonu od marxisticko-leninistických dogmat a z hlediska vojensko-vědecké práce se začaly uplatňovat myšlenkové postupy založené například na přístupech systémové teorie, ekonomické analýzy, výzkumu veřejného mínění, teorie her, či dokonce filosofického strukturalismu. Jako příklad konkrétní aplikace těchto obecných metodologických přístupů uveďme analýzu šestidenní války, jejíž rychlý a nesmírně věcný rozbor přinesl změny strategie, odklon od frontálního ničení bojových prostředků i zázemí ke strategii ničení klíčového prvku, jehož likvidace povede ke zhroucení branného systému protivníka jako celku.

[58] Bílý, J.: *Letectvo v izraelsko-arabské válce. Vojenská mysl*. 17, 1967, č. 3, s. 34–45.
[59] Bulletin of Atomic Scientist. *Doomsdayclock.* Dostupné z: https://thebulletin.org/doomsday-clock/past-statements/.

Mimo to, se autoři „Memoranda 68“ zřetelně inspirovali i americkým polním řádem FM 100-5, jehož strategické závěry citlivě implementovali do československých podmínek. Dále návrh domácí doktríny v dikci Memoranda umně kombinoval rovnoměrné zastoupení domácích i koaličních zájmů. Rozpracování jednotlivých variant evropského konfliktu nebylo samoúčelné, nýbrž s nimi spojovalo variantní modely výstavby armády. Tento novátorský přístup měl dokázat, že aplikací maximálně efektivního úsilí je možné vybudovat armádu bojeschopnou pro různé možné scénáře vedení ozbrojených konfliktů v Evropě. Opomenuta by neměla zůstat ani vyzdvihovaná demokratická kontrola armády, kterou dnes považujeme za zcela běžnou, ale v 60. letech minulého století se jednalo o jednu z nejpokrokovějších myšlenek vůbec. A především, autoři „Memoranda 68“ svůj text koncipovali pro systém evropské kolektivní bezpečnosti, tedy pro Evropu bez nepřátelských bloků, nikam nevedoucích válek a všeobecné jaderné katastrofy.

JUDr. et PhDr. Stanislav Polnar PhD. et PhD.
Katedra vojenského umění
Fakulta vojenského leadershipu
Univerzita obrany v Brně
Kounicova 65
602 00 Brno
Česká republika
email: standa.polnar@seznam.cz

Ing. Bronislav Prokop
Institut profesního vzdělávání
Vojenská akademie Vyškov
Víta Nejedlého 1
682 01 Vyškov
email: prokop.bronislav@seznam.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

1939: K VÝROČÍ POČÁTKU 2. SVĚTOVÉ VÁLKY VE SVĚDECTVÍ POŠTOVNÍCH ZNÁMEK A JEJICH DIDAKTICKÉ APLIKACI

KAMIL ŠTĚPÁNEK

Significant anniversaries and memorable days have always been a priority for postage stamp creators. This mass media product reflecting historical events finds echo not only in the extracurricular environment, but also in the educational process. Specific analysis of the frequency of motives of the first year of the World War II and the motives themselves in this text contribute to naming: historical priorities, changes in collective memory and their educational potential. The educational process is aimed at recognizing that this visual medium is not only a reflection but above all an interpretation of historical reality. Postage stamps, equipped with a didactic apparatus, can then serve not only to develop the pupil's media literacy, but also to provide a deeper understanding of a particular historical topic. In particular, understanding the reasons why and how a historical event is commemorated today.

Key words: Key words: history teaching; didactics of history; post stamps; propaganda; Media Education; treaties and of World War II.

Úvodem

Rok 1939 je zároveň časovým úsekem, v němž vypuknutí mezinárodního konfliktu předcházela celá řada ať už záměrných či spontánních diplomatických aktivit, provokací a nátlakových akcí. Rámcově lze s ohledem na vymezené téma připomenout následující: Hitler obsadil zbytek českých zemí a cíleně posiloval Ocelovým paktem vojenskou spolupráci, zatímco Velká Británie a Francie setrvávaly v politickém appeasementu. Západní spojenci sice garantovali polské hranice, avšak riziko že opět nezasáhnou, pokusí-li se Německo získat zpět území ztracená Versailleskou smlouvou, zůstávalo nadále vysoké. SSSR byl bezprostředně před tím uspokojen smlouvou o neútočení. Po bleskovém vítězství nacistů a rozdělení Polska se další obětí Stalinovy rozpínavosti mělo stát Finsko, avšak striktní odmítnutí jeho požadavků na sklonku roku 1939 bylo v očekávání snadné kořisti následováno tzv. zimní válkou. Známý průběh bojových akcí, v nichž prestiž Rudé armády značně utrpěla, zakončil až pád Mannerheimovy linie v březnu 1940. Mírová jednání donutila Finsko k odstoupení strategických oblastí, nicméně neznamenala zánik jeho nezávislosti. Předložený text si v návaznosti na tato historická fakta klade za cíl prezentovat reflexi dějů prostřednictvím filatelistického materiálu a zároveň přispět k jejich případnému didaktickému využití. V tomto smyslu představuje volné pokračování již publikovaných autorových studií zkoumajících na poštovních známkách obdobnou válečnou tematiku.[1] Rozostřené hranice a částečné prolínání námětů nelze zcela vyloučit, představují spíše typický rys zpracované látky.

[1] Srov. ŠTĚPÁNEK, K.: *Diplomacie 2. světové války v reflexi poštovní známky (a její didaktický potenciál).:* Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 33, 2019, č. 1, s. 74–82; ŠTĚPÁNEK, K.: *Studená válka v reflexi poštovní známky: od historického pramene k mediální výchově.:* Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 28, 2014, č. 2, s. 128–137.

Kromě vlastní autorovy sběratelské kolekce se zdrojem ikonografického materiálu opět staly internetové katalogy i komerční weby. Text není kompletní sumou vhodných motivů a jejich interpretací, nýbrž pilotním průzkumem didakticky orientovaného zájmu o podoby mediální reflexe.[2] Poněvadž předmětem zájmu není zkoumání informačních zdrojů z filatelistického hlediska, příslušnou literaturu je možné uplatnit spíše sporadicky. Důležitou roli proto sehrávají sekundární informační zdroje, práce odborných historiků o detailních historických souvislostech, jež pojetí a symboliku vyobrazených událostí v případě potřeby pomohou osvětlit, interpretovat a poté zařadit do výuky jako alternativní médium žákovského poznávání historické skutečnosti. Při promýšlení úkolů, které by anotované masmédium mohlo plnit v moderní dějepisné výuce, představují inspiraci kmenové práce moderní mediální didaktiky.[3]

Obr. 1: Zánik Česko-Slovenska r. 1939 v emisní známkové politice: dobová Česko-Slovensko. r. 1938–39; přetiskové provizórium – Bőhmen u Mâhren – 1939; výplatní – lipové listy – Protektorát Čechy a Morava 1939; výplatní dobová – Sudetská župa (Sudetengau) Německá říše od 4. 12. 1938; Autonomní slovenská (Otvorenie sl. snemu), přetisková Slovenský štát (A. Hlinka) a prezident Tiso Slovensko 1939; autonomní Karpatská Ukrajina r. 1939 a pouze 15. 3. zároveň známková nezávislá Karpatská Ukrajina.

[2] Vlastní nosný pilíř filatelie zaměřený na nedokonalosti, výjimečnosti nebo nedostatky jako výsledku práce týmu tvůrců a producentů známky je v tomto textu z logických důvodů prakticky zcela opomenut. Rovněž se principiálně neopírá o odbornou filatelistickou terminologii a rezignuje také na striktní typové označení použitého filatelistického materiálu. Pozornost je omezena na vybrané náměty a jejich didaktické aspekty.

[3] Srov. ZALOGA, J. S.: *Polsko Zrození bleskové války*. Praha 2007, s. 39; RICHTER, K.: *Válka začala v Polsku.* Praha 2018; NIGEL, T.: *Vojáci finsko-sovětské zimní války 1939–1940;* DYKE van, C.: *Zimní válka: Sovětská invaze do Finska 1939–1940*. Praha 2007; LAINOVÁ, R.: *Finsko ve válce 1939–1944.* Historický obzor. 1996, roč. 7, čís. 1/2, s. 18–24; *Začátek cesty: Podivná válka*. Praha 1996; PANDEL, H.-J.: *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht.* Schwalbach 2005; STRADLING, R.: *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele.* Praha 2003; LABISCHOVÁ, D. – HUDECOVÁ, D.: *Nebojme se výuky moderních dějin: Nejnovější a soudobé dějiny v současném dějepisném vyučování.* Praha 2009.

Předehra k válce a její známková reflexe

V důsledku Mnichovské konference a arbitrážních jednání ve Vídni prošlo území 1. československé republiky zcela fatálními proměnami. Teritoriální a správní mutace přesvědčivě zachytilo nejen nouzové přerazítkování stávajících emisí, ale i nová tvorba. Od počátku roku v Sudetech již kolovaly říšské (*Sudetengau Deutsches Reich* – obr. 1 nahoře), na Těšínsku polské a jižním Slovensku i části Podkarpatské Rusi maďarské známky. Pomnichovská republika označovaná oficiálně Česko-Slovensko toho v oblasti poštovní komunikace za 167 dní své existence nemohla mnoho stihnout. Autonomistické a separatistické tlaky se však do známkové tvorby přesto promítly. Na několika emisích (např. s portrétem T. G. Masaryka) se v názvu, jako němý svědek postupného zániku společné státnosti, objevuje poprvé historická pomlčka (tj. slovenská autonomie). Za nenápadné pokračování tohoto procesu je možné považovat vydání první „slovenské" známky s přetiskovým textem *Otvorenie slovenského snemu 18. 1. 1939*.[4] (obr. 1 dole)

Dramatické události dostaly rychlý spád: 14. března 1939 vznikla samostatná slovenská republika v poštovním styku provizorně pře(d)tištěna nápisem *„Slovenský štát"*. Ještě téhož roku následovaly řádné výplatní známky s portrétem Andreje Hlinky alternovaného Jozefem Tisem a textem *Slovenská pošta* či *Slovensko*. (obr. 1 dole)

Po tzv. vídeňské arbitráži z listopadu 1938 pokračoval rozklad státu přiznáním autonomie také Podkarpatské Rusi nyní pozměněné na Karpatskou Ukrajinu.[5] Aktuální státoprávní situaci nejvýchodnější části území měla doložit úprava starší známky, k 10. výročí republiky z roku 1928 s motivem Jasiňi, na hodnotu *3 K*(oruny), vložením ukrajinského textu *Karpatská Ukrajina 1. sněm* a datem svolání *2. 3. 1939*. (obr.1 dole) S ohledem na rychlý sled událostí mezi 14. a 15. březnem nakonec posloužila jako první a poslední poštovní cenina jednodenní Karpatské Ukrajiny zároveň však již obsazované maďarskou armádou.[6]

Počátky šestileté německé okupace českých zemí zřetelně dokumentuje další přetiskové provizórium. Dokud se nedostávalo poštovních známek odrážejících novou situaci, nahrazovaly je dosavadní, ovšem s razítkem rušícím název státu *Československo*, pokračující označením *Bőhmen u. Mähren* a překladem *Čechy a Morava*. Pořadí jazyků reflektovalo nejen aktuální mocenskou situaci, mělo české etnikum záměrně utvrzovat v postavení občanů „druhé kategorie". Promyšlenou „ochranu" Německé říše posléze výmluvně dokumentují dle plánu emitované protektorátní známky na nichž možná leckoho překvapí motiv z české národní symboliky – lipové listy (obr. 1). Ještě v r. 1939 následovala poměrně neutrální série *Krajiny, hrady a města*. Jakmile se však poštovní komunikace dostala pod důslednou kontrolu nacistů, dostal pochopitelně největší prostor v emisích Adolf Hitler.[7]

---

[4] V lednu 1939 vznikl samostatný slovenský parlament a událost se promítla i do emisní politiky zavedením známky s přetiskem „*Otvorenie slovenského snemu 18. 1. 1939*", razítkem slovenského znaku a provizorně změněnou cenou na 300 h. První slovenskou známku definovala její platnost omezením poštovního styku pouze na Slovensko.

[5] 19. listopadu 1938 byl Národním shromážděním ČSR přijat zákon o autonomii Slovenska a Podkarpatské Rusi s pozměněným názvem na Karpatská Ukrajina. Srov. KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J. – ŠEBEK, J.: *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo.* Praha 2011, s. 103–104.

[6] Srov. blíže: https://www.burda-auction.com//cz/archiv/odborne-clanky/show/25/i-snem-karpatske-ukrajiny/ [cit. 11. 8. 2019].

[7] V protektorátním poštovním styku od roku 1942. První emise vstoupila v platnost 20. 4. u příležitosti Hitlerových 53. narozenin a vzápětí následovaly série v počtu osmnácti a čtyř známek.

Polsko, „podivná“ a tzv. zimní válka na poštovních známkách

Diplomatická příprava likvidace Polska – sovětsko-německá smlouva o neútočení z 23. srpna 1939 uzavřená na deset let – nenašla ve známkové reflexi přímou odezvu a nemělo by smysl pátrat ani po její pozdější připomínce. Paradoxně zcela jinak tomu bylo v případě tajného dodatku o rozdělení sfér vlivu ve východní a jihovýchodní Evropě, každopádně však na troskách Polska. Německo ani sovětské Rusko nebylo z obnoveného polského státu nadšeno a problematické vztahy přetrvávaly s meziválečným Československem kvůli Těšínsku. Stejně tak se dalo očekávat, že náš severní soused bude mít obdobný problém i s Litvou. Bude nás tedy zajímat, zdali a jak se ve známkové tvorbě promítlo polské tažení wehrmachtu roku 1939.

Vznik jednoho z krizových ohnisek poválečného uspořádání Evropy – Svobodného města Gdaňsk – je spojen s odstoupením města a blízkého okolí v listopadu 1920 Německou říší na základě Versailleské smlouvy. Jak polský stát, tak i místní německé obyvatelstvo s řešením

Obr. 2: Gdaňsk – symbol počátku války ve známkově tvorbě: výroční – obráncům polské pošty v Gdaňsku – Polsko r. 1946, 1958, 1964, 1979; výroční – boje a pomník na Westerplatte – Polsko r. 1946, 1964 a 1989; dobové – Freie Stadt Danzig s přetiskem Deutsches Reich a Danzig ist deutsch – Deutsches Reich, Německá říše r. 1939.

nesouhlasili a požadovali odpovídající připojení.[8] Proto nepřekvapí, že právě zde padly první výstřely nové války. I když se dá poměrně logicky předpokládat, že poválečný komunistický režim v Polsku připomínal až boje Polské lidové armády po boku rudoarmějců, najdeme výjimky, které pro svůj znakový význam zřejmě nemohly být zamlčovány. Symboly polského vzdoru proti německé agresi – gdaňský poloostrov Westerplatte a polským státem spravovaná pošta v Gdaňsku se staly nejznámějším příkladem. Ostřelováním polských vojenských zařízení na tomto poloostrově Němci, zde 1. září začala 2. světová válka. Poláci se k uctění památky přihlásili poštovní známkou sotva několik měsíců po ukončení globálního konfliktu a následovaly výroční připomínky z let 1964 a 1989 (obr. 2 uprostřed).

Zatímco zaměstnanci civilní instituce byli po jednodenním boji přesilou přinuceni ke kapitulaci, tajně opevněné překladiště Westerplatte intenzívnímu ostřelování a útokům pěchoty vzdorovalo celý týden.[9]

Obráncům gdaňského poštovního a telegrafického úřadu věnovala polská pošta od roku 1939 dosud celkem pět známek připomínajících tuto hrdinskou válečnou epizodu. Na první z nich (1946) ikonickým motivům přístavního města dominuje poštovní zřízenec vzdávající čest padlému kolegovi. Pozdější návrh z r. 1958 v hodnotě 60 gr.(ošů), nese podtitul *Obrana gdaňské pošty 1939*. Motiv modrošedé známky ukazuje uniformovaného zaměstnance pošty s puškou v ruce. Pozadí za postavou vyplňuje poštovní schránka, nad níž je nápis *Oni byli první*. Motiv vojenského řádu Virtuti Militari, jímž byla jako jediná domácí civilní organizace vyznamenána posádka pošty v Gdańsku je námětem známky z roku 1964.[10] U příležitosti 40. výročí se na známkové pole dostal ještě pomník stojící před budovou (obr. 2 nahoře).

Agresor své vítězství legitimizoval nejprve dočasně dvanáctikusovou sérií *Freie Stadt Danzig* s erbem města jako přetiskové provizórium s úpravou *Deutsches Reich* a podobně sérií 2 ks. s historickým přístavem a nábřežím řeky Olivy. Ještě do konce r. 1939 se do oběhu dostaly nové propagandistické emise s textem (v překladu): *Gdańsk je německý Německá říše* (obr. 2 dole).[11]

Uctění 50. výročí bojové kampaně v níž Poláci museli čelit armádám dvou velmocí se tematicky věnovala série patnácti známek *Wojna obronna* (obr. 2 uprostřed) uváděných do oběhu v průběhu osmdesátých let (1984–1989). Jednotná úprava zajišťovala v levé části známkového pole výjev vypovídající o charakteru probíhajícího boje, v pravé části pak prezentovala velícího polského důstojníka. Uživatel poštovních služeb si takto zároveň připomínal jednotlivá střetnutí pro nezasvěceného zahraničního recipienta však tehdy i dnes poměrně anonymní. Ani v tomto paradigmatu nemohlo chybět hájení Westerplatte (1989), které rozvíjela bitva u Mlawy (1985), bitva u vesnice Mokra (1987), v regionu Jordanow (1986) či v oblasti Wizny (1985). V noci z 9. na 10. září ustupující polské armády provedly z Bzury (1984) překvapivý protiútok na německou 8. armádu zajištující 10. armádě křídlo při úderu na Varšavu. Značné vyčerpání polských vojáků a rostoucí ztráty vedly však i zde ke kapitulaci.[12] Následuje připomínka hájení modlinské pevnosti (1988) a dvě známky jsou věnovány obraně obležené Varšavy (1988). Jiné motivy

[8] Srov. KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*. Praha 2011, s. 291–292.

[9] Srov. ZALOGA, J. S.: *Polsko Zrození bleskové války*. Praha 2007, s. 39-41; RICHTER, K., c. d., s. 204–207.

[10] Srov. blíže: https://www.stampcommunity.org/topic.asp?TOPIC_ID=9106&whichpage=43&SearchTerms=rare%2Cstamps%2Cof%2Cfrance. [online] [cit. 2. 9. 2019]. Řád *Virtuti Militari* (latinsky „pro vojenské zásluhy“) je polské nejvyšší vojenské vyznamenání.

[11] https://www.briefmarken-deutschesreich.de/michel-nr-714-715-wiedereingliederung-danzig-auf-briefstueck.html [online] [cit. 10. 9. 2019]

[12] Srov. RICHTER, K: c. d., s. 229–240.

vzdávají čest bojům v oblasti Oleszyce (1987) a pokusu o proražení německé linie poblíž Tomaszowa Lubelského (1988). Wehrmachtu obléhaným Lvovem (1989) kladený odpor probíhal již za ataků sovětského invazora. Některým izolovaným polským oddílům mimo hlavní frontové linie (zejména na baltském pobřeží) se podařilo déle bránit – tematicky je pokrývají známky: Kępa Oksywska (1984) a poloostrov Hel (1989) kapitulující až 2. října. Po závěrečném aktu kampaně – čtyřdenní bitvě u Kocka (1989) 6. října, složily zbraně poslední jednotky.[13] V r. 2009 téma doplnila dvoudílná série s obranou Węgierskiej Górki a bombardováním Wielunu.[14]

Pancéřové divize podporované střemhlavými bombardéry a řízené inovativní taktikou skutečně rychle zlomily odpor statečně bojující polské armády. Není však vyloučeno, že v laické veřejnosti a obdobně v některých médiích stereotypně přetrvává jako obraz jezdectva bojujícího proti obrněncům. Výroční známka z produkce Marshallových ostrovů *Invasion of Poland 1939* tento mýtus úspěšně přiživuje. Ve shodě s výše uvedeným tvoří jádro motivu (obr. 3 nahoře) oddíl jezdectva s píkami útočící proti hrozivým siluetám německých tanků.[15]

Obr. 3: Napadení a zánik Polska na poštovních známkách: výroční – jezdectvo proti tankům – Marshallovy ostrovy r. 1989; dobové a výroční – obsazení východního Polska Sovětským svazem a připojení k Ukrajině a Bělorusku – SSSR r. 1940 a 1949; výroční – polská stíhačka P 11 – Polsko 1971; výroční – německá stíhačka Messerschmitt Bf 109 – Grenada 2000; výroční – Hnutí Solidarita – vydáno v ilegalitě k 50. výročí přepadení Polska – Polsko 1989; provizorní přetisková – Německá říše – General Gouvernement r. 1939.

[13] Srov. http://www.1939.pl/galerie/znaczki/polskie.htm; [online] [cit. 1. 9. 2019]; http://katalogznaczkow.net/index.php?pokaz=serie/serie2&serie=1 [online] [cit. 10. 9. 2019]; ZALOGA, J. S.: c. d., s. 84.

[14] Wieluń konkuruje Westerplatte v nezáviděníhodné soutěži nejdříve napadené lokality polského tažení. Nevýznamné polské maloměsto zasypala v prvních minutách útoku Luftwaffe bombami a způsobila velké ztráty civilního obyvatelstva. Důvod, proč bývá řazeno k ostatním symbolům německé agrese. Srov. blíže: https://pl.wikipedia.org/wiki/Wielu%C5%84 [online] [cit. 10. 9. 2019]. Událost je zmíněna i v nové učebnici Moderní dějiny pro střední školy, Brno 2014, s. 75.

[15] Srov. ZALOGA, J. S.: c. d., s. 7, 22–34.

Nejzřetelněji se rozdíl v technické vyspělosti projevil ve vzduchu. Přestože se polské letectvo stihlo těsně před počátkem bojů rozptýlit, svůj zánik pouze oddálilo. Tři polské známky uvedené do oběhu v roce 1971 pod názvem *Letectvo v obranné válce 1939* připomínají početně a technicky nerovný vzdušný zápas: Domácí piloti čelili na zastaralých stíhačkách P-11 Messerschmittům Bf 109 německé Luftwaffe (obr. 3 dole) nebo se snažili v malých skupinách průzkumných bombardérů Karaś a Łoś eliminovat pozemní cíle.[16]

Okupaci nacistickým Německem nárokované části polského státu definitivně povrdila ještě téhož roku přetisková provizória a později i regulérní známky tzv. Generálního Gouvernementu (obr. 3 dole). Finální dějství metamorfózy těžce zkoušeného teritoria proběhlo nicméně opět pod taktovkou SSSR. V rámci výsledků jaltské konference obsadil sporná území, která vlastnil v letech 1772–1920 a 1939–1941, čímž ratifikoval ustálení východní hranice Polska na tzv. Curzonově linii.[17] Sověti svoji invazi z devětatřicátého medializovali takřka okamžitě. Na jaře následujícího roku již v poštovním styku kolovala pětiznámková série s prvoplánovou adorací *Osvobození bratrských národů západní Ukrajiny a západního Běloruska 17. 9.* Rudou armádou. Motivy nadšeného obyvatelstva vítajícího rudoarmějce-osvoboditele se tu opakují v kosmetických obměnách (obr. 3 nahoře) připomínající zábor toho, co SSSR nazýval západní Ukrajinou s Běloruskem. Na nezpochybnitelnost upozornila sovětská pošta dvojznámkovou emisí znovu v roce 1949, kdy polské úřady oficiálně uznaly obě republiky v nových hranicích (obr. 3 nahoře). Nedá se tedy zdaleka říci, že by úvodnímu střetnutí 2. světové války chyběla pozornost a péče ministerstev pošt a spojů. Co však překvapí – sovětskou část invaze na polských známkách nenajdeme. Jedinou čestnou výjimku zastupuje ilegální produkt z dílny domácího hnutí Solidarita. Jeho známka k 50. výročí (obr. 3 dole) kromě mapy záboru, hlavních aktérů či symboliky uvádí úmyslně datum útoku Rudé armády (17. 9. 1939) a nikoli wehrmachtu. V oficiální prezentaci obou zemí s komplikovanými vztahy zřetelně nedořešené a citlivé téma.

Poštovní známky nám prezentují i sovětsko-finskou tzv. zimní válku, finální válečné dějství roku 1939. Po dobytí Polska Německem a Sovětským svazem vstoupila v platnost 28. září 1939 německo-sovětská smlouva o hranicích a přátelství korigující a zpřesňující původní pakt (pro Sověty Finsko, pobaltské státy a rumunskou Bessarabii - Moldavsko). Územní požadavky položené na jejím základě Finům byly kategoricky odmítnuty, načež následoval útok sovětských oddílů.

Po upozornění na neobyčejnou emisní aktivitu pošty Marshallových ostrovů[18] nás již nepřekvapí, že existuje rovněž výroční známka (r. 1989) opatřená textem *Invasion of Finland 1939* v tradiční úpravě „školní naučné tabule“, jež medializuje stylizovaný výjev tzv. zimní války: Zatímco se sovětská vojska za silných mrazů probíjela těžko průchodným lesním a jezerním terénem, Finové jej dokázali maximálně využít ve svůj prospěch. I proto na lesním pozadí vidíme svižně se pohybující lyžařskou jednotku v bílých maskovacích oděvech schopnou účinně napadat Sověty ze zálohy. V součinosti s odstřelovači, kteří eliminovali velitelské kádry a obsluhu těžké techniky pak bylo možné dezorientovaného nepřítele rozdělit na menší útvary a zlikvidovat.

[16] Tamtéž, s. 50–53.

[17] Polsko bylo naopak rozšířeno o západní „znovu získaná“ území až po hranici s Německem na Nise a Odře. Legitimnost změn byla mimo jiné prezentována r. 1985 třídílnou známkovou sérií polské pošty „*40-lecie Ziem Odzyskanych*“ s vyznačenými posuny hranic. Srov. blíže např. v katalogu: Michel PL 2971.

[18] Z kvantitativního hlediska emisním počinům na téma 2. světová válka zcela zřetelně dominuje nezvykle rozsáhlá série Marshallových ostrovů celebrující 50. výročí. Více než sto třicet výjevů zařazených do poštovního oběhu (nemajíc srovnání) připomnělo v průběhu let 1990–1995 dílčí i klíčové události, taktiku, techniku a osobnosti válečného konfliktu. Pochopitelný je akcent na účast USA ve válce (za druhé světové války z ostrovů vypudili Japonce), poté se ostrovy staly poručenským územím a nyní volně přidruženým státem USA.

První plán výjevu tedy patří zničeným tankům s rudou hvězdou.[19] (obr. 4 nahoře) V podstatě však šlo o opotřebovávací válku, kterou malá země nemohla ustát a v březnu 1940 kapitulovala. Překvapující ovšem je, jak na událost mediálně (v našem případě na známkách) vzpomínají sami Finové. Na filatelistickém materiálu jejich existenční zápas nalézáme pouze jedenkrát u příležitosti 50. jubilea, přičemž motiv tvoří střízlivě stylizovaná sněhová vločka a datum 13. 3. 1940! Na obrazovém políčku postrádáme dokonce i klíčový pojem *Talvisota* (finsky zimní válka). (obr. 4 nahoře)

Hitlera vývoj na bojišti přesvědčil o špatné kondici Rudé armády a možnosti snadného vítězství. Na sovětských známkách se draze zaplacená válka neprojevila, což je v zásadě logické a od skončení bojů na sovětsko-ruské straně dosud připomenuta nebyla. Jediné nepřímé svědectví přináší série dvou známek věnovaných prvnímu výročí založení Karelofinské sovětské socialistické republiky v roce 1941.[20] Interpretace finského postoje může být pouze hypotetická (obdobná jako v polském případě). Kromě účasti v tzv. pokračovací válce zprofanované spoluprací s nacistickým Německem

Obr. 4: „Podivná“ a tzv. zimní válka v reflexi poštovních známek: výroční – charakter bojů ve Finsku – Marshallovy ostrovy r. 1989; výroční – 50 let od skončení zimní války a mírová smlouva se SSSR – Finsko r. 1989; dobové – pro posílení bojové morálky – Francie únor 1940.

[19] Srov. NIGEL, T.: *Vojáci finsko-sovětské zimní války 1939–1940,* Praha 2007*;* DYKE van, C.: *Zimní válka: Sovětská invaze do Finska 1939–1940*, Praha 2007 apod.

[20] Karelofinská sovětská socialistická republika vznikla jako svazová bezprostředně po tzv. zimní válce 31. 3. 1940 a změnila se ze svazové zpět v autonomní republiku v červenci 1956. V roce 1991 jako Republika Karelie včleněna do rámce Ruské federace. Srov. blíže: https://cs.wikipedia.org/wiki/Karelsk%C3%A1_autonomn%C3%AD_sov%C4%9Btsk%C3%A1_socialistick%C3%A1_republika [online] [cit. 12. 9. 2019].

je tu ještě trvalá přítomnost mocného souseda a jakákoli nediplomatická masmediální demonstrace by mohla znovu zatížit vzájemné (historicky dosti komplikované) vztahy.

Svým způsobem je možné registrovat i příležitostné známky k „podivné válce“. Byla to právě Francie, která se rozhodla posílit bojového ducha, zdlouhavou nečinností demoralizovaných, vojáků dvojicí známek. Série *Pour nos soldats (Pro naše vojáky)* se objevila v únoru 1940 a ačkoli se spíše nejedná o vtipné glosování situace – psychologická podpora pro tuto „válku v sedě“ má shodou okolností podobu sedícího vojáka! (obr. 4 dole)

K didaktice tématu

Didaktický potenciál příslušného filatelistického materiálu je vlastně již obsažen v podrobném výkladu předchozích subkapitol. Doplňuje jej tento soubor úkolů, s ohledem na zamýšlený rozsah textu, omezený jen na informační zdroj poštovní známky. Je pochopitelně žádoucí, aby případná analýza a interpretace zvoleného historického tématu žáky – zde počátku 2. světové války – probíhala z vícero obrazových, případně kontrastivně laděných, informačních zdrojů. Užitečný, zejména na 2. stupně ZŠ je však i pouhý tematicky sestavený soubor poštovních známek obsahující prvoplánovou nebo skrytou symboliku, jež aktuálně reagovaly na dobovou situaci nebo ji u příležitosti výročí připomínají. Hlubší analýzy ikonického textu obvykle uspějí až v edukaci SŠ.

Úkol: Analyzuj a porovnej obrazové, textové i číselné údaje na předložených poštovních známkách! Uspořádej chronologicky a vlož do tabulky!

Úkol: Doplň chronologické údaje, seřaď a stručně shrň historické události, které vedly ke vzniku těchto přetiskových známek!

Úkol: SSSR v rámci paktu Molotov – Ribbentrop obsadil sporná území, která vlastnil v letech 1772–1920, po válce tyto zisky udržel, takže východní hranice Polska se ustálila na tzv. Curzonově linii. (Polsko bylo naopak rozšířeno o západní „nová území“ až po hranici s Německem na Nise a Odře.) Žáci se pokusí na známkách vyhledat vyobrazení a doklady výše uvedených faktů. Odhadnou a popíší primární důsledky těchto změn (migrace obyvatelstva apod.).

Úkol: Autoři na těchto známkách použili množství symbolických prvků, které doplnili hesly. Všímej si nejprve grafických a textových prvků. Textové přelož pomocí překladače. Vytvoř jejich oddělené seznamy. Vysvětli jejich významy. Vyhledej nebo si připomeň základní informace o události na známce. Vysvětli záměrné spojení symbolických prvků s událostí, datem na známce. Jaké vyznění má použitá přesvědčovací strategie? Na koho se zaměřuje?

Úkol: Zjisti v úryvcích odborného textu doporučeného učitelem případně na internetu technické údaje o vyobrazené válečné technice, počty nasazených strojů. Srovnej v tabulce. Vyhledej v textu hodnotící pasáže historiků. Formuluj stanovisko: význam technicky vyspělé armády pro obranu země.

Úkol: Zjisti nejprve na současné politické mapě polohu a státní příslušnost města Gdaňsk. Zaznamenej. Zjisti v dějepisné (před 1 sv., meziválečné a poválečné) mapě proměny této příslušnosti. Zaznamenej všechny texty z poštovních známek včetně přetiskového razítka uprostřed. Přelož případně internetovým překladačem. Zaznamenej. Pokus se na základě zjištění vyložit, který úsek historie města tyto známky dokládají. Přemýšlej, zda některá známka sleduje propagandistické cíle, pokud ano, pokus se své tvrzení doložit. Vyjdi při svém hodnocení z probrané látky.

Úkol: Zadavatelé a výtvarníci u těchto tří známek použili určité postupy zobrazení a vybrali objekty symbolického významu, aby ovlivnili tvůj postoj k válečným událostem. Obrázky včetně textů a číselných údajů popiš, zjisti co znamenají (učebnice, internet, probíraná látka). Pojmenuj objekty se symbolickým významem. Pokus se vyložit, zda a co vypovídají o charakteru bojů. Na doporučení učitele si přečti úryvek z odborného textu (nejlépe vojenského historika). Porovnáním se pokus zjistit, zdali vyobrazení souhlasí s výkladem odborníka. Zamysli se nad případným vztahem známkové země k danému konfliktu – zdali v některém případě ovlivnil podobu vyobrazení.

Závěrem

Poštovní známky jsou pro vlády prostředkem legitimizace, demonstrují tedy do zahraničí i vlastnímu obyvatelstvu, které území mají pod kontrolou či jak je vhodné vzpomínat a ovlivňují takto účinně kolektivní paměť obyvatelstva. Zejména to platí o širších souvislostech paktu Molotov – Ribbentrop nebo válečných zkušenostech postižených zemí. Šetření většinou potvrdilo předpokládanou četnost těchto motivů, zajímavá jsou zjištění ohledně připomínání ve vztahu k historické sovětské agresi, ať už se jedná o Finsko či Polsko.

Vizuální média tedy mohou zastávat v historickému vzdělávání roli obrazového pramene a poštovní známky propagačně zaznamenávající historickou realitu její proměny nebo legitimizační úsilí jsou v této úloze obdobně využitelné. Relativně snadná dostupnost a hojnost vyobrazených témat představují pro dějepisné vyučování významné výhody. Máme k dispozici nosič zásadních informací s potenciálem edukativního média. Předložený text se pokusil na exemplárních příkladech úvodní fáze světové války naznačit potenciál, kterým filatelistický materiál či poštovní známky mohou přispět k úspěšné výuce moderních dějin, mediální výchovy a posílení mezipředmětových vztahů. Zároveň je žádoucí, aby edukační proces dospěl k poznání, že i toto vizuální médium je nejen odrazem ale především interpretací historické skutečnosti.

Uplatnění ikonického textu ve výuce by nicméně nemělo být omezeno pouze na jeden informační zdroj. Poštovní známky sice naznačují tendence v prioritách dobové společnosti ohledně stereotypizované symboliky, osobnostních kultů, tradic či legitimizace stávajícího nebo adorace eventuálně negace předchozích režimů. Jako spolehlivé měřítko existence nebo míry těchto propagandistických projevů však nestačí a vyžadují další mediální srovnání – multiperspektivita je v moderní (dějepisné) výuce žádoucí samozřejmostí.

PhDr. Kamil Štěpánek, CSc.
katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: stepanek@ped.muni.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

DROBNOSTI

SVÁTOST MANŽELSTVÍ V LEGÁTSKÝCH STATUTECH FILIPA Z FERMO Z ROKU 1279

PAVEL OTMAR KRAFL

The legatine statutes promulgated by the papal legate Philip of Fermo at his synod in Buda in 1279 were very important for the development of the ecclesiastical particular law in Poland and Hungary in implementation of the rules and norms for the Church and the Christianization. The sacraments received a large space in the statutes and the author of the article concentrates on the sacrament of matrimony. The statutes of Legate Philip of Fermo contain a series of small articles dedicated to the matrimony. They emphasise the necessity of proper marriage in the church. Observation of this order was to be ensured by regular lecturing of the parishioners. Secret marriages were forbidden. The statutes include information on the notifications and the necessity to search for potential obstacles (impedimenta) that prevent entering into the legittime marriage. The parson was obliged to report doubts concerning the marriage to the bishop. Judges who dealt with the matrimonial cases were required to be instructed in the canon law or at least be experienced in the particular cases.

Key words: matrimonial law; legatine statutes; Poland; Hungary; Buda, Middle Ages.

Nástrojem prosazování norem kanonického práva do života partikulárních církví se stala statuta papežských legátů. V rámci Uher a v Polsku sehrála významnou roli legátská statuta promulgovaná papežským legátem Filipem z Fermo na synodě v Budě roku 1279.[1] Legáta Filipa z Fermo papež Mikuláš III. vyslal do Uher v reakci na poměry v zemi. Regiony království byly ovládány šlechtickými mocenskými seskupeními, na anarchii doplácela partikulární církev.[2] Série ustanovení legátských statut Filipa z Fermo je věnována svátosti manželství, případně matrimoniálním kauzám. Z literatury pojednávající o kanonické formě manželství a sňatcích lze zmínit práce Jeana-Claude Bologne,[3] Edith Ennenové,[4] Leah Otis-Cour,[5] Adama Krawce[6] a zejména soubor studií editovaný Miou Korpiolou.[7] O budínské legátské synodě a legátských

[1] ZAKRZEWSKI, I. (ed.): *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (dále KDW). I. Poznań 1877, č. 487, s. 426–456.

[2] LUKAČKA, J.: *Cirkev a šľachta v Uhorsku na prelome 13. a 14. storočia.* In: Krafl, P. (ed.): Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV. Práce Historického ústavu AV ČR, řada C Miscellanea, sv. 19. Praha 2008, s. 168–169.

[3] BOLOGNE, J.-C.: Svatby. *Dějiny svatebních obřadů na Západě.* Praha 1997, s. 75–140.

[4] ENNENOVÁ, E.: *Ženy ve středověku.* Praha 2001, s. 44–49.

[5] OTIS-COUR, L.: *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku.* Praha 2002, s. 47–68, 95–116.

[6] KRAWIEC, A.: *Seksualność w średniowiecznej Polsce.* Poznań 2000, s. 62–103.

[7] KORPIOLA, M. (ed.): *Regional Variations in Matrimonial Law and Custom in Europe, 1150–1600.* Leiden–Boston 2011. – Zde zejména studie KORPIOLA, M.: *Introduction: Regional variations and harmonization in medieval matrimonial law,* s. 1–20; BRUNDAGE, J. A.: *E pluribus unum: Custom, the professionalization of medieval law, and regional variations in marriage formation,* s. 21–41; REYNOLDS, Ph. L.: *The regional origins of theories about marital consent and consummation during the twelfth century,* s. 43–75.

statutech Filipa z Fermo z roku 1279 psali Kazimierz Goląb,[8] Z. J. Kosztolnyik,[9] János Bak,[10] Joseph Avril[11] a Pavel Krafl.[12]

Kněz má podle požadavku vydavatele budínských statut z roku 1279 lid poučovat o sedmero svátostech,[13] podán je výčet svátostí, včetně manželství (*coniugium*).[14] O svátosti manželství pojednávají více méně stručné články statut nadepsané *De matrimonio, De matrimonio et benedictione, De matrimoniis occultis, Ne coniugatus ad ordines recipiatur, Ut sacerdotes non impediant benedictionem* a *De nuptialibus donis, et quod presbyteri pro collatione Sacramentorum nihil exigant.* Matrimoniálním kauzám se věnuje článek *Causae matrimoniales diligenter discutiendae,* okrajově se soudních a penitenciálních záležitostí dotýkají články *Archidiaconi, non nisi iuris canonici periti, praeficiantur* a *De confessione clericorum et sortilegiis et incendiariis et simoniacis, et etiam furtive ordines recipientibus.*

Zákonodárce se snaží zabránit v tom, aby někdo uzavřel manželství před tím, než dorazí před dveře kostela a před manželským požehnáním. Zakázán vstup do kostela je osobám, které postupují v rozporu s církevním požadavkem, dokud na žádost svého plebána, který aktu musí být přítomen, neposkytnou záruku, že od svého jednání upustí. Ustanovení má být přinejmenším jednou za měsíc v některý slavnostní den zveřejňováno ve faráři ve farních kostelích.[15] Kněz nemá udělovat manželské požehnání bez kaplana druhého ze snoubenců nebo kaplanů obou.[16] S odkazem na koncilní ustanovení bylo zakázáno, aby se za manželské požehnání snoubenců vymáhaly poplatky, vyžadovali se ručitelé nebo se z tohoto důvodu vymýšlely fiktivní překážky. Nicméně v souvislosti se svátostmi včetně svátosti manželství musí být zachovávány zbožné obyčeje.[17] Zmíněný odkaz na koncil se vztahuje na dekret 4. lateránského koncilu z roku 1215.[18]

---

8 GOLĄB, C.: *De Philippo Firmano episcopo eiusque statutis legativis a. 1279.* Revista Espanola de Derecho Canónico 16, 1961, s. 187–200.

9 KOSZTOLNYIK, Z. J.: *Rome and the Church in Hungary in 1279: The Synod of Buda.* Annuarium historiae conciliorum 22, 1990, s. 68–85.

10 BAK, J. M.: *National Synods in Hungary in the Arpad Age (With special reference to the Synodus Budensis of 1279).* In: Kłoczowski, J. – Kras, P. – Polak, W. (eds.). Christianity in East Central Europe. Late Middle Ages. Lublin 1999, s. 33–39.

11 AVRIL, J.: *Les prescriptions consiliaires et synodales des pays de l'est de l'Europe au regard des législations francąises du XIIIe siècle. Pour une première approche.* In: Kłoczowski, J. – Kras, P. – Polak, W. (eds.). Christianity, s. 20–25.

12 KRAFL, P.: *Legátská statuta pro Polsko a provinciální statuta Hnězdna do konce 15. století.* Sborník archivních prací 51, 2001, s. 402, 414–416; KRAFL, P. O.: *Polské provinciální synody 13.–15. století.* Práce Historického ústavu AV ČR, řada A Monographia, sv. 70. Praha 2016, s. 96–99. – Srov. KRAFL, P.: *Synody a synodální zákonodárství ve středovýchodní Evropě. Přehled bádání za posledních patnáct let.* Český časopis historický 111, 2013, č. 1, s. 138–139.

13 KDW I., č. 487, s. 448, čl. *De septem sacramentis.*

14 KDW I., č. 487, s. 449, čl. *Ut non queratur ratio de articulis fidei.*

15 „Prohibemus sub pena excommunicationis et magne emende seu satisfactionis, ne alique persone consentiant matrimonialiter per verba de presenti, donec sint ante fores ecclesie, quando debet nuptialis benedictio celebrari. Possunt tamen quasi dare fidem de matrimonio contrahendo inter se, si sancta ecclesia id potest sustinere, et hoc tamen fiat sine presentia sacerdotis parochialis. Contravenientibus ecclesie interdicatur ingressus, donec, satisfactione premissa, quod ulterius in talibus non excedant, ad requisitionem sui parochialis sacerdotis, qui in talibus interesse debuit, prestiterint cautionem...“; KDW I., č. 487, s. 454, čl. *De matrimonio et benedictione.*

16 KDW I., č. 487, s. 454, čl. *Ut sacerdotes non impendant benedictionem.*

17 KDW I., č. 487, s. 454, čl. *De nuptialibus donis, et quod presbyteri pro collatione Sacramentorum nihil exigant.*

18 BARON, A. – PIETRAS, H. (eds.): *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski.* II. *(869–1312).* Kraków 2004, s. 310.

Zcela jsou zakázána tajná manželství (*clandestinum matrimonium*);[19] kněžím se výslovně zakazuje, aby byli přítomni při vzniku takovýchto svazků. Když má být manželství uzavřeno, plebán veřejně určí, aby byly ve vhodném termínu uvedeny legitimní překážky (*legitimum impedimentum*). Kněží mají sami pátrat, zda se nějaká překážka staví do cesty. Pokud by se objevila silně pravděpodobná domněnka v neprospěch svazku, který má být uzavřen, bude manželskému kontraktu výslovně zabráněno, dokud se snoubenci nevykáží nezpochybnitelnými důkazy. Jestliže by došlo k nějakým pochybnostem při počítání stupňů příbuzenství, má být od biskupa vyžádáno vyjasnění. Kněz si nesmí odvážit v pochybných případech spojit manželský svazek bez konzultace s biskupem. Biskupovi oznamuje, pokud se ohledně manželství objeví pochybnosti. Kněz nesmí pod hrozbou trestu exkomunikace dovolit věštby ohledně svateb.[20]

Ženatá osoba neměla být knězem přibírána k náboženským úkonům a slibům čistoty, aniž by byla prověřena biskupem.[21] Statuta se též vyslovují k pohlavnímu obcování: manželství muže a ženy umožňuje povolené pohlavní obcování, za podmínky, že se spojují dovoleným způsobem.[22]

Po arcijáhnech, kteří mají pravomoc vyslýchat a rozhodovat matrimoniální kauzy, se požaduje, aby měli znalosti kanonického práva. Legát Filip z Fermo stanovil, že arcijáhenský úřad mají obdržet toliko osoby zběhlé v právu, dosavadní arcijáhni si mají doplnit znalosti během tří let.[23] Znovu je požadavek zběhlosti v kanonickém právu či zkušenost pro církevního soudce (bez specifikace) formulován v samostatném článku statut *Causae matrimoniales diligenter discutiendae.* Matrimoniální kauzy mají být svěřovány toliko moudrým, významným a ctihodným osobám. Soudce v matrimoniálních kauzách má prozkoušet svědky sám nebo prostřednictvím jiné moudré a ctihodné osoby zběhlé v právu nebo se zkušenostmi s kauzami.[24] Biskupovi je přisouzena pravomoc udělit absoluci v případě použití falešného svědectví při uzavření manželství nebo jeho rozpojení a v případě vyvolaných potratů.[25] Biskupovi dále podle statut Filipa z Fermo přísluší rozhřešení osob, které vztáhly ruku na rodiče, a osob, které se dopustily incestu.[26]

Statuta legáta Filipa z Fermo obsahují sérii drobných článků věnovaných svátosti manželství a způsobilosti k rozsuzování matrimoniálních kauz. Zdůrazněna je nutnost řádného uzavření manželství v kostele, cíle má být dosaženo prostřednictvím pravidelného poučování farníků. Zapovězena jsou tajná manželství. Články statut pojednávají o ohláškách a nutnosti pátrat po případných překážkách, jejichž absence je podmínkou pro uzavření legitimního manželství. Pochybnosti je plebán povinen ohlásit biskupovi. Po soudci, který řeší matrimoniální kauzy, se požaduje zběhlost v kanonickém právu nebo alespoň zkušenosti s konkrétními kauzami.

---

[19] K tajným sňatkům OTIS-COUR, L.: *Rozkoš a láska,* s. 103–106; NODL, M.: *Středověk v nás.* Praha 2015, s. 92–95.

[20] KDW I., č. 487, s. 454, čl. *De matrimoniis occultis.*

[21] KDW I., č. 487, s. 454, čl. *Ne coniugatus ad ordines recipiatur.*

[22] „De Sacramento coniugii est sciendum, quod omnis voluntaria seminis emissio est mortale peccatum, nisi per legitimum matrimonium excusetur. Sed matrimonium inter marem et feminam facit licitum coitum, si tamen modo licito misceantur.“; KDW I., č. 487, s. 453, čl. *De matrimonio.* – K tématu např. OTIS-COUR, L.: *Rozkoš a láska,* s. 85–89.

[23] KDW I., č. 487, s. 434–435, čl. *Archidiaconi, non nisi iuris canonici periti, praeficiantur.*

[24] KDW I., č. 487, s. 435, čl. *Causae matrimoniales diligenter discutiendae.*

[25] KDW I., č. 487, s. 446, čl. *De confessione clericorum et sortilegiis et incendiariis et simoniacis, et etiam furtive ordines recipientibus.*

[26] KDW I., č. 487, s. 450, čl. *De confessione homicidarum et aliorum hominum.*

prof. PhDr. Pavel Otmar Krafl, Dr.
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
02-272 Warszawa
Polsko
paotk@seznam.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

K DĚJINÁM NOVOKŘTĚNCŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH

MARIE MAREČKOVÁ

Anabaptists, or habanes in Czech country have been seeking sanctuary since 1526 for a wave of persecution in Western Europe. The teaching of the Anabaptists ordered the giving of baptism in adulthood. They attended church service in large houses, the so-called fraternal countryards, most commonly known as Brüderhof or haushaben. Haushaben had up to 300 oeople. Popular were their unique ceramic products, known as Haban Faience. Their communities were founded based on the principles of piety, discipline and voluntary property communities. Anabaptists arrived in Bohemia already in 1526 and settled in Jáchymov and in western Bohemia. Anabaptists from Bavaria and Tyrol have settled in southern Bohemia since 1526. Succlessful communities were established in the vicinity of Hluboká nad Vltavou and Jindřichův Hradec. In February 1528, however, the Czech Landtag decided to prosecute them.

Key words: anabaptists or habanes; persecution; fraternal countryards; Haban Faience.

Novokřtěnci, anabaptisté či habáni vznikli pod vlivem Zwingliho reformace, avšak oba programy se brzy rozešly. Učení novokřtěnců nařizovalo udělovat křest v dospělosti jako vyjádření pravé víry. Tím se novokřtěnci snažili přiblížit prvotní Kristově církvi. Novokřtěnecká teologie čerpala výhradně z Písma. Cestou ke spasení bylo ospravedlnění vírou a dobrovolné majetkové společenství.

K bohoslužbě se scházeli ve velkých domech, tzv. bratrských dvorech, označovaných v kronikách nejčastěji Brüderhof či haushaben. Byla to soustava obytných a hospodářských staveb s modlitebnou, školou, jídelnou, řemeslnickými dílnami, sklepy, stájemi aj. V haushabenu žilo až 300 osob. Muži a ženy bydleli zvlášť, stejně jako děti. Dokladem toho je také z roku 2003 unikátní archeologický objev zbytků usedlosti Alinkov u Moravského Krumlova, který byl roku 2014 jmenován národní kulturní památkou.[1]

Prosté bohoslužby s předčítáním Písma, díkůvzdáním, modlitbami a zpěvem se konaly ve společných místnostech haushabenu. Muži a ženy seděli odděleně, muži vlevo a ženy vpravo od oltáře. Při díkůvzdání se vystřídali všichni dospělí členové komunity, muži i ženy. Novokřtěnci neměli kněze, jen kazatele. Nesvětili neděle a svátky, nedrželi půsty ani neuctívali svaté.

Nejvyšší duchovní autoritu v novokřtěnecké obci měl biskup volený doživotně z nejschopnějších členů. Jeho pomocníci konali pastoraci v jednotlivých komunitách.[2] Noví členové na poznání života komunity dostali určitou lhůtu, obvykle půlroční. Nejdůležitější obřad byl závazný křest nových členů či dvanáctiletých dětí narozených v komunitě. Hospodaření obce řídil vladař spolu se staršími, kteří také hromadně ve velkém nakupovali suroviny pro řemeslníky a zajišťovali prodej jejich výrobků. Pro každou profesi byl stanoven závazný a kontrolovaný řád.[3]

---

1 LOUKOTOVÁ, A.: *Moravští novokřtěnci a usedlost Alinkov v raném novověku*. Bakalářská diplomová práce. Brno, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2016, s 68.

2 NEUMANN, G. J.: *Nach und von Mähren. Aus der Täufergeschichte der 16. und 17. Jahrhunderts*. Archiv für Reformationsgeschichte 48, 1957, s. 75–90.

3 PAJER, J.: *Výroba novokřtěnských fajánsí na jižní Moravě*. Jižní Morava 37, 2001, sv. 40, s. 21–41.

Pod dohledem komunity byl i soukromý život včetně volby životního partnera. Ten byl vybírán obecními staršími ze vzdálenějších komunit. Soužití manželů sloužilo především k zajištění potomků. Dvouleté děti byly matce odebrány ke společné výchově a vedeny k oddanosti Bohu a komunitě.[4] Škola byla zároveň internátem, výuka byla povinná pro chlapce i dívky, navštěvovaly ji i děti z okolních komunit. Od prvních slov se učily modlitbám, od pátého roku i čtení a psaní. Soustavně byly vedeny k úctě k práci. Součástí vzdělání byla specializovaná pracovní výchova. Školní řád přesně určoval dobu spánku, stravování a výuky. Důsledně se dbalo na hygienu a výchovu ke zdraví. Novokřtěnci prosluli jako lazebníci, ranhojiči a lékaři. Vyšší vzdělání např. na gymnáziích novokřtěnci nevyužívali, cizí školy odmítali. Jejich kazatelé však většinou poznali v zahraničí tehdejší kulturní trendy i výrobní postupy určitých řemesel.[5] V roce 1599 císaře Rudolfa II. nedokázali vyléčit věhlasní evropští specialisté. Na Pražský hrad byl povolán z Mikulova novokřtěnský lékař Georg Zobel a císaře úspěšně vyléčil. Proslulé novokřtěnské lékařství v Mikulově se rozvíjelo i za působení Georgova syna Eliáše Zobela a Hanse Jakuba Knauba.[6] Náboženská tolerance umožnila novokřtěncům orientovat se také na Čechy. Ze sousedních zemí je však předcházely zprávy o nebezpečí jejich radikálního kacířství a možných selských bouří. Nový český král Ferdinad I. Habsburský byl odhodlán proti příchodu novokřtěnců zasáhnout. Do Čech přicházeli novokřtěnci ze středního Německa přes Sasko již během roku 1526. Usazovali se v Krušných horách i v Jáchymově.

Cestu přes Horní Rakousy tehdy volili novokřtěnci z Bavorska a z Tyrol.[7] Také od roku 1526 přicházeli novokřtěnci do jižních Čech. Protože nenarazili na odpor, následovaly je další skupiny. Úspěšná bratrská obec s 80 členy vznikla již v roce 1526 v Českém Krumlově. Obavy před novokřtěnci však rostly s množícími se zprávami o jejich náboženském fanatismu. Roku 1528 v Českém Krumlově působil kazatel Virgilius Plattner z Rottenbergu v Tyrolsku a tamější obec se úspěšně rozvíjela v souladu se spoluměšťany a bez konfliktu s vrchností panem Janem III. z Rožmberka.

Na žádost krále Ferdinanda I. Habsburského, který dal svým komisařům konkrétní pokyny, jak mají zemské stavy o záležitosti novokřtěnců jednat, český zemský sněm zahájený 4. února 1528 rozhodl o rozsáhlém stíhání novokřtěnců v Čechách. Novokřtěncům hrozily hrdelní tresty. Vrchnost je musela buď vykazovat ze svých panství, nebo přímo předávat k uvěznění na Pražský hrad, kde je čekala poprava. Král Ferdinand I. Habsburský téhož roku listem přímo vyzval Jana III. z Rožmberka k zadržení a výslechu všech novokřtěnců v Českém Krumlově. Výslechy se orientovaly na způsob, jakým se vzájemně kontaktují, jak lze novokřtěnce jednoznačně odhalit, kdy a kým byli pokřtěni, zda sami křtí své spolubratry apod. Proměna místních poměrů a hrozba potrestání vedly k vysídlení českokrumlovských novokřtěnců. Komunita pod vedením Hanse Amona roku 1535 odešla na jižní Moravu do Slavkova u Brna. Několik jednotlivců i rodin setrvalo v Českém Krumlově až do roku 1537.[8]

---

4 VLČKOVÁ, S.: *Novokřtěnské školství a jeho význam v kultuře předbělohorské Moravy*. Vlastivědný věstník moravský 49, 1988, s. 45–55.

5 RIGASOVÁ, M.: Novokřtěnci a jejich odkaz v krajině vinařské oblasti na hranici jižní Moravy a Weinviertlu. In: RegioM, Mikulov, Sborník Regionálního muzea v Mikulově. Regionální muzeum v Mikulově, 2010, s. 100–116.

6 Ibidem.

7 PÁNEK, J.: *Moravští novokřtěnci. Společenské a politické postavení předbělohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů*. Český časopis historický, roč. 92, 1994, s. 243–244.

8 KALINA, J.: Novokřtěnci v habsburské monarchii. Praha, Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav obecných dějin. 2011, s. 44.

Roku 1531 Šlikové také vydali mandát, jímž vykazovali novokřtěnce z kutnohorských báňských měst, zvláště z Jáchymova. Tito novokřtěnci původem ze středního Německa směřovali na Moravu.[9] Další obdobné jako v únoru 1528, avšak důsledněji po vrchnosti vyžadované opatření o stíhání novokřtěnců přijal zemský sněm v březnu 1537.[10] I ve druhé polovině 16. století dále přežívali jednotliví novokřtěnci v Praze a také v jižních Čechách na panstvích Rožmberků v Českém Krumlově a zejména pánů z Hradce. Na Jindřichohradecku se většinou jednalo o jednotlivé rodiny žijící na vesnicích v nejbližším okolí vrchnostenského města, které ustoupily od náboženského radikalismu a přizpůsobily se okolí. Mezi nimi dosáhli věhlasu novokřtěnští vinaři, zelináři, bylinkáři a ranhojiči. Eliáš Zebola, věhlasný novokřtěnecký lékař z Mikulova, roku 1599 léčil několik týdnů pana Petra Voka z Rožmberka, který utrpěl úraz. Také pan Adam II. z Hradce od roku 1581 často povolával k léčení svých neduhů mikulovského novokřtěnce Eliáše Zebola.[11]

Na konkurenci novokřtěnských kolegů si stěžovali pražští ranhojiči. Řád pražských chirurgů z roku 1616 dokonce zakazoval s nimi jednat.

Není s jistotou doloženo, zda čeští či moravští novokřtěnci dne 22. července 1533 přepadli a vypálili paulánský klášter nejsvětější Trojice v Nové Bystřici, založený 24. června 1501 panem Konrádem Krajířem z Krajku na Landštejně a Bystřici.[12] Zřejmě klášter vypálili novokřtěnci vypuzení na základě sněmovního usnesení ze 4. února 1528 z panství Volfa Krajíře z Krajku na Landštejně a Bystřici. Podle jeho rozhodnutí měli do roka přestoupit na katolickou víru, nebo budou vypovězeni ze země.[13] Naštěstí k vyloupení kláštera tehdy nedošlo, protože vzácné kalichy a mešní roucha uschoval majitel panství pan Volf Krajíř z Krajku na Landštejně a Bystřici.

Jihočeská šlechta také během druhé poloviny 16. století zvala novokřtěnce na svá panství. Větší novokřtěnecká komunita vnikla v Jindřichově Hradci a především v okolí Hluboké nad Vltavou. Obvykle však přicházeli na krátké pobyty jednotlivci či menší skupiny. Ve službách pana Adama II. z Hradce novokřtěnci v šedesátých letech 16. století zakládali vinice severně od zámku Hluboká nad Vltavou. Od poloviny sedmdesátých let 16. století pracovali na zámku v Jindřichově Hradci jako zahradníci a sadaři, pečovali o chmelnici a starali se o chov králíků a slepic.

V další novokřtěnské komunitě v okolí Hluboké nad Vltavou brzy prosperovala dílna na výrobu habánské keramiky, která se stala i pro šlechtu módním zbožím. Jihočeská šlechta zvala novokřtěnce pro jejich zodpovědnost a kvalitní práci na svá panství, ale pozvání akceptovali jen jednotlivci či malé skupiny na kratší dobu. Po roce 1576 přišli věhlasní novokřtěnští vinaři z Trstěnic a přivezli také potřeby na stáčení vína. Vyráběli i ovocná vína (např. z višní) a vařili pivo. Jindřichohradecká šlechta především udržovala přímé obchodní kontakty s novokřtěnskými obcemi v Mikulově a v Trstěnicích, u nichž objednávala žádané zboží. Do Čech se dovážely kromě habánské keramiky i další řemeslné výrobky.

Na pražských trzích byli úspěšní novokřtěnští nožíři, jejichž kvalitní mosazné a cínové nože ozdobené rytinou roku 1591 se prodávaly po 15 kusech za 4 české groše. Na prodej byly i prosté

[9] WINTER, Z.: *Život církevní v Čechách. Kulturně historický obraz z 15. a 16. století*. Praha 1895, s. 309.

[10] *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*. Sv. I, 1526–1545. Praha 1877, s. 381.

[11] BŘEZAN, V.: *Životy posledních Rožmberků*. Sv. II. Praha 1985, s. 547.

[12] Se založením kláštera tehdy vyjádřil souhlas pasovský biskup Vigil, do jehož diecéze Nová Bystřice patřila. MRŠTÍK, J.: Bývalý paulánský klášter Nejsvětější Trojice u Nové Bystřice. Tábor 1883, s. 11–16.

[13] KALINA, J.: Novokřtěnci v habsburské monarchii. Praha, Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav obecných dějin. 2011, s. 46.

nože, které vyráběli tovaryši.[14] Také zámečnické řemeslo novokřtěnci výborně ovládali. Českému zimnímu králi Fridrichu Falckému roku 1620 darovali železné vojenské lůžko.[15] V jižních Čechách se výborně uplatnili i hodináři. Pro Jindřichův Hradec roku 1604 místo porouchaného orloje z roku 1493 zkonstruoval zručný novokřtěnský hodinář orloj nový.[16] Roku 1613 novokřtěnským hodinářům pan Jan Diviš ze Žerotína svěřil zhotovení hodinek pro arciknížete Maxmiliána.[17]

prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc., dr. h. c.
Brno
Česká republika
e-mail: mareckova@mail.muni.cz

[14] WINTER, Z.: *Český průmysl a obchod v XVI. věku*. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913, s. 368.

[15] KALINA, J.: *Novokřtěnci v habsburské monarchii*. Praha, Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav obecných dějin. 2011, s. 48.

[16] WINTER, Z.: *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách (1526–1620)*. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1909, s. 465.

[17] Ibidem, s. 484.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

CZECH-POLISH HISTORICAL AND PEDAGOGICAL JOURNAL[1]

JAROSLAV VACULÍK

The article describes the origin and existence of the Czech-Polish Historical and Pedagogical journal in 2009–2019.

Key words: history; pedagogy; journal; 2009–2019.

V listopadu 2019 proběhly ve Vratislavi v pořadí již XX. polsko-české (česko-polské) historické a pedagogické dny, které každoročně pořádají Ústav pedagogiky Fakulty historických a pedagogických věd Vratislavské univerzity a katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. K navázání kontaktů došlo již v roce 1994 více méně náhodně, když polské delegaci, která přijela do Brna na MU, se nepodařilo navázat kontakt s tehdejším vedením katedry pedagogiky ani na filozofické, ani na pedagogické fakultě. Nakonec vyhledala naši katedru historie, což vedlo k navázání dlouholeté spolupráce především ve vědecko-výzkumné oblasti.

V roce 1999 jsme dospěli k závěru, že se budeme setkávat pravidelně a v rámci každoročních dnů pořádat konference na různá témata společného zájmu tj. historie a pedagogiky. Jako příklad uvedu XI. polsko-české dny v roce 2010, kdy proběhla ve Vratislavi konference na téma Kulturowe klimaty Dolnego Śląska i ziem czeskich na przestrzeni XVIII i XXI wieku. V rámci sekcí Tradycje oświatove na Śląsku i Morawach a Przestrzenie kulturowej autoidentyty edukacji, bylo předneseno dvanáct referátů, z toho (kromě pedagogů) čtyř českých a dvou polských historiků.

Krátce po zahájení našich konferencí jsme se rozhodli přednesené a další texty publikovat, proto jsme v roce 2009 založili časopis Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal, přičemž letos vychází již jedenáctý ročník. V dosud vydaných dvaceti číslech vyšlo celkem 165 příspěvků, z toho polovina historických. Nejvíce statí pochází od polských historiků a pedagogů (30), čeští autoři přispěli 29 studiemi a 22 článků, týkajících se především polské historie, pochází zvláště ze zemí na východ od Polska (Bělorusko, Ukrajina a Rusko). Časopis se těší pozornosti jak v USA, kde je zájem především o stati z historie (Education Journal), tak na Blízkém východě a ve Střední Asii, jejichž pedagogové mají zájem publikovat v časopisu, který je zařazen v databázi Web of Science.

Během jedenácti ročníků přinesl časopis řadu cenných příspěvků k polským dějinám. Z českých příspěvků to byla v 1. čísle studie Romana Barona o vnímání Čechů polskou společností na příkladu Haliče.[2] Polští autoři přispěli do prvního čísla studiemi věnovanými školství židovské komunity ve Vilně v letech 1918–1939 a školství německé minority ve Velkopolsku ve stejném období.[3]

---

[1] Předneseno na I. kongresu českých polonistických studií 21. 11. 2019

[2] BARON, R.: *The Image of the Czechs in Polish Society. The Case of Galicia*. Czech-polish historical and pedagogical journal (dále jen CPHPJ), 1/2009, s. 29–42

[3] WALASEK, S.: *Education of the Jewish Community in Vilnius (Wilno) in the Years 1918–1939*. CPHPJ, 1/2009, s. 3–10; PIWOWARCZYK, M.: *Schools not only for Poles. Education for the German Minority in Greater Poland in the Second Republic*. CPHPJ, 1/2009, s. 11–22.

Druhé číslo (2010) přispělo k bližšímu poznání polských dějin články tamních autorů. Mirosław Piwowarczyk z Vratislavi přiblížil polsko-československou spolupráci na příkladu Polsko-československého klubu ve Lvově v letech 1926–1938[4] a Stefania Walasek psala o polsko-českém dialogu v 19. a na počátku 20. století.[5]

Od třetího ročníku (2011) vychází časopis dvakrát ročně, přičemž první čísla jsou obvykle věnována historii a druhá pedagogice. V ročníku 2011 zaujme především studie Romana Barona o československo-polském klubu v Brně v letech 1925–1939.[6] Autor tohoto příspěvku publikoval stať o Češích v Dolním Slezsku v 18.–20. století.[7] Místo slezských dějin 17.–20. století v učebnicích dějepisu přiblížil Kamil Štěpánek.[8] Z polských autorů se Witold Chmielewski zabýval vědeckým výzkumem Výboru slezských vydavatelství Polské akademie věd, který od roku 1933 prováděl rozsáhlou badatelskou činnost ve Slezsku.[9] Andrzej Ładyżyński přiblížil život nejvýznamnější občanky Vratislavi (Edith Stein), která žila na přelomu 19.–20. století a působila jako vědecká pracovnice a učitelka.[10] Ve druhém čísle tohoto ročníku najdeme i studii věnovanou činnosti Polské školské matice v Československu v letech 1920–1938.[11] Etnickou skupinou Lemků v Dolním Slezsku se zabývala Anna Haratyk.[12] V témže čísle se Jiří Mihola věnoval mariánské poutní tradici ve Slezsku.[13]

Ve čtvrtém ročníku (2012) najdeme příspěvky k polským dějinám především z pera polských historiků školství a pedagogiky, např. o úloze periodika Czas pro vzdělávání haličské společnosti v 19. století[14] nebo sociálních a vzdělávacích aktivitách Svazu občanské práce žen.[15] Na využití vzpomínek Poláků vysídlených carským režimem v 19. století na Sibiř ve vzdělávacím procesu se zaměřila Barbara Jędrychowska.[16]

V pátém ročníku časopisu (2013) najdeme studii Pavla Krafla věnovanou česko-polským vztahům ve středověku.[17] Na činnost polských spolků v Brně mezi dvěma světovými válkami a v letech 1945–1952 se zaměřil František Čapka.[18] Od polských autorů najdeme studii o školství v Dolním Slezsku v prvních letech po skončení druhé světové války[19] a o aktivitách polských kulturních

---

4 PIWOWARCZYK, M.: *Polish and Czech Cooperation Exemplified by the Polish-Czechoslovakian Club in Lviv (Lwów) in the Period.* CPHPJ, 2/2010, s. 17–34.

5 WALASEK, S.: *Polish-Czech Dialogue in 19th and at the Beginning of the 20th Century.* CPHPJ, 2/2010, s.

6 BARON, R.: *The Czechoslovak-Polish Club in Brno (1925–1939).* CPHPJ, 3/2011/1, s. 43–64.

7 VACULÍK, J.: *Czechs in Lower Silesia in the 18th–20th Century.* CPHPJ, 3/2011/1, s. 3–12.

8 ŠTĚPÁNEK, K.: *History of Silesia in 17th–20th Centuries and Current Textbooks of History.* CPHPJ, 3/2011/1, s. 13–18.

9 CHMIELEWSKI, W.: *Scientific Research of the Polish Academy of Learning in Cieszyn Silesia in 1930s (The Outline of the Problem).* CPHPJ, 3/2011/1, s. 19–32.

10 ŁADYŻYŃSKI, A.: *Edith Stein's Vision of Marriage and Family.* CPHPJ, 3/2011/1, s. 65–72.

11 PIWOWARCZYK, M.: *For the Polish Spirit in Transolza (Zaolzie). The Extra-school Activity of Polish School Foundation in Czechoslovakia (Macierz Szkolna w Czechoslowacji) (1920–1938/39).* CPHPJ, 3 /2011/2. s. 13–32.

12 HARATYK, A.: *Lemkos in the Cultural Landscape of Lower Silesia.* CPHPJ, 3 /2011/2. s. 33–44.

13 MIHOLA, J.: *Balbín's Work Diva Wartensis. Contribution to the Marian Pilgrimage Tradition of Silesia.* CPHPJ, 3/2011/2, s. 75–84.

14 WALASEK, S.: *„Czas" Periodical as a Source of the Lifelong Education for Galician Society in the 19th Century.* CPHPJ, 4/2012/2, s. 3–12.

15 PIWOWARCZYK, M.: *Selected Forms of Social and Educational Activities of the Union of Civil Activities of Woman (Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet).* CPHPJ, 4/2012/2, s. 13–28.

16 JĘDRYCHOWSKA, B.*: Learning as a Way to Survive: from the Memories of the 19th Century Exiles to Siberia.* CPHPJ, 4/2012/2, s. 39–50.

17 KRAFL, P.: *Czech and Poles in the Middle Ages*. CPHPJ, 5/2013/2, s. 73–80.

18 ČAPKA, F.: *Polish Ethnic Organisations in Brno Between the Wars and the Years 1945–1952 and their Contribution to the Development of Czech-Polish Cultural and Educational Relations*. CPHPJ, 5/2013/1, s. 21–28.

19 WALASEK, S.: *Education in Lower Silesia in the First Years after the End of the Second World War.* CPHPJ, 5/2013/1, s. 10–20.

a vzdělávacích spolků v Československu v letech 1947–1958.[20] Krystyna Dziubacka sledovala ochranu kulturního dědictví na polských, českých a německých hranicích. Pořádání „Československých večerů" organizovaných Slezským ústavem v poválečném Polsku zaujalo Lecha Kościelaka.[21]

V šestém ročníku (2014) se autoři věnovali polské společnosti v ruském záboru Polska v první polovině 19. století[22] a legislativním aktům polského ministerstva kultu a veřejného vzdělávání usilujícího o sjednocení školských předpisů platných před vznikem Druhé polské republiky v jednotlivých záborech.[23] Parlamentním diskusím o školství ve Druhé polské republice se věnovala Jolanta Szablicka-Żak.[24] Úlohu učitelů jako sociálních pracovníků na příkladu vybraných měst a vesnic Dolního Slezska v letech 1945–1956 zkoumala Kamila Gandecka.[25]

V sedmém ročníku časopisu (2015) najdeme příspěvky k polským dějinám nejen z pera polských a českých, ale i brazilských autorů. Adrian Malikoski a Lucio Kreutz se totiž zabývali polským školstvím ve státě Rio Grande do Sul v letech 1875–1938.[26] Polští autoři se věnovali krajanům v Tomské gubernii na Sibiři na přelomu 19. a 20. století,[27] vlivu etnických minorit v parlamentních interpelacích týkajících se školství za Druhé polské republiky,[28] či vzdělávací rolí litevských kulturních a školských organizací ve Vilenském vojvodství Druhé polské republiky.[29] O perzekuci českých učitelů na polské Volyni v první polovině 30. let 20. století psal autor tohoto příspěvku.[30]

Osmý ročník časopisu (2016) přinesl k polským dějinám příspěvky polských a ukrajinských autorů. Na nejstarší polské a české dějiny se zaměřil doktorand Varšavské univerzity Piotr Goltz, který psal o dynastických tradicích Piastů a Přemyslovců.[31] Kulturní život Lemků od konce 19. století do 30. let 20. století přiblížili ukrajinští autoři Dmytro Hertsjuk a Iryna Myščyšyn ze Lvova.[32] Vztah metropolity ukrajinské řeckokatolické církve Andreje Šeptyckého k ukrajinské mládeži nastínila Nadja Zajačkivska rovněž ze Lvova.[33]

---

[20] PIWOWARCZYK, M.: *Areas of Cooperation or Competition – Rapport or Conflict? The Polish-Czechoslovakian Relations Exemplified by the Activity of Polish Cultural and Educational Associations in Czechoslovakia in the Years 1947–1958*. CPHPJ, 5/2013/1, s. 29–43.

[21] KOŚCIELAK, L.: *„Czechoslovakian Evenings" in Post-war Poland.* CPHPJ, 5/2013/1, s. 64–69.

[22] JĘDRYCHOWSKA, B.: *Cursed with Patriotism. The Educational Potential of Enslavement (Polish Society in the Russian Partition of Poland in the First Half of the 19th Century).* CPHPJ, 6/2014/1, s. 40–47.

[23] WALASEK, S.: *Actions of the Ministry of Religions and Public Enlightenment Aimed at Removing Educational Differences Between the Former Partitions of Poland in the Second Polish Republic.* CPHPJ, 6/2014/1, s. 8–19.

[24] SZABLICKA-ŻAK, J.: *Discussion about Education in the Parliament of the Second Polish Republic.* CPHPJ, 6/2014/1, s. 57–67.

[25] GANDECKA, K.: *Teachers as Social Workers: a Real Challenge in the Process of the Integration of Local Communities from 1945 to 1956 as Exemplified by Towns and Villages in Lower Silesia.* CPHPJ, 6/2014/1, s. 89–97.

[26] MALIKOSKI, A. – KREUTZ, L.: *Polish Ethnic Schools in Rio Grande do Sul (1875–1938).* CPHPJ, 7/2015/2, s. 50–57.

[27] JĘDRYCHOWSKA, B.: *A Siberian Biełystok – the Polish Small Homeland in the Tomsk Gubernya (Turn of the 19th and the 20th Centuries).* CPHPJ, 7/2015/1, s. 46–54.

[28] SZABLICKA-ŻAK, J.: *The Voice of Ethnic Minorities on Issues of Education in Interpellations of the Members of the Parliament of the Second Republic of Poland (1919–1939).* CPHPJ, 7/2015/1, s. 39–45.

[29] PIWOWARCZYK, M.: *Educational role of Lithuanian Cultural and Educational Associations in the Wilno Region in the Second Republic of Poland.* CPHPJ, 7/2015/1, s. 8–18.

[30] VACULÍK, J.: *The Problems Facing Czech Teachers in Polish Volhynia in the First Half of the 1930s.* CPHPJ, 7/2015/1, s. 3–7.

[31] GOLTZ, P.: *Who, where and why? Foundation Myths and Dynastic Tradition of the Piasts and the Přemyslides in Chronicles of Gallus Anonymus and Cosmas of Prague*. CPHPJ, 8/2016/2, s. 13–43.

[32] HERTSJUK, D. – MYŠČYŠYN, I.: *Ukrainian Cultural-Educational Life in Lemkovina from the End of the 19th Centuries to the 1930s.* CPHPJ, 8/2016/1, s. 77–87.

[33] ZAJAČKIVSKA, N.: *Andrey Sheptytsky – an Educator and a Caretaker of the Ukrainian Youth.* CPHPJ, 8/2016/1, s. 99–107.

V prvním čísle ročníku 2017 bylo přiblíženo vědecké dílo vztahující se k česko-polským vztahům brněnského historika Zdeňka Hájka (1894–1958).[34] Polští historici z Vratislavi se zabývali vzdělávací rolí Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet a jeho časopisu Praca Obywatelska za Druhé polské republiky,[35] působením jednoho česko-polského učitele na Volyni v meziválečném období,[36] školní stávkou v Bytomi v letech 1906 a 1920[37] a vztahem státu a církve na příkladu Vratislavi v letech 1945–1956.[38] Běloruský historik Kyrill Ševčenko přiblížil osobnost Karla Kramáře ve vztahu k ruské revoluci 1917.[39]

Jubilejní desátý ročník (2018) byl věnován např. vztahu školy a církve v českých zemích před sto lety[40] nebo působení Polské školské matice v severovýchodním pohraničí Druhé polské republiky.[41] Ve druhém čísle tohoto ročníku zaujala studie polské orientalistky z Varšavy Anny Sulimowicz o kulturních a výchovných aktivitách Karaimů v meziválečném Polsku.[42]

Letošní jedenáctý ročník časopisu publikuje materiály ke 100. výročí vzniku ČSR a obnovení Polska, například o účasti amerických Čechoslováků v prvním československém odboji[43] nebo obsahu článků západoběloruského tisku v letech 1920–1921.[44] Druhé letošní číslo přinese mj. sumarizující studii Romana Barona, Romana Madeckého a Renaty Rusin Dybalské o historii polonistických studií na českých univerzitách.[45]

Můžeme konstatovat, že časopis, který si vytkl mj. úlohu přibližovat dějiny Polska a česko-polských vztahů, svou úlohu plní.

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.
katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: vaculik@ped.muni.cz

[34] VACULÍK, J.: A *Historian of Czech-Polish Relations Zdeněk Hájek (1894–1958).* CPHPJ, 9/2017/1, s. 3–6.

[35] PIWOWARCZYK, M.: *The Educational Role of the Journals of Social and Educational Associations in the Second Republic of Poland as Exemplified by "Citizen Work" of the Women's Citizen Work Association.* CPHPJ, 9/2017/1, s. 7–18.

[36] GOŁDYN, P.: *Józef Smetana – Czech and Polish Teacher in Volhynia in the Twenty-Year Interwar Period.* CPHPJ, 9/2017/1, s. 28–35.

[37] LUSEK, J.: *School Strikes in the Bytom Commune in 1906 and 1920.* CPHPJ, 9/2017/1, s. 55–78.

[38] JĘDRYCHOWSKA, B.: *The State and the Church in the Post-War Struggle for the Ideological Aspect of the Polish Academic Society (Wroclaw 1945–1956).* CPHPJ, 9/2017/1, s. 43–54.

[39] SHEVCHENKO, K.: *Social and Historical Preconditions of the Russian Revolutions in 1917 Through the Eyes of the Czech Politician Karel Kramář*. CPHPJ, 9/2017/2, s. 3–8.

[40] VACULÍK, J.: *The Relationship between Schools and Religion in the Czech Lands One Hundred Years Ago*. CPHPJ, 10/2018/1, s. 3–7.

[41] WALASEK, S.: *Polish School Motherland in the Northeastern Borderlands of the Second Republic of Poland*. CPHPJ, 10/2018/1, s. 8–22.

[42] SULIMOWICZ, A.: *The Lutsk Karaites and the Cultural and Educational Activities of the Karaite Minority in Poland in the Interwar Period*. CPHPJ, 10/2018/1, s. 3–18.

[43] VACULÍK, J.: *American Czechoslovaks in the First Resistance*. CPHPJ, 11/2019/1, s. 3–9.

[44] SHEVCHENKO, K.: *Revival of the Poland and Belarus Issue as Reflected in the Western Belarusian Press, 1920–1921.* CPHPJ, 11/2019/1, s. 76–80.

[45] BARON, R. – MADECKI, R. – RUSIN DYBALSKA, R.: *History of Polish Studies at Czech Universities*. CPHPJ, 11/2019/2.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

ZPRÁVY

Laureáti Ceny Jihomoravského kraje

Sál kláštera Milosrdných bratří v Brně byl 5. listopadu 2019 svědkem významné události – předání Cen Jihomoravského kraje a Ceny hejtmana Jihomoravského kraje. Ve svém projevu hejtman JUDr. Bohumil Šimek zdůraznil, že krajské zastupitelstvo touto formou oceňuje vynikající zásluhy o rozvoj jižní Moravy, hrdinské a jiné výjimečné činy osobností, které se na území kraje narodily, žijí nebo jsou s ním spojeny. Řekl, že tito lidé a výsledky jejich práce představují pro nás ostatní motivaci a příklad. Udělením těchto cen jim kraj vyjadřuje svoje uznání a úctu. Všem letošním držitelům Cen Jihomoravského kraje upřímně pogratuloval s tím, že si váží jejich práce, talentu, píle, dovedností a popřál jim hodně elánu a zdraví v jejich profesním i osobním životě. V osobním dopisu hejtmana prof. Vaculíkovi se uvádí: „Vážený pane profesore, ještě jednou Vám děkuji za Vaši neúnavnou práci a za reprezentaci Jihomoravského kraje a přeji Vám do dalšího života vše dobré. K Vašemu ocenění Vám upřímně blahopřeji.“

Za přínos v oblasti vědy byli oceněni dva pracovníci Masaryky univerzity, a to doc. Ivan Foletti, MA, historik umění z filozofické fakulty, a prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc., historik z pedagogické fakulty. Kromě hejtmana blahopřála oběma laureátům prorektorka MU doc. RNDr. Hana Svatoňová, Ph.D.

Lukáš Kratochvíl

Zleva: Hana Svatoňová, Jaroslav Vaculík, Ivan Foletti, Bohumil Šimek.

Přehled anotací publikovaných ve Sborníku prací PdF MU řada společenských věd v letech 2004 až 2018

Přehled anotací, který je publikován dle jednotlivých autorů, přibližuje badatelskou orientaci především pracovníků katedry historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity.

BARON, Roman:
SUCHOŇSKI, A.: Papiezi Jan Paweł II w polskich i zagranicznych podręcznikach do nauczania historii, č. 20, 2004, s. 201–202.

BINAR, Aleš:
KUCÍK, Š.: Podiel amerických Slovákov na autonomistickom hnutí na Slovensku (1918–1938), č. 27/, 2013, s. 270–271.

BLÍŽKOVSKÝ, Bohumil:
SOUBIGOU, A.: Tomáš Garrigue Masaryk, č. 21, 2006, s. 150–152.

ČAPKA, František:
1. FASORA, L. – HANUŠ, J. – MALÍŘ, J.: Člověk na Moravě 19. století, č. 22, 2007, s. 252–253.
2. FASORA, L. – HANUŠ, J. – MALÍŘ, J. – VYKOUPIL, L.: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, č. 22, 2007, s. 252–256.
3. HANZLÍK, F. – VONDRÁŠEK, V.: Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945–1948, č. 22, 2007, s. 263–265.
4. České, slovenské a československé dějiny. Moderní přístupy k soudobým dějinám, č. 22, 2007, s. 265–267.
5. KONEČNÝ, K.: Československá strana lidová na střední Moravě v letech 1948–1989, č. 23, 2009, s. 197–199.
6. HARNA, J.: Krize evropské demokracie a Československo 30. let 20. století, č. 23, 2009, s. 186–188.
7. JAROŠ-NICKELLI, J.: Syn Karpat, č. 23, 2009, s. 192–193.
8. DÜRICH, J.: Vítěz, který prohrál-poslanec Josef Dürich, č. 24/1, 2010, s. 196–197.
9. Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938, č. 24/1, 2010, s. 197–198.
10. Opevňovací práce na jižní Moravě. Dokumenty z archivních fondů moravské provenience 1936–1940, č. 24/1, 2010, s. 201–202.
11. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 2/2009. Ideje, iluze a realita v dějinách, č. 25/1, 2011, s. 128–129.
12. Metternich a jeho doba. Sborník příspěvků z konference uskutečněné v Plzni ve dnech 23. a 24. dubna 2009, č. 25/1, 2011, s. 129–30.
13. HROCH, M.: Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů, č. 25/1, 2011, s. 130–132.
14. V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém, č. 25/1, 2011, s. 132–133.
15. České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století, č. 25/1, 2011, s. 133–135.
16. KOSATÍK, P.: Bankéř první republiky. Život dr. Jaroslava Preisse, č. 25/1, 2011, s. 136–137.
17. VONDRÁŠEK, V. – HANZLÍK, F.: Krajané v USA a vznik ČSR v dokumentech a fotografiích, č. 25/1, 2011, s. 137.

18. MIKULKA, R.: Tenkrát za první republiky. Z meziválečných dějů malého středomoravského města vážně i s mírným úsměvem, č. 25/1, 2011, s. 137–138.
19. Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou minulostí (1939–1945). Sborník příspěvků ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války, č. 25/1, 2011, s. 138–139.
20. DVOŘÁK, J.: Židé v opavském Slezsku 1918–1945, č. 25/1, 2011, s. 140–141.
21. NENIČKA, L.: Druhá republika na Ostravsku 1938–1939, č. 25/1, 2011, s. 141–142.
22. DIVIŠOVÁ, J.: Vzestup a pád K. H. Franka aneb příběh pilného knihkupce, č. 25/1, 2011, s. 142–143.
23. TUNYS, L.: K. H. Frank. Noc před popravou, č. 25/1, 2011, s. 143–144.
24. CÍLEK, R.: Den, kdy udeřilo zlo. Prlovská tragédie, 1945, č. 25/1, 2011, s. 144–145.
25. SÁDLO, V.: Bělovecká tragédie. Příčiny, průběh a následky, č. 25/1, 2011, s. 145.
26. LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – MACKOVÁ, M.: Z dějin české každodennosti. Život v 19. století, č. 26/1, 2012, s. 182–183.
27. NENUTIL, J. (ed.): Druhá světová válka – případ Tachovska, č. 26/1, 2012, s. 191–193.
28. ROKOSKÝ, J.: Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany, č. 26/1, 2012, s. 190–191.
29. ŠUSTR, J. (ed.): Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum, č. 26/1, 2012, s. 197–198.
30. HANZLÍK, F.: Bez milosti a slitování. B. Reicin – fanatik rudého teroru, č. 26/1, 2012, s. 195–196.
31. ARBURG, Adrian von – STANĚK, T. (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty. Díl I., II./2, č. 26/1, 2012, s. 193–195.
32. BRUNNER, A. – KONEČNÝ, M.: Brno nacistické, č. 27/2, 2013, s. 274–275.
33. HRUŠKA, E.: Konrád Henlein. Život a smrt, č. 27/2, 2013, s. 275–277.
34. JENŠÍK, M.: Heydrich kontra Anthropoid. Známe pravdu?, č. 27/2, 2013, s. 273–274.
35. JUNEK, V.: Druhá republika. Nultá hodina, č. 27/2, 2013 s. 271–272.
36. MICHLOVÁ, M.: Protentokrát aneb česká každodennost 1939–1945, č. 27/2, 2013 s. 272–273.
37. PROKŠ, P.: Habsburkové a Velká válka (1914–1918). První světová válka a rozpad Rakousko-Uherska 1914–1918, č. 27/2, 2013, s. 261.
38. RICHÉ, P. – VERGER, J.: Učitelé a žáci ve středověku, č. 27/2, 2013 s. 256–257.
39. Uničov. Historie moravského města, č. 27/2, 2013, s. 257–258.
40. Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna, sv. 26, č. 29/1, s. 163–165.
41. ZŘÍDKAVESELÝ, F.: Soustavná elektrizace Moravy a Slezska 1918–1955 do připojení poslední obce, č. 28/1, 2013, s. 162.
42. VANĚK, P. a kol. (eds.): Ochrana státní hranice 1948–1955, č. 28/1, 2013, s. 164.
43. SELUCKÁ, A. (eds.): Ochrana mincí a medailí v muzejních sbírkách, č. 28/1, 2013, s. 166.
44. ČAPEK, V.: Historik na přelomu dvou staletí. Co jsem prožil a na co si pamatuji, č. 28/1, 2013, s. 168.
45. VYKOUPIL, L.: Český fašismus na Moravě, č. 28/2, 2014, s. 217.
46. FILIP, V. a kol.: Brno – Brünn 1939–1945, II. Díl, č. 28/2, 2014, s. 219–220.
47. ŠUSTROVÁ, R.: Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě. Politika, každodennost a paměť 1940–1943, č. 28/2, 2014, s. 220–221.
48. Šumava v proměnách času. Revue Jungbauerova šumavského vlastivědného spolku, sv. 1, č. 28/2, 2014, s. 221–223.
49. Průmysl, technika a exaktní vědy na Moravě a ve Slezsku. Vybrané kapitoly z 19. a 20. století, č. 29/1, 2015, s. 165–66.

50. KOVANDA, K.: Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969, č. 29/1, 2015, s. 169–170.
51. NODL, M. – SOMMER, P. (eds.): Jeden den ve středověku, č. 29/2, 2015, s. 143–145.
52. MATĚJEK, M.: Dětský svět ve středověku, č. 29/2, 2015, s. 145–146.
53. ČECHURA, J.: Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenbergů (1660–1770), č. 29/2, 2015, s. 146–148.
54. HLAVAČKA, M. – CIBULKA, P. a kol.: Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939, č. 29/2, 2015, s. 148–150.
55. LENDEROVÁ, M. – HALÍŘOVÁ, M.– JIRÁNEK, T.: Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918, č. 29/2, 2015, s. 150–151.
56. VAŠKŮ, Zdeněk: Hold slunci, dešti, půdě a pluhu, č. 29/2, 2015, s. 151–152.
57. JINDRA, Z. – JAKUBEC, I. a kol.: Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie, č. 30/1, 2016, s. 172–173.
58. MAHEL, R.: Beda Dudík (1815–1890). Život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti, č. 30/1, 2016, s. 173–174.
59. JUŘÍK, P.: Liechtensteinové. Historie a sídla knížecího rodu, č. 30/1, 2016, s. 177–178.
60. ŠTUMBAUER, J.: Vybrané kapitoly z historie tělesné výchovy, sportu a turistiky v meziválečném Československu, č. 31/2, 2017, s. 197.
61. BAYEROVÁ, A. a kol.: Slavkov u Brna v době světových válek, č. 32/1, 2018, s. 197.
62. UHLÍŘ, J. B.: Protektorát Čechy a Morava 1939–1942. Srdce Třetí říše, č. 32/1, 2018, s. 198.
63. HRUŠKA, E.: Boj o pohraničí. Sudetoněmecký freikorps v roce 1938, č. 32/2, 2018, s. 189.

DANEK, Ján:
ŠKODÁČEK, Ján: O staroveku a politike, č. 21, 2006, s. 145–149.

DOLEŽALOVÁ, Jana:
BENEŠ, Z. – GRACOVÁ, B. – PRŮCHA, J. et al.: Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média, č. 26/1, 2012, s. 198.

JIREČEK, Miroslav:
1. SKŘIVÁNEK, M.: Litomyšl 1259–2009, město kultury a vzdělávání, č. 24/1, 2010, s. 204–205.
2. HUDECOVÁ, D.: Analýza dějepisných vzdělávacích programů ve vybraných státech Evropy a její výsledky, č. 24/1, 2010, s. 209–210.
3. LABISCHOVÁ, D. – GRACOVÁ, B.: Příručka ke studiu didaktiky dějepisu, 25/1, 2011, s. 146–147.
4. ŠMEJKALOVÁ, M.: Čeština a škola – úryvky skrytých dějin. Český jazyk a jeho vyučování na středních školách. 1918–1989, č. 26/1, 2012, s. 201–202.
5. TUPÝ, J.: Tvorba kurikulárních dokumentů v České republice. Historicko-analytický pohled na přípravu kurikulárních dokumentů pro základní vzdělávání v letech 1989–2013, č. 28/2, 2014, s. 223–224.
6. BARON, R. – MADECKI, R. a kol.: Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie–historie–politologie–právo), č. 29/2, 2015, s. 154–156.
7. BŘEČKA, J.: Před sedmdesáti lety skončila válka… Průběh osvobozovacích bojů na brněnském směru v dubnu–květnu 1945 / Vor siebzig Jahren ging der Krieg zu Ende… Verlauf der Befreiungskämpfe in Richtung Brünn im April–Mai 1945, č. 30/1, 2016, s. 179–180.
8. KRAJČIROVIČ, J. – KRATOCHVÍL, L.: Vilda & Jožka Jakš. „...Když tento dopis dostanete, tak už mě doma nečekejte.“ č. 31/1, 2017, s. 171–172.

9. KYNCL, V. – PADEVĚT, J. (Eds.): Ležáky a odboj ve východních Čechách, č. 31/1, 2017, s. 173–174.
10. BOŠTÍK, M.: Monstrproces „Stříteský a spol.“, č. 31/1, 2017, s. 180–181.
11. KOVAŘÍK, J.: Napoleon I. Generál Bonaparte (1769–1804), č. 32/1, 2018, s. 194–195.
12. MOJŽÍŠ, M. (Ed.): Československé legie 1914–1920. Katalog k výstavám Československé obce legionářské, č. 32/2, 2018, s. 187–188.
13. BOŠTÍK, M. (Ed.): Já jsem… Zdeněk Nejedlý. Příběh tragédie jednoho moderního intelektuála, č. 32/2, 2018, s. 192–194.

KALETA, Petr:
BARON, R.: Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Nedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX–XXI w.), č. 28/1, 2014, s. 169–170.

KLÍMA, Bohuslav:
KLANICA, Z.: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště I., II., č. 22, 2007, s. 248–251.

KRAFL, Pavel:
1. ŠMAHEL, F. a kol.: Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy, č. 28/2, 2014, s. 213.
2. KROUPA, J.: Dějiny Brna. Sv. II. Uměleckohistorické památky. Historické jádro, č. 32/2, 2018, s. 181.

KRATOCHVÍL, Lukáš:
1. HAJŠMAN, J. – ŘEZÁČ, M. – SOKOL, P. – TRNKA, R.: Příručka amatérského archeologa aneb do mrtvých se nekope, č. 24/1, 2010, s. 191.
2. LAKOSIL, J. – SVOBODA, T. – ČERMÁK L.: Souboj bez vítěze, č. 26/1, 2012, s. 189–190.

LUNEROVÁ, Jitka:
1. KUCÍK, Š.: (ed.). Mýtus a realita. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie organizovanej Historickým ústavom Katolickej univerzity v Ružomberku při príležitosti stého výročia černovskej tragédie, č. 23, 2009, s. 180–181.
2. MAREK, P. (ed.). Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007, č. 23, 2009, s. 195–196.

MAREČKOVÁ Marie:
1. KOHUTOVÁ, M (ed.): Kresťanstvo v dějinách Slovenska, Bratislava, č. 20, 2004, s. 193–194.
2. SOKOLOVSKÝ, L.: Správa stredovekej dediny na Slovensku, č. 20, 2004, s. 194–195
3. KOWALSKÁ, E.: Evanjelické společenstvo a . v. v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti. č. 20, 2004, s. 195–196.
4. MALOVCOVÁ, B. a kol.: Minulosť a súčasnosť Krížovej Vsi, č. 20, 2004, s. 197.
5. SZABLICKA-ŻAK, J. a kol.: Zachránit před zapomněním, č. 20, 2004, s 200–201.
6. ŘEHULKA, E. et al: School and Health 21 (2). č. 22, 2009, s. 270–271.
7. JANIŠOVÁ, J.: Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě. Edice rokové knihy zemského hejtmana Václava z Ludanic z let 1541–1556, č. 23, 2009, č. 173–174.
8. MALOVCOVÁ, B. a kol.: História jednej myšlienky, č. 24/1, 2010, s. 200–201.
9. KÓNYA, P.: Za Boha, vlasť a slobodu! Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka, č. 24/1, 2010, s. 193.
10. JAVOR, Martin. Slobodomurárske hnutie v českých krajinách a v Uhorsku v 18. storočí, č. 24/1, 2010, s. 193–194.

11. KÓNYOVÁ, A. – KÓNYA, P.: Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východom Slovensku v 16.–18. storočí, č. 25/1, 2011, s. 125–126.
12. DOBROTKOVÁ, M.: A Slovak Woman and America. Destinies of Slovak Women in the U. S. between 1891 to 1939, č. 26/1, 2012, s. 183–184.
13. ČIČAJ, V. – BERNHARDT, J. A.: Orbis Helveticorum. Das Schweizer Buch und seine mitteleuripäische Welt, č. 26/1, 2012, s. 180–181.

MIHOLA, Jiří:
1. ZESCHICK, J.: Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě, č. 23, 2009, s. 172–173.
2. BALCÁREK, P.: Kardinál František Ditrichštejn 1570–1636. Gubernátor Moravy, č. 23, 2009, 174–175.
3. MACKOVÁ, M.: Voršilky v Čechách do roku 1918, č. 23, 2009, s. 175–177.
4. PEHR, M. a kol.: Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích, č. 23, 2009, s. 194–155.
5. CHLÍBEC, J. – ČERNUŠÁK, T.: Savonarola a Florencie. Jeho působení a estetické názory, č. 24/1, 2010, s. 192.

RODRIGUEZOVÁ, Veronika:
ŠVAŘÍČEK, R. – ŠEĎOVÁ, K. a kol.: Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry, č. 24/1, 2010, s. 211–212.

SEDLÁČEK, Petr:
1. MUSIL, F.: Neznámé zámky Moravy a Slezska, č. 30/2, 2016, s. 207–208.
2. FILIP, V.: Boskovice v historických fotografiích a pohlednicích, č. 30/2, 2016, s. 208–209.

STEJSKALÍKOVÁ, Jana:
1. MENTZ, O.: Lernziel Nation und Europa. Zur Entwiclung der nationalen und europäischen Dimension in der Geographiedidaktik Frankreichs, č. 24/1, 2010, s. 208–209.
2. LEEUW-ROORD, J. (Ed.). History for Today and Tomorrow. What does Europe mean for School History? Vol. 2, č. 25/1, 2011, s. 147–148.
3. Journal of Educational Media, Memory and Society 1, 2009, issue 2: Myths and maps of Europe, č. 26/1, 2012, s. 200–201.

SVOBODOVÁ, Monika:
1. ROSZAK, S. – STRZELECKA, M. – WIECZOREK, A. (eds.): Polska – Europa – Świat w szkolnych podręcznikach historii, č. 24/1, 2010, 207–208.
2. ŘEHULKA, E. a kol.: Škola a zdraví 21. Obecné otázky výchovy ke zdraví, č. 25/1, 2011, s. 148.

ŠMÍDOVÁ-MALÁROVÁ, Lenka:
1. BURIANOVÁ, M.: Móda v ulicích protektorátu. Život – oděv – lidé, č. 28/1, 2014, s. 163–164.
2. JAN, L.: Dějiny Brna 2. Středověké město, č. 29/1, 2015, s. 162.

ŠTĚPÁNEK, Kamil:
1. GIES, Horst. Geschichtsunterricht. Ein Handbuch zur Unterrichtsplanung, č. 22, 2007, s. 270.
2. FERGUSON, N.: Britské impérium. Cesta k modernímu světu, č. 23, 2009, s. 177–178.

3. SOBKOVÁ, H.: Kateřina Zaháňská, č. 23, 2009, s. 178–179.
4. HUDECOVÁ, D.: Analýza dějepisných vzdělávacích programů ve vybraných státech Evropy a její výsledky, č. 23, 2009, s. 200. Histoire/Geschichte Europa und die Welt vom Wiener Kongres bis 1945, č. 23, 2009, s. 201.
5. HUDECOVÁ, D. – LABISCHOVÁ, J: Nebojme se výuky moderních dějin. Nejnovější a soudobé dějiny v současném dějepisném vyučování, č. 24/1, 2010, s. 210.
6. D'AGOSTINI, P.: Legendární filmy, č. 26/1, 2012, s. 200.

ŠTĚRBA, Radim:
ODEHNAL, F.: Poutní místa Moravy a Slezska, č. 21, 2006, s. 149–150.

VACULÍK, Jaroslav:

1. UHEREK, Z. – VALÁŠKOVÁ, N – KUŽIEL, S. – DYMEŠ, P.: Češi z Kazachstánu a jejich přesídlení do ČR, č. 20, 2004, s. 198–199.
2. MILJUKOV, P. N.: Istoria vtoroj russkoj revoljucii: Vospominanija. Memuary, č. 20, 2004, s. 199.
3. Polak w świece. Leksykon Polonii i Polaków za granicą, č. 20, 2004, s. 199–200.
4. KOLEJKA, J.: Bakuninovo evropanství, č. 21, 2006, s. 150.
5. Ukrajinska Centralna rada: postup nacijetvorennja ta deržavobudovnyctva, č. 21, 2006, s. 152.
6. Volyň i Polissja: UPA ta zapillja 1943–1944. Dokumenty i materialy, č. 21, 2006, s. 152–153.
7. FILAR, W.: Wolyń 1939–1944. Esterminacja czy walki polsko-ukrajińskie, č. 21, 2006, s. 154.
8. BEAUVOIS, D.: Trójkąt ukraiński. Lublin 2005, č. 22, 2007, s. 250–251.
9. VOLKOVA, S. A.: Čechy na pivdni Ukrajiny (druha polovyna XIX – perša tretyna XX stolittja), č. 22, 2007, s. 252–253.
10. MORAVCOVÁ, I.: Obrázky z dějin českého menšinového školství v zahraničí, č. 22, 2007, s. 254.
11. WYSOCKI, R.: Organizacja ukrajińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939, č. 22, 2007, s. 256–527.
12. Przemiany narodowościowe na kresach wschodnich II. Rzeczypospolitej 1931–1948, č. 22, 2007, s. 257–259.
13. HRYCIUK, G.: Przemiany narodowościowe i ludnościowe v Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948, č. 22, 2007, s. 259–260.
14. Antypolska akcia OUN-UPA 1943-1944, č. 22, 2007, s. 260–261.
15. KRUŠKO, Š.: Domov v cudzine alebo žili sme na Ukrajine, č. 22, 2007, s. 261–262.
16. K nové literatuře o dějinách zahraničních Čechů, č. 22, 2007, s. 266–268.
17. KOSTIUK, M.: Die deutschen kolonien in Wolhynien. Im 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts, č. 23, 2009, s. 179.
18. BURAVSKIJ, O. A.: Poljaky Volyni v druhij polovyni XIX – na počatku XX. st., č. 23, 2009, s. 180.
19. TOPINKA, E.: Archiv spolku Česká beseda ve Lvově (1867–1936), č. 23, 2009, s. 181–182.
20. KLABJAN, B.: Češkoslovaška na Jadranu, č. 23, 2009, s. 182–183.
21. Svět historie – historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi, č. 23, 2009, s. 183–184.
22. OLSZEWSKI, P.: Polityka państw Ententy wobec Zakaukazia w latach 1918–1921, č. 23, 2009, s. 184–185.

23. Repressirovannyje čechi. Vypusk 1., č. 23, 2009, s. 185–186.
24. DĄBROWSKI, D.: Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939, č. 23, 2009, s. 186.
25. Česka zahalnoosvitnja škola, č. 23, 2009, s. 188–189.
26. SERHIJČUK, V.: Poljaky na Volyni u roky druhoji svitovoji vijny, č. 23, 2009, s. 188–189.
27. KALAKURA, O.: Poljaky v etnopolityčnych procesach na zemljach Ukrajiny v XX stolitti, č. 23, 2009, s. 191–192.
28. TOMASZEWSKI, J.: Czechy i Słowacja, č. 23, 2009, s. 193–194.
29. FRIEDL, J.: Zaolzie w świetle szyfrogramów polskiej placówki dyplomatycznej w Pradze oraz Ministerstva Spraw Zagranicznych w Warszawie (1945–1949), č. 23, 2009, s. 196–197.
30. BARON, R.: Między Polską i Czechami. W optyce historyka z Brna, č. 23, 2009, s. 199.
31. ŠTĚŘÍKOVÁ, E.: Zelów. Česká exulantská obec v Polsku, č. 24/1, 2010, s. 194–195.
32. ORNST, J.: Česká kolonie Malá Zubovščina na Ukrajině, č. 24/1, 2010, s. 195–196.
33. MAJEWSKI, P. M.: „Niemcy sudeccy“ 1848–1948, č. 24/1, 2010, s. 198–199.
34. FASORA, L. – HANUŠ, J.: Masarykova univerzita v Brně, č. 24/1, 2010, s. 199–200.
35. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Cesty k sebe. Češi v odboji na Slovensku v rokoch 1939–1943, č. 24/1, 2010, s. 202–203.
36. PALYS, P.: Skupiska czeskie w Klodzkiem, Raciborskiem, Glubczyckiem i Žytawskiem wobec planów zmiany granic państwowych po II wojnie światowej, č. 24/1, 2010, s. 203–204.
37. DAVIES, N. – MOORHOUSE, R.: Mikrokosmos. Portrét jednoho středoevropského města, č. 24/1, 2010, s. 205–206.
38. KULAK, T.: Wrocław. Przewodnik historyczny, č. 24/1, 2010, s. 206–207.
39. BURDA, B.: Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowożytnym (1526–1740), č. 25/1, 2011, s. 124.
40. ERBEN, K. J.: Slovanské bájesloví, č. 25/1, 2011, s. 125.
41. KREJČIŘÍK, M.: Kleinové, č. 25/1, 2011, s. 126–127.
42. FASORA, L. – HANUŠ, J.: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, č. 25/1, 2011 s. 127.
43. JELÍNEK, P.: Zahraničně-politické vztahy Československa a Polska 1918–1924, č. 25/1, 2011, s. 145–146.
44. KOSMAN, M.: Dějiny Polska, č. 26/1, 2012, s. 181–182.
45. ZUBOV, A. B.: Istorija Rossii. XX vek 1894–1939, č. 26/1, 2012, s. 184–185.
46. SZYMCZAK, D.: Między Habsburgami i Hohenzollernami, č. 26/1, 2012, s. 185.
47. JARNIECKI, M.: Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechoslowackich w latach 1918–1939, č. 26/1, 2012, s. 185–186.
48. CAT-MACKIEWICZ, S.: Polityka Becka, č. 26/1, 2012, s. 186–188.
49. RYCHLÍKOVÁ, M.: Životní anabáze jednoho krajana. Ludvík Feigl – Čech známý neznámý, č. 26/1, 2012, s. 188–189.
50. ŠULGIN, V. V.: Těni kotoryje prochodjat, č. 27/2, 2013, s. 262.
51. PUKIŠ, V.: Čechi Severnogo Kavkaza. Gody i suďby: 1868–2010, č. 27/2, 2013, s. 263.
52. SMYKAŁA, P.: Piotrówka – Petersgrätz – Petrův Hradec, č. 27/2, 2013, s. 263–265.
53. TATARIV, B. O.: Novitni husyty. Česko-slovacki vojskovi formuvannja v rosijskomu vojsku, č. 27/2, 2013, s. 265–266.
54. PAŁYS, P.: Pomiędzy Polską a Niemcami, č. 27/2, 2013, s. 266–267.
55. MURATOV, A. – MURATOVA, D.: Suďby Čechiv v Rossiji, XX. vek, č. 27/2, 2013, s. 268.
56. KOVALJOV, M. V.: Russkije istoriki – emigranty v Prage (1920–1940 pp.), č. 27/2, 2013, s. 268–269.

57. CAT-MACKIEWICZ, S.: Historia Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939, č. 27/2, 2013, s. 269–270.
58. DANIEL, O.: Bigbít nebo turbofolk. Představy imigrantů z bývalé Jugoslávie, č. 28/1, 2014, s. 170–171.
59. KOSTJUK, M.: Evangelično-ljuteranska kircha v Lucku, č. 28/2, 2014, s. 213–214.
60. RYBKOV, A. G.: Čechoslovackij korpus v Povolžje 1918–1920 gody, č. 28/2, 2014, s. 214–215.
61. SERAPIONOVA, J. P.: Socialnyje posledstvija vojn i konfliktov XX veka, č. 28/2, 2014, s. 215–217.
62. ISAKOWICZ-ZALESKI, T.: Przemilczane ludobójstwo na kresach, č. 28/2, 2014, s. 218–219.
63. KOPROWSKI, M. A.: Wołyń. Epopeje polskich losów 1939–2013, č. 28/2, 2014, s. 219.
64. NAMONT, J.-Ph.: Československá kolonie. Dějiny české a slovenské emigrace ve Francii (1914–1940), č. 29/1, 2015, s. 166–167.
65. JANÁK, D. – JIRÁSEK, Z.: Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923–1939), č. 29/1, 2015, s. 167.
66. BORÁK, M.: Moskevská pohřebiště. Češi a československští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953, č. 29/1, 2015, s. 168.
67. PAVLÍK, J.: Otakar Červený, mecenáš československých legií v Rusku, č. 29/1, 2015, s. 152–153.
68. ZYCHOWICZ, P.: Pakt Piłsudski – Lenin, č. 29/1, 2015, s. 153–154.
69. ŠTĚŘÍKOVÁ, E.: Moravské exulantky v obnovené Jednotě bratrské v 18. století, č. 30/1, 2016, s. 172.
70. VLHA, M.: Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajanské komunity v USA 19. století, č. 30/1, 2016, s. 174.
71. BALÍK, S. – FASORA, L. – HANUŠ, J. – VLHA, M.: Český antiklerikalismus, č. 30/1, 2016, s. 175.
72. SYRNÝ, M.: Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v Povstaní, č. 30/1, 2016, s. 178.
73. GUBA, I. – SYRNÝ, M. (eds): Jozef Lettrich. Publicistika (1945–1948), č. 30/1, 2016, s. 180.
74. SZCZEPANKIEWICZ-BATTEK, J.: Śladami braci czeskich i morawskich po Polsce, č. 30/2, 2016, s. 206.
75. Życie codzienne, gospodarka, kultura i społeczeństwo polskie w latach 1772–1918, č. 30/2, 2016, s. 209–210.
76. MAJEWSKI, M. Ł.: Wołyń. Komunizm, nacjonalizm, terroryzm, č. 30/2, 2016, s. 210–211.
77. MOTYKA, G.: Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii, č. 30/2, 2016, s. 211–212.
78. Współczesna edukacja historyczna. Doświadczenia. Oczekiwania, č. 30/2, 2016, s. 213.
79. Czas przeszły. Tom 1–3, 2014–2016, č. 30/2, 2016, s. 213.
80. Ročenka Spolku Slovákov z Juhoslávie, č. 5, č. 30/2, 2016, s. 214.
81. Polské historické časopisy o moderních dějinách v roce 2016, č. 31/1, 2017, s. 160–161.
82. PISULIŃSKI, J.: Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947 č. 31/1, 2017, s. 175.
83. PAŁYS, P.: Kwestia Żytawska 1945–1949, č. 31/1, 2017, s. 176.
84. POLÓNYOVÁ, S.: Z kultúrnych dejín Slovákov v Maďarsku (1945–1990), č. 31/1, 2017, s. 177.

85. 70 let Vídeňských svobodných listů 1946–2016, č. 31/1, 2017, s. 178–179.
86. MILLER, J. – BUREŠOVÁ, J. – TRAPL, M.: Český exil v Austrálii (1948–1989), č. 31/1, 2017, s. 179–180.
87. Češsko-Slovackij (Čechoslovackij) korpus 1914–1920. Dokumenty i matěrialy. Tom 1. Češsko-slovackije vojinskije formirovanija v Rossii. 1914–1917, č. 31/2, 2017, s. 195.
88. RYBKOV, A. G.: Čechoslovackij korpus v Povolžje: 1918 god., č. 31/2, 2017, s. 195–196.
89. JIRÁNEK, J. – BARTEČEK, I.: Češi a Slováci v Chile ve 20. století, č. 31/2, 2017, s. 197.
90. GOŁDYN, P.: W kręgu polsko-rumuńskiej współpracy oświatowej w pierwszej polowie XX wieku, č. 31/2, 2017, s. 199.
91. JARNECKI, M. – KOŁAKOWSKI, P.: „Ukraiński Piemont". Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939, č. 31/2, 2017, s. 199–201.
92. MOTYKA, G.: Wołyń '43, č. 31/2, 2017, s. 201–202.
93. KOPROWSKI, M. A.: Mord na Wołyniu. Tom I., č. 31/2, 2017, s. 202–203.
94. BASLER, H. – KROUPA, J. K. (eds): Die Wiener Tschechen 1945–2015. Ein Beispiel für eine gelungene Integration? č. 31/2, 2017, s. 204.
95. JIROUŠEK, B.: Josef Kalousek. Historik v národní společnosti druhé poloviny 19. století, č. 32/1, 2018, s. 195–196.
96. Istoki čechoslovackoj gosudarstvennosti i Rossija, č. 32/1, 2018, s. 196–197.
97. SUCHÁNEK, D. – DRŠKA, V.: Církevní dějiny – novověk, č. 32/2, 2018, s. 182.
98. PANKOV, I.: Vichy istoriji sela Hilča i okolyc. 550 rokov peršoji pysemnoji zgadky pro selo Hilču 1466–2016, č. 32/2, 2018, s. 182–183.
99. ROZPĘDOWSKI, P.: Jedna społeczność wpisana w historię trzech krajów. Działalność braci czeskich na ziemi strzelińskiej od 1749 r. do chwili obecnej, č. 32/2, 2018, s. 183–184.
100. Za chlebem i wolnością. 200 lat nieprzerwanej migracji z ziem polskich, č. 32/2, 2018, s. 184–185.
101. TUREK, V. – KOVALENKO, S.: České stopy na Ukrajině. Dějiny české vesnice Malá Zubovščina, č. 32/2, 2018, s. 185–186.
102. Češsko-Slovackij (Čechoslovackij) korpus 1919–1920. Dokumenty i matěrialy. Tom 2. Čechoslovackije legiony i Graždanskaja vojna v Rossii 1918–1920, č. 32/2, 2018, s. 186–187.
103. Kulturnoje i naučnoje nasledije russkoj emigracii v Čechoslovackoj respublike: dokumenty i matěrialy, č. 32/2, 2018, s. 188–189.
104. WIELICZKA-SZARKOWA, J.: Wołyń we krwi 1943, č. 32/2, 2018, s. 190–192.
105. KASÍKOVÁ, J.: Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1945–1947, č. 32/2, 2018, s. 192–193.

VÍTOVÁ, Jana:

JAN, L. a kol.: Morava v časech markraběte Jošta. K 600. výročí zvolení posledního Lucemburka z moravské větve římským králem a jeho úmrtí, č. 28/1, 2014, s. 159.

VOSTRÝ, Zdeněk:

1. KRAFL, P. et al.: Moravy nebylo a Líšeň už tu byla, č. 27/2, 2013, s. 259.
2. KŘEHLÍKOVÁ, J. et al.: Ruda 1353–2013, č. 27/2, 2013, s. 260.

VYHŇÁK, Pavel:

ŠUSTEK, Z. – KARASIEWICZ, V. – KLIM, M.: Odběrní poukazy Tuzexu, č. 21, 2006, s. 154.

Jaroslav Vaculík – Lukáš Kratochvíl

ANOTACE

HRBEK, Antonín: *Podkarpatská Rus. Stoleté výročí vzniku*. Olomouc: Poznání, 2018, 259 s.

V roce 2018 jsme si připomněli sté výročí vzniku samostatného československého státu. Jeho východní část tvořilo území Podkarpatské Rusi, které je dnes jako Zakarpatská Ukrajina součástí Ukrajiny. K výročí sta let od připojení tohoto území k československému státu a na památku těch, kteří se o rozvoj tohoto území během existence naší první republiky zasloužili, vydal Antonín Hrbek knihu nazvanou *Podkarpatská Rus. Stoleté výročí vzniku*. V publikaci zachytil dvacet let existence tohoto území jakožto součásti našeho státu. Díky svému původu, kdy jeho otec byl vrchním radou ředitelství Státních lesů v Užhorodu, vládním komisařem a místostarostou Užhorodu, vycházel z netypického fondu pramenů, zejména ze vzpomínek rodičů a rodinných přátel (včetně např. armádního generála Karla Klapálka) a z jejich pozůstalostí.

Publikace je rozdělena do pěti hlavních kapitol, členěných na další podkapitoly. Čtenář je seznámen s vývojem tohoto území, a to jak prostřednictvím chronologicky seřazených dat a k nim připojených událostí, tak zejména pomocí popisu dějin. Zvláštní pozornost věnuje autor situaci na sledovaném území během 1. světové války a zvláště na jejím konci, sporům o sledované území (např. vytvoření Maďarské republiky rad) a jeho obsazení čs. armádou a připojení k Československé republice. Popsán je stav území v tomto období, stanovování hranic, vyhlášení vojenské diktatury, přebírání správy a její podoba či stálé odkládání zavedení autonomie pro Podkarpatskou Rus. Nastíněna je francouzská myšlenka koncipování území Podkarpatské Rusi jako součásti „sanitárního kordonu“, který měl chránit střední a západní Evropu před vpádem bolševiků, zdůrazněn je vojenský význam území. Přiblížena je špatná hospodářská situace Podkarpatské Rusi a pokrok, kterého bylo na tomto území během období první republiky za cenu vysokých státních výdajů dosaženo. Zvláštní zájem věnuje autor popisu rozvoje Užhorodu (např. budování moderní čtvrti Malé Galago). Pozornost je věnována zdejší surovinové základně, pracovní síle, pozemkové reformě, podobě zemědělství, lesnictví, průmyslu a dopravě nebo sociálnímu rozvoji oblasti (podoba školství, zdravotní péče, působení Československého červeného kříže, péči o sirotky, činnosti Sokola na Podkarpatské Rusi a rozvoji turistiky v této oblasti). Opomenut není popis dopadů hospodářské krize. Autor se zaměřil také na přiblížení umění spojeného se sledovaným územím (např. činnost sochařky Jeleny Mandičové, podkarpatské malířství v čele s Mihálym Munkácsym, církevní umění – zejména zdejší kostely a ikony). Přiblížena a vyzdvihnuta je činnost viceguvernéra a později zemského prezidenta Podkarpatské Rusi Antonína Rozsypala. Zvláštní pozornost pak autor věnuje kritické situaci (nejen) v této oblasti na podzim 1938 (ztráta části území po Vídeňské arbitráži ve prospěch Maďarů, autonomie Podkarpatské Rusi) a v březnu 1939 (vyhlášení Karpatské Ukrajiny a její obsazení Maďary). Přiblížena je také situace na území Podkarpatské Rusi během 2. světové války, osvobození území (včetně podílů čs. zahraničních jednotek, např. boj na Dukle) a vývoj situace vedoucí k připojení Podkarpatské Rusi a části východní partie Slovenska k Sovětskému svazu jakožto Zakarpatské Ukrajiny. Autor také popisuje činnost významných osobností spojených s těmito událostmi a jejich působení na území Podkarpatské Rusi – např. generálů Lva Prchaly, Karla Klapálka a Ludvíka Svobody. V závěrečné kapitole nazvané „Bolavá rána“ pak konstatuje, že Podkarpatská Rus byla periferií Československa, rekapituluje problémy, které se zde objevovaly. Připomíná také osud zdejší židovské komunity.

Nejedná se o typickou historickou práci, publikace má spíše popularizační charakter, není vybavena odkazy a poznámkovým aparátem. Práce je doplněna řadou fotografií a map. Je třeba ocenit, že se autor snaží o realistický pohled, píše své názory na rovinu, přičemž se nebojí být kritický také ke krokům československé správy na a vůči Podkarpatské Rusi. Shrnuje tak, na co

mohou být Češi v souvislosti s Podkarpatskou Rusí hrdí, rekapituluje ale také to, čeho se Čechům na Podkarpatské Rusi dosáhnout nepodařilo. Patrné je, že autor chová k této části světa sympatie. Textu se ale také nevyhnuly některé překlepy (např. s. 75 – Lev Prchala z Podkarpatska neodešel jistě až 14. září 1939 ale již 14. března téhož roku; s. 85 – bitva u Zborova se odehrála v roce 1917, nikoli 1916). Celkově se však jedná a velmi zajímavý a ucelený pohled na dějiny tohoto krásného kusu země, který byl po dvacet let součástí našeho státu.

Miroslav Jireček

KREISINGER, Pavel: *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách.* Praha: Academia, 2018. 400 s.

Autor (1987) je absolventem Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, doktorát z českých dějin získal na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Anotovanou monografii věnoval Čechům a Slovákům žijícím v Austrálii, se zvláštním zaměřením na jejich účast v obou světových válkách. Vedle starousedlíků z doby před 1. světovou válkou a po ní sleduje osudy převážně židovských emigrantů z doby po Mnichově a 15. březnu 1939. Třetí skupinou československých uprchlíků byli političtí emigranti po únoru 1948.

Jeho zájem o krajany v Austrálii vzbudili olomoučtí historici řešící grantový projekt GAČR Český exil v Austrálii a jeho kultura 1948–1989, jehož řešiteli byli Jana Burešová, Jaroslav Miller a Miloš Trapl (vyšla 2016, naše anotace ve Sborníku 1/2018). Autor zasadil problematiku krajanů v Austrálii do širších souvislostí československo-australských vztahů ve 20. století. Heuristickou základnu mu představovaly především archivní materiály uložené v centrálním Národním australském archivu v hlavním městě Canberra a jeho pobočkách v jednotlivých státech Australské unie v Adelaide, Brisbane, Melbourne, Perthu a Sydney. K nim přistoupily české a slovenské archivy v Praze, Olomouci, Přerově, Bratislavě a Trnavě. Nezapomněl využít ani Archiv Čechů a Slováků v zahraničí při knihovně univerzity v Chicagu v USA, soukromé sbírky, publikované prameny (paměti, dobový tisk, dobové časopisy, dobová literatura) a rukopisy. Prostudoval rovněž značný objem monografické literatury, časopiseckých studií, kvalifikačních prací i elektronických zdrojů.

Hlavním cílem práce bylo analyzovat aktivity českých a slovenských krajanů v Austrálii a jejich účast ve světových válkách v co nejširším kontextu. Pozornost věnuje také činnosti československých diplomatů v Austrálii, československým spolkům, hospodářským a obchodním vztahům mezi ČSR a Austrálií, náboru dobrovolníků z Austrálie do československé zahraniční armády na Středním východě a honorárním konzulátům v jednotlivých státech Australského svazu, Čechoslovákům v australské armádě, mobilizaci Čechoslováků do pracovních rot australské armády, československým ženám v ženských pomocných praporech australské armády a československým Němcům a Židům v australských internačních táborech. Čtenáře zaujme take biografie Čechoslováků, kteří vstoupili do australské armády za první i druhé světové války, stejně jako některých diplomatických zástupců ČSR v Austrálii.

Na základě analýzy domácích a zahraničních pramenů autor monografie konstatuje, že Češi a Slováci v Austrálii podporovali jak první, tak i druhý zahraniční odboj. Zatímco v letech 1914–1918 se jednalo o jednotlivce, v letech 1939–1945 můžeme hovořit o více než 140 osobách, včetně několika žen v ženských pomocných oddílech, které vstoupily do australské armády. Nábor do československé zahraniční armády, který v Austrálii probíhal v letech 1940–1941, považuje za spíše neúspěšný.

Jaroslav Vaculík

DVOŘÁK, Jan – FORMÁNEK, Jaroslav – HRADÍLEK, Adam: *Čechoslováci v Gulagu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 2017. 221 s.

Ke 100. výročí bolševické revoluce v Rusku v roce 1917 připravila Česká televize ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů (ÚSTR) třídílný dokumentární cyklus Čechoslováci v GULAGU. Jeho úkolem bylo přiblížit životní osudy krajanů postižených politickými represemi v SSSR. Psaný text ovšem umožňuje nastínit jejich příběhy podrobněji a ve větší šíři.

Kniha je rozdělena do tří kapitol, které odpovídají periodizaci represí vůči krajanům. V první části jsou představeny příběhy, které reprezentují bolševické represe v meziválečném období. Dotkly se především krajanů, kteří imigrovali do carského Ruska v posledních desetiletích 19. století, především volyňských Čechů. Postihly ale i české učitele, kteří odešli do SSSR z ČSR ve 20. letech 20. století, aby pomohli tamním Čechům udržet rodný jazyk, jako byli Antonín Vodseďálek a Jiří Bezděk.

Druhá kapitola se věnuje represím proti uprchlíkům z okupované ČSR po roce 1939, kteří se ocitli na území SSSR. Šlo převážně o běžence z území Podkarpatské Rusi obsazené v roce 1939 horthyovským Maďarskem. Jedním z nich byl i komunistický právník Karel Vaš, po válce známý z procesu gen. Heliodora Píky.

Třetí kapitola demonstruje na několika vybraných osudech případy perzekuce československých občanů, kteří byli po roce 1945 násilně odvlečeni do SSSR, jako byl předválečný zemský vojenský velitel gen. Sergej Vojcechovský. Pozornost je věnována také tzv. ruským optantům, československým občanům ukrajinské národnosti, kteří v rámci výměny obyvatel mezi ČSR a SSSR optovali pro sovětské státní občanství a přestěhovali se v roce 1947 na území bývalé Volyňské gubernie, odkud se do ČSR vraceli volyňští Češi.

Text je doplněn o archivní dokumenty a fotografie, které se podařilo dohledat u rodinných příslušníků a v českých i zahraničních archivech. Obrazovou část tvoří také snímky míst paměti politických represí v SSSR – bývalých věznic a táborů, které se podařilo pořídit během natáčení dokumentárního cyklu. Nechybí ani seznam použité literatury.

Jaroslav Vaculík

ZYCHOWICZ, Piotr: *Wołyń zdradzony czyli jak dowództwo AK porzuciło Polaków na pastwę UPA*. Poznań: Rebis, 2019. 456 s.

Autor knihy se zabývá historickou publicistikou. Absolvoval Historický ústav Varšavské univerzity a v současnosti je vedoucím redaktorem měsíčníku Historia Do Rzeczy. Ve svých knihách navazuje mj. na myšlenky Stanisława Cata-Mackiewicze. Jeho text Pakt Ribbentrop – Beck (Poznań 2012) vyvolal diskuzi, zda v roce 1939 mělo Polsko uzavřít dočasné spojenectví s III. říší. V knize Oblędzie 44 (Šílenství 44), která vyšla v roce 2013 ve stejném vydavatelství, označil varšavské povstání za hromadnou sebevraždu v zájmu Stalina. V knize Opcja niemecka (Poznań 2014) ukázal na možné polské Quislingy a v publikaci Pakt Pilsudski-Lenin (Poznań 2015) obvinil elity 2. polské republiky ze záchrany bolševismu v Rusku.

V úvodu knihy se autor zamýšlí nad důvody, které vedly k jejímu sepsání. Hned v první větě cituje hlavní hrdinku filmu Wolyń režiséra Wojciecha Smarzowského, která klade AK otázku: „Co je to za armádu, která chce válčit s Němci a není schopna ochránit ženy a děti před bandami ozbrojenými vidlemi?“ Autor uvádí, že nacionalisté z Ukrajinské povstalecké armády (UPA) na Volyni a ve východní Haliči zabili asi 100 tisíc Poláků. Klade otázku, kde byl v červenci 1943 polský podzemní stát, když na Volyni ukrajinští nacionalisté likvidovali Poláky. Proč Domácí armáda (Armija Krajowa – AK) vedená profesionálními důstojníky,

dotovaná početnými penězi a zbraněmi ze Západu nic závažného nepodnikla na pomoc civilnímu polskému obyvatelstvu.

První část knihy je věnována genezi genocidy Poláků. Polsko-ukrajinský konflikt vznikl hned po skončení 1. světové války. Boje mezi Polskem a Západoukrajinskou lidovou republikou byly vedeny především o hlavní město Haliče Lvov a trvaly od listopadu 1918 do července 1919. Poláci zvítězili teprve po příchodu armády gen. Hallera z Francie. Ukrajinci, kteří tvořili na Volyni 68 % obyvatel, ve Stanislawowském vojvodství (nyní Ivano Frankovsk) 70 %, v Tarnopolském 50 % a ve Lvovském 36 %, představovali ve východním pohraničí Polska 4 miliony obyvatel.

Autor konstatuje, že polonizační politika 2. republiky vedla k nechuti Ukrajinců vůči Polákům a polské vládě, která si svou politikou vytvořila několik milionů vnitřních nepřátel. Ukrajinští nacionalisté začali používat teror – útoky na úředníky a policisty, pošty a úřady, pálení stohů sena, vyhazování mostů a přerušování elektrického vedení.

Po dvouleté sovětské anexi 1939–1941 přišli na Volyň nacisté, kteří zabránili vyhlášení samostatného ukrajinského státu. Volyň začlenili do Říšského komisariátu Ukrajina a východní Halič do Generálního gouvernementu (Všeobecná správa bývalých polských území). Na rozdíl od ukrajinských historiků uvádí autor knihy, že na Volyni nedošlo ke spontánnímu rolnickému vzbouření proti „polským pánům“, ale k plánované extremistické krvavé operaci Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN). Na příkladu holokaustu tvrdili ukrajinští nacionalisté, že je možné úplně zlikvidovat nepřátele. Právě na Volyni byl holokaust z velké míry prováděn nacisty zřízenou ukrajinskou pomocnou policií. V březnu 1943 několik tisíc těchto policistů přešlo do volyňských lesů, aby zahájili „národní povstání“ pod vedením UPA.

Podle autora knihy velká část daní placených obyvatelstvem před válkou šla na výstavbu armády, která měla chránit polské rodiny, domy, vesnice a města. Ale hlavní velitelství podzemní armády neučinilo nic, aby ochránilo své krajany za řekou Bug. Volyňští Poláci zůstali sami, bez pomoci z centrálního Polska. Pro AK bylo v roce 1943 prioritou vyvolání všeobecného povstání proti Němcům, kdy AK na Volyni měla pouze paralyzovat německé vojenské transporty. Struktury AK na Volyni nevznikly proto, aby chránily polské ženy a děti, ale aby bojovaly s ustupujícími Němci a vítaly bolševiky „Spojence našich spojenců“.

Autor knihy uvádí, že zatímco ve Varšavě byli nepřítelem nacisté, na Volyni to byli ukrajinští šovinisté usilující o fyzickou exterminaci Poláků. Systematická likvidace polského obyvatelstva začala v únoru 1943, ale struktury AK čekaly na pokyn k zahájení protiněmeckého povstání. Jak chtělo Polsko vznést územní nároky na Volyň v případě, že by toto vojvodství bylo Poláků zbaveno?

Tzv. volyňská řež kulminovala 11. července 1943 na „krvavou neděli“, kdy v důsledku koordinované akce banderovců bylo zavražděno na 10 tisíc Poláků v západních okresech Volyně. Byl to den banderovského „konečného řešení polské otázky“, jeden z nejhroznějších v dějinách polského národa. Okres za okresem, obec za obcí, osada za osadou, dům za domem byly metodicky očišťovány od polského obyvatelstva.

Autor uvádí, že není divu, že mnozí Poláci utíkali ze svých domovů, a to do volyňských měst, kde byli pod ochranou tamních německých posádek nebo se dobrovolně hlásili na práce v Německu. Jiní se mohli zachránit přestupem k pravoslaví. Někteří se ale rozhodli bránit. Vytvářeli oddíly sebeobrany, kterým ale chyběly zbraně. Nejlépe organizovanou a největší základnou sebeobrany byla vesnice Przebraže u Lucku. Základna se stala cílem mnoha útoků UPA, které se ale nepodařilo vesnici dobýt.

Teprve koncem července 1943 vydal velitel volyňského okrsku AK rozkaz vytvořit partyzánské oddíly, pět a půl měsíce po zahájení exterminace volyňských Poláků. Jak uvádí autor, pře-

vážná část volyňských Poláků již nežila. Z 80 tisíc polských partyzánů bylo k obraně civilního obyvatelstva určeno jen tisíc mužů a autor klade otázku: „Co dělal zbytek?“. Čekal na ústup nacistů, které měli napadnout v rámci akce „Bouře“. Místo obrany civilního obyvatelstva se příslušníci AK věnovali sbírání informací o německých transportech směřujících na východní frontu a tisku letáků.

Podle autora jedním z důvodů absence polské reakce na ukrajinskou rebelii byla obava, že polská akce by byla negativně přijata západními Spojenci. Ti by mohli dospět k závěru, že Poláci utlačují Ukrajince a nejsou schopni spravovat národnostně smíšené území. S dvacetiletým zpožděním přišly polské sliby, že Ukrajincům poskytnou autonomii, plnou svobodu a rovnoprávnost s Poláky, včetně vlastní univerzity.

V závěru knihy autor uvádí, že prioritou AK na Volyni byla nesmyslná operace „Bouře“ a nikoliv boj s UPA a pomoc vražděným krajanům. Podle prof. Motyky se Poláci na Volyni dokonce začali modlit o co nejrychlejší příchod bolševiků.

Autor také uvádí důvody, proč „volyňská řež“ upadla po válce v zapomnění. Polské elity ve Varšavě se obávaly, že připomínáním polských obětí na Volyni se budou zlobit „naši partneři“ v Kyjevě. Za druhé byla Volyň považována za odlehlý, civilizačně zaostalý, nikomu nepotřebný kus Polska. Oběťmi banderovců se stali hlavně venkované úplně nepřipravení na katastrofu, která na ně dopadla. Zavraždění Volyňáci v panteonu polské martyrologie zůstali v druhé řadě. Zásluhu na připomenutí jejich obětí mají Eva a Władysław Siemaszkovi svým dílem Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 (díl 1–2, Warszawa 2000) a film Wojciecha Smarzowského Wolyń.

Zychowicz připomíná, že za tragédií polských obyvatel Volyně neodpovídají všichni Ukrajinci, celý ukrajinský národ, ale nacionalisté z OUN a UPA. Cituje jednoho z pamětníků: „Nejsou špatné národy, jsou jen špatní lidé a špatné ideologie.“

Jaroslav Vaculík

DYBICZ, Pawel (red.): *Wołyń. Ludobójstwo UPA. Kłamstwa polityków*. Warszawa: Fundacja Oratio Recta, 2018. 318 s.

Ve čtyřech oddílech anotované publikace najdeme celkem 32 statě, které jsou věnovány problematice tzv. Volyňské řeže za druhé světové války a byly již postupně publikovány v Tygodniku Przegląd. V prvním oddílu zaujme především rozhovor s přední odbornicí na sledovanou problematiku Ewou Siemaszko, absolventkou Hlavní zemědělské školy ve Varšavě, která se svým otcem Władysławem sestavila fundamentální monografii Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 (Warszawa 2000). Rozhovor nese název Řeže metodou depolonizace. V podtitulku je citován názor autorky, že zločiny ukrajinských nacionalistů ve východním pohraničí předválečného Polska nebyly čistkami, ale genocidou, protože usilovaly o vyvraždění veškerého polského obyvatelstva, a ne jen o jeho vyhnání.

Siemaszko připomíná, že za 2. polské republiky měli Ukrajinci svou reprezentaci v parlamentu, místopředsedou Sejmu byl Ukrajinec, existovala řada ukrajinských organizací kulturních, osvětových, hospodářských a sportovních, měli až 81 časopisů a svá vydavatelství. Podtrhuje, že ne všichni Ukrajinci byli nacionalisty podporujícími zločiny. Likvidaci Židů na Volyni organizovali Němci, ale aktivně se jí účastnili ukrajinští policisté, po půl roce přešli do partyzánských oddílů, které měly likvidovat Poláky, Židy a komunisty, v rámci tzv. národní

revoluce. V roce 1943, kdy začaly volyňské řeže, připadlo na Volyni pět Ukrajinců na jednoho Poláka. Stalinské represe v letech 1939–1941 zbavily Poláky jejich nejaktivnější části.

Z druhého oddílu knihy nazvaného Další svědectví o zločinech vybíráme článek redaktora publikace Pawla Dybicze, který zastává názor, že kdyby volyňské řeže provedli Rusové, v každém městečku by byl pomník připomínající oběti. Uvádí, že banderovci nelikvidovali jen Poláky, ale také příslušníky jiných národností na Volyni – Židy, Rusy, Čechy, Armény a Romy, ale i ty Ukrajince, kteří se k nim nepřidali.

Třetí část knihy má název Historie a politika. Jedním z aspektů sledované problematiky je také přístup církví k historickým událostem, které se odehrály na Volyni před 75 lety. Těmito otázkami se ve dvou statích zabývá Monika Śladewska. V první z nich se autorka zabývá výměnou listů mezi církevními představiteli Polska, Litvy a Ukrajiny zdůrazňujících vzájemné omluvy. Předseda polského episkopátu připomínal, že mnoho Poláků nechce Ukrajincům zapomenout volyňskou řež z roku 1943, kdy Ukrajinská povstalecká armáda zavraždila desetitisíce Poláků.

Poslední oddíl je věnován filmu polského režiséra Wojciecha Smarzowského, který mohli sledovat i čeští diváci na filmovém festivalu v roce 2017 v Uherském Hradišti, kde se uskutečnila také beseda za účasti režiséra filmu a autora této anotace, který se zabývá historií volyňských Čechů. Během besedy režisér Smarzowski zdůraznil, že film není zaměřen proti Ukrajincům, ale proti krajnímu nacionalismu.

Jaroslav Vaculík

MAJEWSKI, Piotr M.: *Kiedy wybuchnie wojna? 1938. Studium kryzysu*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2019. 572 s.

Autor anotované publikace (nar. 1972) je předním polským odborníkem na dějiny první ČSR. Jeho práce o sudetských Němcích a prezidentu Benešovi se vyznačují vzácnou objektivitou, která není typická pro všechny historiky, kteří se zabývají touto problematikou. Již v roce 2001 vydal knihu Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach, v roce 2007 následovala vyčerpávající monografie „Niemcy sudeccy“ 1848–1948: historia pewnego nacjonalizmu a v roce 2016 objevná studie Zmarnowana szansa? Możliwości obrony Czechosłowacji jesienią 1938 roku.

Anotovaná publikace splňuje všechna kritéria vědecké práce, ale používá prezentaci historických událostí od počátku ledna do počátku října 1938, která pro běžného čtenáře je mnohem atraktivnější než suchopárný historický výklad. Její přitažlivost zvyšují i uváděné detaily, které jsou zajímavé nejen pro polského, ale i zahraničního, především českého čtenáře. Proto také oponent Timothy Snyder doporučuje překlad do češtiny, angličtiny a dalších jazyků.

Autor se opírá o podrobné studium archivních pramenů uložených nejen v českých ústředních archivech, ale i v Archiwum Akt Nowych a Bundesarchiv – Militärarchiv, dále o publikované prameny, memoáry, dosavadní odbornou literaturu, dobový tisk a internetové zdroje. Na 550 stranách textu najdeme 570 odkazů na prameny a literaturu. Publikace je vybavena velkým počtem fotografií, jmenným rejstříkem, mapou ČSR v roce 1938 a plánem Prahy téhož roku.

Z drobných připomínek lze upozornit na skutečnost, že Podkarpatská Rus neměla za 1. ČSR název Zakarpatská Rus, neboť při pohledu z Prahy se nenacházela za Karpatami. Pod pojmem Sudety vidí autor pouze pohraničí českých zemí, ačkoliv již na mapách starého Rakouska byly tyto země označeny Sudeten Länder (Böhmen, Mähren, Schlesien). Nepřesné je i označení profese Konrada Henleina, který nebyl učitelem tělocviku, ale úředníkem, jenž byl funkcionářem

Turnverbandu. ČSR nezískala Zaolší nátlakem na Polsko, ale rozhodnutím konference vyslanců Dohody v lázních Spa. Vidnava se nenachází na severní Moravě, ale v českém Slezsku.

Kniha P. Majewského je cenným příspěvkem k poznání příběhu událostí roku 1938 nejen pro polského, ale i českého čtenáře. Její překlad do češtiny je tedy velmi žádoucí.

Jaroslav Vaculík

SKOUPÝ, Jiří: ***Zapomenutý brněnský atentát. Z činnosti levicového odboje na Brněnsku v letech 1939–1945.*** **Praha. Academia, 2019, 224 s.**

V roce 2019 vyšla publikace Jiřího Skoupého, badatele na poli moderních dějin věnovaná dlouhodobě opomíjené události – atentátu, který se odehrál na konci období protektorátu Čechy a Morava v centru Brna. Autor již v minulosti vydal knihu věnovanou atentátu na arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este pod názvem Šofér, který změnil dějiny zaměřenou nejen na provedení atentátu jako takového, ale zejména na osudy arcivévodova českého řidiče Leopolda Lojky a dalších přímých aktérů. I zde autor prokázal erudici a schopnost kriticky vytěžit prameny.

Dne 7. února 1945 na nároží ulic Nerudova a Kounicova jen malý kousek vedle objektu dnešní Univerzity obrany zaznělo několik výstřelů, výsledkem bylo těžké zranění s následkem smrti u SS-Hauptsturmführera Augusta Gölzera. Atentátníci Alois Bauer a Vladimír Blažka byli členy levicového odbojového uskupení Předvoj. Za svůj čin posléze zaplatili po krutém mučení svými mladými životy. Tato kniha připomíná dobu poroby českého národa, které se mnoho obyvatel snažilo čelit i se zbraní v ruce, nepoměrně známější atentát na Reinharda Heydricha z května 1942 tak nebyl zdaleka jediným organizovaným aktem odporu tohoto typu.

Protektorátní společnost se s blížícím koncem války postupně dostávala z apatie. Mnoho různých příznaků ukazovalo, že nacistické okupační správě a Třetí říši už postupně dochází dech. Ať se to týkalo samotného chodu protektorátního zřízení, které se Němci snažili ekonomicky využít na maximum, protože zde byly umístěny důležité zbrojovky a další strategické podniky nezbytné pro pokračování války, tak i tónem režimní propagandy. Nejinak tomu bylo v Brně, kde postupně vzrůstala nervozita místní okupační správy, represivních složek, brněnské německé menšiny, odbojářů i všech ostatních obyvatel. Autorem zpracovaná událost atentátu ze 7. února 1945 následně prověřila i mnohé charaktery jejích aktérů či osob do něj skutečně či domněle zapojených.

Zřejmě nejproblematičtějším aspektem knihy, za který ovšem autor nemůže, je jen omezené množství dochovaných pramenů. Kdo přesně vydal k atentátu rozkaz, jak důkladně byl propracovaný, jestli nešlo jen o záměnu v cíli útoku (spekuluje se i možnosti, že pravým terčem měl původně být nechvalně proslulý kriminální rada brněnské vyšetřovny gestapa Otto Koslowski) a mnohé další nesrovnalosti se tak již nedozvíme. Autor si však dal záslužnou práci s vytěžením všech dostupných pramenů a indicií, které nám minimálně plasticky přibližují celou událost, zejména v rovině dochovaných vyšetřovacích protokolů a jiných přínosných svědectví.

Autor publikaci rozdělil do celkem 17 kapitol s podobnou spíše stručnější délkou, to vše doplněno i o řadu unikátních fotografií protektorátního Brna (například budova velitelství nynější Univerzity obrany lidově nazývaná dle svého tvaru rohlík, kde za války sídlila německá vojenská posádka wehrmachtu). Úvodní kapitoly přibližují kromě představení obou atentátníků také postupně (zejména od roku 1943) se měnící hospodářskou situaci v protektorátu, nakládání s pracovní silou českých dělníků v důležitých továrnách pro vojenské úsilí, včetně rozhodnutí o nuceném nasazení v Německu, zhoršující se zásobování

potravinami, a také praktiky protektorátní policie pravidelně prověřující pevnost víry v konečné vítězství Říše.

Kniha přibližuje i osudy některých osobností odboje navázaných na levicový odboj, případně i brněnskou židovskou komunitu (Kateřina Haftlová, Josef Solař). Po jejich zatčení i nelidské zacházení při výsleších, v káznicích a ve vězení. Myslím si, že kdo si tyto pasáže bedlivě přečte, bude mít představu, jak tvrdému a krutému zacházení byli vystaveni všichni, kteří se, jakkoliv postavili a vzdorovali nacistům. Je to důležité pro připomínání historické paměti. Tím, jak odchází poslední pamětníci, je potřeba ji uchovávat zachovaným zobrazením tehdejší neradostné a nesvobodné reality.

V knize je dále obsažen i medailonek o životě cíle provedeného útoku, tedy SS-Hauptsturmführera Augusta Gölzera. Dozvídáme se tak, z jakých poměrů tento důstojník pocházel, jak se vůbec dostal do Brna, o rodinných poměrech (jedno dítě vyženil, což bylo neobvyklé na tu dobu, přičemž 3 děti se mu během války narodily. Gölzer unikl frontovému nasazení a v roce 1944 byl převelen do Brna, kde mu byl přidělen byt v 5. patře v dnešní Nerudově ulici. Právě zde u vchodových dveří proběhl atentát.

Důležité je i vysvětlení, jak vůbec probíhaly odbojové aktivity, základní pravidla konspirace. Postupně ve čtenáři může narůstat povědomí o lidech, kteří se rozhodli vzdorovat a hrozilo jim smrtelné nebezpečí. Zorganizování atentátu na důstojníka SS však bylo i na poměry tehdejšího odboje v protektorátu něco mimořádného. V rámci heydrichiády bylo vyhlášeno stanné právo a tisíce českých vlastenců bylo odvlečeno do koncentračních táborů a popravováno včetně rodin. Situace v závěru války byla již odlišná, i tak proběhla vlna represe a vyhlášení stanného práva. Vyšetřovatelé se postupně dostali až ke jménům pachatelů, ti byli zatčeni a mučeni, přičemž byla využita i síť německých konfidentů, vyzrazení ze strany jejich odbojového velitele Vladimíra Tišnovského, který přistoupil na spolupráci s gestapem a vydírání rodinných příslušníků, aby u zadržení asistovali.

Dne 14. dubna 1945 byli na nádvoří Kounicových kolejí oba atentátníci popraveni ranou do týla, což provedl jako akt pomsty přímo Otto Koslowski. Tišnovský byl po válce vyšetřován, ale byl osvobozen v plném rozsahu, ani dopadení Koslowského nakonec nepomohlo osvětlit veškeré otázky, které se s případem pojily. Koslowski byl na základě svého zločinného působení v protektorátu Čechy a Morava odsouzen k jedinému možnému trestu a v květnu 1947 byl popraven na nádvoří věznice krajského soudu v Brně na Cejlu.

Autor se zamýšlel i nad tím, jak je možné, že komunistický režim se tuto významnou událost nepokusil propagandisticky vytěžit, přesnou odpověď už se zřejmě nikdy nedozvíme i když vyšetřovatelé StB se o případ zajímali. Nejpravděpodobnější je, že v případu bylo až příliš mnoho komplikovaných okolností, které by vyvolávaly další otázky, a to zejména u osoby Tišnovského, nešlo by je tak snadno masám vysvětlit. Smutným konstatováním také zůstává, že praktiky komunistických vyšetřovatelů v 50. letech si v mnohém s těmi nacistickými nezadaly a podobné bylo i rozeštvávání lidí mezi sebou a nasazování špiclů a donašečů vytvářejících atmosféru strachu a nedůvěry.

Publikace je zajímavou a čtivou sondou k poznání reálií odbojové činnosti v protektorátu Čechy a Morava zaměřenou na důležitou i když nepříliš připomínanou a povědomí lidí usazenou událostí v podobě atentátu na důstojníka SS v centru Brna členy levicové odbojové skupiny. Autor tuto kapitolu československých dějin i s patřičným zasazením do dobových reálií a za využití všech dostupných známých pramenů k tématu dokázal na vysoké úrovni čtenářům připomenout a odvedl záslužnou práci.

Tomáš Řepa

FRANZKOWSKI, Daniel: *Die niederschlesische Gemeinde Hussinetz nach dem Zweiten Weltkrieg*. Olonouc: Univerzita Palackého, 2018. 299 s.

S podtitulem Společnost mezi třemi národy vyšla doktorská disertace obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Pojednává o osudech dolnoslezské obce Husinec, která vznikla v polovině 18. století v důsledku emigrace českých protestantů do Slezska, které připadlo v roce 1742 Prusku. Autor, který se zabývá národnostními menšinami v českých zemích, Polsku a Německu, se zaměřil na dosud nezpracované období po druhé světové válce, kdy Dolní Slezsko připadlo Polsku. Čeští protestanti, kteří dosud žili v německém protestantském prostředí se ocitli mezi katolickými Poláky, kteří je považovali za Němce. Část Čechů žijících v okolí Střelína, tzv. Štrálští Češi, byla odsunuta do Německa, jiná skupina reemigrovala do ČSR a jen někteří zůstali a získali polské státní občanství.

Autorův výklad zahrnuje především léta 1945–1958. Ukazuje proces integrace střelínských Čechů do polského prostředí. Snaží se ukázat, jak se změněná situace projevila na jejich identitě, zda se stala smíšenou. Opírá se o materiály uložené v českých a polských archivech i rozhovory s 28 členy českého evangelicko-reformovaného sboru v Husinci či jejich potomky. Ukazuje, že i když polské úřady usilovaly o národnostní homogenizaci státu, paradoxně až do roku 1958 v Husinci v prostředí reformovaných evangelíků česká kultura a tradice sílily.

Kniha je rozdělena, včetně úvodu a závěru, do šesti kapitol. Po úvodu následuje pasáž o českém evangelicko-reformovaném sboru v Husinci od 18. do 20. století. Třetí kapitola se věnuje první polovině 20. století, období Výmarské republiky, národního socialismu a druhé světové války. Nacisté přejmenovali Husinec na Friedrichstein. Na konci války došlo k evakuaci a po porážce Německa k návratu obyvatel Husince. Nastalo období polsko-sovětského dvouvládí a nového osídlení Slezska osobami ze středního a někdejšího východního Polska (Kresy).

Autor dale zmiňuje polsko-československý hraniční konflikt a přibližuje vztahy mezi novými polskými osídlenci a českými starousedlíky. Pozornost věnuje také reemigraci střelínských Čechů do ČSR. Čtvrtá kapitola se zabývá osudy církevního sboru v Husinci v letech 1945-1958. Zaměřuje se na integraci a osídlení v nových podmínkách, zejména mladé generace. Přibližuje činnost mateřské školy, základní školy s českým vyučovacím jazykem, církevního sboru, společenského domu a kulturní život v obci. V páté kapitole se zamýšlí nad otázkou, jaká byla vlastně identita zdejších Čechů, ať už starší nebo mladé generace. Cituje jednu z obyvatelek vesnice Dolní Poděbrady, která říká, že obec není jen polská, ale i česká, i německá, i polská.

Anotovaná práce obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy, jmenný i místní rejstřík a české, anglické, německé a polské resumé. Její součástí je také 25 příloh, např. seznam osob, které poskytly autorovi interview, seznam obyvatel Husince a Poděbrad v roce 1945, seznam členů církevního sboru v roce 1979, mapu jazykových poměrů v pruském Slezsku z roku 1905–1906 (Dolní Slezsko a Kladsko čistě německé, v Horním Slezsku převaha německého jazyka v Katovicích a Hlivicích), potvrzení o uznání polského občanství, členské legitimace Sociální a kulturní společnosti Čechů a Slováků v Polsku, vysvědčení ze základní školy s českým vyučovacím jazykem v Husinci.

Publikace absolventa Technické university v Saské Kamenici (2010), Evropské university Viadrina ve Frankfurtu nad Odrou (2011) a doktorského studia na Palackého univerzitě v Olomouci (2018) představuje cenný příspěvek k poznání jedné ze zajímavých větví našich zahraničních krajanů.

Jaroslav Vaculík

KONEČNÝ, Karel: *Československá strana lidová v období nastupující normalizace (1969–1972)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019, 182 s.

V rámci 50. výročí počátku normalizace vyšla v tomto roce monografie historika Karla Konečného věnovaná tématu vnitřních proměn, kterými si Československá strana lidová v tomto období prošla. Jedná se o autora, který se problematice Československé strany lidové v různých časových obdobích a lokalitách dlouhodobě a erudovaně věnuje společně s dalšími oblastmi zájmu, jako jsou např. dějiny města Litovel v poslední době.

Československá strana lidová podobně jako další subjekty Národní fronty a dokonce i strany, které v ní oficiálně nefigurovaly a snažily se o své obnovení (např. sociální demokracie) prošla během tzv. pražského jara dynamickým vývojem. Pro mnoho dlouhodobě nespokojených členů se zdálo od března a dubna 1968, že ledy se konečně pohnuly a že se daří dostávat do izolace nejzprofanovanější figury z minulosti, jako byl Josef Plojhar a jemu podobní, kteří po únoru 1948 upřednostnili vlastní prospěch před zachováním ideové linie z dob první republiky předsedy Mons. Jana Šrámka. Autor detailně rozplétá rozpoložení a chod vnitřních mechanismů strany v tomto období, zaměřuje se i na konkrétní regiony, zejména krajskou úroveň. Docházelo k velkým nárůstům členské základny, ke skutečném vzepětí členské základny, a to jak v Praze, tak zejména v tehdejším Jihomoravském a Severomoravském kraji.

I tyto masy byly ve velkém očekávání, jak se bude situace dále vyvíjet, v naději je udržoval i nový styl dravější a mladší generace politiků, někteří vzešli z líhně „mladých lidovců“. Objevila se i nová periodika psaná zcela odlišným upřímnějším jazykem než dosavadní plná floskulí a donekonečna se opakujících frází zejména o věčném bratrství se SSSR. Naopak se také hlásili o slovo členové, kteří prošli komunistickou perzekucí v 50. letech a toužili nejen po právní, ale i politické a faktické rehabilitaci. Jak všichni víme, tento obrodný proces zastavila okupace vojsky Varšavské smlouvy 21. srpna 1968. Na novou situaci a mocenské rozpoložení výrazně ovlivňující i Národní frontu pozvolna navazovaly další změny v Československé straně lidové, autor šel ve svém výzkumu zejména k vysvětlení, jak na sebe navazovaly jednotlivé normalizační kroky.

Symbolický počátek procesu normalizace ve státě je spjatý především s nástupem Gustáva Husáka do čela KSČ v dubnu 1969. Národní fronta a všechny její členské organizace na dalších 20 let však už poměrně záhy po počátku okupace začaly vycházet ze závěrů usnesení plenárních zasedání ÚV KSČ, což se stalo i závaznou normou. Již v prosinci 1968 byl přijat na zasedání Národní fronty její status, který podtrhoval vedoucí úlohu KSČ a konstatoval, že Národní fronta je uzavřený systém politických stran a společenských organizací. Rozvolnění, které se rýsovalo před okupací, bylo negováno, celý systém jakoby ustrnul a zůstal zakonzervován.

Josef Plojhar se dokonce snažil o návrat na výsluní provázený mnoha odmítavými reakcemi členské základny a byla mu přidělena funkce čestného předsedy strany, nakonec však zůstal na vedlejší koleji, protože i představitelům KSČ bylo jasné, že by jeho úplné vzkříšení nadělalo více škody než užitku. Naopak rozhodující podporu nejvyšších funkcionářů KSČ získala mocenská skupina řízená Rostislavem Peterou a Rudolfem Rejhonem, kteří dlouhodobě spolupracovali s bezpečnostními složkami, ty následně dohlížely na chod ústředního, krajských a okresních sekretariátů. Důsledky na sebe nenechaly dlouho čekat, mnoho řadových členů postupně začalo řady Československé strany lidové opouštět. Na sjezdu strany v červnu 1972 byl proces konsolidace a normalizace symbolicky završen. Autor zde svoji monografii zakončuje poslední kapitolou. Práce rozdělená celkem do šesti kapitol je doplněná rozborem pramenů, stručným úvodem a o něco obsáhlejším shrnujícím závěrem, je přehledná a čtivá.

Publikace je zajímavým a přínosným příspěvkem a sondou k pochopení vnitřního života stran, které prošly v 60. letech překotným vývojem, pražské jaro mnoho lidí vedlo k přesvědčení, že mohou život v zemi nějak skutečně ovlivnit a začali se více angažovat, sovětské tanky této iluzi udělaly rychlý konec. Členská základna lidovců po prudkém nárůstu začala stagnovat a posléze vlivem vnitřního umrtvení strany nadiktovaného komunisty provázeného dosazením výhradně loajálních a prověřených kádrů do čela Československé strany lidové dokonce začala klesat. Autor tuto kapitolu československých poválečných dějin na solidní úrovni čtenářům, zdaleka nejen z řad odborné veřejnosti, pomáhá připomenout.

Tomáš Řepa

***Wiadomości Historyczne z Wiedzą o Społeczeństwie*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2019. 300 s.**

Pod vedením předsedy redakční rady předního polského didaktika dějepisu Jerzego Maternického a za redakce vedoucího redaktora Stanisława Roszaka z Toruně a jeho zástupkyně Danuty Konieczki – Śliwińskiej z Poznaně vychází v nákladu dva tisíce exemplářů polský časopis pro učitele dějepisu a občanské výchovy (Nauka o společnosti). Obsahuje nejen stati věnované didaktice dějepisu a občanské výchovy, ale i studie z historie starší i novější. V naší anotaci chceme upozornit nejen na existenci časopisu, jehož pendant v České republice chybí, ale i na historické studie z moderních dějin v něm publikované.

V prvním letošním čísle Tomasz Krzemiński píše o pašeráctví na prusko-ruské hranici v 19. a na počátku 20. století, přičemž upozorňuje, že kapitál na jeho provádění měli především Židé. O polsko-francouzských konfliktech v hospodářské oblasti v meziválečném dvacetiletí (1918–1939) se rozepsala Anna Ambrochowicz-Gajownik a položila si otázku, zda nad Seinou nebylo Polsko považováno za polokolonii. Tomasz Ceran se věnuje tzv. pomořanskému zločinu v roce 1939, kdy nacisté zabíjeli nejen polskou inteligenci, ale i rolníky a dělníky a také tamní Židy. O lyceu ve volyňském Křemenci v obnoveném Polsku (1920–1939) píše Ewa Danowska. Lyceum navazovalo na Volyňské gymnázium založené v roce 1805 a bylo kulturním centrem celé Volyně.

Druhé letošní číslo přináší stať Pawła Hamery o polském hraběti Edmundu Strzeleckim, který pomáhal v letech 1847–1849 Irům v době tamního Velkého hladu. Počátky britského tisku přiblížila Natalia Olszewska, která upozornila na vliv britských tiskových magnátů, např. lorda Rothemera, na politickou scénu a veřejné mínění. Britský tisk uvítal mnichovskou dohodu jako velký úspěch premiéra Chamberlaina, který zajistil světu mír. Podpora tisku vládě poklesla až po okupaci ČSR v březnu 1939, kterou Hitler mnichovskou dohodu porušil. Kamil Gofron se zaměřil na vliv postkomunistických elit na podobu ekonomiky v Československu, Polsku a na Ukrajině. Kupónová privatizace v Československu je údajně považována za kupónovou krádež. Paměti polského spisovatele Aleksandra Fredry na Napoleona Bonaparta, které vyšly v roce 1917, připomíná Joanna Gołębiewska. Rozhovor Artura Ryszarda Jęcka s toruňským průvodcem Pawłem Bukowskim přibližuje pobyt zajatců v Toruni za 2. světové války a v prvních letech komunismu.

Ve třetím čísle najdeme studii Marka Białokura o prezidentu USA Thomasu Woodrow Wilsonovi a jeho roli při znovuzískání polské nezávislosti v roce 1918. Autor mimo jiné uvádí, že Jósef Pilsudski nepatřil k apologetům amerického prezidenta. O politice německých okupantů vůči norským Židům v letech 1940-1945 píše Magda Gawinecka-Woźniak. Zatímco Quislingova vláda spolupracovala při deportacích norských Židů, dánská vláda 95 % tamních

Židů zachránila. Osudy polských letců po 2. světové válce se zabývá Piotr Rapiński. Lépe se měli ti, kteří zůstali na Západě, zatímco ti, kteří se vrátili do vlasti, se často ocitli ve vězeních polského Úřadu bezpečnosti (UB). Setkání studentů s bývalým vězněm koncentračního tábora v Osvětimi-Březince Kazimierzem Smoleniem přibližuje Magdalena Zawadzka. Situací v Jugoslávii za vlády Josipa Broze-Tita ukazuje Sławomir Lucjan Szczesio, který se zaměřuje především na konflikt Tita se Stalinem, jenž srovnává se střetnutím Davida s Goliášem. Jako zajímavý doplněk výuky dějepisu označuje Katarzyna Torgosz inzeráty z polského denního tisku v 50. a 60. letech 20. století.

Čtvrté číslo je věnováno kartografii ve výuce dějepisu od středověku do 20. století. Z dalších statí zaujme studie Mariusze Sawického o náboženském vyznání ministerských úředníků ve Velkoknížeství litevském v 17. století, kdy ovšem dominovali katolíci. Devět nezapomenutelných dní je název článku Krysztofa Tarki o referování polského emigrantského tisku o návštěvě Jana Pavla II. v Polsku v červnu 1979.

Páté číslo časopisu je uvedeno statí Marka Białokura o diplomatickém zápasu o polské hranice na pařížské mírové konferenci v roce 1919. Autor vyzdvihuje roli Romana Dmowského, který vystoupil 29. ledna 1919 před Radou deseti jako představitel Polského národního výboru v zastoupení premiéra a ministra zahraničí Ignace Jana Paderewského, jenž byl ještě v Polsku. Vystoupení Dmowského před Thomasem Woodrow Wilsonem, Georgem Clemenceau a Davidem Lloydem Georgem trvalo pět hodin a zaměřilo se především na stanovení hranic obnoveného Polska. Mimo jiné tvrdil, že Poláci tvoří většinu obyvatel pruského Slezska (údajně 90 %). O činnosti Polské likvidační komise v Krakově v roce 1918, jejímiž členy byli haličtí poslanci zemského a říšského sněmu, píše Piotr Hapanowicz. Komise měla přenést státní moc na území Haliče do polských rukou. Českých dějin se dotýká článek Karoliny Górské o přístupu KSČ k státnímu svátku 28. října.

Můžeme shrnout, že časopis přináší učitelům dějepisu v Polsku řadu zajímavých a podnětných informací, což nepochybně povede ke zkvalitnění výuky tohoto předmětu.

Jaroslav Vaculík

SEZNAM AUTORŮ

prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc., Praha, Česká republika, e-mail: petr.cornej@seznam.cz

doc. RNDr. Eva Drozdová, Ph.D., Laboratoř biologické a molekulární antropologie, Ústav experimentální biologie, Přírodovědecká fakulta MU, Kamenice 753/5, bud. A 36/345, 625 00 Brno, e-mail: drozdova@sci.muni.cz

prof. PhDr. František Hanzlík, CSc., Katedra vojenského umění, Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany, Kounicova 65, 662 10, Brno, Česká republika, e-mail: frantisek.hanzlik@unob.cz

Mgr. Miroslav Jireček, Ph.D., katedra historie, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: 135695@mail.muni.cz

Mgr. Hana Juránková, Laboratoř biologické a molekulární antropologie, Ústav experimentální biologie, Přírodovědecká fakulta MU, Kamenice 753/5, bud. A 36/345, 625 00 Brno, e-mail: 375790@mail.muni.cz

doc. PhDr. Bohuslav František Klíma, CSc., katedra historie, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: klima@ped.muni.cz

prof. PhDr. Pavel Otmar Krafl, Dr., Instytut Historyczny im. Tadeusza Manteuffla PAN, Rynek Starego Miasta 29/31, 00-272 Warszawa, Polsko, e-mail: paotk@seznam.cz

prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc., dr. h. c., Brno, Česká republika, e-mail: mareckova@mail.muni.cz

Mgr. Jiří Mihola, Ph.D., katedra historie, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: mihola@ped.muni.cz

PhDr. Michal Pehr, Ph.D., CEVRO Institut, z.ú., Jungmannova 17, 110 00 Praha 1, Česká republika, email: michal.pehr@vsci.cz

JUDr. et PhDr. Stanislav Polnar, Ph.D. et Ph.D., katedra vojenského umění, Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany, Kounicova 65, 602 00 Brno-střed, Česká republika, e-mail: standa.polnar@centrum.cz

Ing. Bronislav Prokop, Institut profesního vzdělávání, Vojenská akademie Vyškov, Víta Nejedlého 1, 682 01 Vyškov, Česká republika, e-mail: prokop.bronislav@seznam.cz

PhDr. Kamil Štěpánek, CSc., katedra historie, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: stepanek@ped.muni.cz

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc., katedra historie, Pedagogická fakulta MU, Poříčí 9, 603 00 Brno, Česká republika, e-mail: vaculik@ped.muni.cz

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 33, 2019, č. 2

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / STUDIES

KLÍMA, Bohuslav František: *Archeologický výzkum odhalil dávnou tragédii na velkomoravském Hradišti ve Znojmě / Archaeological Excavation has Revealed an Ancient Tragedy at the Great Moravian Hill-fort in Znojmo* 3

DROZDOVÁ, Eva – NOVÁČKOVÁ, Hana: *Antropologický a genetický rozbor „hrobu" 414 a 415 z velkomoravského hradiště sv. Hypolita ve Znojmě / Anthropological and Genetical Assessment of Skeletal Remains from Greatmoravian Stronghold in Znojmo* ... 19

ČORNEJ, Petr: *Unus ex mille electus (Hledání Žižkovy duše) / Unus ex mille electus (Searching for Žižka's soul)* 26

MIHOLA, Jiří: *Mariánský atlas markrabství moravského – zrcadlo živých i zapomenutých cílů poutníků. K baroknímu poutnictví na Moravě v 18. století. / Marian Atlas of the Margraviate of Moravia – a mirror of the live and forgotten goals of the pilgrims. The Baroque pilgrimage in Moravia in the 18th century* 39

VACULÍK, Jaroslav: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po první světové válce a jejich usídlování na Slovensku / Re-emigration of Foreign Czechs and Slovaks after the First World War and Their Settlement in Slovakia* 61

JIREČEK, Miroslav: *Školské zákonodárství Československé republiky (1918–1938) z hlediska národnostních menšin / School Legislation of the Czechoslovak Republic (1918–1938) from the Perspective of National Minorities* 67

PEHR, Michal: *Ministr zdravotnictví JUDr. Adolf Procházka (1900–1970) a jeho vzpomínky na mládí prožité v Brně / Minister of Health JUDr. Adolf Procházka (1900–1970) and His Memories of His Youth Spent in Brno* 102

HANZLÍK, František: *Proměny kontrolních mechanismů československé armády v letech 1945–1989 / Changes in Control Mechanisms of the Czechoslovak Army in 1945–1989* 116

POLNAR, Stanislav – PROKOP, Bronislav: *„Memorandum 68" v kontextu československého strategického myšlení 60. let / "Memorandum 68" in the Context of the Czechoslovak Strategic Thinking of the 1960s* 129

ŠTĚPÁNEK, Kamil: *1939: k výročí počátku 2. světové války ve svědectví poštovních známek a jejich didaktické aplikaci / 1939: To Commemorate the Beginning of World War II in the Witness of Postage Stamps and Their Didactic Application* 146

DROBNOSTI / PARTICULARITIES

KRAFL, Pavel Otmar: *Svátost manželství v legátských statutech Filipa z Fermo z roku 1279 / Sacrament of Marriage in the Legate Statutes of Philip of Fermo from 1279* 157

MAREČKOVÁ, Marie: *K dějinám novokřtěnců v českých zemích / About the History of Anabaptists in Czech Lands* 161

VACULÍK, Jaroslav: *Czech-polish Historical and Pedagogical Journal* 165

ZPRÁVY / NEWS

Laureáti Ceny Jihomoravského kraje (L. Kratochvíl) 169

Přehled anotací publikovaných ve Sborníku prací PdF MU řada společenských věd v letech 2004 až 2018 (L. Kratochvíl – J. Vaculík) 170

ANOTACE / ANNOTATIONS

HRBEK, Antonín: *Podkarpatská Rus. Stoleté výročí vzniku.* Olomouc: Poznání, 2018, 259 s. (M. Jireček) 179

KREISINGER, Pavel: *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách.* Praha: Academia, 2018. 400 s. (J. Vaculík) 180

DVOŘÁK, Jan – FORMÁNEK, Jaroslav – HRADÍLEK, Adam: *Čechoslováci v Gulagu.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. 2017. 221 s. 181

ZYCHOWICZ, Piotr: *Wołyń zdradzony, czyli jak dowództwo AK porzuciło Polaków na pastwę UPA.* Poznań: Rebis, 2019. 456 s. (J. Vaculík) 181

DYBICZ, Pawel (red.): *Wołyń. Ludobójstwo UPA Kłamstwa polityków.* Warszawa: Fundacja Oratio Recta, 2018. 318 s. (J. Vaculík) 183

MAJEWSKI, Piotr M.: *Kiedy wybuchnie wojna? 1938. Studium kryzysu.* Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2019. 572 s. 184

SKOUPÝ, Jiří: *Zapomenutý brněnský atentát. Z činnost levicového odboje na Brněnsku v letech 1939–1945.* Praha. Academia, 2019, 224 s. (T. Řepa) 185

FRANZKOWSKI, Daniel: *Die niederschlesische Gemeinde Hussinetz nach dem Zweiten Weltkrieg.* Olonouc: Univerzita Palackého, 2018. 299 s. (J. Vaculík) 187

KONEČNÝ, Karel: *Československá strana lidová v období nastupující normalizace (1969–1972). Praha:* Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019, 182 s. (T. Řepa) 188

Wiadomości Historyczne z Wiedzą o Społeczeństwie. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2019. (J. Vaculík) 189

SEZNAM AUTORŮ / LIST OF CONTRIBUTORS 191

INFORMACE PRO AUTORY

Časopis Sborník prací P*edagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd* vychází dvakrát ročně a je otevřen pluralitě názorů. Přijímá proto všechny tematicky se vztahující příspěvky. Rukopisy jsou anonymně posuzovány dvěma recenzenty a z jejich hodnocení vychází redakční rada při přijímání rukopisů. S výsledky recenzního řízení je autor redakcí seznámen v nejkratším možném termínu. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

K úpravě rukopisu:

1) Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na CD (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce vaculik@ped.muni.cz.
2) V textu, prosím, dodržujte tyto pokyny:
   Celkový rozsah textu je maximálně **45 000** znaků (včetně mezer), a to včetně poznámek pod čarou a abstraktu a klíčových slov v angličtině.
   Cifru procent píšeme vždy takto **20 %**, nikoliv takto 20%.
   Název monografie, časopisu, článku nebo studie píšeme vždy kurzivou, nikoli jinak (např. v uvozovkách). Příklady: *Český lid, České menšiny v Evropě a ve světě* (Praha 2009) aj., nikoli „Český lid“, „České menšiny v Evropě a ve světě“ (Praha 2009) aj.
   Přesné datum (včetně dne a měsíce) uvádíme vždy takto: **7. 6. 1935**, nikoli 7.06.1935.
   Časový rozsah uvádíme vždy takto: v letech **1939−1945**, nikoli 1939 – 1945 nebo takto 1939-1945.
   Rozsah stránek je uveden takto. **s. 7–10**, nikoli s. 7-10.
   Pokud citujeme periodickou tiskovinu, tak č. značíme u všech časopisů a novin jako **č. 1**, nikoli n 1, Nr. 1, № 1, No. 1 aj.
3) Poznámkový aparát připojte na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.

4a) V odkazech na archivní prameny dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), značka a název fondu (sbírky), karton, inventární číslo, signatura, název nebo popis dokumentu.

4b) V odkazech na odbornou literaturu i publikované texty ve funkci pramenů dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ – verzálkami, křestní jméno – iniciálou) – spoluautoři: *Název. Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, rok vydání, rozmezí stran. **Stať ve sborníku:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název. Podnázev* (kurzivou). In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie, ale ne verzálkami) s doplněním zkratky (ed., respektive edd.): Název sborníku. Podnázev (ne kurzivou). Místo a rok vydání, rozmezí stran. **Stať v časopisu:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název. Podnázev* (kurzivou). Název časopisu (případně ročník), rok vydání, případně číslo, rozmezí stran. **Stať v denním tisku:** Název novin, přesné datum, rozmezí stran.

Vzory citací:

Monografie:

ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce.* Brno 2005.

Stať ve sborníku:

VACULÍK, J.: *Die Reemigration in der Tschechoslowakei 1945–1948.* In: Heumos, P. (ed.): Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei. München 2001, s. 99–110.

Stať v časopisu nebo periodickém sborníku:

ŠTĚPÁNEK, K.: *History of Silesia in 17th–20th Centuries and Current Textbooks of History.* Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal 3, 2011, No. 1, s. 13–18.

VACULÍK, J.: *Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945–1948.* Slezský sborník, 1997, 95, č. 1–2, s. 140–146.

Stať v denním tisku:

Národní práce, 19. 10. 1943, s. 2.

Archivní materiál:

Moravský zemský archiv v Brně, f. C 145 Státní soud, oddělení Brno, k. 311, inv. č. 1377, fol. 496–498, vyjádření Jaroslava Turečka.

Dvě nebo tři jména se navzájem oddělují pomlčkou s mezerami. Rozpětí stran se uvádí pomlčkou bez mezer (viz výše).

5) Připojte **abstrakt** a **klíčová slova** v anglickém jazyce.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd bude s potěšením publikovat anotace a recenze nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí a zahraniční a jeho redakce za ně předem děkuje.

Redakce

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity,
řada společenských věd 33, 2019, č. 2
(History and Didactics of History)

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

Vychází 2× ročně
Ročník 33, číslo 2, datum vydání 31. 12. 2019

Tisk: TYPOARTPRES Brno

MK ČR E 19943
ISSN 1211-6068 (Print)
ISSN 2571-0427 (Online)